Istoria măririi și decăderii lui Cesar Birotteau

NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE
AJUTOR DE PRIMAR ÎN ARONDISMENTUL AL DOILEA
DIN PARIS, CAVALER AL LEGIUNII DE ONOARE ETC.

DOMNULUI ALPHONSE DE LAMARTINE,

Admiratorul său
DE BALZAC

CÉSAR LA APOGEU

În nopțile de iarnă, gălăgia nu se potolește decît un moment în strada Saint-Honoré; căruțele zarzavagiilor continuă, mergînd spre Hale, huruiala trăsurilor care se întorc de la teatru sau de la bal. În mijlocul acestei pauze care, în marea simfonie a larmei pariziene, are loc spre ora unu noaptea, nevasta domnului César Birotteau, negustor de articole de parfumerie cu prăvălia lîngă Piața Vendôme, fu trezită brusc de un vis înspăimîntător.

Se făcea că se vede dedublată, își apăruse ei însăși în zdrențe, apăsînd cu o mînă uscată și zbîrcită pe clanța ușii propriei ei prăvălii, aflîndu-se, în același timp, și în pragul ușii, și pe jilțul ei de la tejghea; își cerea ei însăși de pomană, se auzea vorbind și la ușă, și la tejghea. Voi să se prindă de bărbatu-său, dar dădu de un loc rece. Se înspăimîntă atunci atît de tare, încît nu-și mai putu mișca gîtul care se înțepenise, gîtlejul i se strînse, glasul îi pieri; rămase țintuită în capul oaselor, cu ochii măriți și pironiți, cu dureri la rădăcina părului, cu urechile pline de sunete ciudate, cu inima cît un purice, dar zvîcnind tare, simțind cum o trec sudorile, deși e înghețată, în mijlocul unui alcov cu amîndouă canaturile deschise.

Spaima e un sentiment care te îmbolnăvește pe jumătate, care atacă atît de violent mașina omenească, încît facultățile acesteia sînt dintr-o dată împinse fie la cel mai înalt grad al forței lor, fie la ultimul grad al destrămării. Fiziologia a fost multă vreme surprinsă de acest fenomen, care îi răstoarnă sistemele și-i dă peste cap ipotezele, deși el nu e altceva decît un fel de trăsnet interior, dar, ca toate accidentele electrice, bizar și capricios în manifestările sale. Această explicație va deveni banală în ziua cînd savanții vor recunoaște rolul imens pe care-l joacă electricitatea în gîndirea umană.

Doamna Birotteau trăi atunci cîteva din suferințele oarecum luminoase pe care le procură aceste teribile descărcări ale voinței răspîndite sau concentrate de un mecanism necunoscut. Astfel, într-un răstimp foarte scurt dacă-l socotim după ceasornicele noastre, dar nemăsurat dacă e vorba de numărul impresiilor rapide, biata femeie avu nemaipomenita putere de a emite mai multe idei, de a trezi mai multe amintiri decît ar fi putut să conceapă într-o zi întreagă în starea obișnuită a facultăților sale. Acest zguduitor monolog se poate rezuma în cîteva cuvinte absurde, contradictorii și lipsite de înțeles, cum a și fost.

«Nu e nici un motiv care să-l fi putut scula pe Birotteau din pat! O fi mîncat prea multă friptură de vițel și i s-o fi făcut rău? Dar dacă i-ar fi fost rău mă trezea și pe mine. De nouăsprezece ani de cînd ne

culcam alături în patul ăsta, în casa asta, nu i s-a întîmplat niciodată să se scoale fără să-mi spuie, bietul sufletel! Numai cînd a petrecut noaptea la corpul de gardă n-a dormit acasă. Oare s-o fi culcat aseară lîngă mine? Păi cum de nu, Doamne Dumnezeule, tare mai sînt proastă!»

Se uită în pat şi văzu scufia de noapte a bărbatului ei, care păstra forma aproape conică a capului.

«O fi murit! S-o fi omorît! Dar de ce? reluă ea. De doi ani, de cînd l-au numit ajutor de primar, parcă *nu e în apele lui.* Nu e glumă, zău aşa, să ai funcţie publică. Treburile îi merg bine, că mi-a cumpărat un şal. Da poate îi merg rău? Păi nu, că aş şti şi eu. Da parcă ştii vreodată ce are în pungă un bărbat? Sau o femeie? Asta n-ar fi o nenorocire. Astăzi am făcut însă vînzare de cinci mii de franci! De altfel, un ajutor de primar nu se poate omorî singur, că doar cunoaşte prea bine legile. Atunci unde-o fi?»

Nu-şi putea întoarce gîtul, nici întinde mîna ca să tragă de şnurul clopoţelului care ar fi trezit pe bucătăreasă, pe cei trei vînzători, şi pe băiatul de prăvălie. Pradă visului rău care mai dăinuia şi în starea de veghe, uitase de fiica ei, care dormea liniştită într-o cameră vecină, a cărei uşă dădea la picioarele patului. În sfîrşit strigă: «Birotteau!» şi nu primi nici un răspuns. Crezuse numai că strigă numele, de fapt nu-l rostise decît în gînd.

«O fi având vreo femeie? E prea bleg, reluă ea, şi de altfel, mă iubeşte prea mult pentru a face una ca asta. Nu i-a spus el doamnei Roguin că nu m-a înşelat niciodată, nici măcar cu gîndul? Omul ăsta e cinstea coborîtă pe pămînt. Dacă merită cineva să se ducă în rai, apoi el e. Ce păcate o fi mărturisind el în faţa duhovnicului? Îi şpune *fleacuri.* Regalist cum e, deşi prea bine nici el nu ştie de ce, ar trebui să facă mai mult caz de religie. Sărmănelul, pleacă dimineaţa la opt la biserică pe ascuns, de parcă s-ar duce la femei. Are frica lui Dumnezeu, de dragul lui Dumnezeu: nu la iad se gîndeşte. Cum o să aibă el o femeie? Atîta nu se dezlipeşte de mine, că uneori mă şi plictiseşte. Mă iubeşte mai mult decît ochii din cap, şi i-ar da pentru mine. Nouăsprezece anişori n-a ridicat glasul niciodată în faţa mea. O iubeşte şi pe fată, dar în rîndul al doilea. Ei, dar Césarine e-aici...(Césarine! Césarine!) Birotteau n-a avut niciodată un gînd pe care să nu mi-l spuie şi mie. Avea dreptate să pretindă, cînd venea la *Micul marinar,* că la purtat o să văd eu bine din ce stofă e el! Şi uité-l că nu el!... Nemaipomenit lucru!»

Întoarse cu greu capul şi privi pe furiş prin iatacul plin de acele efecte pitoreşti ale nopţii pentru care se găsesc greu cuvinte şi pe care ai zice că nu le poate zugrăvi decît penelul pictorilor de interioare. Prin ce vorbe să redai zigzagurile înspăimîntătoare pe care le fac umbrele înclinate, arătările fantastice ale perdelelor umflate de vînt, jocurile de lumină nesigură ale candelei în faldurile de stambă roşie, flăcările care parcă ies dintr-un cuier al cărui nod sclipitor seamănă cu ochiul unui hoţ, apariţia unei rochii îngenunchează, în fine tot felul de ciudăţenii care înspăimîntă închipuirea în momentul cînd ea nu mai are putere

decît pentru a percepe durerile şi pentru a le amplifica? Doamna Birotteau crezu că vede o lumină puternică în odaia dinaintea iatacului şi se gîndi deodată la foc; dar, zărind un fular roşu care i se păru o baltă de sînge, îşi întoarse gîndul la hoţi, mai ales cînd porni să găsească urme de luptă în poziţia mobilelor. Amintindu-şi de suma care se afla în casa de bani, fu cuprinsă de o teamă generoasă mai tare decît fiorii reci ai coşmarului; sări din pat, în cămaşă în mijlocul odăii, ca să dea ajutor soţului ei, pe care-l credea în luptă cu asasinii.

— Birotteau! Birotteau! strigă ea în cele din urmă cu o voce îngrozită.

Îl găsi pe negustorul de parfumuri în mijlocul camerei din alături, cu un metru în mînă, măsurînd în dreapta şi în stînga; halatul de cît verde cu picăţele cafenii i se deschelase, şi picioarele i se înroşiseră de frig, dar el nu simţea nimic, atît era de preocupat. Cînd César se întoarse ca să-i spună nevesti-sii: «Ei, ce e, Constance, ce ai?», figura lui de om cu totul cufundat în calcule era atît de extraordinar de neroadă, încît doamna Birotteau începu să rîdă.

— Doamne, César, tare mai eşti ciudat! zise ea. De ce mă laşi singură fără să-mi spui? N-a lipsit mult să mor de frică, nu ştiam ce să cred. Ce dracu faci aici aşa dezbrăcat? Ai să capeţi un guturai de pomină. Mă auzi, Birotteau?

— Da, nevastă, am venit, răspunse parfumierul întorcîndu-se în iatac.

— Hai, vino să te încălzeşti şi spune-mi ce ţi-a trăsnit prin cap, reluă doamna Birotteau dînd la o parte cenuşa de pe jeratic ca să aprindă focul. Am îngheţat. Proastă am fost că m-am dat jos din pat în cămaşă. Dar credeam de-a binelea că te omoară cineva.

Negustorul puse sfeşnicul pe cămin, se înfăşură în halat şi se duse maşinal să-i aducă nevesti-sii o fustă de flanelă.

— Uite, drăguţă, îmbracă-te, zise el. — Douăzeci şi doi pe optsprezece, îşi continuă el monologul, putem avea un salon strălucitor.

— Ce ţi-e, Birotteau? Ai înnebunit? Visezi?

— Nu, nevastă, calculez.

— Dacă-ţi arde de prostii, aşteaptă cel puţin să se facă ziuă! exclamă ea legîndu-şi fusta sub camizol şi ducîndu-se să deschidă uşa camerei unde dormea fiica ei.

— Césarine doarme, zise ea, nu ne aude. Hai, Birotteau, vorbeşte. Ce-i cu tine?

— Putem să dăm balul.

— Să dăm un bal? Noi? Aiurezi, dragă, zău aşa!

— Nu aiurez deloc, porumbiţă scumpă. Ştii, trebuie să faci întotdeauna ceea ce cere situaţia în care te afli. Guvernul m-a făcut om, eu aparţin guvernului; sîntem obligaţi să-i înţelegem spiritul şi să-i slujim intenţiile, dezvoltîndu-le. Datorită ducelui de Richelieu, trupele de ocupaţie au părăsit Franţa. După părerea domnului de La Billardière, funcţionarii municipali ai Parisului au datoria, fiecare în raza sa de acţiune, să sărbătorească eliberarea teritoriului. Să dăm dovadă de un patriotism adevărat, care să-i ruşineze pe cei ai aşa-zişilor liberali, ai

blestemaților ălora de intriganți, ce zici? Tu crezi că nu-mi iubesc țara? Vreau să le arăt liberalilor, dușmanilor mei, că a-l iubi pe rege înseamnă a iubi Franța!

— Vai de tine, Birotteau, crezi că ai dușmani?

— Păi da, nevastă, avem dușmani. Chiar jumătate din prietenii noștri din cartier ne sînt dușmani. Spun toți: «Birotteau are noroc, Birotteau e om de jos și iacătă-l ajutor de primar, toate îi merg din plin». Ei bine, au să mai vadă ei ceva. Află tu cea dintîi că sînt cavaler al Legiunii de Onoare: regele a semnat ieri decretul.

— O! dacă-i așa, spuse doamna Birotteau foarte emoționată, trebuie să dăm balul, dragă. Dar cam ce-ai făcut tu ca să capeți decorația?

— Ieri, cînd domnul de La Billardière mi-a spus vestea, reluă Birotteau încurcat, m-am întrebat și eu, ca și tine, care sînt meritele mele, dar pe drum mi le-am recunoscut și am aprobat guvernul. Mai întîi sînt regalist, am fost rănit la Saint-Roch, în luna vandemiar; e puțin lucru să fi ridicat armele în vremurile acelea pentru cauza cea dreaptă? Apoi, după cîte spun cîțiva negustori, mi-am îndeplinit funcția de judecător de comerț, spre satisfacția generală. În sfîrșit, sînt ajutor de primar, și regele acordă patru decorații corpului municipal al orașului Paris. Judecîndu-se care dintre ajutorii de primari merită să fie decorați, prefectul m-a pus cap de listă. De altfel, regele trebuie să mă știe: doar eu îi procur, datorită bătrînului Ragon, singura pudră pe care binevoiește s-o întrebuințeze; numai noi deținem rețeta pudrei de care se servea răposata regină, nefericita și augusta victimă! Primarul m-a sprijinit energic. Ce vrei? dacă regele îmi dă decorația fără să i-o cer, cred că nu pot s-o refuz fără a arăta lipsă de respect. Parcă ajutor de primar eu am vrut să fiu? Așa că, nevastă, de vreme ce avem vîntul la *pompă*, cum spune unchiul tău Pillerault cînd e nițeluș mai cu chef, sînt hotărît să trăim după cum cere înalta noastră poziție. Dacă pot s-ajung ceva, m-aș încumeta să deviu ce-o vrea bunul Dumnezeu, chiar și subprefect, dacă așa mi-e soarta. Nevastă, faci o mare greșeală dacă crezi că un cetățean s-a achitat față de țară fiindcă a vîndut timp de douăzeci de ani articole de parfumerie clienților lui. Dacă statul are nevoie de luminile minților noastre, noi i le datorăm, așa cum îi datorăm impozitul mobiliar, imobiliar *et caetera*. Îți place să rămîi toată viața în tejghea? Ai stat destul, slavă Domnului! Balul va fi sărbătoarea noastră! Pentru tine s-a zis cu vinzarea mărunțișurilor. Pun pe foc firma noastră cu *Regina trandafirilor*, șterg de pe tablă CÉSAR BIROTTEAU, NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE, SUCCESORUL LUI RAGON, și scriu numai *Articole de parfumerie*, cu litere mari de aur. Instalez deasupra parterului biroul, casa de bani și un birouaș pentru tine. Fac depozit din odăița de din dos, din sufrageria și bucătăria de azi. Închiriez etajul întîi al casei vecine, unde deschid o ușă în perete. Mut scara, ca să trecem direct dintr-o casă în alta. Vom avea atunci un apartament mare, mobilat la *marele fix!* Da, îți renovez iatacul, îți rezerv un budoar și-i aranjez o cameră frumoasă Césarinei. Casierița pe care o vei angaja, vînzătorul principal și fata în casă (da, doamnă, veți avea și o fată în

casă!) vor locui la etajul al doilea. La al treilea va fi bucătăria şi vor sta bucătăreasa şi băiatul de prăvălie. Al patrulea va fi depozitul nostru general de sticle, cristale şi porţelanuri. La mansardă, atelierul lucrătoarelor! Trecătorii nu vor mai vedea cum se lipesc etichetele, cum se fac pungile, cum se aleg flacoanele, cum se astupă sticluţele. Asta merge pentru strada Saint-Denis; dar în strada Saint-Honoré, ce mai, e de prost-gust. Magazinul nostru trebuie să fie elegant ca un salon. Pai nu sîntem noi singurii negustori de cosmetice cinstiţi cu onoruri? Există negustori de oţet, negustori de muştar care comandă Garda naţională şi care sînt foarte bine văzuţi la palat. Să facem ca ei, să dăm extindere comerţului nostru şi, în acelaşi timp, să căutăm a intra în lumea bună.

— Uite, Birotteau, ştii la ce mă gîndesc cînd stau şi te ascult? Parc-ai fi un om care-şi bate singur cuie-n talpă. Adu-ţi aminte ce te-am sfătuit cînd a fost vorba să te numeşti primar: liniştea ta înainte de toate! «Tu eşti făcut, ţi-am spus atunci, să stai în frunte cum e făcut braţul meu să fie aripă de moară. Măririle au să te piardă.» Nu m-ai ascultat; iată c-a sosit pierzania. Pentru a juca un rol politic e nevoie de bani; avem noi bani? Cum aşa? Vrei să pui pe foc firma care a costat şase sute de franci şi să renunţi la *Regina Trandafirilor*, adevărata ta faimă? Lasă-i pe alţii să fie ambiţioşi. Cine pune mîna pe rug se-alege cu focul, e-adevărat sau nu? Politica frige astăzi. Avem o sută de mii de franci, plasaţi în afara prăvăliei, a fabricii şi a mărfii! Dacă vrei să-ţi măreşti averea, fă şi azi ca în 1793: rentele sînt la şaptezeci şi doi de franci; cumpără rente şi vei avea un venit de zece mii de franci fără ca plasamentul să dăuneze afacerilor. Profită de întorsătura ca să ne măritîm fata, vinde prăvălia şi hai să mergem la tine la ţară. Nu, zău! vreme de cincisprezece ani ai tot spus că ai vrea să cumperi *Les Trésorières*, moşioara aceea de lîngă Chinon, cu pîraie, cu fineţe, cu păduri, cu vii, cu două ferme, care aduce o mie de scuzi, şi cu o casă care ne place la amîndoi; o mai putem cumpăra cu şaizeci de mii de franci; da domnul vrea acuma să ajungă ceva în guvern! Aminteşte-ţi ce sîntem, nişte simpli parfumieri. Dacă acum şaisprezece ani, înainte de a fi dibăcit *Crema dublă a sultanelor* şi *Apa carminativă*, ar fi venit cineva să-ţi spuie: «Vei avea banii necesari pentru a cumpăra *Les Trésorières*», n-ai fi leşinat de bucurie? Ei, iată, poţi cumpăra această proprietate, la care rîvneai atîta că nu vorbeai decît de ea; şi acum te gîndeşti să cheltuieşti pe prostii banii adunaţi cu sudoarea frunţii noastre, pot să spun *noastre* pentru că am stat zi de zi la tejghea ca un cîine în cuşcă. Nu e mai bine să avem unde trage la Paris, la fata ta măritată cu un notar, şi să trăim opt luni pe an la Chinon decît să începem aici să dăm iama în bani? Aşteaptă să se urce rentele publice, îi dai opt mii de livre venit fetei, păstrăm două mii pentru noi şi cumpărăm *Les Trésorières* din vînzarea întreprinderii. Acolo, de unde eşti tu, sufleţelule, cu mobila noastră care face multe parale, ne vom lăfăi ca nişte prinţi, pe cînd aici ne trebuie cel puţin un milion ca să facem faţă.

— Aici aşteptam s-ajungi, nevastă, zise César Birotteau. Nu sînt chiar aşa de prost (deşi tu mă crezi foarte prost) ca să nu mă fi gîndit la toate. Ascultă ce-ţi spun. Alexandre Crottat ne convine foarte bine ca ginere, şi va avea biroul lui Roguin; dar crezi că se mulţumeşte el cu o sută de mii de franci zestre (presupunînd că dăm toată averea noastră lichidă pentru a-i face un rost fetei, ceea ce mă şi gîndesc; m-aş mulţumi cu pîine goală pentru restul vieţii numai s-o văd fericită ca o regină, adică soţia unui notar din Paris, cum spui tu). Ei bine, cu o sută de mii de franci sau chiar cu o rentă de opt mii de livre nu se poate cumpăra biroul lui Roguin. Băiatul ăsta, Xandrot, cum îi spunem noi, ne crede, ca toată lumea de altfel, mult mai bogaţi decît sîntem. Dacă tatăl lui, fermierul ăla bogat da'un zgîrie-brînză ce nu s-a văzut, nu se hotărăşte să vîndă pămînt de o sută de mii de franci, Xandrot nu va fi notar, căci biroul lui Roguin face patru sau cinci sute de mii de franci. Dacă Crottat nu dă jumătate, bani peşin, cum s-o scoată la capăt? Césarine trebuie să aibă două sute de mii de franci zestre; iar noi înţeleg să ne retragem ca nişte burghezi onorabili, cu cincisprezece mii de livre venit. Ei, dacă ţi-aş arăta cum vine treaba, limpede ca lumina zilei, aşa-i că n-ai mai sufla un cuvîntel?

— Mă rog, dacă ai descoperit comori...

— Da, am descoperit, porumbiţo. Da, spuse el, lutindu-şi nevasta de talie şi bătînd-o uşurel pe spate, plin de o bucurie care-i lumina faţa. N-am vrut să-ţi vorbesc de afacerea asta înainte de a fi coaptă; dar mîine, poate, se alege. Iată: Roguin mi-a propus o afacere atît de sigură, încît intră şi el în combinaţie împreună cu Ragon, cu unchiul tău Pillerault şi cu doi clienţi ai lui. Vom cumpăra, pe lîngă biserica Madeleine, nişte terenuri care după socoteala lui Roguin, se vînd acum pe un sfert din valoarea la care vor ajunge peste trei ani, cînd, după expirarea contractelor cu chiriaşii lor, sîntem liberi să le exploatăm. Toţi şase ne-am înţeles ce părţi luăm fiecare. Eu aduc trei sute de mii de franci, ca să iau trei optimi. Dacă vreunul din noi are nevoie de bani, Roguin îi va procura prin ipotecă asupra părţii respectivului. Ca să ţin tigaia de coadă şi să ştiu cum se prăjeşte peştele, am vrut să figurez ca proprietar al unei jumătăţi, care ne va aparţine în comun lui Pillerault, lui moş Ragon şi mie. Roguin va fi coproprietarul meu, sub numele unui domn Charles Claparon; el va da, ca şi mine, un contraordin asociaţilor săi. Actele de cumpărare se fac prin învoială de vînzare nelegalizată, pînă ajungem stăpînii tuturor terenurilor. Roguin va cerceta ce contracte sînt de făcut, căci nu e sigur că ne putem sustrage de la înregistrare lăsînd taxele pe seama celor cărora le vom vinde în detaliu, dar e prea lung să-ţi explic. După ce plătim terenurile, nu mai avem decît să ne încrucişăm braţele şi, peste trei ani, ne-am îmbogăţit cu un milion. Césarine va avea douăzeci de ani, fondul nostru de comerţ va fi vîndut şi, atunci, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom urca modest spre măriri.

— Dar cei trei sute de mii de franci de unde îi iei? zise doamna Birotteau.

— Nu te pricepi la afaceri, pisicuțo. Voi da cei o sută de mii de franci care sînt la Roguin, voi împrumuta patruzeci de mii de franci pe acareturile și grădinile unde se află fabricile noastre din faubourgul Temple și mai avem douăzeci de mii de franci lichizi; cu totul, o sută șaizeci de mii de franci. Mai trebuie o sută patruzeci de mii, pentru care semnez polițe domnului Charles Claparon, bancher; el va da suma, minus scontul. Iată cum am plătit cei o sută de mii de scuzi: *cine are răgaz la plata datoriilor nu datorează nimic.* Cînd poliţele ajung la scadenţă, le plătim din cîştig. Dacă nu le putem plăti, Roguin îmi împrumută bani cu cinci la sută, cu ipotecă pe partea mea de teren. Dar nu va fi nevoie de împrumuturi: am descoperit o esenţă care face să crească părul, un *Ulei comagen!* Livingston mi-a instalat o presă hidraulică pentru fabricarea uleiului meu din alune; alunele, supuse la mare presiune, dau tot uleiul din ele. Într-un an, după socotelile mele, am cîştigat cel puţin o sută de mii de franci. Mă gîndesc la un afiş care să înceapă cu *Jos perucile!* Efectul va fi grozav. Tu nici nu bagi de seamă că nu mai am somn. De trei luni, succesul *Uleiului Macassar* mă împiedică să dorm. Vreau să-l dau gata pe *Macassar!*

— Astea sînt, vasăzică, planurile grozave pe care le tot frămînţi în căpăţînă de două luni fără să-mi spui mie nimic. Adineauri m-am visat cerşetoare la propria mea uşă; ce semn al cerului! Peste puţină vreme n-o să ne mai rămîie decît ochii cu care să plîngem. Cît mă aflu în viaţă, nu vei face aşa ceva, m-auzi, César? Să ştii c-aicea sînt ceva sforării pe care tu nu le bagi de seamă; eşti prea cinstit şi deschis ca să bănuieşti matrapazlîcuri la alţii. De ce vin ei să-ţi ofere milioane? Dai tot ce ai, te avîntşi peste puterile tale, şi dacă *uleiul tău* nu prinde, dacă nu găsim bani, dacă valoarea terenurilor nu se ridică, cu ce-o să plăteşti poliţele? cu cojile de alune? Ca să te cocoţi mai sus în societate nu-ţi mai pui numele pe firmă, vrei să scoţi firma cu *Regina trandafirilor* şi să-i dai cu afişe şi prospecte care-l vor arăta pe César Birotteau pe toţi stîlpii, pe toate ulucile şi pe toate zidurile.

— N-ai nimerit-o. Voi avea o sucursală pe numele lui Popinot, într-o casă oarecare de pe lîngă strada Lombards, unde va sta tînărul Anselme. Voi plăti astfel datoria de recunoştinţă către domnul şi doamna Ragou, făcînd un rost nepotului lor, care va putea face avere. Ragonii par strîmtoraţi de cîtăva vreme, biefii de ei.

— Să ştii că toţi ăştia vor să puie mîna pe banii tăi.

— Dar care ăştia, draga mea? Unchiul tău Pillerault, care ne iubeşte ca ochii din cap şi ia masa cu noi în fiecare duminică? Sau bietul moş Ragon, predecesorul nostru, care are în urma lui patruzeci de ani de cinste şi cu care jucăm regulat cărţi? Sau poate Roguin, notar din Paris, om de cincizeci şi şapte de ani, cu douăzeci şi cinci de ani de notariat în spate? Un notar din Paris, ăsta ar lua premiu de cinste, dacă oamenii cinstiţi n-ar merita toţi premiu. La nevoie, mă ajută asociaţii! Aşa că unde e complotul, porumbiţă scumpă? Uite, ăsta e cusurul tău! Zău aşa, mă ţin de mult să ţi-l spun. Ai fost totdeauna bănuitoare ca o pisică! De îndată ce-am avut şi noi ceva bani băgaţi în prăvălie, ai şi început

să crezi că clienții sînt toți. Pe tine trebuie să te roage în genunchi omul care vrea să te îmbogățească! O pariziancă are mai multă ambiție, ce dracu! Fără temerile tale veșnice, n-ar fi fost pe lume om mai fericit ca mine! Dacă mă luam după tine, n-aș fi făcut niciodată *Crema sultanelor*, nici *Apa carminativă*. Din prăvălie am trăit, dar dacă avem o sută șaizeci de mii de franci sunători, asta o datorăm celor două descoperiri și săpunurilor! Fără geniul meu, căci în parfumerie am talent, am fi niște detailiști, am trage mîța de coadă *s-o scoatem la capăt*, și nu aș fi unul din negustorii de seamă din care să aleg judecătorii tribunalului de comerț, n-aș fi fost nici judecător, nici ajutor de primar. Știi ce aș fi? Un prăvăliaș cum a fost moș Ragon, asta o spun fără să mă gîndesc a-l jigni, căci respect prăvăliile — doar de acolo am prins și noi cheag! După patruzeci de ani de vînzare de parfumuri, am avea, ca el, trei mii de franci venit; și, la costul de azi al vieții, care a crescut de două ori, am avea, ca și el, abia din ce trăi. (Pe zi ce trece, mi se strînge mai mult inima cînd mă gîndesc la ei. Trebuie să mă lămuresc eu cum stau lucrurile și-o voi afla mîine prin Popinot!) Dacă aș fi urmat sfaturile tale, cum ești tu mereu îngrijorată și te întrebi dacă o să ai și mîine ce ai azi, n-aș avea credit pe piață, n-aș fi primit crucea Legiunii de Onoare și n-aș fi pe cale să devin om politic. Da, degeaba dai din cap, dacă afacerea noastră reușește, pot să ajung și deputat de Paris. Ah! nu degeaba mă cheamă César; totul mi-a mers din plin. E de necrezut! În afara casei, toți mă consideră capabil; dar aici, în casă, singura persoană căreia vreau să-i fiu pe placul și pentru a cărei fericire mă fac luntre și punte este tocmai aceea care mă ia drept un neghiob!

Aceste fraze, deși întrerupte de pauze elocvente și aruncate ca niște mingi, cum fac toți cei care au ceva de reproșat, exprimau o afecțiune atît de adîncă și de temeinică, încît doamna Birotteau se înduioșă în sinea ei; dar, ca toate femeile, se servi de dragostea pe care o inspira pentru a avea cîștig de cauză.

— Ei bine, Birotteau, zise ea, dacă mă iubești, lasă-mă să fiu fericită după gustul meu. Nici tu, nici eu n-avem educație; nu știm să vorbim frumos, nici să spunem *sluga dumitale* ca oamenii de lume; cum vrei să reușim în posturi politice? Eu, una, aș fi tare fericită la *Les Trésorières!* Mi-au plăcut întotdeauna dobitoacele și păsărelele; mi-aș petrece foarte bine viața îngrijind de găini, făcînd pe fermiera. Să vindem fondul de comerț, s-o măritățm pe Césarine și lasă-te de *Imogène*. Vom veni iarna la Paris, la ginerele nostru; vom fi fericiți; nimic, nici politica, nici comerțul, nu va putea schimba felul nostru de viață. De ce vrei să-i strivești pe ceilalți? Nu ne ajunge averea noastră de azi? Adică, dacă ești milionar, prînzești de două ori? ori poate ai nevoie de altă femeie? Uită-te la unchiul Pillerault! S-a mulțumit, ca un înțelept, cu bruma lui de avere și își petrece viața cu milosteniile. Ce nevoie are el de mobile scumpe? Sînt sigură că mi-ai și comandat mobilierul; l-am văzut aici pe Braschon; că nu pentru parfum o fi venit el!

— Ei, da, draga mea, ți-am comandat mobile, și lucrările vor începe mîine sub conducerea unui arhitect pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardière.

— Doamne Dumnezeule, exclamă ea, fie-ți milă de noi!

— N-ai minte, drăguțo. Vrei să te îngropi la Chinon la treizeci și șapte de ani, sănătoasă și frumoasă cum ești? Eu, slavă Domnului, n-am decît treizeci și nouă. Norocul îmi deschide un drum frumos, o iau pe el. Pășind cu băgare de seamă, pot lăsa un nume onorabil în burghezia pariziană, cum se obișnuia odinioară; să se vorbească de Birotteau ca de alde Keller, Jules Desmarets, Roguin, Cochin, Guillaume, Lebas, Nucingen, Saillard, Popinot, Matifat, care înseamnă sau au însemnat ceva în cartierul lor. Haida de! dacă afacerea asta n-ar fi sigură cum e bulgărul de aur...

— Sigură!

— Da, sigură. De două luni tot socotesc. Fără să se bage de seamă, iau informații asupra construcțiilor, de la primărie, de la arhitecți și de la antreprenori. Domnul Grindot, tînărul arhitect care va renova apartamentul nostru, e disperat că nu are bani ca să intre și el în combinație.

— Asta pentru că e rost de clădit; vă împinge ca să cădeți în plasă.

— Pot oare cădea în plasă oameni ca Pillerault, ca Charles Claparon sau ca Roguin? Cîștigul e sigur ca și de la *Crema sultanelor*, să știi!

— Dar, dragul meu, ce nevoie are Roguin să facă speculă dacă și-a plătit biroul și a făcut avere? Îl văd trecînd cîteodată, mai îngîndurat decît un ministru, cu priviri piezișe care nu-mi plac: ăsta are ceva grijă. De vreo cinci ani încoace, arată la față ca un bătrîn desfrînat. Poți fi sigur că n-o s-o șteargă cînd va avea în mînă banii voștri? S-au mai văzut de-astea. Parcă îl cunoaștem bine? E el de cincisprezece ani prietenul nostru, dar mîna în foc pentru el n-aș pune-o. Uite, are o scurgere pe nas urîtă mirositoare, și de asta nici nu trăiește cu nevastă-sa; sigur că are femei plătite, care-l ruinează; altă cauză nu văd pentru care ar putea fi trist. Cînd mă îmbrac dimineața, mă uit prin jaluzele să-l văd întorcîndu-se acasă pe jos. De unde vine? Nimeni nu știe. Îmi face impresia unui om care mai ține o casă în oraș; el cheltuiește pe o parte, și nevastă-sa pe alta. Asta-i viață de notar? Dacă cîștigi cincizeci de mii de franci și cheltuiești șaizeci, în douăzeci de ani s-a dus averea; rămîi gol-goluț, ca Sfîntul Ion. Dar dacă odată te-ai deprins să trăiești pe picior mare, îți jefuiești prietenii fără milă; e mai aproape cămașa decît haina. E prieten bun cu pușlamaua de du Tillet, fost vînzător la noi. Prietenia asta nu-mi miroase a bine. Dacă n-a știut el să-l cîntărească pe du Tillet, înseamnă că e orb de-a binelea; iar dacă îl cunoaște, atunci de ce-i caută atîta în coarne? Ai să-mi spui că nevastă-sa îl iubește pe du Tillet? Ei bine, ce-i de așteptat de la un bărbat care nu ține la onoarea lui de soț? Și, apoi, proprietarii actuali ai terenurilor n-au minte, de vînd cu cinci franci ceea ce face o sută? Dacă ai da de un copil care nu știe cît valorează un ludovic, nu i-ai spune valoarea? Nu vreau să te jignesc, dar afacerea asta a voastră îmi face impresia unei hoții.

— Doamne, ce ciudate sînt uneori femeile şi cum încurcă ele lucrurile! Dacă Roguin n-ar fi fost în combinaţie, mi-ai spune: «Bagă de seamă, César, faci o afacere în care nu e şi Rogun; înseamnă că e proastă.» Acuma el reprezintă o garanţie în afacere şi tu îmi spui...

— Dar nu figurează el, ci un domn Claparon.

— Fiindcă un notar nu-şi poate da numele într-o afacere de speculă.

— Atunci de ce face un lucru interzis de lege? Ce-ai de spus tu, care nu ieşi din litera legii?

— Lasă-mă să continui. Roguin participă, şi tu îmi spui că afacerea nu face două parale! E logic? Îmi mai spui: «Face ceva împotriva legii». Dar, dacă e nevoie, va participa pe faţă. Acum vii şi spui: «E bogat». Nu se poate spune asta şi de mine? Cum m-aş simţi dacă Ragon şi Pillerault mi-ar spune: «Ce te bagi în afacerea asta cînd eşti bogat ca un negustor de porci?»

— Negustorii nu sînt în aceeaşi situaţie cu notarii, obiectă doamna Birotteau.

— Şi, în sfîrşit, conştiinţa mea e nepătată, continuă César. Cei de la care cumpărăm vind pentru că au nevoie să vîndă; nu-i furăm mai mult decît pe cei de la care cumpărăm rente la şaptezeci şi cinci de franci. Astăzi cumpărăm terenuri la preţurile de azi; peste doi ani va fi altceva, ca şi pentru rente. Află, Constance-Barbe-Joséphine Pillerault, că n-ai să-i vezi niciodată pe César Birotteau făcînd ceva împotriva cinstei celei mai severe, sau împotriva legii, sau împotriva conştiinţei, sau împotriva cuviinţei. Să ai pravălie de optsprezece ani şi să fii bănuit de necinste în propria ta casă!

— Hai, linişteşte-te, César! O femeie care trăieşte alături de tine de atîţia ani te cunoaşte pînă în adîncul sufletului. La urma urmei, tu eşti stăpînul. Tu ai cîştigat averea, nu? e a ta şi-o poţi cheltui. De-o fi să ajungem şi în sapă de lemn, nici eu, nici fiică-ta nu-ţi vom face nici o mustrare. Dar ascultă: cînd inventai *Crema sultanelor* şi *Apa carminativă*, ce riscai? cinci sau şase mii de franci. Astăzi îţi pui la bătaie toată averea pe o carte; şi nu joci singur, ai asociaţi care pot fi mai şmecheri ca tine. Dă balul, renovează apartamentul, cheltuieşte zece mii de franci; sînt bani aruncaţi, dar nu ne ruinăm dintr-asta. Cît priveşte afacerea ta de la Madeleine, mă opun hotărît. Tu eşti din branşa parfumerici, vinde deci parfumuri, nu terenuri. Noi, femeile, avem un instinct care nu ne înşală niciodată! Eu te-am prevenit, acum fă după capul tău. Ai fost judecător la tribunalul comercial, cunoşti legile, şi-ai minat bine barca, te voi urma, César! Dar voi tremura pînă ce voi vedea averea noastră temeinic aşezată şi pe Césarine măritată. Să dea Dumnezeu ca visul meu să nu fie o profeţie!

Această supunere îl necăji pe Birotteau, care întrebuinţă viclenia nevinovată la care recurgea în asemenea ocazii.

— Ascultă, Constance, nu mi-am dat cuvîntul încă; dar e ca şi cum l-aş fi dat.

— Oh! César, atunci s-a ales, să nu mai vorbim de asta. Onoarea e mai scumpă decît averea. Hai, culcă-te, dragă, că nu mai sînt lemne.

De altfel, dacă vrei, o să putem sta de vorbă mai bine în pat... Vai! ce vis urît! Doamne Dumnezeule, să te vezi pe tine însuți! e îngrozitor!... Césarine și cu mine vom ține posturi și rugăciuni de cîte nouă zile pentru succesul terenurilor tale.

— Fără îndoială, ajutorul lui Dumnezeu nu strică, zise grav Birotteau; dar și esența de alune e o putere, nevastă! Am făcut această descoperire din întîmplare, ca și pe cea a *Cremei duble a sultanelor* de odinioară; prima dată deschizînd o carte, de astă dată privind gravura cu Hero și Leandru. Gravura aceea cu o femeie care toarnă ulei pe capul iubitului ei; drăguț, nu? Afacerile cele mai sigure sînt cele care se întemeiază pe vanitate, pe amor propriu, pe dorința de a fi admirat. Sentimentele astea n-au moarte.

— Asta văd și eu, din nenorocire.

— La o anumită vîrstă, bărbații ar da orice ca să aibă păr atunci cînd n-au. De cîtva timp, frizerii îmi spun că nu vînd numai *Macassar*, dar și orice preparat de vopsit părul sau care are faimă că-l face să crească. De cînd e pace, bărbații stau mai mult pe lîngă femei, și lor nu le place să ai chelie. Așa, drăguțo. Cererea acestui articol se explică, așadar, prin situația politică. Un preparat care să întrețină părul sănătos s-ar vinde ca pîinea caldă, mai ales că esența cu pricina va fi aprobată, fără îndoială, de Academia de științe. Domnul Vanquelin e așa de cumsecade, încît mă va ajuta poate și de data asta. Mă duc mîine să-l consult și să-i ofer gravura pe care am găsit-o, în sfîrșit, după doi ani de căutare prin Germania. El se ocupă acuma tocmai de analiza părului. Mi-a spus asta Chiffreville, asociatul lui de la fabrica de produse chimice. Dacă descoperirea mea se potrivește cu a lui, uleiul meu va fi cumpărat de ambele sexe. Ideea mea face cît o avere, îți repet. Nici nu mai dorm, cu gîndul la ea. Ei, din fericire, tînărul Popinot are un păr foarte frumos. Cu o casierită care să aibă plină-n pămînt și care va spune, dacă se poate fără să-l supere nici pe Dumnezeu, nici pe aproapele, că asta o datorează și *Uleiului comagen* (căci uleiu va fi neapărat), toți cei vîrstnici se vor năpusti pe el ca sărăcia asupra oamenilor. Da balul, drăguță? Nu sînt om rău, dar tare aș vrea să-l invitînesc pe pramatia aia de du Tillet, care *face pe grozavul* cu averea lui și care mă evită la Bursă. Știe că eu cunosc o faptă a lui deloc frumoasă! Poate c-am fost prea bun cu el. Nu-i curios, nevastă, că ești totdeauna pedepsit pentru faptele tale bune, pe pămînt, bineînțeles? M-am purtat cu el ca un tată, tu nici nu știi ce-am făcut pentru el.

— Mi se încrețește pielea numai ce te-aud vorbind de el. Dacă ai fi știut ce figură voia să-ți facă, n-ai fi lăsat-o moartă cu furtul celor trei mii de franci, căci am ghicit-o felul cum s-a terminat afacerea. Dacă-l trimiteai în fața poliției corecționale, făceai poate un bine multor oameni!

— Ce figură voia să-mi facă?

— Nimic. Dacă ai vrea să mă asculți, ți-aș da un sfat bun, Birotteau: să-l lași în pîata Domnului pe du Tillet.

— Dar n-ar părea foarte ciudat să nu-mi vină în casă un vînzător care a avut girul meu pentru primii douăzeci de mii de franci cu care

şi-a început afacerile? Lasă, să facem bineie de dragul binelui. De altfel, du Tillet poate că s-a îndreptat.

— Ce harabaură o să mai fie la noi în casă!

— Ce vorbeşti de harabaură? O să meargă totul ca pe roate. Ai şi uitat ce ţi-am spus cu privire la scară şi la închirierea casei vecine, pe care am tratat-o cu Cayron, negustorul de umbrele? Mergem mîine amîndoi la proprietarul lui, domnul Molineux; am mîine atîtea treburi pe cap, de parcă aş fi ministru...

— Atîta m-ai ameţit cu planurile tale, îi spuse Constance, de mă pierd în ele. De altfel, Birotteau, am adormit.

— Bună dimineaţa, răspunse bărbatul. Auzi, îţi spun bună dimineaţa, fiindcă s-a făcut ziuă, drăguţă. Dar a şi adormit, draga de ea! Lasă, vei fi putred de bogată sau nu mai merit să mă cheme César.

Cîteva minute mai tîziu, Constance şi César sforăiau liniştiţi.

O privire rapid aruncată asupra vieţii anterioare a acestei căsnicii va confirma ideile pe care le va fi sugerat cearta amicală a celor două personaje principale din această scenă. Descriind moravurile detaliştilor, schiţa de faţă va expăca, de altfel, prin ce împrejurări ciudate ajunsese César Birotteau ajutor de primar şi parfumier, fost ofiţer în Garda naţională şi cavaler al Legiunii de Onoare. Luminînd adîncimile caracterului său şi cauzele măririi sale, se va putea înţelege cum accidentele comerciale pe care oamenii tari le învinge devin catastrofe ireparabile pentru spiritele mediocre. Evenimentele nu sînt niciodată absolute, rezultatele lor depind în întregime de indivizi: nenorocirea este o trambulină pentru geniu, o cristelniţă pentru creştin, o comoară pentru omul priceput şi o prăpastie pentru cei slabi.

Un fermier din împrejurimile Chinonului, numit Jacques Birotteau, se căsătorî cu fata în casă a unei cucoane la care el lucra în vie şi avu cu ea trei băieţi, nevasta murindu-i la naşterea celui de-al treilea. Bietul om nu mai trăi mult după ea. Stăpîna ţinea la fata în casă; crescu împreună cu fiii ei pe cel mai mare din băieţii fermierului, numit Francois, şi-l bagă într-un seminar. Ieşit popă, Francois Birotteau se ascunse în timpul revoluţiei şi duse viaţa rătăcitoare a preoţilor care nu prestaseră jurămînt şi care erau urmăriţi ca fiarele sălbatice şi, în cel mai bun caz, ghilotinaţi. În momentul cînd începe această povestire, el se afla vicar la Catedrala din Tours şi nu ieşise decît o singură dată din acel oraş, pentru a veni să-l vadă pe fratele său César. Circulaţia din Paris îl năuci într-atît pe preot, încît nici nu îndrăznea să iasă din cameră; numea cabrioletele *fumătăţi de birjă* şi se minuna de toate. După o săptămînă se întoarse la Tours, hotărît să nu mai calce niciodată prin capitală.

Al doilea fiu al podgoreanului, Jean Birotteau, luat în armată, ajunse repede la gradul de căpitan în vremea primelor războaie ale revoluţiei. La bătălia de la Trebia, Macdonald ceru oameni săritori pentru a cuceri o baterie; căpitanul Jean Birotteau porni la atac cu compania sa şi fu omorît. Soarta familiei Birotteau cerea, pesemne, ca fiii ei să fie năpăstuiţi de oameni sau de evenimente, oriunde ar fi sălăşluit.

Ultimul copil este eroul acestei scene. Cînd știu să citească, să scrie și să socotească, la vîrsta de paisprezece ani, César plecă de-acasă și veni pe jos la Paris să-și facă un rost; avea un Iudovic în buzunar. Datorită recomandării unui farmacist din Tours, intră ca băiat de prăvălie la domnul și doamna Ragon, negustori de articole de parfumerie. César avea pe atunci o pereche de bocanci cu ținte, pantaloni și ciorapi albaștri, o vestă înflorată, o haină țărănească, trei cămăși de pînză groasă și bățul de drum. Purta el părul tuns ca al copiilor din cor, dar avea spînarea voinică a țăranului din Touraine; se lăsa el uneori pradă lenei obișnuite în ținutul său, dar ea era compensată de dorința de a face avere; nu prea avea el inteligență și carte, dar moștenise de la mamă-sa — ființă care, după o expresie din Touraine, era o *inimă de aur* — o cinste instinctivă și sentimente nobile. César fu angajat cu șase franci pe lună, masă și casă: dormea pe-un teanc de boarfe, în pod, lîngă bucătăreasă; vînzătorii care îl învățară să facă pachete și comisioane, să măture prăvălia și trotuarul, glumeau pe socoteala lui, dar îl învățau în același timp treaba, așa cum se obișnuiește pe la prăvălii, unde principalul element de instruire e gluma; domnul și doamna Ragon îi vorbeau ca unui cîine. Nimeni nu lua în seamă oboseala ucenicului, deși seara îl dureau cumplit picioarele de atîta alergătură iar umerii îi erau frînți. Această crudă aplicare a devizei *fiecare pentru sine*, evanghelia tuturor capitalelor, îl făcu pe César să vadă cît de grea e viața la Paris. Seara, plîngea gîndindu-se la Touraine, unde țăranul muncește mai în voie, unde zidarul așază cărămizile în tihnă, unde lenea e înțelept îmbinată cu munca; dar adormea înainte de a apuca să se gîndească la fugă, căci îl așteptau alergăturile de a doua zi dimineață, iar el își făcea datoria ca un cîine de pază. Cînd se întîmpla să se plîngă, vînzătorul principal zîmbea plin de voie bună:

— Ei, băiețe, spunea el, nu sînt toate trandafirii la *Regina trandafirilor*, și pui fripți nu-ți cad de-a gata în gură; trebuie să alergi după ei, să-i prinzi și apoi să ai cu ce să-i gătești.

Bucătăreasa, o picardă grasă, își oprea pentru ea bucățelele cele mai bune și nu vorbea cu César decît ca să se plîngă de domnul sau de doamna Ragon, care nu se lăsau furați. Către sfîrșitul primei luni, această fată, trebuind să stea acasă într-o duminică, intră în vorbă cu César. Ursule era acum curată și gătită și-i păru încîntătoare bietului băiat de corvoadă, căruia puțin i-a lipsit să nu se poticnească de primul bolovan ieșit în cale. Ca toate ființele lipsite de ocrotire, se îndrăgosti de prima femeie care îl privi cu bunăvoință. Bucătăreasa îl luă pe César sub aripa ei: urmă o dragoste tainică, de care vînzătorii făceau un haz necruțător. Din fericire pentru César, bucătăreasa îl părăsi după doi ani, pentru un tînăr dezertor din ținutul ei, ascuns la Paris, un picard de douăzeci de ani, care avea vreo cîteva pogoane de pămînt și care se lăsă luat de bărbat de Ursule.

În cei doi ani, bucătăreasa îl hrănise bine pe tînărul César, îi lămurise multe mistere ale vieții pariziene, arătîndu-i-o de jos, și îi insuflase, din gelozie, o adîncă oroare pentru localurile rău famate, ale căror

primejdii ei nu-i erau necunoscute. În 1792 César era trădat, dar picioarele i se obișnuiseră cu caldarîmul, umerii cu lăzile și mintea cu ceea ce ei numea balivernele Parisului. De aceea se consolă repede cînd îl părăsi Ursule, căci ea nu corespundea sentimentalismului său. Pornită spre desfrîu și uzură, lingușitoare și hoață, egoistă și bețivană, jignea curățția lui Birotteau fără să-i ofere vreo speranță financiară. Uneori, bietul băiat se vedea cu durere unit, prin legături considerate drept cele mai strînse de către inimile naive, de o ființă pentru care nu avea simpatie. În momentul cînd deveni stăpîn pe inima sa, crescuse și împlinise șaisprezece ani. Spiritul lui, dezvoltat de Ursule și de glumele vînzătorilor, îl făcu să studieze comerțul cu o privire inteligentă, mascată de simplitate: observă clienții, ceru în timpul liber explicații asupra mărfurilor și ținu minte sorturile și locul fiecăreia; într-o bună zi ajunse să cunoască articolele, prețurile și cifrele mai bine decît vînzătorii cei noi; de-aici încolo, domnul și doamna Ragon se deprinseră să-l aibă în prăvălie.

În vremea cînd recrutarea de pomină din anul II îl lăsă fără vînzători pe cetățeanul Ragon, César Birotteau, ajuns vînzător secund, profită de împrejurare pentru a obține cincizeci de livre pe lună și luă loc la masa Ragonilor cu o bucurie de nedescris. Vînzătorul secund al *Reginei trandafirilor*, care strînsese pînă atunci șase sute de franci, căpătă și o cameră, unde putu să-și așeze ca lumea, în mobile de mult rîvnite, lucrușoarele pe care le adunase. În zilele de decadi, îmbrăcat ca tinerii din vremea lui, pe care moda îi silea să-și dea aere brutale, acest țăran blînd și modest părea cel puțin egalul lor; astfel trecu peste barierele care erau ridicate altădată între servitorime și burghezie. Către sfîrșitul acestui an, datorită cinstei sale, ajunse casier. Împunătoarea cetățeană Ragon îi vedea de rufe, și cei doi negustori se deprinseră cu el.

În luna vandemiar 1794, César, care strînsese o sută de ludovici de aur, îi preschimbă pe asignate de șase mii de franci, cumpără rente la treizeci de franci, le plăti în ajunul zilei cînd mai erau depreciate la Bursă și le puse bine cu nespusă satisfacție. Din acea zi urmări mișcarea fondurilor și evenimentelor publice cu o îngrijorare tainică, palpitînd la povestirea înfrîngerilor sau succeselor din această perioadă a istoriei noastre. Domnul Ragon, fost furnizor al maiestății-sale regina Maria-Antoaneta, îi împărtăși în aceste momente critice atașamentul său pentru tiranii răsturnați. Această mărturisire a fost unul din evenimentele capitale ale vieții lui César. Convorbirile de scară, după închiderea prăvăliei, potolirea străzii și încheierea socotelilor de casă, îl fanatizară pe țăranul din Touraine, încît deveni regalist, ascultînd astfel de sentimente înnăscute. Istorisirea faptelor virtuoase ale lui Ludovic al XVI-lea, povestirile prin care cei doi soți proslăveau meritele reginei aprinseră imaginația lui César. Soarta îngrozitoare a acestor două capete încoronate, retezate la doi pași de prăvălie, revoltă inima lui simțitoare, și-l umplu de ură pentru un regim care nu se sfia să verse sînge nevinovat. Interesul comercial îl făcu să vadă moartea negoțului în legea maximală și în furtunile politice, totdeauna neprielnice afacerilor. Ca un adevărat negustor de articole de parfumerie, ura de altfel o revoluție care aduse

moda tunsului a la Titus și care suprima pudra. Liniștea pe care o aduce puterea absolută fiind singura în stare să dea viață banului, César deveni un regalist fanatic. Cînd domnul Ragon îl văzu pe drumul cel bun, îl numi vînzător și-l inițiie în secretele *Reginei trandafirilor:* cîțiva clienți erau cei mai devotați și mai activi emisari ai Bourbonilor și aici se făcea legătura între Vest și Paris. Tirit de înflăcărarea tinereții, măgulit de relațiile sale cu alde Georges, La Billardière, Montauran, Bauvan, Longuy, Mandat, Bernier, du Guénic și Fontaine, César se aruncă în conspirația condusă de către regaliști și teroriști, la 13 vandemiar, împotriva Convenției care era pe moarte.

César avu cinstea să lupte împotriva lui Napoleon pe treptele bisericii Saint-Roch și fu rănit chiar la începutul încăierării. Toată lumea cunoaște rezultatul acestei tentative. Dacă aghiotantul lui Barras deveni atunci cunoscut, Birotteau scăpă tocmai pentru că era necunoscut. Cîțiva prieteni îl transportară pe căzboinicul prim-vînzător la *Regina trandafirilor,* unde stătu ascuns în pod, fu îngrijit de doamna Ragon și din fericire, dat uitării. César Birotteau nu avusese decît o fulgerare de curaj militar. Timp de o lună, cît dură convalescența, băiatul reflectă serios la alianța ridicolă dintre politică și parfumerie. Rămase regalist, dar hotărî să nu fie altceva decît un parfumier regalist, fără a se mai compromite, și se consacră trup și suflet branșei sale.

La 18 brumar, domnul și doamna Ragon, pierzînd orice nădejde în soarta regalității, se hotărîră să iasă din negustorie și să trăiască onorabil din venit, fără să se mai țină de politică. Ca să-și recupereze capitalul investit în prăvălie, le trebuia un om mai mult cinstit decît ambițios, mai plin de bun-simț decît de capacități; Ragon îi făcu deci propunerea vînzătorului său principal. Birotteau, posesor la douăzeci de ani a o mie de franci venit în rentă de stat, nu se hotărî ușor. Visul lui era să se așeze lîngă Chinon de îndată ce avea o mie cinci sute de franci rentă și de îndată ce primul-consul avea să consolideze împrumutul public, consolidîndu-se pe sine la palatul Tuileries. De ce să-și primejduiască îndepenta lui cinstită și simplă prin riscuri comerciale? Își spunea el. Nu-și închipuise niciodată că o să cîștige o avere atît de mare, datorită tocmai acestor riscuri pe care nu îi le permiți decît la tinerețe; se gîndea să se însoare în Touraine cu o femeie la fel de înstărită ca să poată cumpăra și cultiva *Les Trésorières,* o moșioară la care rîvnea de cînd ieșise din copilărie, pe care visa s-o rotunjească, cu care să ajungă la o mie de scuzi rentă, și unde să ducă o viață pe cît de retrasă, pe atît de fericită. Era pe cale să refuze, cînd dragostea îi schimbă deodată hotărîrile, înzecindu-i cifra ambiției.

De la trădarea Ursulei, César fusese cuminte atît de teama primejdiilor care te pîndesc în dragoste la Paris, cît și din cauza treburilor sale. Cînd posibilele nu sînt satisfăcute, ele se transformă în cerințe; căsătoria devine atunci o idee fixă pentru oamenii din clasa de mijloc, căci e singura lor cale de a cuceri sau dobîndi o femeie. César Birotteau acolo ajunsese. Ducea în spate tot magazinul *Regîna Trandafirilor:* n-avea nici un moment de dat petrecerilor. Într-o asemenea viață, cerințele sînt

şi mai imperioase; aşa încît întîlnirea unei fete frumoase, la care un vînzător uşuratic abia de s-ar fi gîndit, era de natură să producă cea mai vie impresie asupra retrasului César. Într-o zi frumoasă de iunie, intrînd în insula Saint-Louis pe Podul Marie, văzu o faţă în pragul unei prăvălii aşezate în colţul cheiului Anjou. Constance Pillerault era vînzătoare principală la magazinul de noutăţi *Micul marinar*, cel dintîi dintre magazinele care au început de-atunci încoace să se deschidă la Paris, avînd firme zugrăvite, banderole în vînt, vitrine pline de şaluri întinse ca un leagăn, cravate aranjate ca un castel din cărţi de joc şi multe alte atracţii comerciale, preţuri fixe, benzi cu anunţuri, afişe, iluzii şi efecte optice atît de perfecţionate încît vitrinele prăvăliilor deveniseră nişte poeme comerciale. Preţurile ieftine ale tuturor articolelor, aşa-numite Noutăţi care se găseau la *Micul marinar* îi creară o faimă nemaipomenită, deşi magazinul se afla în locul din Paris cel mai puţin favorabil modei şi comerţului. Se vorbea mult de frumuseţea vînzătoarei prime, cum s-a vorbit mai tîrziu de Frumoasa Limonadieră de la cafeneau *O mie de coloane* şi de multe alte fiinţe neînsemnate care au făcut să se lipească de geamurile modistelor, limonadierelor, de geamurile magazinelor mai multe nasuri tinere şi bătrîne decît are Parisul pietre pe străzile sale. Vînzătorul prim de la *Regina trandafirilor*, care locuia între Saint-Roch şi strada Sourdière şi era ocupat numai cu de-ale parfumeriei, habar n-avea de existenţa *Micului marinar*, căci micile negustorii din Paris sînt cam străine unele de altele. César fu atît de puternic prins de frumuseţea Constancei, încît intră vijelios la *Micul marinar* ca să-şi cumpere şase cămăşi de pînză; se tocmi mult pentru ele şi puse să i se desfacă munţi de pînză, de parcă ar fi fost o englezoaică la tîrguială *(shoping)*. Vînzătoarea primă binevoi să se ocupe ea de César, băgînd de seamă, după cîteva simptome cunoscute de toate femeile, că el venise mai mult pentru vînzătoare decît pentru cumpărături. César dictă numele şi adresa sa domnişoarei, care, după cumpărătură, se arătă foarte nepăsătoare în faţa admiraţiei clientului. Bietul vînzător nu se ostenise prea mult ca să intre în graţiile Ursulei; bleg ca un viţel, dragostea îl blegea şi mai tare; nu îndrăzni să spună un cuvînt şi, de altfel, fu prea uluit ca să bage de seamă nepăsarea care luase locul zîmbetului pe faţa acestei sirene de magazin.

Opt seri la rînd stătu pironit în faţa *Micului marinar*, cerşind o privire, cum cerşeşte un cîine un os la uşa vreunei bucătării, nepăsător la ironiile vînzătorilor şi ale domnişoarelor, dîndu-se umil la o parte în faţa cumpărătorilor şi a trecătorilor, atent la orice mişcare din magazin. După cîteva zile intră din nou în paradisul unde se afla îngerul său, nu atît ca să cumpere batiste, cît ca să-i comunice o idee luminoasă.

— Dacă aveţi nevoie de articole de parfumerie, domnişoară, vă pot servi şi eu la rîndul meu, zise el plătind.

Constance Pillerault primea zilnic propuneri strălucite, în care nu era niciodată vorba de căsătorie; şi, cu toate că avea suficient tot atît de curat pe cît era fruntea de albă, abia după şase luni, timp în care César arătase, prin marşuri şi contramarşuri, cît de neobosită îi era dragostea,

consimți să-i primească curtea, dar fără să se pronunțe: era prudentă, căci avea un număr nesfîrșit de admiratori angrosiști de vinuri, cafegii bogați și alții care-i făceau ochi dulci. Îndrăgostitul se bizuia pe tutorele Constancei, domnul Claude-Joseph Pillerault, pe atunci marchitan pe cheiul Ferraille, pe care ajunsese să-l descopere prin spionajul discret al dragostei adevărate. Rapiditatea acestei povestiri ne obligă să nu mai vorbim de bucuriile dragostei pariziene nevinovate, să trecem sub tăcere atențiile caracteristice vînzătorilor: pepeni galbeni trufanda, mese scumpe la Vénua urmate de teatru, plimbări cu birja duminica afară din oraș. Fără să fie băiat frumos, César n-avea o înfățișare care să îndepărteze dragostea. Viața la Paris și șederea într-un magazin întunecos păliseră rumeneala obrazului său de țăran. Părul său negru și bogat, grumazul de cal normand, mîinile și picioarele mari, aerul simplu și cinstit, toate vorbeau în favoarea lui. Unchiul Pillerault, care veghea la fericirea fetei fratelui său, își luase informații: fu de acord cu intențiile tînărului din Touraine. În 1800, în frumoasa lună mai, domnișoara Pillerault consimți să se căsătorească cu César Birotteau, care leșină de bucurie în momentul cînd, sub un tei la Sceaux, Constance-Barbe-Joséphine îl acceptă de soț.

— Fetițo, îi zise domnul Pillerault, capeți un bărbat bun. Are inimă caldă și sentimente cinstite: e deschis ca o carte și cuminte ca pruncul Isus; pîinea lui Dumnezeu, nu altceva.

Constance renunță hotărît la visurile pe care și le făcuse uneori, ca toate fetele de prăvălie; se învoi să fie o femeie de treabă, o bună-mamă de familie, și alese viața pe care o trăiește clasa mijlocie după un program urmat cu religiozitate. Acest rol se potrivea de altfel mai bine cu ideile ei decît vanitatea primejdioasă care ademenește imaginația attor tinere parizience. Nu prea inteligentă, Constance era tipul micii burgheze care își vede de treburi nu fără să bombăne, care mai întîi refuză ceea ce dorește și se supără cînd i se ia în serios refuzul, a cărei activitate mereu îngrijorată merge de la bucătărie la casa de bani, de la chestiunile cele mai grave pînă la cîrpitul rufelor; care iubește cicălind, nu concepe decît ideile cele mai simple, un fel de mărunțiș al spiritului, are păreri despre toate, se teme de toate, le cîntărește pe toate și se gîndește mereu la viitor. Frumusețea ei rece, dar nevinovată, aerul ei gingaș, prospețimea ei îl făcură pe Birotteau să nu se gîndească la cusururi, care, de altfel, erau compensate prin onestitatea delicată și firească a femeilor, prin spiritul ei de ordine, prin rîvna în muncă și prin iscusința de vînzătoare. Constance avea atunci optsprezece ani și unsprezece mii de franci avere. César, îmboldit de dragoste spre cea mai nemăsurată ambiție, cumpără fondul comercial al *Reginei trandafirilor* și îl transportă lîngă Piața Vendôme, într-o clădire impozantă. În vîrstă numai de douăzeci și unu de ani, însurat cu o femeie frumoasă pe care o adora, proprietar al unei întreprinderi pe trei sferturi plătite, nu putea vedea viitorul altfel decît trandafiriu, mai ales dacă măsura drumul pe care-l făcuse de la punctul de plecare. Roguin, notarul Ragonilor, care redactase

contractul de căsătorie, dădu sfaturi înțelepte noului parfumier, oprindu-l să achite complet datoria cu zestrea nevestei.

— Păstrează-ți ceva bani lichizi, tinere, ca să faci cu ei o afacere, două, îi spusese el.

Birotteau îl privi pe notar cu admirație, luă obiceiul să-l consulte și se împrieteni cu el. Ca și Ragon și Pillerault, avea atîta încredere în notari, încît îi spunea lui Roguin tot ce făcea, fără cea mai mică bănuială. Cum, datorită sfatului dat, César dispunea de cei unsprezece mii de franci ai Constancei pentru a începe afacerile, nu și-ar fi schimbat atunci *situația* nici cu primul-consul, oricît de strălucită părea să fie situația lui Napoleon. La început, Birotteau angajă numai o bucătăreasă; își instală locuința la mezanin, deasupra magazinului, într-o chițimie scundă, altfel bine aranjată de un tapițer, unde tinerii însurăței începură să trăiască o nesfîrșită lună de miere. Stînd la casă, doamna César uimea prin frumusețea ei, care avea mare greutate în vînzare; nu se vorbea decît de frumoasa doamnă Birotteau printre eleganții Imperiului. Că César fu acuzat de regalism, asta nu împiedică să i se recunoască cinstea; că unii negustori dintre vecini îi pizmuiră fericirea, tot ei mărturisiră că e demn de ea. Glonțul primit pe treptele de la Saint-Roch îi făcu faimă de om amestecat în secretele politice și de om curajos, deși n-avea nici un fel de curaj militar în inimă și nici o idee politică în cap. Crezîndu-se toate acestea, oamenii de treabă din arondisment îl numiră căpitan în Garda națională; dar numirea fu anulată de Napoleon, care, după părerea lui Birotteau, îi păstra dușmănie pentru încăierarea lor din vandemiar. Din atîta lucru, César trecu drept un fel de persecutat, ceea ce-l făcu interesant în lagărul opoziției și îi dădu oarecare importanță.

Iată care fu soarta acestei căsnicii, care, din punctul de vedere al sentimentelor, era neclintit de fericită, fiind frămîntată numai de griji comerciale.

În primul an, César Birotteau o puse la curent pe nevastă-sa cu vînzarea articolelor de parfumerie, meserie pentru care ea arătă multă pricepere; parc-ar fi fost făcută și născută pentru a-i atrage pe clienți. La sfîrșitul acelui an, ambițiosul parfumier fu însă înspăimîntat de inventar: scăzînd cheltuielile, îi trebuiau douăzeci de ani ca să cîștige modestul capital de o sută de mii de franci la cît își calculase el fericirea. Hotărî atunci să facă avere mai repede și se gîndi mai întîi să se apuce pe lîngă vînzare și de fabricație. Fără s-o asculte pe nevastă-sa, închirie o baracă și niște terenuri în fobugul Temple și puse să se scrie cu litere mari: *FABRICA LUI CÉSAR BIROTTEAU*, Aduse de la Grasse un lucrător cu care începu să fabrice săpunuri, pârfumuri și ape de Colonia, împărțind profitul pe din două. Acociația sa cu acest lucrător nu dură decît șase luni și se încheie cu pierderi pe care le suportă singur. Fără să se descurajeze, Birotteau urmări un rezultat cu orice preț numai pentru a nu fi certat de nevastă-sa, căreia îi mărturisi mai tîrziu că în perioada aceea de disperare îi fierbea capul ca o oală care clocotește și că, de mai multe ori, numai sentimentele lui religioase îl împiedicaseră să se arunce în Sena.

Odată mergea alene pe bulevard, venind spre casă, necăjit din cauza unor experienţe care nu reuşiseră, căci un hoinar parizian poate fi şi un om deznădăjduit, nu numai un gură-cască. Dădu de nişte cărţi de cîte trei goloşani, puse la vedere într-un coş pe jos. Printre ele zări una cu titlul îngălbenit de praf: *Abdeker sau Arta de a-ţi păstra frumuseţea.* Deschise această carte aşa-zis arabă, un fel de roman scris de un medic din secolul trecut, şi nimeri la o pagină unde era vorba de parfumuri. Se rezemă de un copac de pe bulevard pentru a răsfoi cartea şi citi o notă în care autorul explica natura dermei şi a epidermei şi demonstra de ce cutare cremă sau cutare săpun produc adesea un efect contrar celui aşteptat dacă crema sau săpunul string pielea care are nevoie de destindere sau destind pielea căreia îi trebuie ceva astringent. Birotteau cumpără cartea, care i se păru că închide o avere. Totuşi, încrezîndu-se prea puţin în cunoştinţele sale, se duse la un chimist celebru, Vauquelin, căruia îi ceru cu naivitate mijlocul de a prepara un cosmetic dublu, care să aibă efecte potrivite cu diversele feluri de epidermă. Adevăraţii savanţi, oameni cu adevărat mari în sensul că nu obţin niciodată în viaţă renumele care ar trebui să răsplătească munca lor nemăsurată şi necunoscută, sînt aproape toţi serviabili şi binevoitori faţă de cei săraci cu duhul. Vauquelin acordă deci protecţia sa negustorului de parfumuri şi îi îngădui să se declare inventatorul unei creme de albit mîinile, a cărei reţetă i-o indică. Birotteau botează acel cosmetic *Crema dublă a sultanelor.* Îşi completă opera aplicînd procedeul cremei pentru mîini şi unei ape de faţă, pe care o numi *Apa carminativă.* Imită în branşa sa sistemul de la *Micul marinar:* introduse cel dintîi în negoţul de parfumerie puzderia de afişe, anunţuri şi reclame, numite, poate pe nedrept, şarlatanie.

Crema sultanelor şi *Apa carminativă* se făcură cunoscute în lumea galantă şi comercială prin afişe colorate în fruntea cărora se aflau cuvintele: *Aprobate de Institut!* Această formulă, pentru prima dată folosită, avu un efect magic. Nu numai Franţa, ci şi întregul continent fură pavoazate cu afişe galbene, roşii, albastre de către suveranul *Reginei trandafirilor,* care ţinea, furniza şi fabrica, la preţuri moderate, tot ce privea branşa sa. Într-o vreme cînd nu se vorbea decît de Orient, a boteza un cosmetic oarecare *Crema sultanelor,* conţinînd pe mirajul produs de aceste cuvinte într-o ţară unde orice bărbat visează să fie sultan şi orice femeie sultană, putea să-i vină în gînd şi unui om obişnuit, şi unuia inteligent; dar, cum publicul judecă după rezultate, Birotteau fu considerat drept un om superior din punct de vedere comercial, şi aceasta cu atît mai mult cu cît el singur redactase un prospect, care avu succes şi prin frazeologia lui ridicolă: în Franţa nu se rîde decît de lucrurile şi de oamenii care interesează şi nimeni nu se interesează de ceea ce nu reuşeşte. Deşi Birotteau nu făcuse pe prostul, i se atribui talentul de a şti să facă pe prostul cînd trebuie. Un exemplar din acest prospect a fost găsit, nu fără greutate, în magazinul Popinot şi asociaţii, droghişti din strada Lombards. Acest document curios se numără printre cele pe

care, într-o sferă mai înaltă, istoricii le numesc *piese justificative*. Aşadar iată-l:

CREMA DUBLĂ A SULTANELOR ŞI APA CARMINATIVĂ

ale lui

CESAR BIROTTEAU

DESCOPERIRE MIRACULOASĂ

APROBATĂ DE INSTITUTUL FRANŢEI

De multă vreme, o cremă pentru mîini şi o apă pentru faţă care să dea rezultate superioare celor obţinute cu Apa de Colonia în domeniul toaletei erau în general dorite de ambele sexe din Europa. Consacrînd veghi îndelungate studiului dermei şi epidermei la ambele sexe, care, şi unul şi celălalt, dau mare importanţă, pe bună dreptate, fineţei, supleţei, luciului şi catifelării pielii, domnul Birotteau, parfumier apreciat în capitală şi în străinătate, a descoperit o Cremă şi o Apă pe drept cuvînt numite, din primul moment, miraculoase de către eleganţii şi elegantele din Paris. În adevăr, această Cremă şi această Apă au proprietăţi surprinzătoare, acţionînd asupra pielii fără a produce riduri premature, ceea ce se întîmpla nelipsit cu preparatele întrebuinţate imprudent pînă azi şi inventate de lăcomie şi de ignoranţă. Această descoperire se întemeiază pe deosebirea dintre temperamente, care se împart în două mari clase, indicate de culoarea Cremei şi a Apei: roze pentru derma şi epiderma persoanelor de constituţie limfatică, albe pentru cele ale persoanelor dotate cu un temperament sanguin.

Această Cremă este numită Crema sultanelor, *pentru că această descoperire a fost făcută şi de un medic arab pentru seraiul sultanelor. Ea fost aprobată de Institut, în urma raportului ilustrului nostru chimist VAUQUELIN, ca şi Apa preparată după acelaşi principiu.*

Această preţioasă Cremă, din care emană cel mai suav parfum, face asadar să dispară pistruii cei mai rebeli, albeşte epidermele cele mai recalcitrante şi suprimă transpiraţia mîinilor, de care se plîng atît femeile, cît şi bărbaţii. Apa carminativă *înlătură mîcile coşuri, care, în anumite momente, apar brusc la femei şi le împiedică să se ducă la bal; ea împrospătează şi înviorează tenul, deschizînd sau închizînd porii după cerinţele temperamentului; ea s-a şi făcut cunoscută ca fiind în stare să ţină piept ultragiilor vîrstei, fapt pentru care, din recunoştinţă, doamnele au numit-o* AMICA FRUMUSEŢII.

Apa de Colonia nu e decît un parfum banal, fără vreo eficacitate specială, pe cînd Crema dublă a sultanelor *şi* Apa carminativă *sînt două preparate eficace, cu o putere motrice care acţionează fără pericol asupra calităţilor organice şi le stimulează; aroma lor îmbălsămată şi înviorătoare*

dispune admirabil inima și mintea, încîntă gîndirea și o trezește; ele sînt uimitoare prin calitățile și totodată prin simplitatea lor; în fine, constituie o forță de atracție în plus pusă la dispoziția femeilor și un mijloc de seducție, pe care-l pot dobîndi și bărbații.

Folosirea zilnică a Apei înlătură usturimea pricinuită de focul briciului; ea apără de asemenea buzele de crăpături și le menține roșii; cu timpul, face să dispară de la sine pistruii și întărește țesuturile. Aceste efecte vădesc întotdeauna la om un echilibru perfect al secreților, ceea ce tinde să vindece persoanele care suferă de migrene, această boală îngrozitoare. În sfîrșit, Apa carminativă, *care poate fi întrebuințată de femei în orice împrejurare, previne bolile de piele, deoarece nu stînjenește transpirația țesuturilor, cărora le dă o catifelare persistentă.*

A se adresa, franco porto, domnului CÉSAR BIROTTEAU, *succesorul lui Ragon, fost parfumier al reginei Maria-Antoaneta, la* Regina trandafirilor, *în strada Saint-Honoré, Paris, lîngă Piața Vendôme.*

Prețul unui borcănaș de cremă este de trei franci și cel al sticlei este de șase franci.

Pentru a evita orice contrafaceri, d. César Birotteau previne publicul că hîrtia care învelește borcănașul poartă semnătura sa și că sticlele au ștampila încrustată pe ele.

Succesul, fără să-și dea seama César, s-a datorit Constancei, care îl sfătui să trimită *Apa carminativă* și *Crema sultanelor*, în lăzi, tuturor parfumierilor din Franța și din străinătate, oferindu-le un cîștig de treizeci la sută dacă luau aceste două articole *en gros*. Crema și Apa erau, de fapt, mai bune decît cosmeticele analoge și atrăgeau pe ignoranți prin deosebirea stabilită între temperamente: ademeniți de cîștig, cei cinci sute de negustori de articole de parfumerie din Franța cumpărară fiecare anual de la Birotteau mai mult de trei sute duzini de duzini de Cremă și de Apă, consumație care îi aduse cîștig mic la bucată, dar enorm socotind cantitatea generală. César putu atunci să cumpere barăcile și terenul din foburgul Temple; construi acolo o fabrică mare și-și aranjă somptuos magazinul *Regina trandafirilor*. Din acest moment, în casă la el începură să intre micile bucurii ale bunăstării, și nevastă-sa nu mai tremura așa de mult.

În 1810, doamna César prevăzu o urcare a chiriilor și-l împinse pe soțul ei să devină principalul locatar al casei în care ocupau prăvălia și mezaninul și să se instaleze cu locuința la etajul întîi. O împrejurare fericită o făcu pe Constance să închidă ochii în privința cheltuielilor mari făcute de Birotteau pentru împodobirea apartamentului. Parfumierul fusese ales judecător la tribunalul comercial. Datora această demnitate, care-l clasă de-atunci înainte printre negustorii de seamă din Paris, cinstei, scrupulelor sale și considerației de care se bucura. Birotteau se scula de la cinci dimineața ca să-și îmbogățească cunoștințele: citi repertoriile de jurisprudență și cărțile care tratau despre litigiile comerciale. Sentimentul său de dreptate, corectitudinea sa, bunăvoința, calități esențiale în aprecierea dificultăților supuse judecății comerciale, îl făcură unul din judecătorii cei mai stimați. Chiar defectele pe care le

avea contribuiră să-i desăvîrşească reputaţia. Căci César, simţindu-şi inferioritatea, se înclina bucuros în faţa cunoştinţelor şi priceperii colegilor săi, care erau măguliţi de atenţia cu care îi asculta: unii căutău aprobarea tăcută a unui om care trecea drept profund fiindcă ştia să asculte; alţii, încîntaţi de modestia şi de blîndeţea lui, îi aduseră laude. Împricinaţii îi lăudară bunăvoinţa, spiritul împăciuitor şi fu deseori luat de arbitru în judecarea unor contestaţii, căci bunul lui simţ îi inspira sentinţe de cadiu. În tot timpul cît dură funcţia sa, el ştiu să-şi alcătuiască un limbaj plin de locuri comune, presărat cu axiome şi cu raţionamente exprimate în fraze rotunjite, care, rostite liniştit, dădeau impresia de elocinţă oamenilor superficiali. Astfel, plăcu acelei majorităţi, firesc mediocre, osîndite la muncă silnică şi la vederi înguste. César pierdea atîta timp la tribunal, încît nevastă-sa îl obligă să renunţe la această demnitate costisitoare.

Prin 1813, căsnicia lor, mereu unită, deşi cunoscuse greutăţi, intră într-o eră de prosperitate pe care nimic nu părea că o mai poate întrerupe. Aveau un cerc de prieteni: pe domnul şi doamna Ragon, predecesorii lor, pe unchiul Pillerault, pe Roguin, notarul, pe soţii Matifat, draghişti din strada Lombards, furnizori ai *Reginei trandafirilor;* pe Joseph Lebas, negustor de stofe, succesorul lui Guillaume de la *Motanul cu mîngea,* unul din oamenii de seamă din strada Saint-Denis; pe judecătorul Popinot, fratele doamnei Ragon, pe Chiffreville de la magazinul *Protez şi Chiffreville,* pe domnul şi doamna Cochin, funcţionari la Tezaur şi comanditari ai soţilor Matifat, pe abatele Loraux, duhovnicul şi sfătuitorul evlavioşilor din acest cerc, şi alte cîteva persoane.

Cu toate că Birotteau avea sentimente regaliste, opinia publică îi era pe atunci favorabilă: trecea drept foarte bogat, deşi nu avea decît o sută de mii de franci în afară de negoţul său. Putea să se bizuie pe un credit enorm, datorită corectitudinii afacerilor sale, punctualităţii, obiceiului de a nu datora nimic, de a nu-şi sconta poliţele, ci, dimpotrivă, de a primi valori sigure de la cei cărora le putea fi de folos, datorită deci şi firii lui îndatoritoare. Cîştigase, e drept, mulţi bani; dar construcţiile şi fabricile sale îi înghiţiseră o mulţime. Apoi, întreţinerea casei îl costa aproape douăzeci de mii de franci pe an. În sfîrşit, educaţia Césarinei, fiică unică idolatrizată de părinţi, cerea cheltuieli mari. Nici unul din soţi nu se uita la bani cînd era vorba să-i facă o plăcere fetei; nu voiseră s-o crească afară din casă.

Va puteţi închipui ce plăcere era pe bietul ţăran ajuns negustor s-o audă pe încîntătoarea Césarine repetînd la pian o sonată de Steibelt sau cîntînd o romanţă; s-o vadă scriind corect franţuzeşte; s-o admire cum citeşte din Racine tatăl şi fiul şi cum ştie să-i explice şi lui pasajele frumoase, cum desenează un peisaj sau lucrează în sepia. Ce fericire pe el să retrăiască într-o floare atît de frumoasă şi de curată, care nu se rupsese încă de tulpina maternă, un înger ale cărui graţii născînde, ale cărui prime zboruri fuseseră urmărite, admirate cu pasiune! O fată fără pereche, incapabilă să-i fie ruşine de tată-său, să-şi bată joc de lipsa lui de cultură! Căci era într-adevăr o fată iubitoare şi serioasă.

La sosirea lui la Paris, César știa să citească, să scrie și să socotească, dar instrucțiunea lui se oprise aici; treburile nu-i îngăduiseră să dobîndească idei și cunoștințe în afara comerțului de parfumerie. Venind mereu în contact cu oameni care habar n-aveau de științe sau de litere și care nu știau mai multe decît cerea branșa lor, neavînd timp să se consacre unor studii înalte, parfumierul ajunse un om practic. Prin forța lucrurilor, își însușì limbajul, erorile și opiniile burgheziei pariziene, care admiră pe Molière, Voltaire și Rousseau fiindcă așa se cere și le cumpără operele-fără să le citească; care susține că trebuie să pronunți *ormoar* pentru că în aceste mobile femeile își țineau *aurul(or)* și rochiile, care altădată erau apropape totdeauna de moar, și că din greșeală deci se zice *armoar*. Că Potier, Talma sau domnișoara Mars erau multimilionari și aveau alte obiceiuri decît muritorii de rînd: marele tragedian se hrănea cu carne crudă, iar domnișoara Mars făcea uneori tocană de perle ca să imite o celebră actriță egipteană. Că împăratul avea buzunare de piele la jilecei ca să poată lua tutun cît cuprinde pumnul, că urca în goana calului scara serei de portocali de la Versailles. Că scriitorii și artiștii mureau la spital în urma trăsnăilor pe care le făceau; că erau, de altfel, toți atei, și doamne ferește să-și vină în casă. Joseph Lebas cita cu groază istoria căsătoriei cumnatei sale Augustine cu pictorul Sommervieux. Că astronomii mîncau pîianjeni.

Aceste repere luminoase ale cunoștințelor lor de limbă franceză, de artă dramatică, de politică, de literatură, de știință arată mărginirea acestor minți burgheze. Un poet care trece pe strada Lombards poate, dacă-i ajung la nas izuri de parfum, să se viseze în Asia. Dacă mirosee vetivar indian se și vede admirînd dansatoarele într-un caravanserai. În străluciroa coșenilei regăsește poemele brahmane, religiile și castele lor. Dacă dă de fildeș brut, se vede șuit pe spinarea unui elefant, într-o cușcă de muselină, unde se drăgostește ca regele din Lahore. Dar micul negustor nu știe de unde vin și unde cresc produsele cu care lucrează el. Birotteau, negustor de parfumuri, habar n-avea de științe naturale sau de chimie. Pe Vauquelin îl considera un om deosebit, dar o excepție; el, personal, nu știa mai mult decît acel băcan retras din afaceri, care rezuma astfel o discuție asupra căilor prin care e adus ceaiul: «Ceaiul nu vine decît pe două căi: *prin caravană și prin Le Havre*», spunea el, cu aerul că se pricepe bine. După Birotteau, aloe și opiu nu se găseau decît în strada Lombards. Apa de trandafiri, așa-zisă de Constantinopole, se fabrica la Paris, ca și apa de Coloaia. Aceste nume de locuri erau niște baliverne inventate pentru a intra în voia francezilor, care nu pot suferi produsele din țara lor. Un negustor francez trebuia deci să-și declare englezească descoperirea pentru a o impune modei, așa după cum în Anglia un droghist o atribuie pe-a sa Franței.

Totuși, César nu putea trece cu totul drept prost sau nerod: pe faptele lui, cinstea și bunătatea lăsau o lumină care le făcea respectabile, căci o faptă frumoasă face să se ierte orice ignoranță. Succesul său constant îi dădu siguranță. La Paris, siguranța e luată drept putere, al cărei semn e. Cunoscîndu-l bine pe César în cursul primilor trei ani ai

căsniciei lor, nevasta lui trecea prin spaime continui; în unianea lor, ea reprezenta partea cumpănită și prevăzătoare, îndoiala, rezistența, teama, pe cînd César întruchipa îndrăzneala, ambiția, acțiunea, norocul nemaipomenit pe care ți-l aduce hazardul. În ciuda aparențelor, negustorul tremura, în timp ce soția lui avea în realitate răbdare și curaj. Astfel, un om fricos, mediocru, fără cultură, fără idei, fără cunoștințe, fără dîrzenie și care n-ar fi trebuit să reușească pe piața cea mai lunecoasă din lume, reuși, prin comportarea lui, prin sentimentul dreptății, prin bunătatea unui suflet cu adevărat creștinesc, prin iubirea pentru singura femeie din viața lui, să treacă drept un om remarcabil, curajos și plin de hotărire. Publicul nu vedea decît rezultatele. În afară de Pillerault și de judecătorul Popinot, persoanele din lumea sa nu-l vedeau pe César decît în mod superficial și nu-l puteau judeca. De altfel, cei douăzeci sau treizeci de prieteni care se vizitau spuneau aceleași nerozii, și se considerau toți oameni superiori în branșă lor. Femeile se dădeau în vînt după rochii și se întreceau să dea mese bune; fiecare dintre ele se credea grozavă, vorbind cu dispreț de soțul ei. Singură doamna Birotteau avea bunul-simț să-și trateze soțul, în public, cuviincios și cu respect: vedea în el pe omul care, cu toate lipsurile lui ascunse, cîștigase averea și meritase o considerație de care se bucura și ea . Se întreba doar uneori cum e făcută lumea și dacă toți oamenii pretinși superiori seamănă cu soțul ei. Purtarea ei contibuia mult la menținerea stimei respectuoase acordate negustorului, într-o țară unde nevestele sînt cam înclinate să-și desconsidere bărbații și să se plîngă de ei.

Primele zile ale anului 1814, an fatal pentru Franța imperială, fură marcate la soții Birotteau prin două evenimente, care în altă căsnicie n-ar fi avut cine știe ce însemnătate, dar care erau de natură să impresioneze niște suflete simple ca al lui César și al soției sale, căci ei nu avuseseră în trecutul lor decît emoții plăcute. Angajaseră ca prim-vînzător pe un tînăr de douăzeci și doi de ani, numit Ferdinand du Tillet. Tînărul care ieșea dintr-o parfumerie unde i se refuzase participarea la beneficii și care trecea drept un geniu, se făcu luntre și punte să intre la *Regina trandafirilor*, căci îi erau cunoscute persoanele, forțele și moravurile întreprinderii; Birotteau îl primi și îi dădu o mie de franci leafă, avînd intenția de a-l lăsa succesor. Ferdinand avu asupra soartei familiei Birotteau o influență atît de mare, încît e nevoie să spunem cîteva cuvinte despre el.

Mai întîi, numele lui era Ferdinand, pur și simplu; nume de familie n-avea. Acest anonimat îi păru un imens avantaj în momentul cînd Napoleon ceru cu orice preț familiilor să-i dea soldați. Se născuse totuși undeva, ca urmare a uhei crude și voluptuoase fantezii. Iată puținele informații care au putut fi culese asupra stării lui civile. În 1793, o biată fată din Tillet, un sătuc de lîngă Andelys, născu într-o noapte în grădina parohului bisericii din Tillet și, după ce bătu în oblon, se aruncă în girlă. Preotul luă copilul, îi dădu numele sfîntului aflat în calendar în ziua aceea, îl hrăni și-l crescu ca pe copilul său. Parohul muri în 1804, fără a lăsa o moștenire destul de mare pentru a fi continuată educația

începută. Zvîrlit în Paris, Ferdinand duse o existență de pirat, cu aventuri care-l puteau duce la eșafod sau la avere, la barou, în armată, în negoț, sau printre servitori. Obligat să trăiască în felul unui adevărat Figaro, Ferdinand deveni voiajor comercial și apoi vînzător de parfumerie la Paris, unde se întorsese după ce cutreierase Franța, studiase lumea și hotărîse să parvină cu orice preț. În 1813, găsi necesar să i se constate vîrsta și să capete o stare civilă și ceru tribunalului din Andelys o hotărîre prin care actul său de botez să treacă din registrul bisericii în cel al primăriei; obținu și rectificare, și anume, să fie înscris cu numele de du Tillet, sub care era cunoscut, prin faptul că fusese lepădat în acea comună. Fără tată, nici mamă, fără alt tutore decît procurorul imperial, singur pe lume, neavînd de dat socoteală nimănui, el se purtă cu Societatea ca turcul cu maurul, considerînd-o mamă vitregă; nu avu altă călăuză decît interesul său, și orice mijloc îi ieși în cale îl găsi bun. Acest normand cu însușiri primejdioase alătura poftei lui de reușită aprigele defecte, pe drept sau pe nedrept atribuite celor din ținutul său. Știa să fie lingușitor ca să i se treacă cu vederea spiritul circotaș, căci era cel mai necruțător duelist judiciar; contesta cu îndrăzneală dreptul altuia, dar nu ceda nimic din al său; își învingea adversarul prin forța timpului, îl obosea printr-o voință neîndoielnică. Principalul său merit era cel al Scapinilor din comedia de altădată: cunoștea, ca și ei, mii de vicleșuguri, se strecura cu dibăcie, ca și ei, pe lîngă nedreptate, îi venea, ca și lor, să pună mîna pe ce merită să fie luat. În sfîrșit, avea de gînd să aplice la sărăcia lui ceea ce abatele Terray spunea în numele statului, rămînînd să devină mai tîrziu om cinstit. Însuflețit de o rîvnă pasionată, gata să ceară militărește oricui o faptă bună sau rea, justificîndu-și cererea prin teoria interesului personal, el disprețuia prea mult oamenii, crezîndu-i pe toți de vînzare, se uita prea puțin la mijloace, găsindu-le pe toate bune, privea prea țintă succesul și banii ca o dezlegare de orice morală pentru a nu reuși mai devreme sau mai tîrziu. Un asemenea om, situat între ocnă și milioane, nu putea fi decît răzbunător, neîngăduitor, iute în hotărîri, dar prefăcut ca un Cromwell care ar vrea să taie capul Cinstei. Își ascundea adîncimea sub ironie și glumă. Deși numai vînzător de parfumuri, avea o ambiție fără margini; cuprinsese Societatea cu o privire dușmănoasă, spunîndu-i: «Vei fi a mea!» Își jurase să nu se însoare decît la patruzeci de ani și se ținu de cuvînt. Ca fizic, Ferdinand era un tînăr subțire, de statură potrivită. Putea să se poarte în diferite feluri, ceea ce-i permitea să meargă, la nevoie, după diapazonul oricărei societăți. Figura lui iscoditoare plăcea la prima vedere; dar, mai tîrziu, cînd aveai de-a face mai mult timp cu el, surprindeai expresii ciudate, care apar pe fața oamenilor neîmpăcați cu ei înșiși sau a căror conștiință mîrîie în anumite momente. Tenul său, foarte aprins sub pielea moale a normanzilor, avea o culoare vineție. Privirea ochilor săi ceaclri, cu pupila înconjurată de un cercăn albicios, era lunecoasă, dar teribilă cînd o țintuia asupra victimei sale. Vocea îi părea stinsă cum e cea a unui om care a vorbit mult. Buzele-i subțiri nu erau lipsite de grație, dar nasul ascuțit și fruntea ușor bombată trădau neamul de rînd. În

fine, părul său, de culoarea celui vopsit în negru, arăta că-i vorba de o corcitură socială, trăgîndu-şi aptitudinile de la un mare senior desfrînat, mucmea de la o ţărancă sedusă, cunoştinţele dintr-o educaţie neisprăvită, şi viciile din situaţia de copil părăsit. Birotteau află cu cea mai adîncă mirare că vînzătorul său iese îmbrăcat foarte elegant, că se întoarce acasă foarte tîrziu şi că se duce la bal la bancheri sau la notari. Aceste apucături nu-i plăcură lui César: părerea lui era că vînzătorii trebuie să studieze registrele magazinului şi să nu se gîndească la altceva decît la branşa lor. Parfumierul fu supărat de aceste fleacuri, îi reproşă cu blîndeţe lui du Tillet că poartă rufărie prea fină şi că are cărţi de vizită cu numele gravat astfel: *F. DU TILLET*, ceea ce, în jurisprudenţa sa comercială era un drept exclusiv al oamenilor din lumea bună. Ferdinand intrase la acest Orgon cu intenţiile lui Tartuffe: el îi făcu curte doamnei César, încercă s-o seducă, iar pe patronul său îl judecă aşa cum îl judeca şi ea, dar cu o isteaţă înspăimîntătoare. Deşi discret, rezervat, nespunînd decît ceea ce voia să spună, du Tillet îşi dezvălui în aşa fel opiniile asupra oamenilor şi vieţii, încît nu putea decît să înspăimînte o femeie fricoasă care împărtăşea credinţele soţului ei şi care considera drept o crimă să păgubeşti cît de puţin pe aproapele tău. Cu tot tactul doamnei Birotteau, du Tillet ghici dispreţul pe care-l inspira. Constance, căreia Ferdinand îi scrisese cîteva scrisori de dragoste, constată în curînd o schimbare în felul de a fi al vînzătorului său, care, faţă de ea, îşi dădea aere, prefăcîndu-se încîntat, şi lăsînd să se creadă că se înţeleg foarte bine. Fără să-i spună soţului ei motivele adevărate, ea îl sfătui să-l dea afară pe Ferdinand. Birotteau era de aceeaşi părere cu soţia lui. Concedierea vînzătorului fu hotărîtă. Trei zile înainte de a-l concedia, într-o simbătă seara, încheind contul de casă lunar, Birotteau află trei mii de franci lipsă. Consternarea lui fu groaznică, nu atît din cauza pagubei, cît din cauza bănuielilor care planau acum asupra a trei vînzători, o bucătăreasă, un băiat de prăvălie şi o seamă de lucrători buni. Pe cine să bănuiască? Doamna Birotteau era tot timpul la teşea. Vînzătorul însărcinat cu casa era un nepot al domnului Ragon, numit Popinot, un tînăr de nouăsprezece ani, care stătea la ei şi era cinstea întruchipată. Cîtrele sale, în dezacord cu suma din casă, arătau deficitul şi se vedea că suma fusese sustrasă după încheierea socotelilor. Cei doi soţi hotărîră să tacă şi să supravegheze magazinul. A doua zi, duminică, aveau la masă pe prietenii lor. Familiile care compuneau acest cerc se invitau pe rînd. La jocul de cărţi, notarul Roguin puse pe masă cîţiva ludovici pe care doamna César îi primise cîteva zile înainte de la o proaspăt căsătorită, doamna d'Espard.

— Ai jefuit cutiuţa milelor dintr-o biserică, zise rizînd parfumierul.

Roguin spuse că a cîştigat banii, în casa unui bancher, de la du Tillet, care confirmă răspunsul notarului fără să roşească. În schimb, parfumierul se făcu stacojiu. La sfîrşitul petrecerii, cînd Ferdinand voia să se ducă la culcare, Birotteau îl chemă în magazin, chipurile ca să vorbească de afaceri.

— Du Tillet, îi vorbi César ca un om de treabă ce era, lipsesc trei mii de franci din casă şi nu pot bănui pe nimeni; întîmplarea cu ludovicii vechi de aur e prea împotriva dumitale ca să nu-ţi vorbesc de astă: aşa că nu ne vom culca pînă nu găsim greşeala, căci, la urmă urmei, nu poate fi decît o greşeală. Poate că ai luat ceva în contul teîi.

Du Tillet spuse că în adevăr el luase ludovicii. Parfumierul deschise registrul cel mare şi nu văzu nimic trecut în contul vînzătorului.

— Fram grăbiţi şi trebuia să-i pun pe Popinot să treacă suma, spuse Ferdinand.

— Aşa e, zise Birotteau, tulburat de nepăsarea rece a normandului, care cunoştea bine cinstita naivitate a oamenilor la care venise cu intenţia de a face avere.

Parfumierul şi vînzătorul său petrecură noaptea cu verificări pe care demnul negustor le ştia inutile. Tot umblînd încoace şi încolo, César strecură trei hîrtii de o mie de franci în casă, lîpindu-le de marginea sertarului, apoi se prefăcu doborît de oboseală, păru că doarme şi sforăi. Du Tillet îl trezi victorios şi arătă o bucurie cam prea mare de a fi lămurit greşeala. A doua zi, Birotteau certa de faţă cu ceilalţi pe tînărul Popinot şi pe nevastă-sa şi păru furios de neglijenţa lor. Două săptămîni mai tîrziu, Ferdinand du Tillet intră la un agent de schimb. Nu-i convenea parfumeria, spunea el; voia să studieze afacerile bancare. Ieşind de la Birotteau, du Tillet vorbi de doamna César în aşa fel, încît să se creadă că patronul său îi dăduse afară din gelozie. După cîteva luni, du Tillet veni la fostul său patron şi-i ceru girul pentru douăzeci de mii de franci, ca să completeze astfel garanţiile ce i se cereau într-o afacere care îi deschidea calea averii. Remarcînd uimirea lui Birotteau în faţa acestei neruşinări, du Tillet se încruntă şi-l întrebă dacă nu are încredere în el. Matifat şi doi negustori care tratau cu Birotteau băgară de seamă că parfumierul e indignat, deşi acesta îşi stăpînea mînia de faţă cu ei. Se gîndea că du Tillet redevenise, poate, om cinstit, că greşeala lui fusese, poate, pricinuită de o femeie disperată sau de o încercare la jocul de cărţi, că reprobarea publică din partea unui om cinstit avea să zvîrle pe drumul crimelor şi al nenorocirilor un om încă tînăr şi care se afla, poate, pe calea pocăinţei. Atunci omul lui Dumnezeu luă locul şi semnă un gir pe poliţele lui du Tillet, spunîndu-i că face cu dragă inimă acest mic serviciu unui tînăr care-i fusese foarte util. Rostind această mînciună pentru alţii, i se urcă sîngele în obraz. Du Tillet nu se putu uita în ochii lui şi, din acel moment, nutri fără îndoială împotriva lui Birotteau acea ură nepotolită pe care îngerii tenebrelor au resimţit-o faţa de îngerii luminii. Du Tillet îşi ţinu atît de bine echilibrul dansînd pe sîrma întinsă a afacerilor, încît fu văzut neîncetat elegant şi bogat, în aparenţă, înainte de a fi în realitate. De îndată ce putu să-şi cumpere o cabrioletă, nu se mai coborî din ea; se menţinu în sfera înaltă a oamenilor care se ţin şi de afaceri, dar şi de plăceri, transformînd foaierul Operei într-o sucursală a Bursei, ca nişte Turcareţi ai epocii lor. Datorită doamnei Roguin, pe care o cunoscuse la Birotteau, se infiltră repede printre financiarii cei mai importanţi. În acest moment, Ferdinand du Tillet ajunsese la o

prosperitate care nu mai era doar aparentă. Roguin îl introdusese în casa Nucingen, unde era cît se poate de bine primit, așa încît intrase repede în relații cu frații Keller, adică cu bancherii de vază. Nimeni nu știa de unde are acest tînăr capitalurile imense pe care le minuia, dar se presupunea că a reușit datorită inteligenței și cinstei sale.

Restaurația făcu din César cineva și bineînțeles, virtejul crizelor politice îi scoase din minte cele două întîmplări domestice. Opiniile sale neclintit regaliste, la care nu mai ținea deloc de cînd fusese rănit, dar pe care le păstrase ca o fațadă, amintirea devotamentului său din vandemiar îi aduseră protectori înalți tocmai fiindcă nu cerea nimic. Fu numit șef de batalion în Garda națională, deși nu era în stare să repete vreun cuvînt de comandă. În 1815, Napoleon, rămas dușman al lui Birotteau, îl destitui. În timpul celor *O Sută de zile*, Birotteau ajunse să fie un *spin* în ochii Liberalilor din cartierul său; căci abia în 1815 începură seciziunile politice între negustori: ei fuseseră pînă atunci unanimi în dorința de liniște de care aveau nevoie pentru afaceri. La a doua Restaurație, guvernul regal trebui să remanieze corpul municipal. Prefectul voi să-l numească pe Birotteau primar. La intervenția soției sale, parfumierul nu acceptă decît locul de ajutor de primar, care îl punea mai puțin în evidență. Această modestie mări mult stima de care se bucura în general și îi aduse prietenia primarului, domnul Flamet de La Billardière. Birotteau, care-l văzuse venind la *Regina trandafirilor* în vremea cînd prăvălia servea conspirațiilor regaliste drept depozit de arme, îi recomandă el însuși prefectului Senei, care îl consultase asupra alegerii. Domnul și doamna Birotteau nu fură niciodată uitați la sindrofiile primarului. Iar doamna César fu admisă adesea să umble cu cheta pentru săraci, în biserica Saint-Roch, alături de cele mai distinse doamne. La Billardière îl susținu cu căldură pe Birotteau cînd fu vorba de împărțirea decorațiilor în corpul municipal, subliniind rana primită la Saint-Roch, atașamentul său față de Bourboni și considerația de care se bucura. Guvernul, care voia, împărțind din belșug crucea Legiunii de Onoare, să nimicească opera lui Napoleon și, în același timp, să cîștige adepți și să ralieze la tronul Bourbonilor diferitele branșe comerciale, ca și pe artiști și pe oamenii de știință, îl trecu pe Birotteau în promoția următoare. Această favoare, concordînd cu vaza pe care o avea Birotteau în arondismentul lui, îi dădea o situație care nu putea decît să-l îndemne să rîvnească la grandoare pe un om căruia totul îi reușise pînă atunci. Vestea decorării, pe care i-o dăduse primarul, fu ultimul argument care îl hotărî pe parfumier să se arunce în operația financiară pomenită, pentru ca să se poată lăsa cît mai curînd de parfumerie și să se avînte în sferele marii burghezii din Paris.

César avea atunci patruzeci de ani. Munca pe care o făcea în fabrică îi scosese cîteva zbîrcituri timpurii și îi argintase ușor părul des și lung, lustruit circular de apăsarea pălăriei. Fruntea să, pe care rădăcinile părului desenau cinci colțuri, arăta cît de simplă îi era viața. Sprîncenele-i groase nu te speriau, căci ochii albaștri se armonizau, prin privirea lor totdeauna deschisă, cu fruntea lui de om cinstit. Nasul, adîncit la rădăcini

şi gros la capăt, îi dădea aerul mirat al attor gură-cască din Paris. Avea buze foarte răsfrînte şi o bărbie mare şi dreaptă. Faţa-i rumenă, cu linii pătrate, vădea, prin aşezarea zbîrciturilor şi prin înfăţişarea generală, caracterul şiret, fără gînd rău, al ţăranului. Întreaga forţă a trupului, grosimea membrelor, lăţimea spatelui, mărimea picioarelor, totul trăda, de altfel, pe săteanul transplantat la Paris. Mîinile sale mari şi păroase, oasele groase ale degetelor cu pielea încreţită, unghiile mari şi pătrate i-ar fi arătat singure originea dacă ea n-ar fi lăsat urme în toată persoana sa. Avea pe buze zîmbetul binevoitor pe care-l au negustorii cînd intri în prăvălia lor; dar acest şuris comercial era imaginea mulţumirii sale interioare şi reflecta sufletul său blînd. Nu era neîncrezător decît în afaceri; şiretenia îl părăsea de îndată ce trecea pragul Bursei sau închidea registrul de casă. Bănuiala era pentru el ceea ce erau şi facturile tipărite: o necesitate a vînzării. Era pe faţa lui un fel de siguranţă comică, de încredere în sine amestecată cu blîndeţe, care-l deosebea de alţii, aşa încît nu semăna chiar aidoma cu un burghez parizian de duzină. Fără acest aer de naivă admiraţie faţă de persoana sa şi de încredere în sine, ar fi inspirat prea mult respect; aşa cum era, se apropia de oameni plătind partea lui de ridicol. De obicei, cînd vorbea, ţinea mîinile la spate. Cînd i se părea că a spus ceva amabil sau spiritual, se înălţa foarte uşor pe vîrful picioarelor, de două ori, lăsîndu-se apoi greu pe călcîie ca pentru a-şi sublinia fraza. Uneori, în mijlocul vreunei discuţii, îl vedeai învîrtindu-se deodată pe loc, făcînd cîţiva paşi ca şi cînd pornea în căutarea obiecţiilor şi întorcîndu-se apoi spre adversarul său cu o mişcare bruscă. Nu-i întrerupea niciodată pe ceilalţi, şi adesea cădea victimă acestei respectări întocmai a convenienţelor, căci ceilalţi luau singuri cuvîntul şi bietul om pleca fără să fi putut spune o vorbă. Datorită marii lui experienţe în ale comerţului, avea anumite obiceiuri pe care unele persoane le considerau drept manii. Dacă vreo poliţă nu-i era plătită, o trimitea la portărel şi nu se mai ocupa de ea decît pentru a primi capitalul, dobînda şi cheltuielile; portărelul avea misiunea să-l urmărească pe negustor pînă cînd acesta dădea faliment; César înceta atunci orice procedură, nu lua parte la nici o adunare a creditorilor şi-şi menţinea drepturile. Acest sistem şi dispreţul neîndoielnic pentru faliţi le învăţase de la domnul Ragon, care se convinsese într-atît, în cursul vieţii sale comerciale, că pierzi o mulţime de timp cu afacerile litigioase, încît considera dividendul nesigur şi redus obţinut prin concordate ca larg compensat prin timpul pe care-l cîştigi renunţînd la drumurile, la intervenţiile şi la alergăturile la care te obligă cei necinstiţi.

— Dacă falitul e om cinstit şi se reface, o să-şi plătească, zicea domnul Ragopn. Dacă rămîne fără un sfanţ şi e pur şi simplu nenorocit, de ce să-l mai hărţuieşti? Iar dacă e un tîlhar, tot nu vezi nimic de la el. Cînd eşti cunoscut că nu stai de vorbă, că eşti neîndoielnic, atîta vreme cît e de unde să se plătească, dumitale îţi se plăteşte întîi.

Cînd avea o întîlnire, César sosea la ora stabilită; dar după zece minute de aşteptare pleca fără să mai vrea să ştie de nimic; aşa încît punctualitatea lui îi făcea punctuali şi pe cei care tratau cu el.

Costumul pe care-l adoptase concorda cu apucăturile și cu înfățișarea sa. Nici o putere din lume nu l-ar fi putut face să renunțe la cravatele de muselină albă cu capetele brodate de soția sau de fiica lui, capete care-i atîrnau sub bărbie. Jileteа de pichet albă, închisă la două rînduri, cobora foarte jos pe abdomenul destul de proeminent, căci era cam gras. Purta pantaloni albaștri, ciorapi de mătase neagră și pantofi cu panglici care se dezlegau des. Redingota măslinie, totdeauna prea largă, și pălăria cu boruri late îi dădeau aerul unui quaker. Cînd se îmbrăca mai bine, duminica seara, își punea pantaloni de mătase pînă la genunchi, pantofi cu catarame de aur și inevitabila jiletă la două rînduri, întredeschisă acum în așa fel, încît să se vadă partea de sus a jaboului plisat. Fracul de stofă cafenie avea piepți mari și pulpane lungi. Pînă în 1819 avu două tăvțuri de ceas care atîrnau paralel, dar pe al doilea nu-l puneа decît cînd se îmbrăca elegant.

Așa era César Birotteau, om de treabă, căruia misterul care hotărăște soarta oamenilor îi refuzase facultatea de a judeca ansamblul politicii și al vieții, de a se ridica deasupra nivelului social al clasei mijlocii, și care, în orice împrejurare, urma căile rutinei; toate opiniile îi fuseseră transmise, și ei le aplica fără nici o cercetare. Orb, dar bun, puțin inteligent, dar adînc religios, avea o inimă curată. În această inimă strălucea o singură dragoste, care era lumina și forța vieții lui, pentru că atît dorința lui de înălțare cît și puținele cunoștințe pe care le dobîndise veneau toate din afecțiunea pentru nevastă și fiică.

Cît despre doamna César, pe atunci în vîrstă de treizeci și șapte de ani, ea semăna atît de bine cu Venus din Milo, încît toți cei care o cunoșteau crezură că frumoasa statuie trimisă de ducele de Rivière o reprezintă pe ea. În cîteva luni, supărările așternură atît de repede pe albeața orbitoare a tenului ei tonurile lor galbene, săpară și înnegriră atît de crud cercul albăstrui în care se mișcau frumoșii ei ochi verzi, încît căpătă înfățișarea unei icoane vechi, căci păstră mai departe, în mijlocul ruinelor, o blîndă nevinovăție, o privire curată, deși tristă, și, văzînd-o, nu era posibil să nu spui că e tot o femeie frumoasă, cu ținuta plină de demnitate. La balul proiectat de César, frumusețea ei avea să se bucure, de altfel, de o ultimă strălucire, care fu remarcată.

Orice existență are apogeul său, perioadă în care cauzele care acționează sînt în raport exact cu rezultatele. Această amiază a vieții, cînd forțele vii se echilibrează și se manifestă în toată strălucirea lor, este comună nu numai ființelor organizate, ci și orașelor, națiunilor, ideilor, instituțiilor, negoțurilor, întreprinderilor, care, asemenea neamurilor nobile și dinastiilor, se nasc, se înalță și cad. De unde vine rigoarea cu care această temă a creșterii și a descreșterii se aplică la tot ce se organizează pe pămînt? Căci și moartea cunoaște, în perioadele cînd bîntuie vreun flagel, progresul, încetinirea, recrudescența și potolirea. Însuși globul nostru nu-i, poate, decît o rachetă ceva mai durabilă ca celelalte. Istoria, repetînd cauzele măririi și decăderii a tot ce a existat pe pămînt, ar putea da de veste omului cînd trebuie să se

opreasca din operațiile sale; dar nici cuceritorii, nici actorii, nici femeile, nici autorii nu-i ascultă vocea salutară.

César Birotteau, care ar fi trebuit să se considere la apogeul norocului său, considera acest timp de oprire ca un nou punct de plecare. Nu cunoștea — și de altfel, nici nații nile, nici regii n-au încercat să înfățișeze vreodată în expresii nepieritoare — cauza acestor răsturnări, de care istoria e plină, de care atîtea case domnitoare și comerciale sînt exemple răsunătoare. Ar trebui ca mereu alte piramide să amintească neîncetat acest principiu care trebuie să domine politica națiunilor, ca și a indivizilor: *Cînd efectul produs nu mai e în raport direct nici în proporție egală cu cauza sa, începe dezorganizarea.* Dar aceste monumente există peste tot, tradițiile și pietrele ne vorbesc doar de trecut, consfințesc ironiile Destinului neîmblînzit, a cărui mînă ne stinge visurile și ne dovedește ca evenimentele cele mai mari se resumă într-o idee. Troia și Napoleon nu sînt alteeva decît niște poeme. Fie ca această povestire să fie poemul vicisitudinilor burgheze la care nu s-a gîndit nimeni, într-atît par de lipsite de măreție, deși sînt tot atît de grandioase; căci aici nu este vorba de un singur om, ci de o lume de dureri. Temîndu-se ca, a doua zi, nevasta-sa să nu-i ridice niște obiecții hotărîtoare, César adormi cu gîndul să se scoale dis-de-dimineață ca să aranjeze totul. Se sculă deci fără zgomot în zori, își lăsă nevasta în pat, se îmbrăcă repede și coborî în magazin în momentul cînd băiatul de prăvălie scotea obloanele numerotate. Văzîndu-se singur în așteptarea sculării vînzătorilor, Birotteau ieși în prag să vadă cum făcea treaba băiatul, numit Raguet, o treabă la care el, Birotteau, se pricepea bine! Cu tot frigul, timpul era superb.

— Popinot, ia-ți pălăria, pune-ți pantofii și cheamă-l pe domnul Célestin, că noi amîndoi mergem să stăm de vorbă în grădina Tuileries, spuse el văzîndu-l pe Anselme coborînd.

Popinot, acest admirabil contrariu al lui du Tillet și pe care una din acele întîmplări fericite care te fac să crezi într-o Providență îl adusese lîngă César, joacă un rol atît de mare în această povestire, încît e necesar să-l conturăm aici. Doamna Ragon era născută Popinot. Ea avea doi frați: unul, cel mai mic, era pe atunci judecător supleant la tribunalul de primă instanță al Senei. Cel mare se apucase de negoțul de lînă, pierduse averea și murise lăsînd în grija Ragonilor și a fratelui său, judecătorul, care nu avea copii, pe fiul său unic, lipsit și de mamă, căci ea murise născîndu-l. Ca să-i facă un rost nepotului ei, doamna Ragon îl băgase în parfumerie, sperînd să-l vadă succesorul lui Birotteau. Anselme Popinot era mărunt și șchiop, infirmitate pe care întîmplarea a dat-o lordului Byron, lui Walter Scott, domnului de Talleyrand, ca să nu fie descurajați cei care suferă de ea. Avea tenul oamenilor cu părul roșu, foarte alb și plin de pistrui, dar fruntea sa lină, ochii de culoarea agatei cenușii dungate, gura frumoasă, albeața și grația de tînar sfios, timiditatea pe care i-o inspira defectul său de conformație trezeau sentimente de ocrotire în favoarea lui: cei slabi sînt iubiți. Popinot trezea interesul. Tînărul Popinot — așa-i spuneau toți — ieșea dintr-o

familie adînc religioasă, cu virtuți înțelepte, cu viață modestă și plină de fapte frumoase. Așa încît copilul, crescut de unchiul său judecătorul, adunase în el toate calitățile care fac atît de frumoasă tinerețea; cuminte și afectuos, cam rușinos, dar plin de înflăcărare, blînd ca un miel, dar curajos la muncă, devotat, cumpătat, într-un cuvînt, înzestrat cu toate virtuțile unui creștin din primele timpuri ale bisericii.

Auzind că este vorba de o plimbare la Tuileries, propunerea cea mai năstrușnică pe care i-o putea face la ora aceea împozantul său patron, Popinot crezu că voia să-i vorbească de însurătoare; vînzătorul se gîndi deodată la Césarine, veritabilă regină a trandafirilor, firma vie a magazinului și de care se îndrăgostise chiar în ziua cînd — cu două luni înainte de du Tillet — intrase la Birotteau. Așa încît, urcînd scara, fu nevoit să se oprească, inima îi creștea prea tare, arterele îi zvîcneau prea violent; coborî curînd urmat de Célestin, vînzătorul-prim al lui Birotteau. Anselme și patronul său se îndreptară fără o vorbă spre Tuileries. Popinot avea atunci douăzeci și unu de ani; la această vîrstă se însurase Birotteau, așa că Anselme nu vedea nici o piedică pentru însurătoarea lui cu Césarine, deși averea parfumierului și frumusețea fetei erau obstacole imense în fața unor dorințe atît de ambițioase; dar dragostea cunoaște avînturile speranței, și cu cît acestea sînt mai nebunești, cu atît se încrede mai mult în ele. Cu cît iubita era mai departe de el, cu atît dorințele lui Popinot erau mai vii. Fericit copil care, într-o vreme cînd totul se nivelează, cînd toate pălăriile seamănă între ele, reușea să creeze distanțe între fata unui parfumier și el, odraslă a unei vechi familii pariziene! Cu toate îndoielile, cu toate îngrijorările sale, era fericit: nu lua el masa în fiecare zi alături de Césarine? Și, pe urmă, nu se consacra el treburiior magazinului cu un zel și cu o ardoare care dezbărau munca de orice amărăciune?! Și pentru că făcea totul gîndindu-se la Césarine, nu era niciodată obosit. La un tînăr de douăzeci de ani, dragostea se hrănește cu devotament.

— O să fie un negustor bun, o să parvină, spunea despre el César doamnei Ragon, lăudînd activitatea lui Anselme în fabrică, printre cuvele de săpun topit, apreciind aptitudinea lui de a înțelege fineturile meseriei, amintind rîvna cu care muncea cînd erau de făcut multe expediții și cînd, cu mînecile suflecate și cu brațele goale, șchiopul umplea și bătea în cuie mai multe lăzi decît ceilalți vînzători laolaltă.

Calitatea de pretendent a lui Alexandre Crottat, prim-stagiar de notar la Roguin, calitate cunoscută și mărturisită, averea tatălui său, fermier bogat în regiunea Brie, ridicau obstacole mari în calea victoriei orfanului; dar nu aceste dificultăți erau cele mai greu de învins: Popinot ascundea în adîncul inimii taine triste care măreau distanța dintre el și Césarine. Averea Ragonilor, pe care ar fi putut să se bizuie, era compromisă; orfanul era bucuros să-i ajute cu lefușoara lui. Totuși credea în succes! O surprinsese de mai multe ori pe Césarine privindu-l cu vădită mîndrie; în fundul ochilor ei albaștri îndrăznise să citească un gînd tainic plin de speranțe mîngîioase. Mergea deci înainte, tulburat

de speranța din acel moment, sfios, tăcut, mișcat, așa cum poate fi în asemenea împrejurare orice tînăr căruia viața îi arată mugurii.

— Popinot, spuse negustorul, mătușa ta e bine?

— Da, domnule.

— Cu toate astea, de la o vreme încoace îmi pare cam îngrijorată; e ceva care nu merge acolo? Ascultă, băiete, nu trebuie să ai secrete față de mine; eu fac oarecum parte din familie, îl cunosc de douăzeci și cinci de ani pe unchiu-tău Ragon. Am intrat la el, venind de la țară, în bocanci. Deși locul de unde veneam se cheamă *Les Trésorières*, toată averea mea era un ludovic de aur pe care mi-l dăduse nașa mea, răposata doamnă marchiză d'Uxelles, rudă cu domnul duce și cu doamna ducesă de Lenoncourt, care sînt clienții noștri. De aceea am și făcut rugăciuni în fiecare duminică pentru ea și pentru toată familia ei; eu furnizez toate articolele de parfumerie nepoatei sale, doamna de Mortsauf, în Touraine. Prin ei capăt mereu clienți, ca, de pildă, domnul de Vandenesse, care cumpără de o mie două sute de franci pe an. Măcar din calcul trebuie să fii recunoscător, dacă nu de bunăvoie: dar eu îți vreau binele pentru tine și fără alt gînd.

— Ah, domnule, dumneavoastră aveați, dacă-mi dați voie să vă spun, un cap și jumătate!

— Nu, băiete, nu, asta nu e de ajuns. Nu zic că sînt mai prost decît alții, dar eram băiat cinstit și țineam la asta cu încăpățînare. Eu am știut să mă port și n-am iubit niciodată decît pe soția mea. Dragostea este un *vehicul* grozav, pentru a întrebuința cuvîntul nimerit spus ieri la Cameră de domnul de Villèle.

— Dragostea! zise Popinot. Vai! domnule, oare...?

— Ia stai, stai, uite-l pe moș Roguin venind pe jos de opt dimineața, prin piața Ludovic al XV-lea. Ce naiba face bătrînul pe-acolo? își spuse César uitînd de Anselme Popinot și de uleiul de alune.

Presupunerile nevestei îi reveniră în minte și, în loc să intre în grădina Tuileries, Birotteau merse în întîmpinarea notarului. Anselme își urmă patronul de la distanță, fără a-și putea explica interesul brusc al acestuia pentru un lucru în aparență atît de puțin important, dar foarte fericit de încurajările pe care le găsea în ceea ce César spusese despre bocanci, despre ludovicul său de aur și despre dragoste.

Roguin, un bărbat înalt și gras, plin de coșuri, cu fruntea mult dezgolită și cu părul negru, făcea impresie altădată; fusese îndrăznel, în tinerețe, căci din praeticant la notariat devenise notar; acum însă, pe fața lui, un observator abil putea citi cutele și oboselile plăcerilor căutate. Cînd un om se cufundă în noroiul exceselor, e greu să nu fie ceva noroios și pe fața lui: la Roguin, liniile zbîrciturilor, culoarea tenului erau lipsite de noblețe. În loc de acea flacără curată care arde sub pielea oamenilor cumpătați și le dă un aer de sănătate, se întrevedea la el că sîngele nu e curat și că e biciuit de eforturi împotriva cărora corpul protestează. Nasul îi era scîrbos de răsfrînt, cum e la oamenii la care secrețiile, luînd drumul acestui organ, produc o infirmitate secretă, despre care o virtuoasă regină a Franței credea cu naivitate că e o nenorocire

comună bărbaților, căci afară de regé nu se apropiase prea mult de nici un altul, ca să-și dea seama că nu e așa. Trăgînd pe nas mult tutun spaniol, Roguin crezuse că-și poate ascunde cusurul; dar, de fapt, îi mărise inconvenientele, și aceasta fu principala cauză a nenorocirilor sale.

Nu înseamnă oare să lingușești prea mult societatea cînd zugrăvești mereu pe oameni în culori false și nu descoperi unele din adevăratele cauze ale necazurilor lor care se datoresc atît de des bolii? Suferințele fizice, considerate în ravagiile morale pe care le provoacă, studiate în influențele lor asupra mecanismului vieții, au fost, poate, prea neglijate pînă acum de către istoricii moravurilor. Doamna César ghicise bine secretul menajului.

Încă din noaptea nunții, inconștiătoarea și unica fiică a bancherului Chevrel căpătase o nestăpînită antipatie pentru bietul notar și voise să ceară deîndată divorțul. Dar Roguin, bucuros că pusese mîna pe o zestre de cinci sute de mii de franci, fără a mai vorbi de perspectiva moștenirii, o implorase pe nevastă-sa să nu întenteze acțiune de divorț, făgăduindu-i s-o lase liberă și să suporte toate consecințele unui asemenea pact. Doamna Roguin, devenind stăpînă suverană, se purtă cu soțul ei ca o curtezană cu un amant bătrîn. Roguin găsi, în curînd, că nevastă-sa îl costa prea scump și, ca mulți soți parizieni, mai ținu o casă în oraș. Fiind făcută la început cu măsură, cheltuiala nu fu prea mare.

În primii ani, Roguin întreținu, fără mari cheltuieli, grizete foarte bucuroase de protecția lui, dar de trei ani era ros de una din acele pasiuni nestăpînite care îi cotropesc pe bărbații între cincizeci și șaizeci de ani și pe care o justifica una din cele mai splendide creaturi din vremea aceea, cunoscută în analele prostituției sub porecla de frumoasa olandeză, căci avea să recadă în această prăpastie în care moartea a făcut-o celebră. O adusese odinioară de la Bruges la Paris unul din clienții lui Roguin, care, obligat să plece în urma evenimentelor politice, i-o făcu cadou în 1816. Notarul cumpărase pentru frumoasa lui o vilișoară pe Champs-Élysées, o mobilase somptuos și porunise pe panta de a satisface toate gusturile costisitoare ale acestei femei, care arunca în așa fel banii pe fereastră, încît îi prăpădi averea.

Aerul întunecat de pe fața lui Roguin, și care se risipi cînd își văzu clientul, era în legătură cu evenimentele misterioase care constituiau secretul averii atît de rapide a lui du Tillet. Du Tillet își schimbase planul din prima duminică în care, în casa patronului său, putuse observa raporturile dintre domnul și doamna Roguin. El intrase la Birotteau mai puțin pentru a o seduce pe doamna César cît pentru a obține mîna Césarinei, ca despăgubire pentru pasiunea sa nesatisfăcută, și îi fu cu atît mai ușor să renunțe la această căsătorie, cu cît îl crezuse bogat pe César, iar acesta, după părerea lui, era sărac. Îl spionă pe notar, îi ciștigă încrederea, izbuti să intre în casa frumoasei olandeze, observă în ce termeni se găsește ea cu Roguin și află că avea de gînd să-și concedieze amantul dacă acesta i-ar fi tăiat cît de puțin din lux. Frumoasa olandeză era una din acele femei nesăbuite care nu se întreabă niciodată

de unde vin banii, nici cum se cîştigă şi care ar da o petrecere cu galbenii primiţi de la un paricid. Ea nu se gîndea niciodată la ziua de mîine. Pentru ea viitorul însemna după-amiaza zilei în care se afla, iar sfîrşitul lunii însemna veşnicia, chiar cînd avea facturi de plătit. Încîntat de a fi găsit o primă pîrghie, du Tillet începu prin a obţine de la frumoasa olandeză să-l iubească pe Roguin contra treizeci de mii de franci pe an în loc de cincizeci de mii, serviciu pe care bătrînii pasionaţi nu-l uită uşor.

În fine, după o masă bine stropită, Roguin îi destăinui lui du Tillet criza financiară în care se afla. Imobilele sale erau sub ipoteca legală a nevestei, şi, minat de pasiune, el luase din fondurile clienţilor o sumă mai mare decît jumătatea valorii biroului său. Cînd va termina de mîncat şi restul, nefericitul Roguin avea să-şi pună capăt zilelor, cu ideea că, provocînd mila publică, va micşora oroarea falimentului. Du Tillet zări la orizont o avere rapidă şi sigură, care luci ca un fulger în bezna beţiei; îl linişti pe Roguin şi-i răsplăti încrederea, făcîndu-i să renunţe la sinucidere:

— Aventurîndu-se astfel, îi spuse el, un om de talia dumitale nu trebuie să se poarte ca un nepriceput şi să meargă dibuind, ci să acţioneze cu îndrăzneală.

Îl sfătui să scoată deîndată o sumă mare şi să i-o încredinţeze ca s-o bage într-o afacere oarecare la Bursă sau în vreuna din mille de operaţii financiare care se întreprindeau pe atunci. În caz de cîştig aveau să întemeieze amîndoi o bancă, unde vor pune la bătaie depunerile, iar cu beneficiile Roguin îşi va satisface pasiunea. Dacă ar fi să nu aibă noroc, Roguin ar pleca în străinătate în loc să se omoare, fiindcă du Tillet *al său* îi va rămîne fidel pînă la ultimul gologan. Asta însemna o funie întinsă unui om gata să se înece, şi Roguin nu băga de seamă că, de fapt, vînzătorul de parfumerie i-o petrecea în jurul gîtului.

Stăpîn pe secretul lui Roguin, du Tillet se servi de el pentru a-şi statornici puterea asupra nevestei, a amantei şi a bărbatului. Doamna Roguin, prevenită că o aşteaptă un dezastru pe care nici nu-l bănuia, acceptă curtea lui du Tillet, care plecă atunci de la parfumier, sigur de viitorul său. Pe amantă o convinse uşor să riste o sumă oarecare, ca să nu fie obligată să recurgă la prostituţie dacă cumva s-ar întoarce în rău lucrurile. Soţia îşi aranjă afacerile, strînse repede un mic capital şi-i încredinţă omului în care soţul ei avea încredere, căci notarul cel dintîi dădu complicelui său o sută de mii de franci. Avînd posibilitatea de a transforma interesele frumoasei doamne Roguin în afecţiune, du Tillet ştiu să-i inspire pasiunea cea mai violentă. Cei trei comanditari ai săi îi constituiră, bineînţeles, şi lui o parte; dar, nemulţumit de această parte, avu îndrăzneala să se înţeleagă cu un adversar care îi înapoia presupusele pierderi la Bursă, căci juca şi pentru el, şi pentru clienţii săi. De îndată ce avu cincizeci de mii de franci, fu sigur că va face o mare avere; îşi aruncă privirea de vultur, care îl caracteriza, asupra condiţiilor în care se găsea atunci Franţa: jucă «à la baisse» în timpul războaielor din Franţa şi «à la hausse» la întoarcerea Bourbonilor. Două

luni după revenirea lui Ludovic al XVIII-lea, doamna Roguin poseda două sute de mii de franci, iar du Tillet o sută de mii de scuzi. Notarul, care-l privea pe tînăr ca pe un înger, își restabilise echilibrul afacerilor. Frumoasa olandeză risipea tot: era prada unui cancer tăcălos numit Maxime de Trailles, fost paj al Împăratului. Du Tillet descoperi adevăratul nume al acestei femei, încheind un act cu ea. Se numea Sarah Gobseck. Izbit de coincidența de nume cu cel al unui cămătar de care auzise și care, scontînd polițe, era o adevărată providență pentru tinerii de familie, du Tillet se duse la acesta ca să vadă pe ce credit se putea bizui ruda sa. Brutusul cămătarilor se arătă neîmblînzit față de nepoata lui, dar du Tillet știu să-i placă, prezentîndu-se ca bancherul ei și ca posesor de fonduri gata de a circula. Firea normandă și firea cămătărească se înțeleseră între ele. Gobseck avea tocmai nevoie de un tînăr abil care să-i supravegheze o mică operație financiară în străinătate.

Un funcționar al Consiliului de stat, surprins de întoarcerea Bourbonilor, avusese ideea, pentru a fi bine văzut la Curte, să se ducă în Germania și să răscumpere poliţele cu datoriile făcute de familia regală în timpul emigrației. Beneficiile acestei afaceri, pentru el pur politice, le oferea celor care i-ar fi dat fondurile necesare. Cămătarul nu voia să scoată sumele decît pe măsură ce erau cumpărate creanțele, care trebuiau să fie cercetate de un reprezentant priceput al lui. Cămătarii nu se încred în nimeni, ei vor garanții; ocazia e totul ca să ajungi la ei: sînt de gheață cînd n-au nevoie de un om, și numai miere și bunăvoință cînd le poate fi cineva folositor. Du Tillet cunoștea rolul imens jucat din umbră pe piața Parisului de către cămătari ca Werbrust și Gigonnet, specialiști în scontarea poliţelor semnate de negustorii din strada Saint-Denis și din strada Saint-Martin, sau ca Palma, bancher din foburgul Poissonnière, lucrînd de obicei toți în combinație cu Gobseck. Oferi deci o cauțiune în bani, cerînd să-i se acorde și lui o dobîndă și pretinzînd ca domnii de mai sus să întrebuințeze fondurile depuse de el în operațiile lor financiare; în acest fel își pregătea relații și sprijin. Îl însoți pe domnul Clément Chardin des Lupeaux într-o călătorie în Germania, care avu loc în timpul celor *O Sută de zile*, și se întoarse în momentul celei de-a doua Restaurații, mai mult cu perspective de a-și mări averea decît cu o avere propriu-zis mărită. Întrase în secretele celor mai abili calculatori din Paris, cucerise prietenia omului pe care trebuia să-l supravegheze și care, sforar abil, îi dezvăluise resorturile și culisele politicii înalte. Du Tillet știa să ghicească ce nu i se spunea decît pe jumătate; această călătorie îi desăvîrși formația. La întoarcere, o găsi pe doamna Roguin fidelă. Cît despre bietul notar, el îl aștepta pe Ferdinand cu aceeași nerăbdare ca și nevastă-sa: frumoasa olandeză îl ruinase din nou. Du Tillet o luă la rost pe frumoasa olandeză și descoperi că sumele risipite nu corespund cheltuielilor. El află atunci secretul pe care Sarah Gobseck i-l ascunsese cu atîta grijă, pasiunea ei nebună pentru Maxime de Trailles, ale cărui debuturi în carieră viciilor și a desfrînării anunțau ceea ce a și fost de altfel: una din haimanalele politice necesare oricărui guvern; jocul de cărți îl făcea nesățios. Făcînd

această descoperire, du Tillet înțelese indiferența lui Gobseck pentru nepotica sa. În aceste împrejurări, bancherul du Tillet, căci devenise bancher, îl sfătui insistent pe Roguin să-și alcătuiască o rezervă, antrenîndu-i pe clienții săi cei mai bogați într-o afacere din care să-și poată rezerva sume importante dacă cumva ar fi fost constrîns la faliment în afacerile lui bancare. După perioade de *mai bine* și *mai rău*, de care profitau numai du Tillet și doamna Roguin, notarul auzi în cele din urmă bătînd ceasul prăbușirii sale. Agonia îi fu atunci exploatată de cel mai bun prieten al său. Du Tillet inventă operația de speculă cu terenurile din jurul Bisericii Madeleine. Bineînțeles, cei o sută de mii de franci depuși de Birotteau la Roguin în așteptarea unui plasament fură însușiți lui du Tillet, care, dorind pierzania parfumierului, îl convinse pe Roguin că riscă mai puțin dacă prinde în plasă pe prietenii intimi.

— Un prieten, îi spuse el, te menajează chiar cînd e minios.

Puține persoane știu astăzi ce ieftină era în vremea aceea o prăjină de teren în jurul Madeleinei, dar aceste terenuri aveau să se scumpească prin forța lucrurilor din cauza obligației constructorilor de a se adresa proprietarilor, care nu puteau să nu profite de ocazie; du Tillet voia să fie în măsură a culege beneficiile fără să suporte pierderile unei afaceri pe termen lung. Cu alte cuvinte, planul lui era să omoare afacerea pentru a pune mîna pe un cadavru pe care știa că-l poate readuce la viață. În asemenea împrejurări, alde Gobseck, Palma, Werbrust și Gigonnet se ajutau reciproc; dar du Tillet nu era destul de intim cu ei pentru a le cere ajutorul; de altfel ținea să stea atît de bine în umbră în timp ce conducea afacerea, încît să culeagă profitul hoției fără să fie atins de rușinea ei. Simți deci nevoia unuia din acele manechine vii numite în limbajul comercial *oameni de paie*. Reprezentantul său la Bursă îi păru potrivit pentru a trage sforile, și atunci încălcă drepturile divine, creînd un om. Dintr-un fost voiajor comercial lipsit de mijloace și de orice capacitate, afară de aceea de a trăncăni despre orice subiect fără a spune nimic, cu buzunarul gol, dar în stare să înțeleagă un rol și să-l joace fără să compromită piesa, posedînd din plin cea mai rară onoare, aceea de a păstra un secret și de a se lăsa dezonorat în profitul patronului său, du Tillet făcu un bancher care iniția, chipurile, și conducea cele mai mari afaceri, șeful băncii Claparon, Soarta lui Charles Claparon era de a fi dat pradă, într-o bună zi, cămătarilor evrei și fariseilor dacă afacerile lansate de du Tillet aveau nevoie de un faliment, și Claparon știa acest lucru. Dar, pentru un biet coate-goale, care se plimba melancolic pe bulevard avînd în buzunar un viitor de doi franci cînd îl întîlni colegul său du Tillet, părticica pe care o avea de încasat în fiecare afacere era un Eldorado. Astfel, prietenia și devotamentul său pentru du Tillet, adăugate unei recunoștințe necugetate, însuflețite de nevoile unei vieți desfrînate și dezordonate, îl făceau să accepte orice. Apoi, după ce-și vîndu onoarea, văzînd că e riscată cu prudență, se atașă de fostul său coleg ca un cîine de stăpînul său. Claparon era un căței andru foarte urît, dar totdeauna gata să facă saltul lui Curtius. În combinația actuală trebuia să reprezinte o jumătate din cumpărătorii de terenuri, așa după

cum Birotteau avea să reprezinte cealaltă jumătate. Valorile pe care Claparon avea să le primească de la Birotteau trebuiau să fie scontate de unul din cămătarii ale căror nume le putea împrumuta du Tillet pentru a-l zvîrli pe Birotteau în prăpastia unui faliment în momentul cînd Roguin avea să fugă cu fondurile. Sindicii falimentului aveau să procedeze după indicațiile lui du Tillet, care, aflîndu-se în posesiunea banilor lui Birotteau și fiind creditorul sau sub diferite nume, avea să scoată la licitație terenurile și să le cumpere la jumătate de preț, plătindu-le cu fondurile lui Roguin și cu dividendele falimentului. Notarul intrase în combinație crezînd că va avea o parte bună din jefuirea parfumierului și a cointeresaților acestuia; dar omul la discreția căruia se lăsa avea să-și facă partea leului, cum s-a și întîmplat. Roguin, neputînd să-l reclame pe du Tillet în fața nici unui tribunal, fu prea fericit să roadă osul care i se arunca lună de lună în fundul Elveției, unde găsi femei frumoase la preț redus. Împrejurările, și nu imaginația unui autor tragic inventînd o intrigă, născuseră acest groaznic plan. Ura fără dorință de răzbunare e ca o sămînță căzută pe piatră; dar răzbunarea pe care du Tillet i-a cocea lui César era una din pornirile cele mai naturale, căci altfel înseamnă să nu crezi în lupta dintre îngerii blestemați și îngerii de lumină. Du Tillet nu putea, fără mari inconveniente, să-l ucidă pe singurul om din Paris care îl știa vinovat de o hoție, dar putea să-l azvîrle în noroi și să-l anihileze în așa fel, încît mărturia lui să nu mai însemne nimic. Multă vreme răzbunarea îi încolți în inimă fără să dea floare, căci oamenii cei mai dușmanoși fac foarte puține planuri la Paris; viața e aici prea rapidă, prea vînturată, sînt prea multe accidente nepreväzute; pe de altă parte, însă, aceste necontenite oscilări, chiar dacă nu permit premeditarea, servesc în schimb foarte bine o intenție pitulată în fundul unui suflet destul de dibaci pentru a pîndi meandrele și cotiturile lor. Cînd Roguin i se destăinuise lui du Tillet, vînzătorul întrevăzuse vag posibilitatea de a-l distruge pe César și nu se înșelase. În punctul de a-și părăsi idolul, notarul bea ultimele picături ale elixirului de dragoste într-o cupă spartă; se ducea în fiecare zi în Champs-Elysées și se întorcea acasă foarte de dimineață. Așa încît bănuitoarea doamnă César avusese dreptate. De îndată ce un om se hotărăște să joace rolul pe care du Tillet i-l dăduse lui Roguin, el dobîndește talentul celui mai mare actor, capătă vederea linxului și pătrunderea unui vizionar, știe să magnetizeze victima: așa se face că notarul îl zărise pe Birotteau mult înainte ca Birotteau să-l vadă, și, cînd parfumierul îi ieși înaine, el îi și întinsese mîna de departe.

— Am fost chemat să primesc testamentul unui mare grangur care nu mai are nici o săptămînă de trăit, spuse el cu aerul cel mai natural din lume; dar am fost tratat că un medic de țară; au trimis trăsura să mă aducă, și acum mă întorc pe jos.

Aceste cuvinte risipiră ușorul nor de bănuială care întunecase fruntea parfumierului și pe care Roguin îl băgase de seamă; notarul se feri, așadar, să deschidă vorba despre afacerea cu terenurile, căci voia să dea lovitura supremă victimei sale.

— După testamente, contractele de căsătorie, zise Birotteau, așa-i viața. Și fiindcă veni vorba, ia spune, nene Roguin, cînd ne însurăm cu Madeleine? adăugă el bătîndu-l pe burtă.

Cei mai caști burghezi, cînd se află între bărbați, fac pe șolticii.

— Pai dacă nu astăzi, răspunse notarul cu un aer diplomatic, atunci niciodată. E primejdie să nu răsufle ceva despre afaceri; îmi dau mereu ghes doi din cei mai bogați clienți ai mei că vor să intre în combinație. Așa că, ori albă, ori neagră. După douăsprezece întocmesc aciele și nu te aștept decît pînă la ora unu. Salut. Chiar acu mă duc să citesc ciornele pe care mi le-a pregătit Xandrot astă-noapte.

— Ei, atunci, gata, ai cuvîntul meu, zise Birotteau alergînd după notar și bătînd cu el palma. Ia cei o sută de mii de franci care-erau sorțiți să fie zestrea fetei mele.

— Bine, zise Roguin, depărtîndu-se.

Făcînd cei cîțiva pași ca să se întoarcă lîngă tînărul Popinot, Birotteau simți în măruntaie o căldură paternică, diafragma i se contractă, urechile îi țiuiră.

— Ce-ați pățit, domnule? întrebă vînzătorul, văzînd fața palidă a stăpînului său.

— Ei, băiete, am încheiat o afacere mare dintr-o singură vorbă; nimeni nu-și poate stăpîni emoția în asemenea împrejurare. De altfel, ai și tu ceva amestec în ea. De asta te-am și adus aici, ca să putem vorbi mai în voie fără să ne audă cineva. Mătușa ta duce lipsă de bani; ia spune-mi, cum și-a pierdut agoniseala?

— Domnule, unchiul și mătușa mea își aveau capitalul plasat la domnul de Nucingen; au fost obligați să primească drept despăgubire acțiuni ale minelor din Wortschin, care nu dau încă dividende, și la vîrsta lor e greu să trăiești cu speranța.

— Și cu ce trăiesc?

— Mi-au făcut plăcerea să accepte leafa mea.

— Bine, foarte bine. Anseime, zise parfumierul mișcat pînă la lacrimi, ești demn de afecțiunea pe care ți-o port. De asta vei și primi o înaltă recompensă pentru sîrguința cu care te ocupi de afacerile mele.

Rostind aceste cuvinte, negustorul creștea în ochii săi tot atît cît și în cei ai lui Popinot; vorbi cu o emfază burgheză și naivă care reflecta superioritatea lui artificială.

— Cum! ați ghicit oare pasiunea mea pentru...?

— Pentru cine? zise parfumierul.

— Pentru domnișoara Césarine.

— Ei, băiete, ești tare îndrăznet, exclamă Birotteau. Dar păstrează-ți bine taina; eu îți promit s-o uit, și mîine pleci de la mine. Nu mă supăr; în locul tău, dracel dracel aș fi făcut la fel. E așa de frumoasă!

— Vai, domnule! zise vînzătorul, care-și simțea cămașa înoarcă în spinare.

— Băiete, treaba asta nu e treabă de-o zi; Césarine hotărăște singură, și mamă-sa are planurile ei. Așa că reculege-te, șterge-ți ochii, pune-ți frîu inimii și să nu mai vorbim de asta. Mie unul nu mi-ar fi rușine

să-mi fii ginere; ești nepotul domnului Popinot, judecător la tribunalul de primă instanță; ești nepotul Ragonilor, ai dreptul să-ți croiești drum la oricare altul; dar, sînt mulți *dar*, mulți *căci*, mult *dacă*! Ce-mi vii cu de-astea într-o convorbire de afaceri! Uite, stai pe scaunul ăsta și adu-mi-l pe vînzător în locul îndrăgostitului. Popinot, ai sînge în vine? spuse el privindu-și vînzătorul. Te simți în stare să dai lupta cu unul mai tare ca tine, să te iei la trîntă?...

— Da, domnule.

— Să porți o bătălie lungă, primejdioasă?...

— De ce e vorba?

— De făcut praf uleiul *Macassar!* zise Birotteau, înălțindu-se pe picioare ca un erou al lui Plutarh. Să nu ne amăgim; dușmanul e puternic, bine instalat, de temut. Uleiul *Macassar* e o afacere bine condusă. Ideea e abilă. Sticluțele pătrate sînt originale ca formă. În proiectul meu m-am gîndit ca, pe ale noastre, să le facem triunghiulare; dar, după maturâ chibzuință, aș prefera sticluțe subțiri, îmbrăcate în papură; ar avea un aer misterios, și consumatorului îi place tot ce atîță curiozitatea.

— E costisitor, zise Popinot. Ar trebui să ieșim la cît mai ieftin, că să facem remize mari detaliștilor.

— Așa, băiețe, ai principii bune. Ia gîndește-te, uleiul *Macassar* o să se apere! Însală ușor, are un nume seducător. E prezentat ca un articol de import, pe cînd noi, din nefericire, vom fi marfă din țară. Ia să vedem, Popinot, te simți în stare să ucizi *Macassarul?* În primul rînd, vei fi mai tare în expedițiile de peste ocean. Se pare că chiar există un *Macassar* în India, așa că e mai firesc să trimiți produsul francez indienilor decît să le întorci ce pretinzi că ne furnizează ei. Pui deci mînă pe cei care lucrează cu coloniile! Dar va fi de luptat în străinătate, va fi de luptat prin provincie! Iar uleiul *Macassar* a avut o reclamă bună; să nu-i micșorăm importanța, e lansat, publicul îl cunoaște.

— Îl voi face praf! exclamă Popinot cu ochii scînteind.

— Cu ce? îi spuse Birotteau. Așa se înflăcărează tinerii. Mai bine ascultă-mă pînă la capăt.

Anselme făcu drepți, ca un soldat în fața unui mareșal al Franței.

— Să știi, Popinot, că am inventat un ulei pentru a face să crească părul, a înviora pielea capului, a menține culoarea părului bărbătesc și femeiesc. Această esență o să aibă tot atîta succes ca și crema și apa mea, dar nu vreau să exploatez cu însumi secretul; cred că mă voi retrage din comerț. Tu, copile, vei lansa uleiul meu *comagen* (de la cuvîntul latinesc *coma*, care înseamnă păr, așa mi-a spus domnul Alibert, medicul regelui; acest cuvînt se găsește în tragedia *Bérénice*, unde Racine a creat un rege al Comagenului, îndrăgostit de această frumoasă regină atît de celebră prin părul său, care îndrăgostit, pentru a o măguli fără îndoială, a dat acest nume regatului său. Ce spirit au marile genii! cum coboară ele pînă la cele mai mici detalii!).

Tînărul Popinot ascultă fără să zîmbească această parantează curioasă, spusă desigur pentru el, fiindcă avea cultură.

— Anselme! pe tine am pus ochii ca să întemeiem un comerț de drogherie mare în strada Lombards, zise Birotteau. Voi fi asociatul tău secret, îți voi avansa primul capital. După Ulciul comagen vom încerca esența de vanilie, spirtul de mentă. În fine, vom intra în comerțul de drogherie revoluționîndu-l, vînzînd produse concentrate, în loc să le vîndem naturale. Ești mulțumit, tinere ambițios?

Anselme nu putea răspunde, atît era de copleșit, dar ochii lui plini de lacrimi răspundeau pentru el. Această propunere îi părea inspirată de o paternitate indulgentă care îi spunea: «Merit-o pe Césarine, devenind bogat și stimat».

— Domnule, răspunse el în sfîrșit, luînd emoția lui Birotteau drept mirare, și eu voi izbîndi!

— Așa eram și eu, exclamă parfumierul; nici eu n-am spus altceva. Chiar dacă n-o s-o ai pe fata mea, o să ai în tot cazul o avere. Ei, băiete, da ce te-apucă?

— Lăsați-mă să sper că, dobîndind una, o voi căpăta și pe cealaltă.

— Eu nu te pot împiedica sa speri, dragă, zise Birotteau, mișcat de tonul lui Anselme.

— Atunci, domnule, pot să iau chiar de azi măsurile necesare ca să găsesc o prăvălie și să încep cît mai curînd?

— Da, băiete. Mîine ne închidem amîndoi în fabrică. Înainte de a merge în cartierul străzii Lombards, treci pe la Livingston, să vezi dacă presa mea hidraulică poate funcționa mîine. Astă-seară mergem, pe le ora cinei, la ilustrul și bunul domn Vauquelin, să-l consultăm. Savantul ăsta s-a ocupat de curînd de compoziția părului; a cercetat care e substanța lui colorantă, de unde provine ea, care e contextura părului. Aici e totul, Popinot. Vei afla secretul meu și nu vei mai avea decît să-l exploatezi în mod inteligent. Înainte de a te duce la Livingston, treci pe la Pieri Bénard. Una din marile dureri ale vieții mele, copile, este că domnul Vauquelin e atît de dezinteresat: e imposibil să-l conving să accepte ceva. Noroc că am aflat de la Chiffreville că dorește o Sfîntă Fecioară din Dresda, gravată de un anume Müller, și, după doi ani de corespondență în Germania, Bénard a găsit-o în sfîrșit, în forma primă, pe hîrtie chinezească: costă o mie cinci sute de franci, băiete. Astăzi, binefăcătorul nostru va putea s-o vadă în anticamera lui, cînd ne va conduce la plecare, căci o fi gata încadrată; de-asta te duci, să vezi. Astfel îi vom lăsa o amintire, eu și nevastă-mea, căci de recunoștință nu mai vorbim; sînt șaisprezece ani de cînd înălțăm în fiecare zi rugăciuni Domnului pentru ei. Eu unul n-am să-l uit niciodată; dar cufundați în știință, cum sînt ei, savanții uită de toate; de neveste, de prieteni, de cei pe care i-au îndatorat. Notă, puțina inteligență care ne-a fost dată ne permite cel puțin să avem inima caldă. Cu asta se mai mîngîie omul că nu e om mare. Domnii de la Institut sînt numai creier, ai să vezi; nu se duc niciodată la biserică. Domnul Vauquelin e vegnic în cabinetul lui sau în laborator; îmi place să cred că se gîndește la Dumnezeu cînd face analizele. Vasăzică ne-am înțeles: îți dau capital, îți încredințez secretul meu și împărțim pe jumătate, fără să mai fie nevoie de acte.

Numai succes s-avem, că știm noi cum s-o întoarcem. Aleargă, băiete; eu mă duc la trebuirile mele. Încă ceva, Popinot: peste douăzeci de zile dau un bal mare; fă-ți un frac și tu ca un negustor care s-a și așezat...

Această ultimă dovadă de bunătate îl mișcă într-atît pe Popinot, încît apucă mîna mare a lui César și o sărută. Îndrăgostitul fusese măgulit prin această confidență, și îndrăgostiții sînt în stare de orice.

— Bietul băiat, zise Birotteau, văzîndu-l cum aleargă prin Tuileries, de l-ar iubi Césarine! dar e șchiop, are părul roșcat, iar fetele au ciudățeniile lor! nu prea cred ca Césarine... Și, pe urmă, mamă-sa vrea s-o vadă soția unui notar. Alexandre Crottat s-o facă bogată: bogăția te face să suporți orice, pe cînd vreme în fața mizeriei nici o fericire nu rezistă. În fine, am decis-s-o las pe fată să hotărască singură, chiar de-ar fi să facă o nebunie.

Vecinul lui Birotteau era un mic negustor de umbrele și de bastoane, numit Cayron. Era din Languedoc și nu-i mergeau deloc bine treburile. Birotteau îi făcuse în mai multe rînduri servicii. Cayron era bucuros să se restrîngă la prăvălie și să cedeze bogatului parfumier cele două odăi de la etajul întîi, micșorîndu-și astfel chiria.

— Ei, vecine, îi spuse Birotteau pe un ton familiar intrînd la el, soția mea consimte să ne mărim localul! Dacă vrei, mergem la domnul Molineux pe la unsprezece.

— Dragă domnule Birotteau, reluă negustorul de umbrele, nu ți-am cerut nimic pentru această cedare, dar știi și dumneata că un negustor bun trebuie să scoată bani din orice.

— Dracu! dracu! răspunse parfumierul, n-am nici eu milioane. Nici nu știu dacă arhitectul, pe care îl aștept, o să găsească posibilă lucrarea. Înainte de a contracta, mi-a spus el, trebuie să știm dacă podelele sînt la același nivel. Pe urmă trebuie ca domnul Molineux să admită găurirea peretelui, și peretele e oare despărțitor? În sfîrșit, mai am și de întors scara, la mine, ca să se schimbe platforma și să facă una cu a dumitale. Vezi ce de cheltuieli, nu pot nici eu să mă ruinez.

— Vai, domnule, spuse meridionalul, pînă o să ajungi dumneata să fii ruinat, o să se înșoare soarele cu luna și-o să facă și copii.

Birotteau își mîngîie bărbia, ridicîndu-se în vîrful picioarelor și recăzînd pe călcîie.

— De altfel, reluă Cayron, nu-ți cer altceva decît să-mi primești valorile astea...

Și îi prezentă un borderou de cinci mii de franci, compus din șaisprezece polițe.

— Al zise parfumierul, frunzărind hîrtiile, *flecușteț* cu termen de două, trei luni...

— Ia-mi-le măcar cu șase la sută, zise negustorul obidit.

— Da ce, eu fac cămătă? zise parfumierul cu un aer de mustrare.

— Am fost la fostul dumitale vînzător, du Tillet; zicea că nu le ia cu nici un preț, ca să vadă, desigur, ce sînt dispus să pierd.

— Nici nu cunosc semnăturile astea, zise parfumierul.

— Păi avem nume de tot felul în comerțul de bastoane și umbrele; ăștia sînt revînzători!

— Ei bine, nu zic că iau tot, dar am să mă descurc eu cu cele la termen mai scurt.

— Pentru o mie de franci cu termen la patru luni, nu mă lăsa să alerg după lipitorile care ne sug cea mai mare parte a cîștigurilor: ia-mai tot, domnule. Eu recurg atît de puțin la scont, că n-am nici un credit. Asta ne omoară pe noi, micii detaliști.

— Bine, îți iau mărunțișurile astea. O să fac Célestin socoteala. Fii gata la ora unsprezece. Iată-l și pe arhitectul meu, domnul Grindot, adăugă parfumierul, văzîndu-l pe tînărul cu care-și dăduse întîlnire în ajun la domnul de La Billardière. Spre deosebire de alți artiști, dumneata ești punctual, domnule, îi spuse Césat, etalînd grațiile sale comerciale cele mai distinse. Dacă punctualitatea, după o vorbă a regelui, care-i om spiritual, nu numai cap politic, este politețea regilor, ea e și succesul negustorilor. Timpul, timpul e aur, mai ales pentru dumneavoastră, artiștii. Iar arhitectura este împreunarea tuturor artelor, așa mi s-a spus. Nu trecem prin magazin, adăugă el arătînd falsa ușă dublă a casei.

Cu patru ani înainte, domnul Grindot obținuse *marele premiu* de arhitectură; se întorcea de la Roma, după o ședere de trei ani pe socoteala statului. În Italia, tînărul artist se gîndea la artă; la Paris se gîndea la avere. Numai guvernul poate da milioanele necesare unui arhitect pentru a-și construi gloria; întorcîndu-se de la Roma, e așa de natural pentru orice arhitect să se creadă Fontaine sau Percier, încît, dacă e ambițios, înclină să fie guvernamental: bursierul liberal, devenit regalist, încearcă prin urmare să capete protecția oamenilor influenți. Cînd un *premiant* se poartă astfel, colegii lui îl numesc intrigant. Tînărul arhitect avea două căi de urmat: să-l servească pe parfumier, sau să-i stoarcă bani. Dar Birotteau ajutorul de primar, Birotteau viitorul proprietar al unei jumătăți din terenurile de la Madeleine, în jurul căreia mai curînd sau mai tîrziu avea să se construiască un cartier frumos, era un om de menajat. Grindot sacrifică deci cîștigul prezent beneficiilor viitoare. El ascultă cu răbdare planurile, pisălogeala, ideile unui burghez, care de obicei e ținta săgeților și glumelor artiștilor, fiind pentru ei un veșnic obiect de dispreț, și urmări spusele parfumierului aprobînd cu capul, ca și cînd i-ar fi admirat ideile. După ce parfumierul explică toiul în amănunt, tînărul arhitect încercă și el să-i rezume planul.

— Aveți trei ferestre spre stradă, plus fereastra de pe platforma scării. Adăugați la aceste patru ferestre pe cele două care sînt la același nivel în casa vecină și întoarceți scara ca să se intre direct dinspre stradă în apartament.

— M-ai înțeles perfect, spuse parfumierul mirat.

— Ca să vă realizați planul, trebuie luminată de sus scara cea nouă și lăsat loc pentru cămăruța portarului sub soclu...

— Un soclu?

— Da, e partea pe care va fi așezată...

— Am înțeles, domnule.

— Cît despre apartamentul dumneavoastră, lăsați-mi mînă liberă să-l împart și să-l aranjez eu. Vreau să-l fac demn...

— Demn! bine ai zis, domnule.

— Cît timp îmi dați ca să realizez această schimbare de decor?

— Douăzeci de zile.

— Și ce sumă puneți la bătaie pentru lucrători? zise Grindot.

— Păi la ce sumă se pot urca reparațiile?

— O construcție nouă poate fi calculată de un arhitect pînă la centimă, raspunse tinărul; dar cum eu nu mă pricep *să trag pe sfoară* un burghez... (iertați-mă, domnule, mi-a scăpat cuvîntul), trebuie să vă previn că reparațiile și renovările sînt imposibil de calculat. Abia peste o săptămînă dăc-aș putea să fac un deviz aproximativ. Acordați-mi încrederea: veți avea o scară încîntătoare luminată de sus, împodobită cu un vestibul frumos spre stradă, și sub soclu...

— Iar soclul!

— N-aveți nici o grijă, găsesc eu un loc și pentru cămăruța portarului. Apartamentul dumneavoastră va fi studiat și renovat cu mare atenție. Da, domnule, eu urmăresc arta, nu averea! Oare nu trebuie să mă fac cunoscut ca să parvin? După mine, cel mai bun mijloc este să nu te lăcomești să ciupești împreună cu furnizorii, ci să realizezi ieftin efecte frumoase.

— Cu asemenea idei, tinere, zise Birotteau pe un ton protector, vei izbîndi.

— Așa că, reluă Grindot, e bine să tratați direct cu zidarii, cu zugravii, cu lăcătușii, cu dulgherii, cu tîmplarii. Eu mă însărcinez să le achit facturile. Mie acordați-mi un onorar de două mii de franci; vor fi bani plasați. Dați-mi mîine, la amiază, locurile pe mînă și indicați-mi lucrătorii.

— Și la cît se poate ridica cheltuiala la prima vedere? zise Birotteau.

— La zece sau douăsprezece mii de franci, zise Grindot. Nu socotesc mobilierul, îl veți înlocui, desigur. Să-mi dați adresa tapițerului dumneavoastră, să mă înțeleg cu el pentru asortarea culorilor, pentru a realiza un ansamblu de bun-gust.

— Domnul Braschon, din strada Saint-Antoine, primește comenzile mele, zise parfumierul, luînd un aer de duce.

Arhitectul își notă adresa pe unul din acele carnețele-amintiri, care sînt totdeauna daruri făcute de o femeie frumoasă.

— Bine, zise Birotteau, mă încred în dumneata, domnule. Așteaptă numai să aranjez cedarea contractului de închiriere a celor două camere vecine și să obțin dreptul de a sparge zidul.

— Anunțați-mă printr-un bilet astă-seară, zise arhitectul. Trebuie să stau la noapte să fac planurile, și noi, artiștii, preferăm totuși să lucrăm pentru burghezi decît pentru regele Prusiei, adică pentru noi. Iau în tot cazul măsurile, înălțimea, dimensiunile tablourilor, lărgimea ferestrelor...

— Să fim gata la timp, reluă Birotteau, altfel nu dau nimic.

— Neapărat, raspunse arhitectul. Lucrătorii vor lucra și noaptea, vom întrebuința anumite procedee de uscat vopseaua, dar să nu vă lăsați dus de antreprenori, cereți-le dinainte prețurile și autentificați contractele!

— Parisul e singurul loc din lume unde se pot face asemenea minuni, zise Birotteau, îngăduindu-și un gest asiatic, demn de *O mie și una de nopți*. Îmi vei face cinstea, domnule, să poftești la balul meu. Nu toți artiștii disprețuiesc negustorimea. Vei întîlni, fără îndoială, un savant clasa întîi, pe domnul Vauquelin de la Institut! Și pe domnul de La Billardière, pe domnul conte de Fontaine, pe domnul Lebas, judecător și președinte al tribunalului de comerț, o seamă de magistrați; pe domnul conte de Grandville de la curtea regală și pe domnul Popinot de la tribunalul de primă instanță; pe domnul Camusot de la tribunalul de comerț și pe domnul Cardot, socru-său... în fine, poate chiar pe domnul duce de Lenoncourt, primul gentilom al camerei regelui. Adun cîjva prieteni atît... pentru a cinsti eliberarea teritorului... cît și pentru a sărbători... decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

Grindot făcu un gest care exprima curiozitate.

— Poate că... am meritat această... neașteptată... și... regală... favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon. Aceste titluri...

Constance, în haine de dimineață, ieși din camera de culcare a Césarinei, unde se îmbrăcase; prima sa privire reteză dintr-o dată verva bărbatului ei, care încerca să formuleze o frază obișnuită pentru a-l informa cu modestie pe aproapele său despre măririle sale.

— Uite, drăguță, iată-l pe domnul de Grindot, tînăr distins și posesor al unui mare talent. Domnul este arhitectul pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardière ca să conducă *micile* noastre lucrări de-aici.

Parfumierul se ascunse de nevastă-sa pentru a face un semn arhitectului, punînd un deget pe buze la cuvîntul *mic*, și artistul înțelese.

— Constance, domnul va lua măsurile, înălțimea. Dă-i voie, dragă, zise Birotteau, care o șterse în stradă.

— O să fie scump tare? îl întrebă Constance pe arhitect.

— Nu, doamnă, vreo șase mii de franci, la prima vedere...

— La prima vedere! exclamă doamna Birotteau. Domnule, te rog, nu începe nimic fără un deviz și învoieli semnate. Știu eu cum fac antreprenorii: șase mii înseamnă douăzeci de mii. Nu ne dă mîna să facem cheltuieli nebunești. Te rog, domnule, deși soțul meu e, desigur, stăpîn la el în casă, dă-i timp să chibzuiască.

— Doamnă, domnul ajutor de primar mi-a spus să-i dau totul gata în douăzeci de zile și, dacă întîrziem, riscați să începeți cheltuielile fără rezultat.

— Știut cheltuieli și cheltuieli, spuse frumoasa parfumeriță.

— Ei, doamnă, credeți că, pentru un arhitect care vrea să înalțe edificii, e cine știe ce să aranjeze un apartament? N-am consimțit la

astfel de nimicuri decît pentru a face un serviciu domnului de La Billardière, şi, dacă vă sperii...

Şi dădu să iasă pe uşă.

— Bine, bine, domnule, zise Constance, întorcîndu-se în camera ei, unde se aruncă cu capul pe umărul Césarinei. Vai, fată dragă! tatăl tău se ruinează! A luat un arhitect care are mustăţi şi cioc şi care vorbeşte de edificii! O să arunce casa pe fereastră ca să ne construiască un Luvru. César nu stă niciodată pe gînduri cînd e vorba de o nebunie; mi-a vorbit de proiectul lui astă-noapte, iar în dimineaţa asta îl şi execută.

— Ei, mamă, lasă-l pe tata să facă ce vrea; bunul Dumnezeu l-a ocrotit întotdeauna, zise Césarine, îmbrăţişîndu-şi mama şi aşezîndu-se la pian ca să-i arate arhitectului că fiicei unui parfumier nu-i sînt străine artele frumoase.

Cînd arhitectul intră în camera de culcare, fu surprins de frumuseţea Césarinei şi rămase aproape încremenit. Césarine ieşise din odăiţa ei în haine de dimineaţă, proaspătă şi trandafirie, atît de proaspătă şi de trandafirie cum numai o fată de optsprezece ani poate fi. Blondă şi zveltă, cu ochii albaştri, oferea privirilor artistului acea mlădiere, atît de rară la Paris, care rotunjeşte carnaţia cea mai delicată şi nuanţează cu o culoare iubită de pictori albastrul vinelor a căror reţea palpită în albeaţa tenului. Cu toate că trăia în atmosfera limfatică a unei prăvălii pariziene, unde aerul se primeneşte greu, unde soarele pătrunde rar, ţelul ei de viaţă îi dădea aceleaşi avantaje ca şi viaţa în aer liber a unei transteverine din Roma. Părul ei bogat, crescut pe frunte întocmai ca al tatălui ei şi ridicat în sus, astfel încît să se vădă gîtul frumos, unduia pe părţi în bucle îngrijite, aşa cum le îngrijesc toate domnişoarele de magazin cărora dorinţa de a atrage atenţia le inspiră, în materie de toaletă, minuţiozitatea cea mai englezească. Frumuseţea acestei fete frumoase nu era nici frumuseţea unei *lady*, nici cea a duceselor franceze, ci rumena şi rotunda frumuseţe a flamandelor lui Rubens. Césarine avea nasul cîrn al tatălui ei, dar atît de fin modelat încît avea ceva spiritual, asemenea nasurilor specific franţuzeşti, atît de bine *reuşite* de Largillière. Pielea ei, ca o ţesătură plină şi trainică, vestea vitalitatea unei fecioare. Avea fruntea frumoasă a mamei ei, dar luminată de seninătatea unei fete fără griji. Ochii albaştri, înecaţi într-un fluid bogat, exprimau graţia gingaşă a unei blonde fericite. Dacă fericirea ştergea de pe faţa ei acea poezie pe care pictorii vor neapărat s-o pună în compoziţiile lor, făcîndu-le cam prea meditative, în schimb vaga melancolie fizică pe care o au fetele care n-au ieşit încă de sub aripa mamei îi dădea atunci un aer ideal. Cu toată fineţea formelor, era voinică: picioarele ei trădau originea ţărănească a tatălui; se vedea că nu e de neam, iar roşeaţa mîinilor dovedea o viaţă pur burgheză. Fără îndoială că, mai curînd sau mai tîrziu, avea să se îngraşe. Văzînd mereu în magazin tinere femei elegante, învăţase să se îmbrace cu gust, deprinsese unele poziţii ale capului, un anumit fel de a se mişca şi de a vorbi care aduceau cu cele ale femeilor bine şi întorcea capul tuturor tinerilor, precum şi vînzătorilor, cărora le părea foarte distinsă. Popinot jurase să nu se însoare cu altcineva decît

cu Césarine. Această blondă fluidă, prin care părea că poți privi, gata să izbucnească în plins pentru un cuvînt de mustrare, era singura care putea să-i redea sentimentul superiorității masculine. Această fată încîntătoare inspira dragostea fără să-ți mai lase timp să cercetezi dacă are destul spirit ca s-o facă durabilă; dar la ce bun ceea ce se numește la Paris *spirit*, într-o clasă unde elementul principal al fericirii este bunul-simț și virtutea? Moralmente, Césarine era mamă-sa întreagă, perfecționată prin superfluitățile educației: îi plăcea muzica, desena cu creionul negru *Fecioara cu scaunul*, citea operele doamnelor Cottin și Riccoboni, pe Bernardin de Saint-Pierre, pe Fénelon, pe Racine. Nu apărea niciodată lîngă mama ei la tejghea decît cîteva clipe înainte de masă sau ca s-o înlocuiască în rare împrejurări. Tatăl și mama, ca toți parvenitii, gata să cultive ingratitudinea copiilor așezînd-i mai sus decît ei erau bucuroși s-o zeifice pe Césarine, care, din fericire, avea virtuțile burgheziei și nu abuza de slăbiciunea lor.

Doamna Birotteau îl urmă pe arhitect cu un aer îngrijorat și cercetător, privind cu groază și arătînd fiicei sale mișcările bizare ale metrului — bastonul de arhitect și de antreprenor — cu care Grindot lua măsurile. Găsea că aceste mișcări de baghetă fermecată nu sînt a bună, ar fi vrut ca pereții să fie mai puțin înalți, odăile mai puțin mari și nu îndrăznea să pună întrebări tînărului asupra efectelor acestei vrăjitorii.

— Fiți fără grijă, doamnă, nu iau nimic cu mine, zise arhitectul, surizînd.

Césarine nu-și putu ține rîsul.

— Domnule, zise Constance cu o voce rugătoare, nebăgînd de seamă *quiproquo*-ul arhitectului, lucrați cu economie și, mai tîrziu, vom putea să vă recompensăm...

Înainte de a se duce la domnul Molineux, proprietarul casei vecine, César trecu să ia de la Roguin actul nelegalizat pe care i-l pregătise Alexandre Crottat pentru cesiunea contractului de închiriere. Cînd ieși, îl văzu pe du Tillet la fereastra cabinetului lui Roguin. Deși legătura dintre fostul său vînzător și nevasta notarului explica faptul că du Tillet se afla acolo în momentul cînd se încheiau actele relative la terenuri, Birotteau se îngrijoră, totuși, cu toată încrederea lui extremă. Aerul agitat al lui du Tillet arăta că avusese loc o discuție. «N-o fi cumva și el în combinație?» se întrebă cu obișnuita-i prudență comercială. Bănuiala îi trecu ca un fulger prin suflet. Dar, întorcîndu-se, o văzu pe doamna Roguin, și atunci prezența bancherului nu-i mai păru atît de suspectă. Dar dacă o fi avînd dreptate Constance? Își zise el. Ei, ce să mă iau după femei! O să vorbesc, de altfel, cu unchiul în dimineața asta. De la Curtea batavă, unde stă domnul Molineux, pînă în strada Bourdonnais nu-i decît un pas". Un observator bănuitor, un negustor care ar fi întîlnit în cariera lui cîțiva tîlhari, ar fi fost salvat; dar antecedentele lui Birotteau, incapacitatea spiritului său, nepregătit de a urca prin lanțul inducțiilor la cauze, așa cum face un om superior, toate erau împotriva lui. Îl găsi

pe negustorul de umbrele în mare ținută și tocmai voia să plece cu el la proprietar cînd Virginie, bucătăreasa, îl apucă de braț.

— Domnule, doamna nu vrea să mergeți mai departe...

— Haida de, exclamă Birotteau, iar păpăstii femeiești!

— ...fără să vă luați cafeaua, care vă așteaptă.

— A, adevărat. Vecine, îi spuse Birotteau lui Cayron, am atîtea pe cap, că am și uitat de stomac. Fii bun și ia-o înainte; ne întîlnim la ușa domnului Molineux, afară doar dacă nu preferi să intri și să-i explici cazul. Așa, pierdem mai puțin timp.

Domnul Molineux era un mic rentier grotesc de felul celor care nu există decît la Paris, așa cum un anumit lichen nu crește decît în Islanda. Această comparație e cu atît mai potrivită, cu cît omul ăsta avea un fel de natură mixtă; ținea de un soi de Regn animal-vegetal pe care un nou Mercier ar putea să-l compună din criptogamele care cresc, înfloresc sau mor pe, în sau sub zidurile cîrpăcite cu ipsos ale diferitelor case ciudate și nesănătoase în care asemenea ființe se dezvoltă de preferință. La prima vedere, această plantă omenească, umbeliferă, dacă luai în considerație șapca albastră umflată pe care o purta pe cap, avînd tulpina înconjurată de un pantalon verzui, și rădăcini bulboase înfășurate în șosoni de pîslă, prezenta o înfățișare albicioasă și turtită care, hotărît lucru, nu vădea nimic veninos. În acest produs bizar îl recunoșteai pe acționarul prin excelență, crezînd în toate veștile pe care presa periodică le botează cu cerneala el, considerînd că nu mai încape nici o discuție dacă așa «scrie în ziar», pe burghezul străsnic iubitor al ordinii, dar în veșnică revoltă morală față de guvern, de care totuși ascultă totdeauna, pe creatura slabă în grup, dar feroce ca individ, neînduplecată ca un portărel cînd e vorba de dreptul său, dar hrănind cu mei proaspăt păsărelele și cu oase de pește pisicuța, întrerupînd o chitanță de chirie pentru a-și giugiuli canarul, bănuitor ca un paznic de temniță, dar pierzîndu-și banii într-o afacere proastă și încercînd apoi să-și scoată pirleala printr-o zgîrcenie nemaipomenită. Această floare hibridă nu se dovedea vătămătoare decît atunci cînd o foloseai: pentru a-i simți grețoasa amărăciune trebuia s-o fierbi în anumite relații, în care interesele sale se aflau amestecate cu ale oamenilor. Ca toți parizienii, Molineux simțea nevoia dominației; dorea acea parte de suveranitate mai mare sau mai mică pe care oricine o exercită, chiar și un portar, asupra mai multor sau mai puțin or victime: nevastă, copii, locatar, vînzător, cal, cîine sau maimuță. Acestora le aplici, la rîndul tău, umilirile primite în sfera superioară la care aspiri. Acest bătrînel plicticos nu avea nici nevastă, nici copil, nici nepot, nici nepoată; pe femeia care-i făcea mîncarea o bruftuia prea mult ca să facă din ea o victimă; ea își făcea conștiincios treaba, evitînd să aibă de-a face cu el. Pofta lui de tiranie era deci nesatisfăcută; pentru a o satisface, studiase cu răbdare legile asupra contractului de închiriere și asupra pereților despărțitor; aprofundase legislația caselor din Paris în toate chițibușurile referitoare la servituți, dări, sarcini, măturat, pavoazare de sărbători, țevi de scurgere, luminat, drept de avansare în stradă și vecinătate a unor stabilimente insalubre.

Toată activitatea și mijloacele de care dispunea, toată inteligența lui erau întrebuințate în scopul de a-și menține în cea mai completă stare de război situația de proprietar; făcuse din asta o distracție și distracția devenea monomanie. Îi plăcea să-i protejeze pe cetățeni împotriva ilegalităților; dar motivele de plîngere fiind rare, se ținea mai mult de locatarii săi. Un locatar devenea dușmanul său, inferiorul, supusul, vasalul său; credea că are dreptul să i se arate respect și-l considera grosolan pe cel care trecea pe scară pe lîngă el fără să spună nimic. Își scria singur chitanțele de chirie și le trimitea la amiază în ziua scadenței. Datornicul întîrziat primea o notificare la oră fixă. Apoi sechestrul, despăgubirile de cheltuieli, toată cavaleria judiciară dădea îndată atacul, cu rapiditatea a ceea ce călăul numește *mașinărie*. Molineux nu acorda nici termen, nici amînare; inima lui era neîndurătoare cînd era vorba de chirie.

— Îți împrumut bani dacă ai nevoie, îi spunea el unui om solvabil; dar plătește-mi chiria, căci orice întîrziere aduce cu sine o pierdere de dobînzi de care legea nu ne îndemnizează.

După ce studiase îndelung fanteziile săltărețe ale locatarilor care ieșeau din comun, care se succedau răsturnînd instituțiile înaintașilor lor chiar ca niște dinastii, își făcuse singur o carte de legi de care se ținea cu sfințenie. Astfel, proprietarul nu repara nimic: nici un coș nu scotea fum, scările erau curate, tavanele albe, cornișele fără cusur, parchetele bine așezate pe căpriori, zugrăveala mulțumitoare; broaștele de la uși n-aveau mai mult de trei ani vechime, nici un geam nu lipsea, crăpături nu se vedeau, spărturile în mozaic nu apăreau decît la plecarea chiriașului, cînd proprietarul lua în primire în prezența unui lăcătuș și a unui zugrav-geamgiu, oameni, zicea el, cu care te poți înțelege. Noul chiriaș era de altfel liber să facă reparații; dar dacă imprudentul renova apartamentul, Molineux cel mărunțel nu se gîndea zi și noapte decît la mijlocul de a-l scoate din casă, ca să închirieze mai scump apartamentul proaspăt renovat; îl pîndea, îl aștepta și începea cu șicanele. Cunoștea toate sforăriile legislației pariziene referitoare la închirieri. Îi plăceau procesele, nu ieșea din scripte, trimitea scrisori mieroase și politicoase chiriașilor; dar în dosul stilului său, ca și al expresiei sale fade și prevenitoare, se ascundea sufletul unui Shylock. Cerea întotdeauna să i se plătească chiria cu șase luni înainte, pînă la ultima rată a contractului, și să se respecte cortegiul condițiilor spinoase pe care le inventase. Controla dacă locatarii aveau destule mobile pentru a garanta chiria. Pe cei noi îi supunea unor interogări polițienești, căci nu voia să albă de-a face cu anumite meșerii; cel mai ușor ciocan îl speria. Apoi, cînd se trecea la facerea contractului, ținea actul și îl silabisea timp de opt zile, căci se temea de ceea ce numea el *et caetera*-urile notarilor. Cînd ieșea din mentalitatea lui de proprietar, Jean-Baptise Molineux părea bun, serviabil; juca boston fără să se plîngă că a fost ajutat fără rost; rîdea de ceea ce-i face să rîdă pe burghezi, vorbea despre ceea ce vorbesc ei, despre faptele arbitrare ale brutarilor care aveau nerușinarea să înșele la cîntar, despre poliția care e înțeleasă cu ei, despre cei șaptesprezece

deputați eroici ai stingii. Citea *Bunul-simț* al abatelui Meslier, și se ducea la biserică fiindcă nu era în stare să aleagă între deism și creștinism, dar nu sta de vorbă în privința anafurii și, în momentul de față, pleda contra pretențiilor tot mai mari ale clerului. Cum nu se ținea decît de plîngeri, scria scrisori ziarelor în această privință, scrisori pe care ziarele nu le publicau și cărora nu le răspundeau. În sfîrșit, era ca oricare burghez respectabil, care în seara de Crăciun pune solemn buturuga în cămin, care serbează Boboteaza mîncînd tradiționala plăcintă, care inventează păcălelile de întîi aprilie, ia la rînd bulevardele cînd e frumos afară, se duce să-i vadă pe patinatori și, în zilele cînd se trag artificii, se așază pe la orele două pe terasa din Piața Ludovic al XV-lea, cu pîine în buzunar, ca să fie la *statu-nîti*.

Curtea batavă, unde locuia acest bătrînel, este produsul unei idei atît de bizare, încît nu și-o mai poți explica după ce a fost pusă în aplicație. Această construcție mănăstirească, cu arcade și cu galerii interioare, clădită din piatră, împodobită cu o fîntînă în fund, o fîntînă însetată care-și deschide gura de leu parcă pentru a cere apă trecătorilor, nu pentru a le-o oferi, a fost fără îndoială inventată pentru a înzestra cartierul Saint-Denis cu un fel de Palais-Royal. Acest corp de clădiri nesănătoase, închis în cele patru părți ale sale de case înalte, n-are viață și mișcare decît în timpul zilei, e centrul unor pasaje întunecoase care se întîlnesc aici, legînd cartierul Halelor cu cartierul Saint-Martin prin faimoasa stradă Quincampoix, un fel de cărări umede în care oamenii grăbiți să taie drumul capătă reumatism; dar, noaptea, nici un loc din Paris nu e mai pustiu — ai zice acolo sînt catacombele comerțului. E plin de ateliere murdare, foarte puțini batavi și mulți băcani. Bineînțeles, apartamentele acestui palat negustoresc n-au vedere decît spre curtea comună spre care dau toate ferestrele, așa încît chiriile sînt ieftine. Domnul Molineux locuia la unul din colțuri, la etajul al șaselea, din motive de igienă: aerul nu era curat decît la șaptezeci de picioare deasupra pămîntului. Acolo, proprietarul nostru se bucura de priveliștea încîntătoare a morilor din Montmartre, plimbîndu-se printre igheaburi, unde cultiva flori, cu toate interdicțiile polițienești relative la grădinile suspendate ale Babilonului modern. Apartamentul său se compunea din patru camere, în afară de prețioasele sale *closete englezești* situate la etajul superior: avea cheia, erau ale lui, el le instalase, era în regulă în această privință. Cînd intrai, goliciunea indecentă a odăilor trăda îndată zgîrcenia omului: în anticameră, șase scaune de pai, sobă de faianță și, pe pereții tapetați cu hîrtie de un verde-închis, patru gravuri cumpărate de ocazie; în sufragerie, două bufete, două colivii pline de păsări, o masă acoperită cu mușama, un barometru, o ușă-fereastră care dădea spre grădinile suspendate și niște scaune de mahon umplute cu păr de cal; salonul avea perdeluțe de mătase verde învechită, mobilă tapisată cu catifea de Utrecht verde pe lemnărie vopsită în alb. Cît despre iatacul acestui bătrîn celibatar, era plin de mobile de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, desfigurate de prea lungă întrebuințare și atît de murdare, încît o femeie îmbrăcată în alb s-ar fi ferit de ele. Căminul era împodobit cu

un ornic, format din două coloane susținînd cadranul, care servea de piedestal zeiței Pallas cu lancea în mînă: o alegorie. Pe jos erau tot felul de farfurii pline cu resturi de mîncare pentru pisici, de care te puteai împiedica la tot pasul. Deasupra unui scrin din lemn de trandafir atîrna un portret în pastel (Molineux în tinerețe). Apoi cărți, mese pe care se vedeau dosare verzi murdare; pe o consolă zăceau răposații săi canari împăiați; în sfîrșit, un pat atît de tare că-l întrecea pe cel al unei călugărițe carmelite.

César Birotteau fu încîntat de politețea deplină a lui Molineux, pe care-l găsi în halat de molton cenușiu supraveghindu-și laptele, spus pe o mică lampă de tinichea pe marginea șemineului, și apa de cafea care fierbea într-o ulcică de pămînt și din care vărsa cîte puțin în ibricul cu cafea. Ca să nu-și deranjeze proprietarul, negustorul de umbrele se dusese el să-i deschidă lui Birotteau. Molineux avea veneрație pentru primarii și ajutorii de primari ai orașului Paris, pe care-i numea *ofițerii săi municipali.* La intrarea edilului se ridică și stătu în picioare, cu șapca în mînă, pînă se așeză ilustrul Birotteau.

— Nu, domnule... Da, domnule... Ah! domnule, dacă aș fi știut că voi avea onoarea să posed în sînul modeștilor mei genați un membru al corpului municipal din Paris, credeți-mă că aș fi considerat de datoria mea să vin eu la dumneavoastră, deși vă sînt proprietar sau... pe punctul... de a... deveni.

Birotteau făcu un gest pentru a-l ruga să-și pună șapca pe cap.

— Vă rog, nu-mi voi pune șapca pînă nu veți lua loc și vă veți pune pălăria pe cap, dacă aveți guturai; odaia mea e cam rece, modestele mele venituri nu-mi permit... Noroc, domnule ajutor de primar.

Birotteau strănutase, căutînd actele. Le dădu, adaugînd pentru a evita orice întîrziere că domnul Roguin, notarul, le întocmise pe socoteala sa.

— Nu contest luminile domnului Roguin, vechi nume bine cunoscut în notariatul parizian; dar eu am apucăturile mele, îmi văd singur de afaceri, ceea ce e o manie destul de scuzabilă, iar notarul mei este...

— Bine, dar afacerea noastră e foarte simplă, zise parfumierul, obișnuit să se hotărască repede, ca orice negustor.

— Foarte simplă! exclamă Molineux. Nimic nu e simplu în materie de închiriere. Ah! dumneavoastră nu sînteți proprietar, domnule, și e cu atît mai bine pentru dumneavoastră. Dacă ați ști pînă unde merg chiriașii cu nerecunoștința și cîte precauții sîntem obligați să luăm! Uitați, domnule, am un chiriaș...

Molineux povesti timp de un sfert de oră cum domnul Gendrin, desenator de meserie, scăpase de sub supravegerea portarului său din strada Saint-Honoré. Domnul Gendrin comisese niște infamii demne de Marat, făcuse niște desene obscene pe care poliția le tolera, căci poliția e totdeauna înțeleasă cu răufăcătorii! Acest Gendrin, artist profund imoral, aducea noaptea femei stricate și făcea murdărie pe scară! glumă demnă de un om care desena caricaturi împotriva guvernului. Și de ce toate aceste ticăloșii?... Pentru că i se cerea chiria în ziua de 15! Gendrin

şi Molineux erau în proces, căci, deşi nu plătea, artistul pretindea să stea mai departe în apartamentul său gol. Molineux primea scrisori anonime în care Gendrin, desigur, îl ameninţa că va fi asasinat într-o seară pe vreuna din străduţele care duc la Curtea batavă.

— Pînă într-atît a întrecut măsura, domnule, zise el continuînd, încît domnul prefect de poliţie, căruia i-am destăinuit necazul meu... (şi am profitat de ocazie ca să-i spun cîte ceva şi despre modificările care ar trebui introduse în legile respective), m-a autorizat să port pistoale pentru siguranţa mea personală.

Bătrînelul se sculă ca să aducă pistoalele.

— Astea sînt, domnule, exclamă el.

— Bine, domnule, dar din partea mea n-aveţi a vă teme deloc de aşa ceva, zise Birotteau privindu-l pe Cayron, căruia-i zîmbi, aruncîndu-i o privire în care se citea mila pentru un asemenea om.

Molineux surprinse această privire şi fu jignit de a întîlni o asemenea expresie la un ofiţer municipal, a cărui datorie e să-i ocrotească pe cei pe care-i administrează. Altuia i-ar fi iertat-o, dar lui Birotteau nu i-o iertă.

— Domnule, reluă el, cu un aer rece, un judecător comercial dintre cei mai respectaţi, un ajutor de primar, un comerciant onorabil nu s-ar coborî la asemenea micimi, căci micimi sînt! În cazul de faţă însă e vorba de o găurire de zid la care trebuie să consimtă şi proprietarul dumneavoastră, domnul conte de Grandville, de învoieli de stipulat în privinţa reconstruirii zidului la sfîrşitul închirierii; în fine, chiriile sînt foarte mici şi au să se urce; Piaţa Vendôme va avea căutare, chiar are căutare! Se va construi strada Castiglione! Mă dau legat... mă dau legat...

— Să încheiem, zise Birotteau uimit; ce doriţi? Mă pricep destul la afaceri ca să ghicesc că argumentele dumneavoastră se vor retrage în faţa argumentului suprem, banii! Ei bine, de cît aveţi nevoie?

— De cît se cuvine, domnule ajutor de primar. Pe cît timp vreţi să facem contractul?

— Pe şapte ani, răspunse Birotteau.

— Peste şapte ani, cine ştie cît va valora apartamentul de la primul etaj! exclamă Molineux. Cine ştie cu cît se vor închiria două camere mobilate în acel cartier? Poate cu mai mult de două sute de franci pe lună! Mă dau legat, mă dau legat printr-un contract! Aşa că trebuie să urcăm chiria la o mie cinci sute de franci. La acest preţ consimt să sustrag două camere din contractul domnului Cayron aici de faţă, spuse el aruncînd o privire suspectă negustorului, vi le dau cu chirie pe şapte ani consecutivi. Găurirea zidului vă priveşte cu condiţia să-mi aduceţi aprobarea şi renunţarea la orice drepturi din partea domnului conte de Graville. Vă luaţi întreaga răspundere în legătură cu această mică spragere şi, întrucît mă priveşte, nu pretind să reconstruiţi peretele; îmi daţi cinci sute de franci îndemnizaţie chiar de acum: nu se ştie cine cît are de trăit şi nu vreau să alerg după nimeni pentru refacerea zidului.

— Aceste condiţii îmi par aproape juste, zise Birotteau.

— Apoi, zise Molineux, tmi veți număra șapte sute cincizeci de franci, *hic et nunc*, scăzuți din ultimele șase luni ale închirierii; chitanța va figura pe contract. Oh! accept mici polițe, cu clauza *valoarea în chirie*, ca să nu-mi pierd garanția, cu termenul care vă convine. Eu sînt om de înțeles în afaceri. Vom stipula că veți închide ușa spre scara mea, pe unde nu veți avea drept de intrare... asta pe socoteala dumneavoastră... și cu cărămizi. N-aveți nici o grijă, nu cer îndemnizație pentru reconstruire la sfîrșitul închirierii, consider că intră în cei cinci sute de franci. Eu sînt totdeauna drept, domnule.

— Noi, negustorii, nu sîntem atît de tipicari, zise parfumierul; cu attica formalități nici n-am putea face afaceri.

— Oh! în comerț e cu totul altceva, mai ales în parfumerie, unde totul merge ca pe roate, zise bătrînelul cu un zîmbet acru. Dar în materie de închiriere, domnule, nimic nu e indiferent la Paris. Iată, am avut un chiriaș în strada Montorgueil...

— Domnule, zise Birotteau, mi-ar părea foarte rău să vă întîrzii la cafeaua cu lapte: iată actele, faceți rectificări, sînt de acord cu tot ce-mi veți cere; mîine semnăm, astăzi să convenim verbal, căci mîine arhitectul meu trebuie să fie stăpîn pe teren.

— Domnule, reluă Molineux uitîndu-se la negustorul de umbrele, mai e și ultima rată; domnul Cayron nu vrea s-o plătească. O s-o adăugăm la polițe, pentru ca chiria să curgă din ianuarie în ianuarie. Așa e mai potrivit...

— Fie, zise Birotteau.

— Bacșișul pentru portar...

— Păi, spuse Birotteau, dacă n-am dreptul la scară și la intrare, nu e just...

— Oh! sînteți chiriaș, zise cu o voce peremptorie Molineux cel mărunțel, care ținea la principii, sînteți obligat să contribuiți la impunerile pe uși și ferestre și la partea dumneavoastră de sarcini. Dacă ne înțelegem în toate privințele, domnule, nu mai e apoi nici o dificultate. Vă extindeți mult, domnule; merg bine afacerile?

— Da, zise Birotteau. Dar altul e motivul. Aduc cîțiva prieteni atît pentru a cinsti eliberarea teritorilui, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

— Ah! Ah! zise Molineux, o răsplată binemeritată!

— Da, zise Birotteau, poate că am meritat această neasemuită și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon; aceste titluri...

— Fac cît cele ale bravilor noștri soldați din vechea armată. Panglica e roșie fiindcă e mușată în sîngele vărsat.

La aceste cuvinte luate din *Le Constitutionnel*, Birotteau nu se putu stăpîni să nu-l invite la bal pe Molineux cel mărunțel, care se pierdu în mulțumiri și simți că e cît pe ce să-i ierte disprețul. Bătrînul îl conduse pe noul chiriaș pînă în pragul scării, copleșindu-l cu amabilități. Cînd

Birotteau ajunse în mijlocul Curții batave împreună cu Cayron, își privi vecinul cu un aer ironic.

— Nu mi-aș fi închipuit că pot exista oameni atît de infirmi! zise el, ținîndu-se să nu spună *proști*.

— Ah! domnule, zise Cayron, n-are toată lumea talentele dumneavoastră.

Birotteau putuse să se creadă un om superior în prezența domnului Molineux; răspunsul negustorului de umbrele îi plăcu și-i făcu să surîdă: îl salută deci cu un gest regal.

— Tot stînt în Hale, își zise Birotteau, ia să fac tîrgul cu alunele.

După ce umblă un ceas în sus și în jos, trimis de negustoresele din Hale în strada Lombards, unde alunele se cereau pentru drajeuri, Birotteau află de la prietenii săi Matifat că fructele uscate erau vîndute cu toptanul numai de o anume negustoreasă, coana Angélique Madou, din strada Perrin-Gasselin; numai în prăvălia ei se găsea adevărata alună mare de Provența și aluna albă autentică din Alpi.

Strada Perrin-Gasselin este una din cărările labirintului pătrat închis de chei, de strada Saint-Denis, de strada Ferronnerie și strada Monnaie, labirint care constituie parcă mărunțaiele orașului. Aici colcăie o mare mulțime de mărfuri de tot felul, de la cele rău mirositoare la cele delicate: scrumbia și muselina, mătasea și mierea, untul și voalul, și mai ales multe mici negustorii de care Parisul n-are habar, așa după cum majoritatea oamenilor n-au habar de ce se petrece în *pancreasul* lor; lipitoarea lor era atunci un anume Bidault, zis Gigonnet, specialist în scontarea poliților, și care locuia în strada Greneta. Ici, în niște foste grajduri, zac tone de ulei, iar magaziile adăpostesc mirlade de ciorapi de bumbac. Colo e negoțul *cu toptanul* al alimentelor care se vînd apoi la Hale cu bucata. Coana Madou, altădată negustoreasă de pește, specializată de zece ani în *fructe uscate*, în urma legăturii ei cu fostul proprietar al acestui negoț, lucru despre care se trăncănise mult în Hale, fusese o frumusețe bărbătească și provocatoare; acum frumusețea i se înecase în grăsime. Locuia la parter, într-o casă gălbuie ruinată, dar pe care o mai țineau cîrligele de fier de la fiecare etaj. Răposatul reușise să se descotorosească de concurenți și să-și transforme negoțul în monopol; moștenitoarea lui, cu toate unele ușoare lipsuri de educație, putea deci să-l continue lăsîndu-l să meargă de la sine, învîrtindu-se prin depozitele ei, care ocupau magazii, grajduri și foste ateliere și unde combătea cu succes insectele. N-avea tejghea, nici casă de plată, nici registre, căci nu știa să scrie, nici să citească; dădea cu pumnul ca răspuns la scrisori, pe care le considera niște insulte. Altfel, femeie de treabă, rumenă la față, purtînd basma pe deasupra scufiei, cucerea, cu glasul ei de trîmbiță, stima cărușașilor care-i aduceau marfa și cu care, de la *ciorovăieli*, trecea la o sticlă de *vinișor alb*. Greutăți nu putea avea cu producătorii care-i expediau fructele, căci corespondența se făcea în bani lichizi, singurul fel în care aveau relații, iar mătușa Madou se ducea vara să-i vadă. Birotteau o găsi pe această negustoreasă rustică printre saci de alune, de castane și de nuci.

— Bună ziua, scumpa mea domniță, zise Birotteau cu un aer protector.

—*Scumpa mea!* zise ea. Da ce, băiatule, așa de bine mă cunoști și așa de mult ți-am plăcut? Om fi mâncat din același blid?

— Sînt negustor de articole de parfumerie și, pe deasupra, ajutor de primar în arondismentul al doilea din Paris; așa încît, ca magistrat și consumator, am dreptul să mi se vorbească pe alt ton.

— Eu una mă mărit cînd vreau, zise bărbătoasa; la primărie nu consum nimic, așa că nu-i obosesc pe ajutorii de primari. Cît despre clientela mea, mă adorează și le vorbesc cum am poftă. Dacă nu le place, n-au decît să se ducă aiurea.

— Iată efectele monopolului! murmură Birotteau.

—*Popol!* e finu-meu! te pomenești că o fi făcut una boacănă; pentru el vii dumneata, stimabile magistrat? zise ea îndulcindu-și vocea.

— Nu, am avut onoarea să-ți spun că în calitate de consumator.

— Și cum te cheamă, drăguță? Nu te-am mai văzut *pe-aci-lea.*

— Cu tonul ăsta cred că-ți vinzi alunele ieftin, zise Birotteau, care își spuse numele și își arătă îndeletnicirile.

— Ah! ești faimosul Birotteau, cu nevasta a frumoasă. Și cam cîte alune dulci vrei, iubitule?

— Șase mii, pe cîntărite.

— Mai mult nici n-am, zise negustoreasa, vorbind ca un flaut răgușit. Știu că ai ceva de lucru cu maritatul și cu parfumatul feicior, domnule dragă! Să te ție Dumnezeu că văd că degeaba nu stai! Auzi cît îi trebuie! O să fii un mușteriu prima-ntîi și-am să te scriu în inima femeii la care ții cel mai mult pe lume...

— Cine e?

— Păi, scumpa domniță Madou.

— Cît costă alunele?

— Pentru dumneata, coane, douăzeci și cinci de franci suta, dacă iei tot.

— Douăzeci și cinci de franci, zise Birotteau, vine o mie cinci sute de franci! Și-o să-mi trebuiască, poate, sute de mii pe an!

— Păi, ulte și dumneata ce marfă, culeasă pe aiesele! zise ea, băgîndu-și brațul roșu într-un sac de alune mari. Și nu-i nici una găunoasă, domnule dragă. Ia gîndește-te că băcanii, cînd le amestecă cu stafide și migdale, cer un franc și douăzeci de bani pe juma de kil, și un sfert din cîte bagă sînt seci. N-oi fi vrînd să pierd din cost ca să-ți fac plăcere? De drăguț, ești drăguț, da nici așa! Dacă-ți trebuie așa de multe, ne-avoim cu douăzeci de franci, că nu șade frumos să lași să plece un ajutor de primar, asta ar purta nenoroc mirilor! Ia pune mîna și pipăie ce mai marfă, și grea! Nu trag nici cincizeci la juma de kil! Sînt pline-ochi, nici urmă de viermi!

— Bine, trimite-mi vreo șase mii la două mii de franci și pe termen de nouăzeci de zile, în strada Faubourg-du-Temple, la fabrica mea, mîine dis-de-dimineață.

— O să mă grăbesc ca o mireasă. Hai noroc, domnule primar, și nu fi supărat. Da mă rog frumos de bunătatea 'mneatale, zise ea

ținîndu-se după Birotteau în curte, fă-mi polițe cu termen de patruzeci de zile, că prea ți-am lăsat ieftin, e păcat să mai pierd și la scont! Că dacă-i pe inima duioasă a lui moș Gigonnet... ne suge sufletul cum trage păianjenul dintr-o muscă.

— Bine, să fie pe cincizeci de zile. Dar o să cîntărim cîte cincizeci de kilograme, ca să nu se-ntîmple să fie seci. Altfel nu facem tîrgul.

— Ah! Se pricepe, al dracului, zise coana Madou; nu-l poți trage pe sfoară. De bună seamă că derbedeii ăia din strada Lombards l-au învățat! Lupoii ăia sînt toți o apă și-un pămînt, cînd e vorba să-i sfîșie pe bieții *mielușei*.

Mielușica avea cinci picioare înălțime și trei picioare împrejur; semăna cu un stîlp gros de piatră îmbrăcat în stambă vărgată și fără betelie.

Cufundat în planurile lui, parfumierul medita, mergînd de-a lungul străzii Saint-Honoré, la bătălia lui cu uleiul *Macassar;* se gîndea la etichete, la forma sticlelor, la tăria dopurilor, la culoarea afișelor. Și se mai spune că nu e poezie în comerț! Newton n-a făcut mai multe calcule pentru celebrul său binom decît Birotteau pentru *Esența comagenă,* căci Uleiul redevenise Esență; Birotteau trecea de la o expresie la alta fără să le cunoască bine valoarea. Toate combinațiile i se răsuceau în cap, și el lua această activitate în gol drept talent. Fiind atît de preocupat, trecu de strada Bourdonnais și fu nevoit să se întoarcă, amintindu-și de unchiul său.

Claude-Joseph Pillerault, fost negustor de unelte de cîmp și de gospodărie, cu firma *La Clopotul de aur,* era unul din oamenii dintr-o bucată, demni de admirație: hainele și apucăturile, inteligența și inima, limbajul și gîndirea, toate se îmbinau la el într-un mod armonios. Ca unica rudă a doamnei Birotteau, Pillerault concentrase asupra ei și a Césarinei toată afecțiunea lui, după ce își pierduse, în cursul carierei comerciale, nevasta și fiul, iar apoi un copil adoptiv, fiul bucătăresei sale. Aceste pierderi dureroase îl aruncaseră într-un stoicism creștin, o doctrină care-i insuflețea viața și-i colora ultimii ani cu o nuanță caldă și rece în același timp, ca apusurile de soare iarna. Capul său slab și brăzdat, aspru și colorat în tonuri de galben-închis și de cenușiu, armonios topite laolaltă semăna mult cu cel pe care pictorii îl fac Timpului, dar era mai umanizat: căci obiceiurile vieții negustorești mărginiseră la el caracterul monumental și rebarbativ exagerat de pictori, de sculptori și de fabricanții de pendule. De statură mijlocie, Pillerault era mai degrabă îndesat decît gras; natura îl croise pentru muncă și viață lungă, lat în spete și cu oase solide. Avea o fire rece, aparent nepăsătoare, dar nu era insensibil. Nu prea expansiv dacă te luai după atitudinea lui calmă și după fața lui imobilă, Pillerault avea totuși o sensibilitate interioară, fără fraze, nici emfaze. Ochii lui, cu lumina verde punctată cu negru, erau de o luciditate neclintită. Fruntea, brăzdată de linii drepte și îngălbenită de timp, era îngustă, strînsă și osoasă, încununată de un păr argintiu, tuns scurt și cam linos. Gura fină arăta prevederea, nu zgîrcenia. Vioiciunea ochilor vădea o viață cumpătată. În sfîrșit, cinstea, sentimentul datoriei, o modestie adevărată îi formau un fel de aureolă,

dînd figurii sale relieful unei sănătăți depline. Timp de șaizeci de ani, dusese viața grea și sobră a unui om care muncește dîrz. Povestea lui semăna cu cea a lui César, afară de noroacele acestuia. Fusese vînzător pînă la treizeci de ani; își băgase banii agoniși în prăvălie pe vremea cînd César cumpăra cu ai lui rente; în sfîrșit, trecuse și el prin legea maximumului; tîrnăcoapele și obiectele de fier îi fuseseră rechiziționate. caracterul său înțelept și rezervat, simțul prevederii și chibzuința influențaseră *felul lui de a lucra*. Majoritatea afacerilor le încheiase pe cuvînt și rareori avusese greutăți. Știind să observe, ca toți oamenii meditativi, studia oamenii, lăsîndu-i să vorbească; așa se făcea că de multe ori refuza să încheie tîrguri avantajoase, pe care le preluau vecinii săi, iar aceștia regretau mai tîrziu și-și spuneau că Pillerault știe să-i mirosă pe potlogari. Prefera cîștiguri mici, dar sigure, decît lovituri îndrăznețe unde sînt puse în joc sume mari. Avea în prăvălie plăci de cămin, grătare, garnituri ieftine de sobă, cazane de fontă sau de fier, tîrnăcoape și tot ce-i trebuie țăranului. Această branșă, destul de ingrată, cerea o foarte mare muncă mecanică. Cîștigul nu era pe măsura trudei, căci rămînea puțin de pe urma acestor mărfuri grele, greu de mînuit și de înmagazinat. Multe lăzi bătuse el în cuie, multe le împachetase și le despachetase, multe transporturi luase în primire. Nici o avere n-a fost vreodată mai demn cîștigată, nici mai îndreptățită, nici mai demnă de respect ca a sa. Niciodată nu înșelase, niciodată nu alergase după chilipir. În ultimii ani îl vedeai fumîndu-și pipa în pragul prăvăliei, privind la trecători și supraveghind munca vînzătorilor. În 1814, cînd s-a retras, averea lui consta din șaptezeci de mii de franci plasați în rente de stat, care-i aduceau un venit de cinci mii și cîteva sute de franci, precum și din patruzeci de mii de franci plătibili în cinci ani fără dobîndă, valoarea prăvăliei sale pe care o vînduse unuia din vînzători. Timp de treizeci de ani făcuse afaceri de o sută de mii de franci anual și cîștigase șapte la sută din această sumă, iar jumătate din cîștig îi trebuise ca să trăiască. Acesta a fost bilanțul său. Vecinii nu-l invidiau pentru această mediocritate și îi lăudau înțelepciunea fără s-o înțeleagă. În locul unde strada Monnaie face colț cu strada Saint-Honoré se află cafeneaua David, unde cîțiva bătrîni negustori, ca Pillerault, veneau seara să-și bea cafeaua. Acolo, de cîteva ori, adoptarea fiului bucătăresei fusese subiect de glume, dar din cele care se fac cu un om respectat, căci negustorul inspira o stimă respectuoasă fără să umble după ea: a lui proprie îi era de ajuns. De aceea, cînd Pillerault îl pierdu pe bietul tînăr, mai mult de două sute de persoane urmară dricul și merseră pînă la cimitir. Pillerault avu în momentul acela o purtare eroică. Durerea lui, reținută, cum e durerea tuturor oamenilor cu tărie de caracter, mări simpatia cartierului pentru acest *om de treabă*, expresie care se pronunța, cînd era vorba de Pillerault, cu un accent care îi extindea înțelesul și îl înnobila.

Cumpătarea lui Claude Pillerault devenise obișnuință, așa încît nu se putu împăca cu plăcerile unei vieți inactive în momentul cînd, părăsind comerțul, intră în acea perioadă de odihnă care-i dărîmă pe burghezul parizian; își continuă felul de viață și-și învioră bătrînețea prin

convingerile sale politice, care, trebuie s-o spunem, erau de extremă stîngă. Pillerault făcea parte dintre acei muncitori pe care revoluția îi adusese în rîndurile burgheziei. Singura pată a caracterului său era importanța pe care o dădea acestei cuceriri; ființa în drepturile, la libertatea, la roadele revoluției; credea că bunăstarea adusă de ea și tăria ei politică erau compromise de iezuiți, de a căror putere secretă vorbeau liberalii, că aceste cuceriri erau amenințate prin ideile pe care *Le Constitutionnel* le atribuia fratelui regelui. Era, de altfel, consecvent cu viața și cu ideile sale; nu era nimic meschin în politica sa, nu-și injura adversarii, se ferea de curteni, credea în virtuțile republicane; și-l închipuia pe Manuel lipsit de orice exces, pe generalul Foy om mare, pe Casimir-Perier fără ambiții, pe Lafayette un profet politic, pe Courier om cumsecade. În sfîrșit, avea o seamă de nobile himere. Acest falnic bătrîn ducea o viață de familie, mergînd la Ragoni și la nepoata sa, la judecătorul Popinot, la Joseph Lebas și la soții Matifat. Pentru el, a-avea nevoie de mai mult de o mie cinci sute de franci pe an. Restul veniturilor îl folosea pentru binefaceri sau pentru cadouri nepoțicăi; pe prieteni îi trata de patru ori pe an, oferindu-le cîte o masă la restaurantul Roland, în strada Hasard, de unde-i ducea apoi la teatru. Juca rolul acelor bunici bătrîni prin care femeile măritate își satisfac toate capriciile: o excursie la țară, o seară la Operă, o ieșire la Montagnes-Beaujon. Pillerault era fericit că poate face plăcere altora și se bucura de bucuria lor. După ce-și vinduse prăvălia, nevrînd să plece din cartierul unde deprinsese să trăiască, închiriase într-o casă veche din strada Bourdonnais un mic apartament cu trei camere la etajul al patrulea.

După cum apucăturile lui Molineux se citeau în mobila lui ciudată, tot astfel, viața curată și simplă a lui Pillerault era dezvăluită prin aranjamentul apartamentului său, compus dintr-o anticameră, un salon și o cameră de culcare, adevărată chilie de călugăr, doar ceva mai mare. Anticamera, cu pardoseala de cărămidă ceruită, nu avea decît o fereastră împodobită cu perdele de percal cu borduri roșii și scaune de mahon acoperite cu o stofă roșie ținuită în cuie aurii; pereții erau tapetați cu o hîrtie verzuie și ornați cu *Jurămîntul americanilor*, cu portretul lui Bonaparte, ca prim-consul, și cu *Bătălia de la Austerlitz*. Salonul, aranjat desigur de tapițer, avea mobile galbene înfiorate, un covor, o garnitură de cămin de bronz neaurit, un paravan pictat, o consolă cu un vas de flori sub clopot și o masă rotundă cu față de masă plușată pe care se afla un serviciu de lichior. Faptul că toate erau noi în această odaie vădea lămurit concesia față de ce se cade făcută de bătrînul negustor, care nu prea avea musafiri. În iatacul lui, simplu ca al unui călugăr sau al unui soldat bătrîn, oameni care prețuiesc cel mai mult viața, un crucifix cu agheasmatar, așezat deasupra patului, atrăgea privirile. Această profesiune de credință la un republican stoic era profund mișcătoare. O femeie bătrînă venea să-i facă curățenie, dar respectul lui pentru femei era atît de mare, încît n-o lăsa să-i văcsuiască încălțămintea; era abonat la un văcsuitor care i-o curăța regulat. Costumul lui era simplu și neschimbat. Purta de obicei redingotă și pantaloni de postav albastru,

vestă de pînză colorată, cravată albă și pantofi cu ghetre; în zilele de sărbătoare își punea un frac cu nasturi de metal. Se scula, prînzea, ieșea, cina, se ducea în vizită și se întorcea acasă la ore foarte exacte, căci regularitatea obiceiurilor aduce sănătate și viață lungă. Nu era niciodată vorba de politică între César, soții Ragon, abatele Loraux și el, căci oamenii din cercul lui se cunosteau prea bine ca să mai facă prozelitism. Ca și nepotul său, ca și soții Ragon, avea mare încredere în Roguin. Pentru el, un notar din Paris era o ființă venerabilă, o întruchipare a cinstei. În afacerea cu terenurile, Pillerault analizase situația, ceea ce explica îndrăzneala cu care César combătuse presimțirile soției sale.

Parfumierul urcă cele șaptezeci și opt de trepte care duceau la mica ușă cafenie a apartamentului unchiului său, gîndindu-se că bătrînul trebuie să fie foarte robust pentru a le urca mereu fără să se plîngă. Văsi redingota și pantalonii așezați afară pe un cuier; doamna Vaillant peria și curăța hainele, în timp ce bătrînul filozof, îmbrăcat într-un halat de molton cenușiu, lua masa la gura sobei, citind dezbaterile parlamentare în *Le Constitutionnel* sau, cum îi zice acum, *Journal du Commerce*.

— Unchiule, zise César, afacerea s-a încheiat, se fac actrele. Dar mai e timp să ne retragem dacă dumneata ai ceva temeri sau păreri de rău.

— De ce să mă retrag? Afacerea e bună, dar va da tîrziu beneficii, ca toate afacerile sigure. Cei cincizeci de mii de franci ai mei sînt la bancă, ieri am încasat ultimii cinci mii de franci din prăvălie. Cît despre soții Ragon, ei își pun la bătaie toată averea.

— Dar atunci cu ce trăiesc?

— N-ai nici o grijă, trăiesc ei.

— Unchiule, am înțeles, zise Birotteau foarte mișcat, strîngînd mîinile bătrînului auster.

— Cum se face afacerea? întrebă brusc Pillerault.

— Eu iau trei optimi, dumneata și Ragonii o optime; vă trec debitori pe registrele mele pînă ce se hotărăște chestiunea actelor de autentificat.

— Bine! Mai băiete, da tu trebuie să fii foarte bogat ca să bagi aici trei sute de mii de franci! Nu riști cam mult în afara negoțului tău? N-o să sufere din cauza asta? În fine, te privește. Dacă ai vreo încurcătură, cum rentele au ajuns la optzeci, aș putea vinde de două mii de franci din cele consolidate. Dar bagă de seamă, băiete: dacă recurgi la mine, te atingi de averea fiicei tale.

— Unchiule, ce simplu spui dumneata cele mai frumoase lucruri! Mi-ai răscolit inima.

— Mic mi-a răscolit-o mai tare generalul Foy, adineauri! Da, da, încheie afacerea: terenurile nu zboară, o să ne revie la jumătate de preț; chiar de-ar fi să așteptăm șase ani, tot o să avem ceva dobînzi închiriindu-le pentru șanfiere, așa că nu putem pierde nimic. Un singur ghinion ar fi, dar e imposibil. N-o să fugă Roguin cu banii noștri...

— De asta tocmai îmi vorbea nevastă-mea astă-noapte; ea se teme...

— Auzi vorbă, să fugă Roguin cu banii noştri, zise Pillerault rizind. Şi pentru ce?

— Ea zice că-i miroase nasul şi, ca toţi bărbaţii la care nu se uită femeile, moare după...

Zimbind cu neîncredere, Pillerault rupse o hîrtiuţă dintr-un carnet, scrise suma şi semnă:

— Iată pentru bancă un bon de o sută de mii de franci, partea Ragonilor şi a mea. Băieţii oameni au trebuit să-i vîndă haimanalei tale de du Tillet cele cincisprezece acţiuni Wortschin ale lor ca să completeze suma. Ţi se stringe inima cînd vezi oameni de treabă în necaz. Şi oameni aşa de demni, de nobili, floarea vechii burghezii! Fratele lor, Popinot, judecătorul, nu ştie nimic, se ascund de el ca să nu-l stînjenească în milosteniile lui. Oameni care au muncit, ca şi mine, treizeci de anişori...

— Dea domnul ca *Uleiul comagen* să aibă succes! exclamă Birotteau. Aş fi de două ori fericit. Rămîi cu bine, unchiule; vii duminică să iei masa cu noi; vin şi Ragonii, Roguin şi domnul Claparon, căci semnăm cu toţii poimîine; miine şi vineri şi nu vreau să închei afac...

— Ai căzut în asemenea superstiţii?

— Unchiule, nu voi crede niciodată că ziua în care fiul Domnului a fost ucis de oameni este o zi norocoasă. Şi de 21 ianuarie se-ntrerup afacerile.

— Pe duminică, zise brusc Pillerault.

«Dacă n-ar avea opiniile politice pe care le are, îşi spuse Birotteau, coborînd pe scară, unchiu-meu n-ar avea pereche în lume. De ce s-o fi ţinînd de politică? Ar fi aşa de liniştit dacă nu s-ar gîndi la asta! Încăpăţînarea lui dovedeşte că nu există om perfect».

— S-a şi făcut ceasul trei, zise César întorcîndu-se acasă.

— Domnule, aţi luat valorile astea? îl întrebă Célestin arătîndu-i poliţele negustorului de umbrele.

— Da, cu şase la sută, fără comision. Nevastă, pregăteşte-mi hainele, mă duc la domnul Vauquelin, ştii de ce. Nu uita cravata albă.

Birotteau dădu cîteva ordine vînzătorilor; nu-l văzu pe Popinot, ghici că viitorul său asociat se îmbracă, apoi se urcă repede în camera lui, unde găsi *Sfînta Fecioară* din Dresda, superb înrămată, aşa cum comandase el.

— Ei, nu-i drăguţă? îi spuse ei fiicei sale.

— Tată, spune că-i frumoasă; altfel rîde lumea de tine.

— Ia te uită cum îl ceartă fata pe tată-său!... Ei bine, dacă-i după gustul meu, îmi place mai mult *Hero şi Leandru*. *Sfînta Fecioară* e un subiect religios care merge într-o capelă; dar *Hero şi Leandru*, ah! am să-l cumpăr, căci flaconul de ulei mi-a dat idei...

— Tată, nu te înţeleg.

— Virginie, o birjă! strigă César cu voce răsunătoare după ce se bărbieri şi cînd timidul Popinot apăru, ferindu-se să schioapete, din cauza Césarinei.

Îndrăgostitul nu băgase încă de seamă că infirmitatea lui nu mai exista pentru iubita lui. Dovadă încîntătoare de dragoste pe care numai cei năpăstuiți de soartă cu vreun defect corporal o pot cunoaște.

— Domnule, zise el, presa poate să funcționeze chiar de mîine.

— Da ce ai, Popinot? întrebă César, văzîndu-l roșind pe Anselme.

— Sînt bucuros, domnule, că am găsit o prăvălie, cu odaie în dos, bucătărie, camere deasupra și magazii, la prețul de o mie două sute de franci pe an, în strada Cinq-Diamants.

— Trebuie să obținem un contract pe optsprezece ani, zise Birotteau. Dar haidem la domnul Vauquelin, vorbim noi pe drum.

César și Popinot se urcară în birjă în fața vînzătorilor uimiți de aceste găteli exorbitante și de trăsura neobișnuita, habar n-avcau de marile planuri ale stăpînului *Reginei trandafirilor.*

— Vom afla acum adevărul asupra alunelor, zise parfumierul.

— Asupra alunelor? întrebă Popinot.

— Acuma cunoști secretul. Popinot, zise parfumierul, am scăpat cuvîntul *alună,* aici e taina. Uleiul de alune este singurul care are acțiune asupra părului; la asta nu s-a gîndit nici o casă de parfumerie. Văzînd gravura *Hero și Leandru,* mi-am spus: Dacă cei vechi întrebuințau atîta ulei pentru părul lor înseamnă că știau ei ceva; căci cei vechi sînt cei vechi! Cu toate pretențiile moderne, eu sînt de părerea lui Boileau asupra anticilor. De aici am plecat ca să ajung la uleiul de alune, datorită tînărului Bianchon, student în medicină, ruda ta; el mi-a spus că la facultate colegii lui întrebuințează uleiul de alune pentru a activa creșterea mustăților și a favoriților. Nu ne mai lipsește decît aprobarea ilustrului domn Vauquelin. Dacă ne luminează el, publicul nu va fi înșelat. Adineauri eram în Hale, la o negustoreasă de alune, ca să cumpăr materia primă; peste un moment voi fi la unul din cei mai mari savanți ai Franței, ca să aflu ce se poate scoate din ea. Proverbele au dreptate: extremele se ating. Vezi, băiete, comerțul este un intermediar între produsele vegetale și știință. Angélique Madou recoltează, domnul Vauquelin extrage, și noi vindem esența. Alunele valorează un franc și douăzeci de bani jumătate de kilogram, domnul Vauquelin le va însuți valoarea, iar noi vom servi poate omenirea, căci dacă vanitatea provoacă mari frămîntări omului, atunci un cosmetic bun e o binefacere.

Admirația religioasă cu care Popinot îl asculta pe tatăl Césarinei stimulă elocința lui Birotteau, care-și permise frazele cele mai aiuristice pe care le poate inventa un burghez.

Intrînd în strada unde locuia Vauquelin, spuse:

— Să fii respectuos, Anselme, căci vom pătrunde în sanctuarul științei. Să pui *Sfînta Fecioară* la vedere, dar discret, pe un scaun, în sufragerie. Numai de nu m-aș încurca în ce am de spus! exclamă Birotteau cu naivitate. Omul ăsta are un efect chimic asupra mea, Popinot, vocea lui îmi aprinde măruntaiele și-mi provoacă pînă și crampe. Este binefăcătorul meu, și peste cîteva clipe, Anselme, va fi al tău.

Aceste cuvinte îl înghețară pe Popinot, care-și mișcă picioarele ca și cînd ar fi mers pe ouă și privi îngrijorat zidurile. Domnul Vauquelin

era în cabinetul său când Birotteau îi fu anunțat. Academicianul știa că parfumierul e ajutor de primar și foarte bine văzut, și îl primi.

— Vasăzică nu mă uiți în mărirea dumitale? zise savantul; dar de la chimist la parfumier nu-i decît un pas.

— Vai! domnule, de la geniul dumneavoastră la simplitatea unui biet om ca mine e o imensitate. Dumneavoastră vă datorez ceea ce numiți mărirea mea, și lucrul ăsta n-am să-l uit nici pe lumea asta, nici pe cealaltă..

— Oh! Pe cealaltă se zice că vom fi toți egali, regi și cîrpaci, laolaltă.

— Adică regii și cîrpacii care se vor fi purtat creștinește, observă Birotteau.

— E fiul dumitale? întrebă Vauquelin privindu-l pe tînărul Popinot, care era năucit că nu vede nimic extraordinar în cabinetul unde credea că va găsi lucruri monstruoase, mașini uriașe, metale zburătoare, substanțe însuflețite.

— Nu, domnule, e un tînăr la care țin și care vine să implore marea dumneavoastră bunătate, egală cu talentul pe care-l aveți; nu e ea nemărginită? zise el pe un ton plin de subînțelesuri. Venim să vă consultăm a doua oară, după șaisprezece ani, asupra unei chestiuni importante în care sînt ignorant ca un parfumier.

— Despre ce e vorba?

— Știu că vă consacrați veghile analizei părului! În vreme ce vă gîndeați la păr pentru glorie, eu mă gîndeam la el pentru negoț.

— Dragă domnule Birotteau, ce doriți de la mine? analiza părului? Și luă o hîrtiuță.

— Voi prezenta la Academia de științe un memoriu asupra acestui subiect. Părul e format dintr-o cantitate destul de mare de mucus, dintr-o cantitate mică de ulei alb, din mult ulei negru-verzui, din fier, din cîțiva atomi de oxid, din mangan, din fosfat de calciu, dintr-o cantitate foarte mică de carbonat de calciu, din siliciu și din mult sulf. Proporțiile diferite ale acestor materii dau culorile diferite ale părului. Astfel, părul roșu conține mult mai mult ulei negru-verzui.

César și Popinot căscau niște ochi caraghios de mari.

— Nouă lucruri! exclamă Birotteau. Cum așa? Într-un fir de păr se găsesc metale și uleiuri? Dacă nu mi-ați spune asta dumneavoastră, un om pe care-l venerez, n-aș putea crede. Extraordinar!... Mare-i Dumnezeu, domnule Vauquelin.

— Firul de păr este produs de un organ folicular, reluă chimistul, un fel de buzunar deschis la cele două extremități ale sale: printr-una e legat de nervi și de vasele sangvine, iar prin cealaltă iese firul de păr. După unii dintre savanții noștri confrați, și printre ei și domnul de Blainville, firul de păr ar fi o parte moartă expulzată din acest buzunar sau criptă, care-i plin de o materie cărnoasă.

— Cum s-ar zice, un fel de beție de sudoare, exclamă Popinot, căruia parfumierul îi dădu una cu piciorul în călcîi.

Vauquelin zîmbi de imaginea lui Popinot.

— E deștept, nu? zise atunci César privindu-l pe Popinot. Dacă părul e născut mort, atunci, domnule, e imposibil să-l facem să trăiască, sîntem pierduți! Prospectul devine absurd; nu știi ce curios e publicul, nu poți să vii și să-i spui...

— Că are gunoi pe cap, zise Popinot, ca să-l mai facă să rîdă pe Vauquelin.

— Un cimitir Père-Lachaise capilar, îi răspunse chimistul continuînd gluma.

— Și eu care-am cumpărat aluncle! exclamă Birotteau, sensibil la pierderea comercială. Dar atunci de ce vînd unii...

— Liniștește-te, zise Vauquelin zîmbind; văd că e vorba de un secret pentru a împiedica părul să cadă sau să albească. Să vă spun părerea mea în chestiune după toate cercetările pe care le-am făcut.

Aici Popinot ciuli urechile ca un iepure speriat.

— Decolorarea acestei substanțe, moarte sau vii, este produsă după mine, de întreruperea secreției materiilor colorante, ceea ce ar explica de ce, în țările cu climă rece, părul animalelor cu blană frumoasă pălește și albește în timpul iernii.

— Auzi, Popinot?

— Este evident, reluă Vauquelin, că alterarea părului se datorește schimbărilor care au loc în temperatura ambiantă...

— Ambiantă, Popinot... ține minte, ține minte! strigă César.

— Da, zise Vauquelin, frigului și căldurii alternative sau unor fenomene interioare care produc același efect. Astfel, e probabil că migrenele și afecțiunile cefalalgice absorb, risipesc sau deplasează fluidele generatoare. Interiorul îi privește pe medici. Iar pentru exterior să intre în acțiune cosmeticele dumneavoastră.

— Vai, domnule, zise Birotteau, îmi redați viața. Eu m-am gîndit să vînd ulei de alune, zicîndu-mi că cei vechi întrebuințau ulei pentru părul lor, căci cei vechi sînt cei vechi, în asta sînt de părerea lui Boileau. Pentru ce se ungeau atleții?

— Uleiul de măsline e tot atît de bun ca și uleiul de alune, zise Vauquelin, care nu-l ascultă pe Birotteau. Orice ulei e bun pentru a feri bulbul de influența dăunătoare substanțelor pe care le elaborează, am zice le dizolvă, dacă ar fi vorba de chimie. Dar poate că ai dreptate; uleiul de alune conține, mi-a spus Dupuytren, un stimulent. Voi încerca să aflu diferențele care există între toate felurile de ulei; de jir, de rapiță, de măsline, de nuci *et caetera*.

— Vasăzică nu m-am înșelat, zise triumfător Birotteau, m-am întîlnit în păreri cu un om mare. Am dat gata *Macassarul! Macassarul* este, domnule, un cosmetic distribuit, adică vîndut, și vîndut scump, pentru a face să crească părul.

— Dragă domnule Birotteau, zise Vauquelin, din Macassar n-au fost aduse în Europa nici două drame de ulei. Uleiul *Macassar* n-are nici cea mai mică acțiune asupra părului: dar malaezele îl cumpără pe preț foarte mare crezînd că conservă părul, fără a ști că tot atît de bun e și uleiul de balenă. Nici o putere, nici chimică, nici divină...

— Oh! divină... nu spuneți asta, domnule Vauquelin.

— Dar, dragă domnule, prima lege urmată de Dumnezeu este de a fi consecvent cu el însuși: fără unitate, nu e putere...

— Ah! dacă puneți așa chestiunea...

— Nici o putere, așadar, nu poate face să le crească părul chelilor, așa după cum nu poate fi vopsit niciodată fără pericol părul roșu sau alb; dar, recomandînd întrebuințarea uleiului, nu vei comite nici o greșeală, nu vei spune nici o minciună, s-ar putea ca celor care îl vor folosi să nu le mai cadă părul.

— Credeți că Academia regală de științe ar aproba?...

— Oh! aici nu e vorba de nici o descoperire zise Vauquelin. De altfel, șarlatanii au abuzat așa de mult de numele Academiei, încît nu ți-ar servi la mare lucru. Conștiința mea refuză să considere uleiul de alune ca o minune.

— Care ar fi cel mai bun mod de a-l extrage: prin fierbere sau prin presare? întrebă Birotteau.

— Prin presare între două plăci calde, uleiul va fi mai abundent; dar cel obținut prin presarea între două plăci reci va fi de calitate mai bună. Trebuie aplicat, zise Vauquelin cu bunăvoință, chiar pe piele, nu pe păr; altfel n-are nici un efect.

— Ține bine minte asta, Popinot, zise Birotteau cu un entuziasm care-i aprindea fața. Aveți în fața dumneavoastră, domnule, un tînăr care va socoti ziua de azi printre cele mai frumoase ale vieții sale. Vă cunoștea și vă venera înainte de a vă fi văzut, Ah! e deseori vorba de dumneavoastră la mine acasă, căci numele care se află veșnic în inimă vine des pe buze. Soția mea, fiica mea și cu mine înălțăm în fiecare zi rugăciuni pentru dumneavoastră, așa cum se cade pentru un binefăcător.

— E prea mult pentru prea puțin, zise Vauquelin, stînjenit de recunoștința flecară a parfumicrului.

— Ne, ne, ne! făcu Birotteau, nu ne puteți împiedică să vă iubim, căci de primit nu vreți să primiți nimic de la mine. Sînteți ca soarele, răspîndiți lumina, și cei pe care-i luminați nu vă pot da nimic în schimb.

Savantul zîmbi și se ridică, iar parfumicrul și Popinot se ridicară de asemenea.

— Uită-te, Anselme, uită-te bine la acest cabinet. Îi dați voie, domnule? Căci poate n-o să mai vină pe-aici, timpul dumneavoastră fiind atît de prețios.

— Ei, dar afacerile cum merg? îl întrebă Vauquelin pe Birotteau; fiindcă, la urma urmei, amîndoi aparținem negoțului...

— Destul de bine, domnule, zise Birotteau retrăgîndu-se spre sufragerie, unde Vanquelin îl urmă. Dar trebuiesc sume mari pentru a lansa acest ulei sub numele de *Esență comagenă*...

— *Esența* și *comagenă* sînt două cuvinte care nu merg împreună. Botează cosmeticul *Uleul lui Birotteau*. Iar dacă nu vrei să-ți pui numele în evidență, ia alt nume... Ei, dar ia te uită *Sfînta Fecioară* din Dresda... Ah! domnule Birotteau, văd că vrei că ne certăm.

— Domnule Vauquelin, zise parfumierul apucînd mîinile chimistului, această piesă rară nu are preț decît prin persistența cu care am căutat-o; a trebuit să scotocim Germania întreagă ca s-o găsim, pe hîrtie chinezească și în prima formă: știam că o doriți, dar că ocupațiile dumneavoastră nu vă permit să v-o procurați, așa că m-am făcut voiajorul dumneavoastră. Fiți bun și primiți nu o biată gravură, ci atenția, grija, căutările și demersurile care dovedesc un devotament absolut. Aș fi vrut să doriți niscaiva substanțe de căutat în fundul prăpăstiilor, și eu să vin să vă spun: «Iată-le!» Nu mă refuzați. Cum să vă gîndiți altfel la noi? Lăsați-ne să fim sub ochii dumneavoastră: eu, nevastă-mea, fiica mea și ginerele pe care-l voi avea. O să vă spuneți privind *Sfînta Fecioară*: «*Există oameni de ispravă care se gîndesc la mine*».

— Primesc, zise Vauquelin.

Popinot și Birotteau își șterseră ochii, atît de mișcați fără de accentul de bunătate cu care academicianul rosti acest cuvînt.

— Ați vrea să mergeți și mai departe cu bunătatea? zise parfumierul.

— În ce fel?

— Adun cîțiva prieteni...

Se sălță pe călcîie, luîndu-și totuși un aer umil.

— ... atît pentru a cînsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

— Ah! zise Vauquelin mîrat.

— Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinîndu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon... Soția mea dă un bal, duminică, peste douăzeci de zile; veniți și dumneavoastră, domnule. Făceți-ne cinstea să luați masa cu noi în ziua aceea. Pentru mine, asta ar însemna să fiu decorat a doua oară. Am să vă scriu cu mult înainte.

— Bine, fie, zise Vauquelin.

— Îmi crește inima de bucurie, exclamă parfumierul cînd se află în stradă. O să vină în casa mea. Tare mi-e teamă c-am uitat ce a spus despre păr; tu ții minte, Popinot?

— Da, domnule, și peste douăzeci de ani o să-mi amintesc.

— Ce om mare! ce privire și ce pătrundere! zise Birotteau. Ah! nu i-a trebuit mult; dintr-o dată ne-a ghicit gîndurile și ne-a dat mijloacele de a nimici uneiul *Macassar*. Așa, vasăzică, nimic nu poate face să crească părul, ești un mincinos, *Macassarule!* Popinot, am pus mîna pe-o avere. Așadar, mîine, la șapte dimineața, sîntem la fabrică, primim alunele și facem ulei. Căci, oricît ar spune el că orice ulei e bun, sîntem pierduți dacă publicul ar ști asta. Dacă uleiul nostru n-ar conține ceva alune și parfum, sub ce pretext am putea vinde patru uncii cu trei sau patru franci?

—Veți fi decorat, domnule, zise Popinot. Ce glorie pentru...

— Pentru comerț, nu-i așa, băiete?

Aerul triumfător a lui César Birotteau, sigur cum era de avere, fu observat de vînzătorii săi, care-și făcură semne între ei, căci drumul cu

birja și ținuta casierului și a patronului le aprinseseră închipuirea. Satisfacția reciprocă a lui César și Anselme, trădată prin privirile pe care și le aruncau diplomatic, expresia plină de speranță cu care Popinot se uită de două ori la Césarine anunțau un eveniment grav și confirmau ipotezele vînzătorilor. În viața lor veșnic ocupată și aproape mănăstirească, cele mai mici întîmplări căpătau importanța pe care o dă un internințat celor ce se petrec în temnița sa. Atitudinea doamnei César, care răspundea privirilor olimpiene ale soțului ei prin aere de îndoială, vestea o nouă acțiune, căci altfel doamna César, pe care o bucurau succesele vînzării în detaliu, ar fi fost mulțumită. În ziua aceea, în mod neobișnuit, încasările se urcaseră la șase mii de franci: clienții achitaseră cîteva conturi întîrziate.

Sufrageria și bucătaria care primea lumina de la o curticică și era despărțită de sufragerie printr-un coridor în care dădea scara amenajată într-un colț al odăii din dosul magazinului, se aflau la mezanin, unde era alătăturat apartamentul lui César și al Constancei; așa încît sufrageria, unde se scursese luna lor de miere, avea aerul unui salonaș. În timpul mesei, Raguet, băiatul de încredere, stătea numai el în magazin; dar la desert vînzătorii coborau în magazin și-l lăsau pe César, pe nevastă-sa și pe fiică-sa să-și termine masa fa gura sobei. Acest obicei venea de la Ragoni, la care vechile uzanțe ale comerțului erau în vigoare, menținînd între ei și vînzători enorma distanță care exista odinioară între *meșteri* și *ucenici*. Césarine sau Constance îi pregăteau atunci parfumierului cafeaua și el o sorbea stînd într-un fotoliu la gura sobei. În ceasul acesta, César își punea la curent nevasta cu micile evenimente ale zilei, îi povestea ce văzuse prin Paris, ce se petrecea în fobrgul Temple și ce greutăți avea la fabrică.

— Nevastă, zise el după ce vînzătorii coborîră, iată, desigur, una din cele mai importante zile din viața noastră. Am cumpărat alunele, presa hidraulică e de mîine gata să funcționeze, afacerea cu terenurile s-a încheiat. Uite, pune bine bonul ăsta de bancă, zise el dîndu-i mandatul lui Pillerault. Renovarea apartamentului s-a hotărît, apartamentul nostru se mărește. Doamne! am văzut la Curtea batavă un om tare ciudat!

Și îl descrise pe domnul Molineux.

— Văd, îi răspunse nevastă-sa, întrerupîndu-l în mijlocul unei tirade, că te-ai îndatorat cu două sute de mii de franci!

— Adevărat, nevastă, zise parfumierul cu o falsă umilință. Cum, Doamne Dumnezeule, o să ne plătim de datorii de vreme ce nu fac nici un ban terenurile din jurul Madeleinei, sortite să devină odată și odată cel mai frumos cartier al Parisului?!

— Odată, César.

— Vai! spuse el continuînd gluma, cele trei optimi ale mele nu-mi vor aduce un milion decît peste șase ani. Și cu ce să plătim două sute de mii de franci? reluă César cu un gest înspăimîntat. Ei bine, le vom plăti totuși cu asta, zise el scoțînd din buzunar o alună luată de la coana Madou și păstrată cu grijă.

Arătă aluna, ținută între două degete, Césarinei și Constancei. Nevastă-sa nu zise nimic, dar Césarine, intrigată, îi spuse tatălui ei în timp ce-i servea cafeaua:

— Nu zău, tată, glumești?

Parfumierul, ca și vînzătorii săi, surprinseseră în timpul mesei privirile aruncate de către Popinot Césarinei; voi să-și lămurească bănuielile.

— Ei bine, fetițo, aluna asta e pricina unei revoluții în casă. Chiar de astă-seară cineva va lipsi de sub acoperișul nostru.

Césarine își privi tatăl cu aerul că spune: *Și ce-mi pasă mie!*

— Pleacă Popinot.

Deși César era un slab observator și pregătise ultima frază atît pentru a-i întinde o cursă fiicei sale, cît și pentru a ajunge să vorbească despre înființarea firmei A.POPINOT ȘI COMPANIA, dragostea părintească îl făcu să ghicească sentimentele confuze care izbucniră năvalnic în inima fetei, aprinzîndu-i trandafiri roșii pe obraji și pe frunte și făcînd-o să plece ochii. César crezu atunci că Césarine și Popinot își făcuseră unele declarații de dragoste. Nici vorbă de așa ceva: cei doi copii se înțelegeau, ca toți îndrăgostiții timizi, fără să-și fi spus un cuvînt.

Unii moraliști cred că dragostea este pasiunea cea mai involuntară, cea mai dezinteresată, cea mai puțin calculată din toate, afară doar de dragostea maternă. Această părere e o eroare grosolană. Chiar dacă majoritatea oamenilor nu cunosc motivele care-i fac să iubească, nu-i mai puțin adevărat că oriçe simpatie fizică sau morală e bazată pe calcule făcute de inteligență, de sentiment sau de instinct. Dragostea este o pasiune adînc egoistă. Iar cine spune egoism spune calcul profund. Astfel, pentru un spirit pe care-l impresionează numai rezultatele, poate părea neverosimil sau ciudat, la prima vedere, ca o fată frumoasă ca Césarine să fie îndrăgostită de un biet băiat șchiop și cu părul roșu. Totuși, acest fenomen e în armonie cu aritmetica sentimentelor burgheze. Explicîndu-l, vom lămuri căsătorii care produc întotdeauna mirare, fiind încheiate între femei înalte și frumoase și bărbați mărunți sau între creaturi urîte și pipernicite și băieți frumoși. Orice om avînd un defect oarecare de conformație, picioare strîmbe, șchiopătat, cocoașe diverse, urîțenie excesivă, pete roșii pe obraz, infirmitatea lui Roguin și alte monstruozități independente de voința fondatorilor, n-are decît două lucruri de făcut: sau să ajungă temut, sau să fie de o bunătate fără seamăn; nu-i e îngăduit să înoate între două ape, ca marea majoritate a oamenilor. În primul caz intervin talentul, geniul sau forța: un om nu inspiră teroare decît numai prin puterea răului, respect numai prin geniu, teamă numai prin multă inteligență. În cazul al doilea inspiră adorație, supunîndu-se admirabil tiraniei feminine și știind să iubească mai bine decît oamenii cu conformație fără cusur.

Anselme, crescut de oameni virtuoși, de către soții Ragon, modele ale celei mai onorabile burghezii, și de către unchiul său, judecătorul Popinot, ajunsese, datorită candoarei și sentimentelor sale religioase,

să răscumpere ușorul sau defect corporal prin perfecțiunea caracterului. Impresionați de această trăsătură care face atît de atrăgătoare tinerețea, Constance și Césarin îl lăudaseră de multe ori pe Anselme în fața Césarinei. Deși meschini într-o privință, acești doi prăvăliași aveau sufletul mare și înțelegeau bine tot ce ține de inimă. Elogiile găsiră ecou la o fată care, cu toată nevinovăția ei, desluși în ochii atît de curați ai lui Anselme un sentiment puternic, întotdeauna măgulitor, oricare ar fi vîrsta, rangul și înfățișarea îndrăgostitului. Tînărul Popinot avea mai multe motive decît un bărbat frumos să iubească o femeie. Dacă femeia ar fi frumoasă, el ar iubi-o nebunește pînă la capătul vieții, dragostea l-ar face ambițios, ar munci pe capete ca să-și facă nevasta fericită, ar lăsa-o pe ea stăpînă în casă, ar căuta singur să se supună. Așa gîndea Césarine fără să-și dea seama și poate nu atît de brutal; ea întrevedea din înălțimi recoltele iubirii și judeca prin comparație: avea în fața ochilor fericirea mamei sale și nu dorea altfel de viață, instinctul îi arăta în Anselme un alt César, perfecționat prin educație, ca și ea. Îl vedea pe Popinot primar al vreunui arondisment și se visa umblînd cu cheta într-o bună zi la ei în parohie, ca mama ei la Saint-Roch. Ajunsese să nu mai bage de seamă la Popinot diferența dintre piciorul stîng și piciorul drept; ar fi fost în stare să spună: «Dar chiar șchioapătă?!» Iubea ochii lui limpezi și-i plăcuse să constate efectul pe care-l producea privirea ei asupra acestor ochi care străluceau îndată de un foc rușinat și se plecau cu melancolie. Alexandre Crottat, secretarul-prim al lui Roguin, înzestrat cu o experiență precoce datorită deprinderii cu afacerile, avea un aer pe jumătate cinic și pe jumătate mieros, care o revolta pe Césarine, așa cum o revoltau și banalitățile pe care le spunea Crottat cînd stăteai cu el de vorbă. Tăcerea lui Popinot vădea un spirit blînd; îi plăcea să-l vadă zîmbind cu oarecare melancolie cînd auzea vulgarități fără însemnătate; neghiobiile care-l făceau să zîmbească îi trezeau și ei un fel de repulsie, așa că zîmbeau sau se întristau laolaltă. Această superioritate nu-l împiedica pe Anselme să muncească cu rîvnă, și ardoarea lui neobosită îi plăcea Césarinei; ea ghicea că, deși ceilalți vînzători spuneau: «Césarine se va mărita cu secretarul-prim al domnului Roguin», Anselme cel sărac, șchiop și cu părul roșu nu pierdea speranța de a-i obține mîna. O mare speranță dovedește o mare dragoste.

— Unde pleacă? îl întrebă Césarine pe tatăl ei, încercînd să-și ia un aer indiferent.

— Se instalează în strada Cinq-Diamants, și, pe legea mea! cum o vrea Dumnezeu, zise Birotteau, ale cărui vorbe nu fură înțelese nici de soția, nici de fiica lui.

Cînd Birotteau întîlnea o dificultate morală, facea ca insectele în fața unui obstacol: o lua la stînga sau la dreapta; schimbă, așadar, vorba, zicîndu-și că va vorbi el cu nevastă-sa despre Césarine.

— I-am spus unchiului temerile și părerile tale despre Roguin, și a rîs, îi spuse Constancei.

— Să nu dezvălui niciodată ce ne spunem între noi, exclamă Constance. Bietul Roguin e, poate, cel mai cinstit om din lume, are cincizeci și opt de ani și nu se mai gîndește desigur...

Se opri brusc văzînd-o pe Césarine atentă și i-o arătă cu o privire lui César.

— Vasăzică am făcut bine c-am încheiat, zise Birotteau.

— Tu ești doar stăpînul, răspunse ea.

César o luă de mîini pe soția lui și o sărută pe frunte. Răspunsese așa cum răspundea întotdeauna cînd își dădea consimțămîntul tacit la proiectele soțului ei.

— Haidem, exclamă parfumierul coborînd în magazin și adresîndu-se vînzătorilor, închidem la ora zece. Domnilor, vă cer să puneți umărul! Trebuie să transportăm în noaptea asta toate mobilele de la etajul întîi la al doilea. Trebuie, cum se zice, să facem pe dracu-n patru ca mîine dimineață arhitectul meu să poată lucra în voie. Popinot a ieșit fără îndoire, zise César nevăzîndu-l. Ei, dar uitasem, nu mai doarme aici... «S-a dus, gîndi el, sau să pună pe hîrtie ideile domnului Vauquelin, sau să închirieze un magazin.»

— Noi cunoaștem cauza acestei mutări, zise Célestin, vorbind în numele celorlalți vînzători și al lui Raguet, grupați în spatele lui. Ne veți îngădui să vă felicităm pentru o cinste care se răsfrînge asupra întregii prăvălii?... Popinot ne-a spus că dumneavoastră...

— Ei, băieți, ce vreți! am fost decorat. Așa că nu numai din cauza eliberării teritoriului, dar și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare stringem ceva prieteni. Poate că am meritat această neașteptată și regală favoare, îndreptîndu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru cauza regală pe care am apărat-o... la vîrsta voastră, pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar; și, ce să spun, Napoleon, zis Împăratul, m-a rănit! Ba încă am fost rănit în pulpă, și doamna Ragon m-a pansat. Cînd ai curaj, ești răsplătit! Iată, copii, cum o nenorocire slujește totdeauna la ceva.

— N-o să se mai bată lumea pe străzi, zise Célestin.

— Să sperăm, zise César, care prinse ocazia pentru a se lansa în fața vînzătorilor săi într-un discurs încheiat printr-o invitație.

Perspectiva unui bal îi însuflețește pe cei trei vînzători, pe Raguet și pe Virginie, iar ardoarea la treabă îi făcu niște adevărați echilibriști. Toți umblau încolo și încoace pe scară, cărînd diverse obiecte, fără să spargă sau să răstoarne ceva. La două noapte mutarea era gata. César și soția lui se culcară la etajul al doilea. Camera lui Popinot deveni cea a lui Célestin și a vînzătorului secund. La etajul al treilea fu pus provizoriu restul mobilei.

Pradă acelei magnetice înflăcărări pe care o produce fluidul nervos și care transformă diafragma în jeratic la oamenii ambițioși sau îndrăgostiți, frămîntați de planuri mari, Popinot cel blînd și liniștit tropăise ca un cal de rasă înaintea cursei, în magazin, la sfîrșitul mesei.

— Da ce ai? îl întrebă Célestin.

— Ah, ce zi! îi spuse la ureche, mă instalez, dragă, iar domnul César e decorat.

— Ce norocos eşti, te ajută patronul, exclamă Célestin.

Popinot nu răspunse; dispăru ca împins de un vînt năprasnic, vîntul succesului!

— Ei, şi tu, norocos! îi spuse vecinului său, care verifica etichetele, un vînzător ocupat cu sortarea mănuşilor; patronul a băgat de seamă că Popinot îi face ochi dulci domnişoarei Césarine şi, cum e foarte şmecher, a vrut să scape de Anselme fiindcă e greu să-l refuze din cauza rudelor. Iar Célestin ia şmecheria asta drept mărinimie!

Anselme Popinot cobora strada Saint-Honoré şi alerga pe strada Deux-Ecus ca să pună mîna pe un tînăr pe care *simţul* lui comercial îl arăta ca principal instrument al succesului. Judecătorul Popinot făcuse un serviciu celui mai abil voiajor comercial din Paris, celui care, din cauza uşurinţei cu care vorbea şi a activităţii sale, a fost poreclit mai tîrziu *Ilustrul*. Specializat în pălării şi în *articolul parizian*, acest rege al voiajorilor se numea încă pur şi simplu Gaudissart. La douăzeci şi doi de ani era deja cunoscut prin puterea magnetismului său comercial. Pe vremea aceea subţirel, cu ochi răzători, cu faţa expresivă, cu o memorie neobosită, priceput să ghicească dintr-o privire gusturile fiecăruia, merita să fie ceea ce a fost mai apoi, regele voiajorilor comerciali, *francezul* prin excelenţă. Cu cîteva zile mai înainte, Popinot îl întîlnise pe Gaudissart, care spunea că e pe punctul de a pleca. Sperînd să-l mai găsească încă la Paris, îndrăgostitul se repezi pe strada Deux-Ecus, unde află că voiajorul îşi reţinuse locul la diligenţă. Ca să-şi ia adio de la scumpa lui capitală, Gaudissart se dusese să vadă o piesă nouă la teatrul Vaudeville; Popinot hotărî să-l aştepte. A încredinţa plasarea uleiului de altne acestui preţios animator al invenţiilor negustoreşti, pe care-l răsfăţau încă de-atunci firmele cele mai bogate, nu însemna oare a avea o poliţă din partea norocului? Popinot se putea bizui pe Gaudissart. Voiajorul comercial, el, care ştia să-i ameţească pe oamenii cei mai refractari, pe negustoraşii din provincie, se lăsase ameţit şi intrase în prima conspiraţie urzită împotriva Bourbonilor după cele *O sută de zile*. Aşa încît Gaudissart, care nu se simţea bine decît în aer liber, nimeri în închisoare sub povara unei acuzaţii capitale. Judecătorul Popinot, însărcinat cu instrucţia, îl scoase din cauză pe Gaudissart, înţelegînd că numai din prostie şi imprudenţă fusese compromis în această afacere. Dacă ar fi avut de-a face cu un judecător doritor să placă regimului sau cu opinii regaliste exaltate, bietul voiajor nimerea de-a dreptul pe eşafod. Gaudissart, convins că-şi datorează viaţa judecătorului de instrucţie, era disperat la culme că nu putea să-i poarte salvatorului său decît o recunoştinţă sterilă. Necuvenindu-se să-i mulţumească unui judecător că judecase bine, se dusese la soţii Ragon pentru a se declara omul devotat trup şi suflet familiei Popinot.

Aşteptîndu-l, Popinot se duse bineînţeles să-şi mai vadă o dată prăvălia din strada Cinq-Diamants şi să ceară adresa proprietarului, ca să încheie contractul. Hoinărind prin labirintul obscur al Halei celei

mari și gîndindu-se la mijloacele de a organiza un succes rapid, Popinot puse mîna, în strada Aubry-le-Boucher, pe o ocazie unică, un semn bun, cu care voia să-l bucure a doua zi pe César. Către miezul nopții, cum stătea de strajă la ușa hotelului Commerce de la capătul străzii Deux-Ecus, Popinot auzi în depărtare, spre strada Grenelle, un cuplet final cîntat de Gaudissart, cu acompaniament de baston hîrșlit pe pietre.

— Domnule, zise Anselme, arătîndu-se deodată din ușă, doar două vorbe!

— Unsprezece, dacă ții, zise voiajorul comercial, ridicînd bastonul lui plumbuit asupra agresorului.

— Sînt Popinot, zise bietul Anselme.

— Ajunge, zise Gaudissart, recunoscîndu-l pe nepotul binefăcătorului său. Ce-ți trebuie? bani? Sînt plecați în concediu, dar găsim noi. Brațul meu pentru un duel? Al dumitale sînt cu totul, din creștet pînă-n tălpi. Și cîntă:

Așa-i, așa-i
Ostașu-adevărat al Franței!

— Vino să stăm de vorbă zece minute, nu în camera dumitale, unde ne-ar putea auzi cineva, ci pe cheiul Horloge: la ora asta nu e nimeni acolo, zise Popinot; e vorba de ceva și mai important.

— E groasă, vasăzică? Hai să mergem!

Pus la curent în zece minute cu secretele lui Popinot, Gaudissart recunoscu importanța lor.

— *Veniți, parfumieri, frizeri și negustori!* exclamă Gaudissart, maimuțărindu-l pe Lafon în rolul Cidului. Am să pun mîna pe toți prăvăliașii din Franța și Navarra. Al! o idee! Era să plec, mai stau și iau în reprezentanță și parfumeria pariziană.

— Da de ce?

— Ca să-ți gîtui rivalii, naivule! Dacă am reprezentanța lor, pot să înec în ulei cosmeticele lor perfide, nevorbind și neocupîndu-mă decît de al dumitale. Grozavă lovitură de voiajor. Ah! ah! noi sîntem diplomații comerțului. Grozav! Cît despre prospect, lasă-l în seama mea. Am un prieten din copilărie, pe Andoche Finot, fiul pălărierului din strada Coq, bătrînul care m-a lansat ca reprezentant la pălării; Andoche, care e plin de spirit (că doar l-a strîns din toate capetele celor care purtau pălării de la tată-său), se ocupă de literatură; e cronicarul teatrelor mici la *Courrier des spectacles*. Tată-său, om cinos, care are motive să nu iubească spiritul, nu crede în spirit; e imposibil să-i dovedești că spiritul se vinde, că poți face avere cu el. În materie de spirit, el nu cunoaște decît spirtul de 36 de grade. Bătrînul Finot îl stăpînește pe tînărul Finot prin foame. Andoche, care-i om capabil (e doar prietenul meu și eu nu am raporturi cu proștii decît cînd e vorba de comerț), face reclame pentru cofetăria *Le Fidèle* Berger, care plătește, pe cînd ziarele unde trudește ca un ocnaș îl duc cu vorba. Ce se mai mănîncă între ei, cei din branșa asta! Parc-ar fi voiajori cu *articolul parizian*. Finot avea o

comedie superbă într-un act pentru domnișoara Mars, care-i cea mai grozavă actriță, ah! mult o mai iubesc! Ei bine, ca să ajungă să i se joace, a trebuit s-o ducă la teatrul Gaîté. Andoche se pricepe la prospecte, înțelege gîndul negustorului și nu face pe grozavul; o să ne fabrice *gratis* prospectul. Sigur, o să-l tratăm noi cu prăjituri și cu o ceașcă de punci. Căci, Popinot, să ne înțelegem: voi face reprezentanța fără comision și fără cheltuieli, de plătit vor plăti concurenții dumitale, îi duc eu. Sa fim bine înțeleși. Pentru mine, reușita asta e o chestiune de onoare. Răsplata mea e să fiu cavaler de onoare la nunta dumitale! Mă duc în Italia, în Germania, în Anglia! Iau cu mine afișe în toate limbile, ba chiar în toate limbuțele, și le pun peste tot: în sate, pe ușa bisericilor, în orașele de provincie, în toate locurile bune pe care le cunosc! O să strălucească, o să sclipească uleiul ăsta pe toate capetele. Oh! nunta dumitale n-o să fie o nuntă de s-o uiți a doua zi, ci o nuntă cu surle și tobe! Dacă n-o capeți pe Césarine, să nu-mi zici mie *ILUSTRUL!* nume pe care mi l-a dat moș Finot pentru că i-am lansat pălăriile gri. Vinzînd uleiul dumitale, rămîn în specialitatea mea: capul omului; se știe doar că uleiul și pălăria conservă părul cetățenilor.

Popinot se întoarse la mătușa lui, unde avea să doarmă, și era atît de agitat din cauza succesului întrezărit, încît străzile i se părură șuvoaie de ulei. Dormi puțin, visă că părul îi crește nebunește și văzu doi îngeri care desfăceau, ca în melodrame, o banderolă pe care scria: *Ulei cezarian.* Cînd se trezi, își aminti de vis și hotărî să dea acest nume uleiului de alune, considerînd arătarea din somn drept un ordin ceresc.

César și Popinot se aflau în atelier, în foburgul Temple, cu mult înainte de sosirea alunelor; așteptînd pe hamalii coanei Madou, Popinot povesti triumfător tratatul său de alianță cu Gaudissart.

— Sîntem milionari dacă-l avem pe Ilustrul Gaudissart, exclamă parfumierul întinzînd mîna casierului său cu aerul pe care trebuie să-l fi avut Ludovic al XIV-lea cînd l-a primit pe mareșalul Villars la întoarcerea acestuia de la Denain.

— Mai avem și alceva, spuse fericitul vînzător scoțînd din buzunar o sticlă turtită, în formă de dovleac și cu reliefuri, am găsit zece mii de flacoane de acest model, gata fabricate, la prețul de douăzeci de bani cu termen de șase luni.

— Anselme, zise Birotteau contemplînd forma uimitoare a flaconului, ieri (și luă un ton grav), în Tuileries, da, nu mai departe decît ieri, spuneai: Voi reuși. Astăzi, îți spun eu: Vei reuși. Douăzeci de bani! cu termen de șase luni! Și ce formă originală! *Macassarul* e pe ducă; ce lovitură dată uleiului *Macassar!* N-am făcut bine c-am pus mîna pe toate alunele din Paris? Da unde ai găsit flacoanele astea?

— Așteptam ora întîlnirii cu Gaudissart și hoinăream...

— Ca mine odinioară, exclamă Birotteau.

— Mergînd în jos pe strada Aubry-le-Boucher, zăresc la un sticlar cu toptanul, la un negustor de sticlă lucrată și de colivii, care are niște depozite imense, zăresc, zic, acest flacon... Ah! mi-a sărit în ochi ca o lumină bruscă și o voce mi-a strigat: Iată ce-ți trebuie!

— E născut negustor, ce mai! O să se însoare cu fata mea, mormăi César.

— Intru și văd mii de asemenea flacoane în lăzi.

— Și întrebi de ele?

— Chiar așa de *nătăfleț* mă credeți! exclamă cu durere Anselme.

— E născut negustor!... repetă Birotteau.

— Cer să văd cutii cu gratii pentru figurine de ceară. Tocmindu-mă pentru cutii, aduc vorba de forma urîtă a acestor flacoane. Îmboldit spre destăinuiri, negustorul mărturisește dintr-una în alta că Faille și Bouchot, care au dat de curînd faliment, erau pe punctul să lanseze un cosmetic și i-au comandat flacoane de forma asta bizară; neavînd încredere în ei, le-a cerut jumătate din cost; sperînd să aibă succes, Faille și Bouchot i-au plătit; falimentul a izbucnit în timpul fabricării; somați să plătească, sindicii au căzut la tranzacție cu el, lăsîndu-i flacoanele și banii încasați, ca îndemnizație pentru o marfă găsită ridicolă și imposibil de plasat. Flacoanele îl costă patruzeci de bani, zicea el, și ar fi bucuros să le dea cu douăzeci. Căci Dumnezeu știe cît va ține în magazin un model care nu se vinde. «Vă angajați să ne furnizați cîte zece mii o dată la prețul de douăzeci de bani? Pot să vă scap de flacoane, sînt vînzător la domnul Birotteau.» Și mi ți-i iau, și mi ți-i lucrez, și mi ți-i încălzesc, și mi ți-i conving.

— Douăzeci de bani! zise Birotteau. Știi că putem vinde uleiul cu trei franci sticla și cîștiga cîte un franc și cincizeci, chiar lăsînd un franc detailiștilor?

— *Uleiul cezarian!* strigă Popinot.

— *Uleiul cezarian?*... Ah! domnule îndrăgostit, vrei să măgulești și tatăl și fiica. Ei bine, fie, fie și *uleiul cezarian!* Cezarii stăpîneau lumea, trebuie să fi avut ei un păr grozav.

— Cezar era chel, zise Popinot.

— Fiindcă nu a întrebuințat uleiul nostru, așa o să spunem! *Uleul cezarian* la trei franci! Uleiul *Macassar* costă de două ori pe-atît. Cu Gaudissart alături de noi, facem într-un an o sută de mii de franci, căci vom obliga toate capetele care se respectă să cumpere douăsprezece flacoane pe an, asta face optsprezece franci! Socotind optsprezece mii de capete, asta înseamnă o sută optzeci de mii de franci pentru noi. Sîntem milionari.

Cînd au fost aduse alunele, Raguet, cu lucrătorii, cu Popinot și cu César curățară cît trebuia și, înainte de ora patru, se și obținuseră cîteva kilograme de ulei. Popinot merse să prezinte produsul lui Vauquelin, care îi dărui lui Popinot o formulă pentru a amesteca esența de alune cu corpuri oleaginoase mai ieftine și a o parfuma. Popinot începu imediat demersurile pentru a obține un brevet de invenție și de perfecționare. Devotatul Gaudissart îi împrumută bani pentru fisc lui Popinot, care avea ambiția să-și plătească jumătate din cheltuielile de instalare.

Prosperitatea aduce cu sine un fel de beție căreia oamenii inferiori nu-i rezistă niciodată. Această exaltare avu un rezultat ușor de prevăzut. Cînd veni Grindot și arătă un desen colorat, reprezentînd o delicioasă

vedere interioară a viitorului apartament cu mobilele sale, Birotteau, sodus, consimți la tot. Îndată, zidarii intrară cu tîrnăcoapele în ziduri, făcînd să geamă casa și pe Constance. Zugravul, domnul Lourdois, un antreprenor foarte bogat, care se angaja să nu neglijeze nimic, vorbea de ornamente aurite pentru salon. Auzind asta, Constance interveni.

— Domnule Lourdois, zise ea, dumneata ai treizeci de mii de franci venit, ai casa dumitale, poți face ce vrei în ea; dar noi, cești talți...

— Doamnă, comerțul trebuie să strălucească și să nu se lase strivit de aristocrație. De altfel, domnul Birotteau face parte din oficialitate, se află pe primul plan...

— Da, dar tot negustor e, zise Constance în fața vînzătorilor și a celor cinci persoane care erau de față; nici eu, nici el, nici prietenii, nici dușmanii n-o să uităm asta.

Birotteau se ridică în vîrful picioarelor și se lăsă pe călcîie de mai multe ori, ținînd mîinile la spate.

— Nevastă-mea are dreptate, zise el. Vom fi modești în mijlocul prosperității. De altfel, atîta vreme cît un om face negoț, trebuie să fie cumpănit în cheltuielile sale și rezervat în ce privește luxul, astea sînt obligații prevăzute de lege: nu trebuie să se dedea la *cheltuieli excesive*. Dacă mărirea localului meu și aranjarea lui ar depăși marginile, ar fi imprudent din partea mea să le depășesc și mai mult; chiar dumneata, Lourdois, m-ai acuza. Cartierul e cu ochii pe mine, caci oamenii care au succes trezesc invidie! Ah! tinere, ai să-ți dai în curînd seama de asta, îi spuse el lui Grindot; și-așa ne calomniază, să nu le dăm cel puțin prilejul să clevetească pe seama noastră.

— Nici calomnia, nici bîrfeala nu pot să vă atingă, zise Lourdois; aveți o situație excepțională, și stăpîniți în așa măsură deprinderea negoțului, încît știți să calculați bine ceea ce întreprindeți, sînteți un om *priceput*.

— E-adevărat că am ceva experiență a afacerilor; știți de ce ne extindem? Dacă cer atîta exactitudine, e din cauză că...

— Nu, nu știu.

— Ei bine, soția mea și cu mine strîngem cîtiva prieteni atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Cum, cum! zise Lourdois, vi s-a dat crucea Legiunii de Onoare?

— Da! poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru cauza regalității la 13 vandemiar, la Saint-Roch, unde am fost rănit de Napoleon. Poftiți cu soția și cu domnișoara...

— Încîntat de cinstea pe care binevoiți a mi-o face, zise liberalul Lourdois. Dar știi că ești mare șmecher, taică Birotteau; vrei să fii sigur că-ți dau casa gata la timp, de asta mă inviți. Ei bine, am să iau cei mai buni lucrători, o să facem un foc strașnic ca să uscăm zugrăveala, căci nu e bine să se danseze în aburul tencuielii proaspete; avem noi procedee de uscare. O să dăm lustru ca să nu miroase.

Trei zile mai târziu, negustorii din cartier nu vorbeau decît de balul pregătit de Birotteau. Toți puteau vedea, de altfel, propriile exterioare, necesare schimbării rapide a scării, și burtanele pătrate de lemn pe unde cădea molozul de-a dreptul în niște coburi care se aflau jos. Trecătorii și cei fără treabă se opreau și se uitau la lucrătorii zorniți care lucrau la lumina faclelor, căci se lucra și ziua și noaptea, iar flecarelile se bizuiau pe aceste pregătiri pentru a vesti un fast nemaipomenit.

În duminica indicată pentru încheierea afacerii, domnul și doamna Ragon, precum și unchiul Pillerault veniră pe la ceasurile patru, după vecernie. Din cauza dărîmăturilor, spunea César, n-au putut fi invitați în ziua aceea decît Charles Claparon, Crottat și Roguin. Notarul aduse *Journal des Débats*, unde domnul de la Billardière inserase articolul următor:

Sîntem informați că eliberarea teritoriului va fi sărbătorită cu entuziasm în întreaga Franță; dar, la Paris, membrii corpului municipal au simțit că a venit momentul să redea capitalei acea splendoare care, dintr-un sentiment de convenință, încetase în timpul ocupației străine. Fiecare dintre primari și ajutorii de primari își propune să dea un bal: iarna promite deci să fie foarte strălucită, căci această mișcare națională va fi inițiată. Printre toate serbările care se pregătesc, se vorbește mult de balul domnului Birotteau, numit cavaler al Legiunii de Onoare, și atît de cunoscut pentru devotamentul său față de cauza regalității. Domnul Birotteau, rănit în lupta de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, și unul dintre judecătorii comerciali cei mai stimați, a meritat de două ori această favoare.

— Ce frumos știu să scrie astăzi! exclamă César. Se vorbește de noi în ziar, îi spuse el lui Pillerault.

— Ei și? îi răspunse unchiul său, căruia *Journal des Débats* îi era deosebit de antipatic.

— Articolul ăsta o să ne-ajute, poate, la vînzarea *Cremei sultanelor* și a *Apei carminative*, spuse încet doamna César doamnei Ragon, fără a împărtăși amețeala soțului ei.

Doamna Ragon, o femeie înaltă, uscată și zbîrcită, cu nasul ascuțit și cu buzele subțiri, semăna pe departe cu o marchiză de la curtea de altădată. Avea pielea din jurul ochilor subțiată ca aceea a bătrînelor care au avut multe necazuri. Ținuta ei severă și demnă, deși binevoitoare, inspira respect. Avea, de altfel, în ea ceel nu știu ce bizar care te izbește fără să provoace rîsul, explicat prin îmbrăcămintea și felul ei de a fi: purta mîniere, umbla pe orice vreme cu o umbrelă-baston, asemenea celei de care se servea regina Maria-Antoaneta la Trianon; iar rochiile ei, de obicei de culoarea frunzei uscate, erau înfoiate la șolduri prin acele cute inimitabile a căror taină au luat-o cu ele doamnele bătrîne de altădată. Continua să poarte mantila neagră împodobită cu dantele negre cu ochiuri mari și pătrate; bonetele ei, de formă veche, aveau ornamente care aminteau de ajururile ramelor de odinioară. Trăgea tutun

pe nas fără să se murdărească, făcînd acele gesturi de care-şi pot aminti tinerii care au avut fericirea să vadă pe bunicile lor şi pe surorile acestora punînd solemn pe o masă, lîngă ele, cutiuţele de aur şi scuturînd firele de tutun rătăcite pe şalul lor.

Domnul Ragon era un omuleţ de cel mult cinci picioare, cu o figură stafidită, în care nu vedeai decît ochii, cei doi umeri ascuţiţi ai obrazului, un nas şi o bărbie; neavînd dinţi, mînca jumătate din cuvinte, împroşcînd o ploaie împrejur; era galant, prefenţios şi zîmbea mereu cu zîmbetul pe care-l avea altădată cînd primea doamnele frumoase care-i intrau în magazin. Pudra desena pe craniul său o semilună de zăpadă, bine răzîută, avînd în părţi două aripioare pe care le despărţea o codiţă strînsă cu o panglică. Purta frac albastru-deschis, vestă albă, pantaloni pînă la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu catarame de aur şi mănuşi de mătase neagră. Trăsătura lui cea mai caracteristică era că mergea pe stradă ţinîndu-şi pălăria în mînă. Avea aerul unui mesager al Camerei *pairilor*, al unui uşier din cabinetul regelui, al unuia din acei oameni care stau lîngă o anumită putere a cărei lumină cade şi pe ei, lăsîndu-i totuşi neînsemnaţi.

— Ei, Birotteau, zise el cu un aer magistral, aşa-i că nu-ţi pare rău, băiete, că ne-ai ascultat pe vremuri? Ne-am îndoit noi oare vreodată de recunoştinţa preaiubiţilor noştri suverani?

— Trebuie să fii foarte fericită, drăguţă, îi spuse doamna Ragon doamnei Birotteau.

— Da, desigur, raspunse frumoasa parfumieră, care era totdeauna impresionată de umbrele-baston, de bonetele cu fluturaşi, de mînecile strîmte şi de şalul mare *a la Julie* pe care-l purta doamna Ragon.

— Césarine e încîntătoare. Vino-ncoace, drăguţo, zise doamna Ragon cu vocea-i piţigăiată şi cu un aer protector.

— Vorbim de afaceri înainte de masă? zise unchiul Pillerault.

— Îl aşteptăm pe domnul Claparon, zise Roguin; l-am lăsat îmbrăcîndu-se.

— Domnule Roguin, zise César, l-aţi prevenit, nu-i aşa, că vom lua masa într-un mezanin *păcătos*...

— Acum şaisprezece ani îl găsea superb, murmură Constance.

— ...În mijlocul molozului şi printre lucrători?

— N-are a face! o să faceţi cunoştinţă cu un om de treabă care nu e mofturos, zise Roguin.

— L-am pus pe Raguet de strajă în magazin, fiindcă pe uşă nu se mai poate trece; aţi văzut că s-a dărîmat totul, îi spuse César notarului.

— De ce nu v-aţi adus nepotul? îi spuse Pillerault doamnei Ragon.

— O să-l vedem? întrebă Césarine.

— Nu, scumpo, zise doamna Ragon. Anselme munceşte, dragul de el, pe rupte. Strada aceea fără aer şi fără soare, strada aceea împuţită, Cinq-Diamants, mă sperie; lăturile din mijlocul ei sînt totdeauna albastre, verzi sau negre. Mi-e teamă să nu se prăpădească acolo. Dar cînd au tinerii ceva în cap! îi spuse ea Césarinei făcînd un gest care traducea cuvîntul *cap* prin cuvîntul *inimă*.

— Vasăzică a-ncheiat contractul? întrebă César.

— De ieri şi în faţa notarului, reluă Ragon. L-a obţinut pe optsprezece ani, dar se cere plata pe şase luni înainte.

— Ei, acum, domnule Ragon, sînteţi mulţumit de mine? zise parfumierul. I-am cedat secretul unei descoperiri... cam aşa ceva!

— Te cunoaştem bine, César, zise Ragon cel mărunţel, luînd mîinile lui César şi strîngîndu-le cu o prietenie religioasă.

Roguin era îngrijorat de intrarea în scenă a lui Claparon, al cărui ton şi ale cărui apucături puteau speria pe nişte burghezi virtuoşi; consideră deci necesar să pregătească spiritele.

— O să vedeţi, îi spuse el lui Ragon, lui Pillerault şi doamnelor, un original care-şi ascunde inteligenţa sub o mitocănie înspăimîntătoare; căci, pornind de jos, a răzbit prin inventivitatea sa. Ayînd mereu de-a face cu bancherii, o să înveţe el şi bunele maniere. Îl poţi întîlni pe bulevard sau într-o cafenea după un chef, dezmăţat, sau jucînd biliard: pare un lălţu gură-cască... Ei bine, nu; căci studiază atunci şi se gîndeşte cum să revoluţioneze industria prin noi concepţii.

— Ştiu eu ce-i asta, zise Birotteau; cele mai bune idei mi-au venit hoinărind, nu-i aşa, draga mea?

— Claparon, reluă Roguin, recuperează noaptea timpul pe care-l întrebuinţează ziua pentru a căuta şi a combina afaceri. Toţi oamenii de mare talent au o viaţă ciudată, inexplicabilă. Ei bine, sînt martor că, în ciuda dezordinii, îşi ajunge scopul: i-a convins pe toţi proprietarii noştri să cedeze; ei nu voiau, bănuiau ceva, dar el le-a spus gogoşi, i-a pisat, s-a dus la ei în fiecare zi şi iată-ne stăpîni pe situaţie.

Un ciudat *brum! brum!* caracteristic băutorilor de păhărele de rachiu şi de lichioruri tari anunţă sosirea personajului celui mai bizar din această povestire, în aparenţă arbitrul soartei viitoare a lui César. Parfumierul se repezi pe scărîţa întunecoasă, atît ca să-i spună lui Raguet să închidă prăvălia, cît şi ca să-i ceară scuze lui Claparon că-l primeşte în sufragerie.

— Vai de mine! dar e foarte bine aici de *halit frip*... vreau să zic... de încheiat afaceri.

Cu toată pregătirea dibace a lui Roguin, domnul şi doamna Ragon, burghezi binecrescuţi, Pillerault, cu spiritul lui de observaţie, Césarine şi mama ei fură la început cam dezagreabil impresionaţi de acest pretins bancher din lumea mare.

La vîrsta de aproximativ douăzeci şi opt de ani, acest fost voiajor comercial nu mai avea nici un fir de păr în cap şi purta perucă încrîlionţată. O asemenea pieptănătură cere o prospeţime de fecioară, o transparenţă albă ca laptele, cele mai încîntătoare farmece feminine; ea scotea, aşadar, în evidenţă, în mod dezgustător, o faţă plină de coşuri, roşie-cafenie, aprinsă ca faţa unui vizitiu de diligenţă şi ale cărei zbîrcituri timpurii vădeau, prin strîmbăturile brazdelor adînci şi ţepene, o viaţă destrăbălată, mărturisită şi de starea proastă a dinţilor şi punctele negre presărate pe o piele scorţoasă. Claparon avea aerul unui actor de provincie care cunoaşte toate rolurile, face pe grozavul şi e sleit de oboseală, nu-i mai ţine nici roşul pe obraz, i se împleticeşte limba, dar nu mai conţinenţe

cu vorba chiar cînd e beat, are priviri nerușinate și gesturi compromițătoare. Figura lui, înfierbîntată de flacăra veselă a punciului, nu se potrivea cu gravitatea afacerilor. Așa încît i trebuiseră lui Claparon lungi exerciții de mimică pentru a-și compune o ținută în armonie cu importanța lui artificială. Du Tillet asistase la toaleta lui Claparon ca un director de teatru îngrijorat de debutul actorului său principal, căci se temea ca apucăturile grosolane ale acestui bancher să nu iasă la iveală.

— Vorbește cît mai puțin, îi spusese el. Un bancher nu trăncănește niciodată: el acționează, cuertă, meditează, ascultă și chibzuiește. Așa încît, pentru a părea într-adevăr bancher, nu spune nimic sau spune lucruri fără însemnătate. Să nu-ți mai joace ochii în cap; privește grav, chiar cu riscul de-a părea prost. În politică să ții cu guvernul și să te mărginești la generalități ca: *Bugetul e împovărat. Nu sînt posibile tranzacțiile între partide. Liberalii sînt primejdioși. Bourbonii trebuie să evite orice conflict. Liberalismul este învelișul intereselor coalizate. Bourbonii ne pregătesc o eră de prosperitate; să-i susținem, chiar dacă nu-i iubim. Franța a făcut destule experiențe politice* etc. Să nu cazi lat pe masă, gîndește-te că trebuie să-ți păstrezi demnitatea de milionar. Nu sforăi, cînd tragi tutun, ca un militar bătrîn; joacă-te cu tabachera, uită-te la picioare sau în tavan înainte de a răspunde, în sfîrșit, ia-ți un aer profund. Și, mai ales, lasă-te de obiceiul nefericit de a pune mîna pe toate. În societate, un bancher trebuie să-și pară sătul să tot înfiace. Nu uita! veghezi noaptea, cifrele te năucesc, trebuie doar adunate atîtea date pentru a lansa o afacere! Atîtea studii! Să vorbești, mai cu seamă, de rău afacerile. Afacerile sînt grele, obositoare, dificile, spinoase. Nu ieși din asta și nu preciza nimic. Vezi să nu te-apuci să cînți la masă caraghioslîcurile lui Béranger și să nu bei prea mult. Dacă te îmbeți, îți strici viitorul. O să te supravegheze Roguin; bagă de seamă că te vei afla cu oameni morali, cu burghezi virtuoși; nu cumva să-i sperii dînd drumul la vreuna din zicalele tale auzite prin circiumi.

Perdaful acesta produsese asupra spiritului lui Charles Claparon un efect asemănător celui pe care îl produceau asupra corpului său hainele noi. Acest vesel pierde-vară, prieten cu toată lumea, deprins cu haine neglijente și comode în care își simțea trupul la largul lui așa cum își simțea și spiritul folosind limbajul pe care-l vorbea, acest coate-goale strîns acum în haine noi pe care croitorul le adusese tîrziu și pe care le punea pentru prima oară, țeapăn ca un par, fiindu-i frică de mișcările ca și de frazele sale, trăgînd iute mîna pe care o întinsese imprudent spre o sticlă ori spre o cutie sau oprindu-se în mijlocul unei fraze, dădu de gîndit, prin dezacordurile sale ridibile, lui Pillerault, care avea spirit de observație. Fața sa stacojie, peruca cu cîrlionți jucăuși îi dezmințeau ținuta, așa după cum gîndurile îi erau altele decît vorbele. Dar bieții burghezi luară pînă la urmă aceste contînui disonanțe drept preocupare.

— Are atîtea afaceri, spunea Roguin.

— Afacerile nu prea l-au educat, îi spuse doamna Ragon Césarinei. Domnul Roguin o auzi și puse un deget pe buze.

— E bogat, abil și foarte cinstit, zise el, aplecîndu-se spre doamna Ragon.

— Pentru aceste calități i se pot trece cu vederea unele lucruri, îi spuse Pillerault lui Ragon.

— Să cinm acîte înainte de masă, zise Roguin, sîntem singuri.

Doamna Ragon, Césarine și Constance îi lăsară pe contractanți, pe Pillerault, pe Ragon, pe César, pe Raguin și pe Claparon să asculte lectura pe care le-o făcu Alexandre Crottat. César semnă, în contul unui client al lui Roguin, un titlu de patruzeci de mii de franci, cu ipotecă asupra terenurilor și a faoricilor situate în fobnrgul Temple; îi remise lui Roguin bonul de bancă al lui Pillerault și dădu, fără chitanță, cei douăzeci de mii de franci în efecte de bancă și cei o sută patruzeci de mii de franci în polițe pe numele lui Claparon.

— Nu e cazul să vă dau chitanță, spuse Claparon, de vreme ce lucrați și dumneavoastră tot cu domnul Roguin, ca și noi. Vînzătorii vor primi în biroul lui banii; eu nu mă angajez decît să vă asigur terenurile care vă revin în plus pentru cei o sută patruzeci de mii de franci în polițe.

— E just, zise Pillerault.

— Ei bine, domnilor, să rechemăm doamnele, căci e frig fără ele, zise Claparon privindu-l pe Roguin ca să-și dea seama dacă gluma n-a fost prea tare. Doamnelor! ...Oh! domnișoara e desigur a dumneavoastră, zise Claparon, stînd drept și privindu-l pe Birotteau. Nu se poate spune că sînteți nepriceput. Nici unul din trandafirii din care ați făcut parfum nu-i poate fi asemuit, și poate tocmai pentru că ați făcut parfum din trandafiri...

— Mie, unul, zise Roguin întreruptndu-l, mărturisesc că mi-e foame.

— Atunci să mîncăm, zise Birotteau.

— Vom mînca în fața notarului, zise Claparon mîndru de el.

— Faceți multe afaceri? întrebă Pillerault așezîndu-se dinadins la masă lîngă Claparon.

— Enorm de multe, cu zecile de duzine, răspunse bancherul; dar sînt grele, spinoase; bunăoară canalele. Oh! canalele! nu vă închipuiți cît ne dau de lucru canalele! Și e lesne de înțeles de ce. Guvernul vrea canale. Canalul e o necesitate, știți, care se face în general simțită în provincie și care interesează toate negoțurile! Fluviile, a spus Pascal, sînt drumuri care merg. Trebuie să mergi deci la tîrguială. Tîrgurile depind de terasament, căci se fac niște lucrări de terasament înspăimîntătoare; lucrările de terasament privesc clasa săracă, de aici împrumuturile, care, în definitiv, se întorc tot la săraci! Voltaire a spus: *Unde sînt canale sînt și canalii.* Dar guvernul are inginerii lui care-l informează; e greu să-l duci, afară doar dacă te înțelegi cu ei; căci Camera!... Oh! domnule, ce de bătaie de cap ne dă și Camera! Nu vrea să înțeleagă problema politică din spatele problemei financiare. E reacredință și de o parte și de alta. Mă credeți dacă vă spun? Iată, frații Keller. Ei bine, Francois Keller e un orator, atacă guvernul pe chestia fondurilor, pe chestia canalelor. Iar cînd se întoarce acasă, omul nostru

găsește propunerile noastre, care-i par convenabile, și iată că trebuie să cazi la învoială cu guvernul *dito*, pe care l-ai atacat adineauri atît de insolent. Interesul oratorului și cel al bancherului se ciocnesc, sîntem între două focuri! Înțelegeți acum de ce afacerile devin spinoase, trebuie să mulțumești atîta lume: pe funcționari, Camerele, anticamerele, miniștrii...

— Miniștrii? zise Pillerault, care voia cu orice preț să vadă ce-nvîrte acest coasociat.

— Da, domnule, miniștrii.

— Vasăzică au dreptate ziarele, zise Pillerault.

— Unchiu-meu iar o intrat în politică, zise Birotteau. Domnul Claparon îi cîntă în strună.

— Mari poznașe și ziarele astea! zise Claparon. Domnule, ziarele încurcă totul; pot fi de folos uneori, dar crunte nopți mă mai fac să petrec; mi-ar plăcea să le petrec altfel; mi se strică ochii tot citind și calculînd.

— Să ne întoarcem la miniștri, zise Pillerault, sperînd să afle mai multe.

— Miniștrii au pretenții pur guvernamentale. Dar ce mănînc eu aici, ambrozie? zise Claparon întrerupîndu-se. Astea sînt sosuri pe care nu le mănînci decît la un burghez acasă; la circiumă niciodată...

La acest cuvît, florile de la boneta doamnei Ragon săltară ca niște căprițe. Claparon înțelese că a scăpat un cuvînt deocheat și voi să repare ce spusese.

— În lumea băncilor mari, zise el, se numesc circiumi cabareturile elegante, *Véry* sau *Frații provensali*. Ei bine, nici acești infami circiumari, nici savanții noștri bucătari nu fac sosuri gustoase; unii fac apă chioară acrită cu lămîie, alții fac chimie curată.

În tot timpul mesei, Pillerault dădu atacuri, încercînd să sondeze omul și nimerind mereu în gol; îl consideră un ins primejdios.

— Merge bine, spuse Roguin la urechea lui Charles Claparon.

— Uf! m-oi dezbrăca eu astă-seară, răspunse Claparon, care se înăbușea.

— Domnule, îi spuse Birotteau, dacă sîntem obligați să transformăm sufrageria în salon, asta e pentru că stringem cîțiva prieteni peste optsprezece zile, atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului...

— Foarte bine, domnule; și eu sînt omul guvernului. Aparțin, prin opiniile mele, *statu-quo*-ului marelui bărbat care conduce destinele casei de Austria, un om și jumătate! A conserva pentru a dobîndi și mai ales a dobîndi pentru a conserva... Iată temelia opiniilor mele, care au onoarea de a fi cele ale prințului Metternich.

— ...cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare, reluă César.

— Da, da, știu. Cine mi-a vorbit de curînd de asta? Frații Keller, ori Nucingen?

Roguin, uimit de atîta îndrăzneală, făcu un gest admirativ.

— A, ba nu, la Cameră.

— La Camerá, domnul de La Billardiére? întrebă César.
— Întocmai.
— E încintător, spuse César unchiului său.
— Înşiră la fraze, la fraze, zise Pillerault, la fraze în care te ineci.
— Poate că am meritat această favoare... reluă Birotteau.
— Prin lucrările dumneavoastră în domeniul parfumeriei; Bourbonii ştiu să răsplătească toate meritele. Ah! să ne mulţumim cu aceşti generoşi prinţi legitimi, cărora le vom datora o prosperitate nemaiauzită... Căci, fiţi siguri, Restauraţia simte că trebuie să se ia la întrecere cu Imperiul; va face cuceriri paşnice, veţi vedea ce cuceriri!...
— Domnul ne va face, desigur, onoarea să poftească la balul nostru? zise doamna Céesar.
— Pentru a petrece o seară cu dumneavoastră, doamnă, aş renunţa să câştig milioane.
— Hotărît lucru, é mare fiecar, zise César către unchiul său.
În timp ce gloria parfumeriei, în declin, avea să strălucească pentru ultima dată, un nou astru răsărea încetişor la orizontul comercial. Tînărul Popinot aşeza, chiar în acel moment, temeliile averii sale în starda Cinq-Diamants. Strada Cinq-Diamants, străduţă îngustă pe unde abia pot trece căruţele încărcate, dă la un capăt în strada Lombards, iar la celălalt în strada Aubry-le-Boucher, în faţa străzii Quincampoix, stradă ilustră a Parisului vechi, unde istoria Franţei a lăsat multe urme. Cu tot acest dezavantaj, gruparea droghiştilor aici făcea să aibă vad bun strada şi, din acest punct de vedere, Popinot nu alesese prost.Casa, a doua cînd vii din strada Lombards, era atît de întunecoasă, încît în unele zile trebuia să aprinzi lumina în plină zi. Debutantul luase în stăpînire, în seara dinainte, încăperile cele mai prost luminate şi mai murdare. Predecesorul său, negustor de melasă şi de zahăr nerafinat, lăsase urmele negoţului său pe ziduri, în curte şi în magazin. Închipuiţi-vă o prăvălie mare şi spaţioasă, cu uşi mari ferecate, vopsite în verde-închis, cu drugi de fier pe dinafară, avid piroane cu capetele ca nişte ciuperci, o prăvălie cu grilaje împletite din sîrmă şi umflate în partea de jos ca ale brutarilor de altădată, pardosită cu pietre albe mai mult sparte, cu pereţii galbeni şi goi ca ai unei cazarme. În spate erau prăvălia din dos şi o bucătărie, luminate dinspre curte; în sfîrşit, în colţ, altă prăvălie, care trebuie să fi fost odată grajd. Din odaia din dos, pe o scară interioară, urcai la două camere care dădeau spre stradă şi unde Popinot avea de gînd să-şi instaleze casa de fier, biroul şi registrele. Deasupra magazinelor erau trei camere înguste, lipite de zidul despărţitor, cu vederea spre curte; în ele voia să-şi facă locuinţa. Toate trei erau dărăpănate şi n-aveau altă privelişte decît curtea strîmbă, întunecoasă, înconjurată de ziduri, care, din cauza umezelii, păreau, chiar pe vremea cea mai uscată, proaspăt tencuite; între pietrele cu care era pavată curtea se afla o zgură neagră şi puturoasă, rămasă de la melasă şi de la zahărul nerafinat. Toate aceste camere erau fără tapet şi pardosite cu cărămidă, iar cămin cu coş avea doar una singură. De la începutul dimineţii, Gaudissart şi cu Popinot, ajutaţi de un lucrător de care făcuse rost voiajorul, lipeau ei

Inşişi un tapet de şaptezeci şi cinci de bani metrul pe pereţii acestei groaznice odăi date de lucrător cu clei. Mobila consta dintr-un pat de lemn vopsit în roşu, ca de internat, o măsuţă de noapte prăpădită, un scrin străvechi, o masă, două fotolii şi şase scaune, dăruite de judecătorul Popinot nepotului său. Gaudissart puse pe cămin o ramă cu o oglindă proastă, cumpărată de ocazie.

Pe la opt seara, stînd în faţa căminului unde ardeau nişte surcele, cei doi prieteni se pregăteau să mănînce ce le rămăsese de la prînz.

— Jos cu friptura rece! nu se potriveşte asta cu inaugurarea unei locuinţe, strigă Gaudissart.

— Dar, zise Popinot arătînd unica monedă de douăzeci de franci pe care o păstra ca să plătească prospectul, eu...

— Eu?... zise Gaudissart punîndu-şi pe ochi o monedă de patruzeci de franci.

În aceeaşi clipă se auzi o bătaie în uşă, care răsună tare în curtea pustie duminica, zi cînd fabricanţii se împrăştie care-ncotro, părăsindu-şi laboratoarele.

— Iată-l şi pe fidelul nostru amic din strada Poterie. Eu, reluă ilustrul Gaudissart, *iau!* nu *eu!*

Într-adevăr, un chelner urmat de doi rîndaşi aduseră în trei coşuri o cină împodobită cu şase sticle de vin alese cu pricepere.

— Cum o să fim noi în stare să mîncăm atîta? zise Popinot.

— Da pe literat îl uiţi? exclamă Gaudissart. Finot se pricepe grozav la fasturi şi la deşertăciuni; o să vină, copil naiv, cu un prospect, de să ţi se facă părul măciucă. E bine spus, nu? Prospectelor le e totdeauna sete. Sămînţa trebuie stropită dacă vrei să ai flori. Haideţi, sclavilor, spuse el rîndaşilor cu un aer teatral, iată aur.

Şi le dădu cincizeci de centime cu un gest demn de Napoleon, care era idolul lui.

— Mulţumim, domnule Gaudissart, răspunseră rîndaşii, mai bucuroşi de glumă decît de bani.

— Tu, fiule, îi spuse el chelnerului care rămăsese să servească, ascultă: există o portăreasă ascunsă în adîncimile unei văgăuni unde găteşte uneori, aşa cum Nausicaa spăla rufe, numai ca să se distreze. Du-te la ea, imploră-i nevinovăţia, fă-o, tinere, să se intereseze de căldura mîncărurilor. Spune-i că va fi binecuvîntată şi mai ales respectată, foarte respectată, de către Félix Gaudissart, fiul lui Jean-François Gaudissart, din neamul Gaudissart, neam de proletari amăriţi, de viţă veche. Du-te şi vezi să fie toate bune, că, dacă nu, îţi trintesc un *do* major pe tobă din spate.

Altă bătaie răsună în uşă.

— Iată-l pe spiritualul Andoche, zise Gaudissart.

Se arătă un tînăr grăsun şi bucălat, de statură mijlocie şi care, din creştet pînă-n tălpi, aducea a fiu de pălărier; avea trăsături rotunde şi vicleniа îi era ascunsă sub un aer băjos. Faţa lui, întristată cum e aceea a unui om sătul de mizerie, luă o expresie de veselie cînd văzu masa pusă şi sticlele cu capsule promiţătoare. La strigătul lui Gaudissart îi

scînteiară ochii de un albastru-deschis, capul lui mare cu fața teșită de caimic se-ntoarse la stînga și la dreapta și îl salută pe Popinot într-un chip ciudat, fără umilință și fără respect, ca un om care simte că locul lui nu-i acolo și care nu face nici o concesie. În vremea aceea începea și el să recunoască în sine că nu are nici un talent literar și se gîndea să rămînă în sectorul literaturii ca exploatator, trăind de pe urma oamenilor de spirit și făcînd afaceri în loc să facă lucrări prost plătite. În acel moment, terminase cu demersurile timide și cu încercările umilitoare și era tocmai pe punctul, ca și oamenii din marea finanță, să întoarcă foaia și să devină obraznic cu bună-știință. Dar îi trebuia un capital de început și Gaudissart îi spusese că poate face rost de el punînd în valoare uleiul lui Popinot.

— Să tratezi în numele lui cu ziarele, dar să nu-i tragi pe sfoară; altfel ne certăm de moarte; să-i dai ce trebuie pentru ce-ți plătește.

Popinot îl privi pe *autor* cu îngrijorare. În lumea cu adevărat negustorească, autorii sînt priviți cu un sentiment în care intră teroare, milă și curiozitate. Deși Popinot avea o bună educație, obiceiurile rudelor sale, ideile lor, treburile abrutizante ale prăvăliei și ale casieriei îi modulaseră inteligența, supunînd-o uzanțelor meseriei sale, fenomen care poate fi observat cînd urmărești schimbările suferite după zece ani de o sută de colegi de școală, ieșiți cam la fel unul cu altul din colegiu sau din pension. Andoche luă această îngrijorare drept o admirație adîncă.

— Așa, să turnăm prospectul înainte de masă, ca apoi să putem bea fără grijă, zise Gaudissart. După masă se citește greu, că și limba digerează.

— Domnule, zise Popinot, un prospect înseamnă adesea o avere întreagă.

— Și adesea, răspunse Andoche, pentru oameni de rînd ca mine, averea nu înseamnă decît un prospect.

— Ah! foarte nostim, zise Gaudissart. Al dracului Andoche, are spirit cît patruzeci!

— Cît o sută, zise Popinot, impresionat de această glumă.

Nerabdătorul Gaudissart luă manuscrisul și citi cu voce tare și cu emfază: *ULEI CEFALIC!*

— Aș prefera *Ulei cezarian*, zise Popinot.

— Dragă, zise Gaudissart, nu-i cunoști pe oamenii din provincie: există o operație chirurgicală cu numele ăsta, și ei sînt așa de proști, încît vor crede că uleiul tău e bun la făceri; îți închipui ce greu ar fi să-i convingem că e vorba de păr.

— Nu vreau să-mi apăr termenul, zise autorul, dar v-aș ruga să remarcați că *Ulei cefalic* înseamnă ulei pentru cap, ceea ce vă rezumă intențiile.

— Să auzim! zise Popinot nerăbdător.

Iată prospectul, așa cum circulă și astăzi în comerț în mii de exemplare *(Alt act justificativ)*.

Nici un cosmetic nu poate face să crească părul, așa după cum nici un preparat chimic nu-l vopsește fără pericol pentru sediul inteligenței. Știința a declarat recent că părul este o materie moartă și că nici o substanță nu-l poate împiedica să cadă sau să albească. Pentru a preveni Xerasia și Calvitia e de ajuns să fie apărat bulbul din care iese firul de păr de orice influență exterioară atmosferica și să fie menținut capul la temperatura care-i e necesară. ULEIUL CEFALIC, bazat pe aceste principii stabilite de Academia de științe, produce acest rezultat important, la care ajunseseră cei vechi, romanii, grecii și națiunile nordice, care țineau la păr. O serie de cercetări științifice au demonstrat că nobilii, care se deosebeau odinioară prin lungimea părului, nu întrebuințau alt mijloc; atît doar că procedeul lor, regăsit cu abilitate de A. Popinot, inventatorul ULEIULUI CEFALIC, fusese pierdut.

A păstra, în loc să caute a provoca o stimulare imposibilă sau dăunătoare dermei care conține bulbii, iată deci scopul ULEIULUI CEFALIC. În adevăr, acest ulei, care oprește exfolierea mătreței, care exală un parfum suav și care, prin substanțele din care e compus, printre care intră ca element principal esența de alune, împiedică orice acțiune a aerului exterior asupra capului, previne astfel guturaiul, catarul și toate afecțiunile dureroase ale encefalului, păstrîndu-i temperatura interioară. În acest fel, bulbii care conțin licorile generatoare ale părului nu sînt niciodată surprinși nici de frig, nici de căldură. Părul, acest produs minunat, la care bărbații și femeile țin atît de mult, conservă astfel, pînă la vîrsta înaintată a persoanei care întrebuințează ULEIUL CEFALIC, acea strălucire, acea finețe, acel luciu care fac atît de încîntătoare capetele copiilor.

MODUL DE ÎNTREBUINȚARE este atașat la fiecare flacon, servindu-i de înveliș.

MOD DE ÎNTREBUIȚARE A ULEIULUI CEFALIC

Este cu totul inutil să ungeți părul; acest lucru constituie nu numai o prejudecată ridicolă, dar și un obicei jenant, în sensul că acest cosmetic lasă urme peste tot. E de ajuns ca, în fiecare dimineață, să muiați un mic burete fin în ulei, să despărțiți părul cu pieptenele, să îmbibați părul la rădăcină din cărare în cărare, așa încît pielea să primească un strat subțire, după ce mai înainte capul a fost curățat cu peria și cu pieptenele.

Acest ulei se vinde în flacoane purtînd semnătura inventatorului, pentru a împiedica orice contrafacere, și la prețul de TREI FRANCI, la A.POPINOT, în strada Cinq-Diamants, în cartierul Lombards, la Paris.

SÎNTEȚI RUGAȚI SĂ SCRIEȚI FRANCO.

Notă — Magazinul A.Popinot ține și uleiuri de drogherie, ca: esență de flori de portocal și de levănțică, ulei de migdale dulci, unt de cacao, unt de cafea, ulei de rițin și altele.

— E scris perfect, dragă, îi spuse Ilustrul Gaudissart lui Finot. Măi, al dracului, ce ne aruncăm la știință înaltă! Și nu ne încurcăm cu vorba, mergem drept la țintă. Ah! te felicit sincer, asta zic și eu literatură utilă.

— Ce frumos prospect! zise Popinot entuziasmat.

— Un prospect care de la primele cuvinte dă gata *Macassarul*, zise Gaudissart scuturîndu-se cu un aer magistral pentru a rosti vorbele următoare, scandate cu gesturi parlamentare: «Parul — nu — poate — fi — făcut — să crească! Nu — poate — fi — vopsit — fără — pericol!» Ah! Ah! aici e succesul. Știința modernă e de acord cu obiceiurile celor vechi. Poți să te-nțelegi și cu bătrînii și cu tinerii. Dacă ai de-a face cu un bătrîn: «Ah! ah! domnule, cei vechi, grecii, romanii, aveau dreptate și nu erau așa de proști cum ni se spune!» Dacă tratezi cu un tînăr; «Iată, băiete dragă, încă o descoperire datorită progreselor științei. Progresăm. Cine nu putem aștepta de la abur, de la telegraf și altele! Acest ulei este rezultatul unui raport al domnului Vauquelin!» Ce-ar fi dacă am tipări un pasaj din memoriul domnului Vauquelin la Academia de Științe, care să confirme afirmațiile noastre, ce zici? E grozav! Hai, Finot, la masă. Să halim bunătățile! Să bem șampanie pentru succesul tînărului nostru prieten!

— M-am gîndit, spuse autorul cu modestie, că epoca prospectului ușurel și glumeț a trecut; noi intrăm în perioada științei; trebuie un aer doctoral și tonul unei autorități pentru a ne impune publicului.

— O să trimbițăm uleiul ăsta de-o să fiarbă; mă mănînc și limba și picioarele. Am reprezentanța tuturor celor din branșa părului: nici unul nu dă mai mult de treizeci la sută; să lăsăm noi cu patruzeci la sută și garantez o sută de mii de sticle în șase luni. Voi da asalt farmaciștilor, băcanilor, frizerilor! Dacă le dăm patruzeci la sută remiză, vor face toți capul tobă clienților.

Cei trei tineri mîncau ca niște lei, beau ca niște elvețieni și se amețeau de viitorul succes al *Uleiului cefalic*.

— Uleiul ăsta ți se urcă la cap, zise Finot zîmbind.

Gaudissart epuiză diferitele serii de jocuri de cuvinte despre ulei, păr, cap etc. În mijlocul risetelor homerice ale celor trei prieteni, cînd ajunseră la desert, răsună o bătaie în ușă, care fu auzită cu toate toasturile și urările de fericire reciprocă.

— E unchiu-meu! E în stare să vină să mă vadă, exclamă Popinot.

— Un unchi? zise Finot, și noi nu mai avem un pahar!

— Unchiul prietenului meu Popinot este judecător de instrucție, îi spuse Gaudissart lui Finot, nici gînd să ne batem joc de el, mi-a salvat doar viața. Ah! cînd te-ai afla ca mine în asemenea nenorocire, în fața eșafodului, unde *tac*, și adio păr! făcu el imitînd cu un gest cuțitul fatal, nu-l poți uita pe virtuosul magistrat datorită căruia ți-ai păstrat jgheabul pe unde torni șampania! Ții minte, beat-mort de-ai fi. Și-apoi nu poți să știi, Finot, dacă n-o să ai cumva nevoie și dumneata de domnul Popinot! Așa că să-i dăm drumul la saluturi pe necintăritelea.

Virtuosul judecător de instrucție întreba, într-adevăr, de nepotu-său la portăreasă. Recunoscîndu-i vocea, Anselme coborî cu un șfeșnic, ca să-i lumineze calea.

— Vă salut, domnilor, zise magistratul.

Ilustrul Gaudissart se înclină adînc. Finot îl examină pe judecător cu ochii cam tulburi și-l găsi cam prostănac.

— Lux nu e, spuse grav judecătorul privind camera; dar ca să ajungi ceva mare, băiete, trebuie să știi să nu fii nimic la început.

— Ce om înțelept! îi spuse Gaudissart lui Finot.

— Asta-i o cugetare bună de pus într-un articol, zise ziaristul.

— A! dumneata ești, domnule, zise judecătorul recunoscîndu-l pe comis-voiajor. Ei, ce cauți pe-aici?

— Vreau să contribui, domnule, prin toate modestele mele mijloace la averea iubitului dumneavoastră nepot. Am chibzuit tocmai asupra prospectului despre ulei, și domnul este autorul acestui prospect, care mi se pare una din cele mai frumoase bucăți din literatura perucilor.

Judecătorul îl privi pe Finot.

— Domnul, zise Gaudissart, este domnul Andoche Finot, unul dintre tinerii cei mai distinși ai literaturii; scrie, în ziarele guvernamentale, articole de politică înaltă și face cronica teatrelor mici. E un ministru pe cale să devină autor.

Finot îl trăgea pe Gaudissart de pulpana redingotei.

— Bine, copii, zise judecătorul, cărora aceste cuvinte li explicară aspectul mesei, care păstra urmele unui ospăț pe de-a-ntregul scuzabil. Dragă, îi spuse judecătorul lui Popinot, îmbracă-te, mergem astă-seară la domnul Birotteau, căruia îi sînt dator o vizită. O să semnați actul de asociere, pe care l-am examinat cu atenție. Cum fabrica de ulei se va afla pe terenurile din fogburul Temple, cred că trebuie să-ți dea cu chirie atelierul, la nevoie prin interpuși; cînd toate sînt în regulă, se evită discuțiile. Dar pereții ăștia îmi par cam umezi: să pui rogojini, Anselme, în dreptul patului tău.

— Îmi dați voie, domnule judecător de instrucție, zise Gaudissart cu tonul mieros al unui curtean, am lipit chiar noi tapetul astăzi și... nu s-a... uscat încă.

— Economie! bine, spuse judecătorul.

— Știi ce, îi spuse Gaudissart la ureche lui Finot, prietenul meu Popinot e un tînăr virtuos, se duce cu unchiu-său; noi hai să mergem, ca să încheiem seara, pe la fete...

Ziaristul arătă căpușcala buzunarului de la jiletcă. Popinot văzu gestul și strecură douăzeci de franci autorului prospectului. Judecătorul avea o bîrjă la capătul sîrăii; îl luă pe nepotu-său la Birotteau. Cînd judecătorul Popinot și Anselme sosiră, Pillerault, domnul și doamna Ragon și Roguin jucau boston, iar Césarine broda o eșarfă. Roguin, care se afla în fața doamnei Ragon, lîngă care stătea Césarine, băgă de seamă bucuria fetei cînd îl văzu intrînd pe Anselme; și o arătă cu un gest, roșie ca o rodie, stăpînului său.

— Așadar, e ziua actelor? zise parfumierul cînd, după saluturi, judecătorul îi spuse de ce venise.

César, Anselme și judecătorul se suiră la al doilea etaj, în camera provizorie a parfumierului, pentru a discuta încheierea și actul de asociere întocmit de magistrat. Contractul fu făcut pe optsprezece ani, ca să concorde cu cel din strada Cinq-Diamants, detaliu minim în aparență, dar care mai tîrziu îi fu de folos lui Birotteau. Cînd César și judecătorul se întoarseră la mezanin, magistratul, mirat, întrebă care-i cauza zăpăcelii din casă și a prezenței lucrătorilor, duminica, la un om atît de credincios ca parfumierul. Acesta abia aștepta întrebarea.

— Deși nu prea ieșiți în lume, domnule, nu veți găsi nepotrivit că cinstim eliberarea teritoriului. Dar nu-i numai asta. Știrig cîțiva prieteni și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! făcu judecătorul, care nu era decorat.

— Poate că am meritat această neașteptată și regală favoare îndeplinindu-mi funcția la tribunalul... oh! de comerț, și luptînd pentru Bourboni pe treptele...

— Da, zise judecătorul.

— ...de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon.

— Bucuros, zise judecătorul. Dacă soția mea nu va fi suferindă, vin cu ea.

— Xandrot, îi spuse Roguin la plecare stagiarului său, să-și iei gîndul de la căsătoria cu Césarine, și peste șase saptămîni vei vedea că ți-am dat un sfat bun.

— De ce? zise Crottat.

— Birotteau, dragul meu, o să cheltuiască o sută de mii de franci cu balul lui, iar averea și-o bagă, deși eu l-am sfătuit să nu facă asta, în afacerea cu terenurile. Peste șase săptămîni, oamenii ăștia n-o să aibă ce minca. Însoară-te cu domnișoara Lourdois, fata antreprenorului cu zugrăvitul: are trei sute de mii de franci zestre; am avut eu grijă să găsești ceva în schimb! Dacă-mi cumperi biroul numai cu o sută de mii de franci pește, îți-l dau mîine.

Minunățiile balului pe care-l pregătea parfumierul și pe care ziarele le anunțau Europei erau vînturate în lumea comerțului prin zvonurile provocate de lucrările ce nu încetau nici ziua, nici noaptea. Ici se spunea că César a închiriat trei case; acolo, că își aurește saloanele; mai departe, că la masă se vor servi mîncăruri inventate anume; dincolo, că negustorii nu vor fi invitați, serbarea fiind dată pentru reprezentanții guvernului; dincoace, parfumierul era sever condamnat pentru ambiția lui, pretențiile politice fiindu-i luate în rîs, ba, mai mult, i se contesta chiar rana primită! Balul dădea naștere la multe intrigi în al doilea arondisment; prietenii stăteau liniștiți, dar simplele cunoștințe se zbăteau teribil. Cînd ești bine văzut, găsești mulți lingușitori. Foarte mulți făcură demersuri peste demersuri pentru o obține o invitație. Soții Birotteau fură uimiți de numărul prietenilor de care habar n-aveau pînă acum. Această năvală de oameni o speria pe doamna Birotteau, care se întuneca din ce în ce

mai tare la față cu cît se apropia data solemnității. Îi mărturisi mai întîi lui César că n-o să știe ce atitudine să aibă, apoi se înspăimîntă de nenumăratele amănunte ale unei asemenea petreceri; unde să găsești argintăria, sticlăria, tratațiile, vesela și cine să servească? Și cine să supravegheze totul? Îl ruga pe Birotteau să stea la ușa apartamentului și să nu-i lase să intre decît pe invitați; auzise lucruri ciudate despre indivizi care veneau la baluri burgheze invocînd prietenii ale căror nume nu-l știau. Cînd, înainte cu zece zile, Braschon, Grindot, Lourdois și Chaffaroux, antreprenorul de construcții, afirmară că apartamentul va fi gata pentru faimoasa duminică de 17 decembrie, în modestul salonaș de la mezanin avu loc seara, după cină, o consfătuire caraghioasă între César, nevastă-sa și fiică-sa, pentru a alcătui lista invitaților și a trimite, după codul politeții stîngace și cinstite, invitațiile pe hîrtie roz și cu litere aplecate, primite de dimineață de la tipograf.

— Băgați de seamă! Să nu uităm pe nimeni, zise Birotteau.

— Dacă uităm pe cineva, zise Constance, nu se uită el. Cu doamna Derville, cu care nu sîntem în vizită, ne-am pomenit aseară; își dădea niște aere!

— Era foarte drăguță, zise Césarine, mi-a plăcut.

— Și, totuși, înainte de-a se mărita era chiar mai săracă decît mine: lucra într-un atelier de lenjerie, în strada Montmartre: a cusut cămăși pentru taică-tău.

— Ei, atunci, să-ncepem lista, zise Birotteau, cu oamenii cei mai de vază. Scrie, Césarine: domnul duce și doamna ducesă de Lenoncourt...

— Doamne! César, zise Constance, nu te apuca să trimiți invitații persoanelor pe care nu le cunoști decît în calitate de furnizor. Crezi c-o poți invita pe prințesa de Blamont-Chauvry, care e mai rudă cu răposata ta nașă, mărchiza d'Uxelles, decît ducele de Lenoncourt? Crezi că-i poți invita pe cei doi domni de Vandenesse, pe domnul de Marsay, pe domnul de Ronquerolles, pe domnul d'Ailemont, în fine, pe clienții tăi? Ești nebun, te amețesc măririle...

— Bine! Dar domnul conte de Fontaine și familia sa? Ce zici? Ăsta venea la *Regina trandafirilor* înainte de bătălia de la 13 vandemiar, sub numele de JACQUES CEL MARE, împreună cu FLĂCĂUL, care era domnul marchiz de Montauran, și cu domnul de La Billardière, care se chema NANTEZUL. Ce ne-am mai dat mîna unii cu alții! «Dragă Birotteau, curaj! Dă-ți viața ca noi pentru cauza cea dreaptă!» Sîntem vechi tovarăși de conspirație.

— Pune-l, zise Constance. Dacă vine domnul de La Billardière cu fiu-său, să aibă cu cine să stea de vorbă.

— Scrie, Césarine, zise Birotteau. *Primo*, domnul prefect al Senei: o veni, n-o veni, dar el e șeful corpului municipal: *fiecăruia după rangul lui!* Domnul de La Billardière și fiul său, primar. Pune la capăt numărul invitaților. Colegul meu, domnul Granet, ajutorul de primar, cu nevastă-sa. E urîtă foc, dar n-are a face, trebuie s-o punem! Domnul Curel, giuvaergiul, colonelul Gărzii naționale, cu nevastă-sa și cele două

fete. Astea ar fi autoritățile. Acum oamenii de seamă! Domnul conte și doamna contesă de Fontaine cu fiica lor, domnișoara Emilie de Fontaine.

— O obraznică pentru care trebuie să ies din prăvălie și să-i vorbesc la ușa cupeului, pe orice vreme, zise doamna César. Dacă vine, o să vină numai ca să rîdă de noi.

— Atunci poate c-o să vină, zise César, care voia neapărat lume bună. Continuă, Césarine. Domnul conte și doamna contesă de Grandville, proprietarul meu, capul cel mai grozav de la curtea regală, cum spune Derville. Ia stai! Domnul de La Billardière a aranjat ca mîine să mi se dea decorația de către domnul conte de Lacépède în persoană. Se cade să-i strecor o invitație la bal și cină marelui cancelar. Domnul Vauquelin. Pune bal și cină, Césarine. Și, ca să nu-i uităm, toți alde Chiffreville și Protez. Domnul și doamna Popinot, judecător la tribunalul Senei. Domnul și doamna Thirion, ușier la cabinetul regelui, prietenii lui Ragon, și fata lor care se va mărita, pare-se cu unul din băieții din prima căsătorie ai domnului Camusot.

— César, nu-l uita pe tînărul Horace Bianchon, nepotul domnului Popinot și vărul lui Anselme, zise Constance.

— Ei aș! Césarine a și notat patru la capătul familiei Popinot. Domnul și doamna Rabourdin, unul dintre șefii de birou din secția domnului de La Billardière. Domnul Cochin, din același minister, cu nevastă-sa și cu fiu-său, comanditarii soților Matifat, și domnul, doamna și domnișoara Matifat, fiindcă veni vorba de ei.

— Soții Matifat, zise Césarine, au intervenit pentru domnul și doamna Colleville, pentru domnul și doamna Thuilier, prietenii lor, și pentru soții Saillard.

— O să vedem, zise César, Agentul nostru de schimb, domnul și doamna Desmarets.

— Asta o să fie regina balului! zise Césarine; grozav de mult îmi place, mai mult ca toate.

— Derville și nevastă-sa.

— Pune-i și pe domnul și doamna Coquelin, succesorii unchiului Pillerault, zise Constance. Așa de mult își închipuie că vor veni, încît biata femeie și-a comandat la croitoreasa mea o rochie superbă de bal: atlaz alb pe dedesubt și pe deasupra tul brodat cu flori de cicoare. N-a lipsit mult să-și facă o rochie de lamé, ca pentru a merge la curte. Dacă nu-i invităm, ni-i facem dușmani de moarte.

— Pune-i Césarine; trebuie să cinstim comerțul, că doar și noi facem parte din el. Domnul și doamna Roguin.

— Mamă, doamna Roguin o să-și pună colierul de briliante, toate bijuteriile și rochia cu dantelă de Malines.

— Domnul și doamna Lebas, zise César. Apoi, domnul președinte al tribunalului de comerț, nevastă-sa și cele două fete. I-am uitat cînd am trecut autoritățile. Domnul și doamna Lourdois și fata lor. Domnul Claparon, bancher, domnul du Tillet, domnul Grindot, domnul Molineux,

Pillerault și proprietarul lui, domnul și doamna Camusot, negustorii cei bogați de mătase, cu toți copiii lor, cei de la Școala politehnică și avocatul.

— O să fie numit judecător, fiindcă se însoară cu domnișoara Thurion, însă în provincie, zise Césarine.

— Domnul Cardot, socrul lui Camusot, și toți copiii Cardot. Ia stai! Și soții Guillaume, din strada Colombier, socrul și soacra lui Lebas, doi bătrîni care vor întreține conversația pe de lături; Alexandre Crottat, Célèstin...

— Tată, nu-i uita pe domnul Andoche Finot și pe domnul Gaudissart, doi tineri foarte folositori domnului Anselme.

— Gaudissart? A făcut pușcărie. Dar n-are a face; pleacă peste cîteva zile și o să ne placă uleiul... Pine-l! Cît despre musiu Andoche Finot, cine-i ăsta?

— Domnul Anselme spune că va ajunge cineva, e plin de spirit ca Voltaire.

— E autor? Aștia sînt toți atei.

— Pune-l, tată; și așa avem prea puțin dansatori. De altfel, prospectul cel frumos despre ulei e făcut de el.

— Crede în uleiul nostru, zise César, atunci pune-l, drăguță.

— Îi pun și pe protejații mei, zise Césarine.

— Pune-l pe domnul Mitral, executorul meu; și pe domnul Haudry, medicul nostru, doar de formă, că n-o să vină.

— O să vină pentru jocul de cărți, zise Césarine.

— Ia stai! Sper, César, că-l vei invita la masă pe domnul abate Loraux?!

— I-am și scris, zise César.

— Oh! să n-o uităm pe cumnata lui Lebas, pe doamna Augustine de Somfinervieux, zise Césarine. Sărăcuța de ea! Ne-a spus Lebas că e foarte suferindă, se prăpădește de inimă rea.

— Așa e cînd te mărîți cu un artist, exclamă parfumierul. Ia uită-te la maică-ta cum mofăie, spuse el foarte încet fetei. Așa, așa, somn ușor, doamnă César. Ei, da rochia maică-ti? îi spuse César Césarinei.

— Da, tată, o să fim gata. Mama se gîndește la o rochie de *crepe de Chine* doar, ca a mea; croitoreasa e sigură că n-o să fie nevoie de probă.

— Cîte persoane? zise César cu voce tare, văzînd-o pe nevastă-sa că deschide ochii.

— O sută nouă, socotind și pe vînzători, zise Césarine.

— Unde-o să băgăm atîta lume? zise doamna Birotteau. Dar, în sfîrșit, reluă ea cu naivitate, o trece și duminica asta.

La oamenii care urcă de la un etaj social la altul, nimic nu se face în mod simplu. Nimeni n-avea voie, sub nici un pretext, să intre în apartamentul care era în transformare, nici chiar César sau doamna Birotteau. César îi promisese lui Raguet, băiatul de prăvălie, un rînd de haine noi de ziua balului dacă face pază bună și-și execută bine consemnul. Ca și împăratul Napoleon la Compiègne, cînd cu renovarea

casteiului pentru căsătoria lui cu Marian-Luiza de Austria, Biroiteau nu voia să vadă nimic: partiul, voia să se bucure de *surpriza*. Cei doi foşti adversari se întîlniră încă o dată. Fără ştirea lor, dar nu de un cimp de bătaie, ci pe terenul vanităţii burgheze. Domnul Grindot trebuia, aşadar, să-l ia de mînă pe César şi să-i arate apartamentul, aşa după cum un ghid arată o galerie de tablouri unui vizitator. De altfel, fiecare în casă pregătise o *surpriză* a lui. Césarine, draga de ea, pusese la bătaie toate economiile ei, o sută de ludovici, ca să cumpere cărţi pentru tatăl ei. Domnul Grindot îi spusese în secret, într-o dimineaţă, că în camera tatălui ei, care avea să fie şi un fel de cabinet, aşa fiind surpriza arhitectului, vor exista două dulapuri-bibliotecă. Césarine îşi cheltuise toate economiile în prăvălia unui librar, ca să otere tatălui ei pe: Bossuet, Racine, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Molière, Buffon, Fénelon, Delille, Bernardin de Saint-Pierre, La Fontaine, Corneille, Păscal, La Harpe, în sfîrşit, biblioteca obişnuită care se găseşte peste tot şi pe care taică-său n-avea s-o cricească niciodată. Probabil că factura de la legător avea să fie foarte sărată. Nepanciuaiul şi celebrul legător Thouvenin, un artist de altfel, făgăduise să predea volumele în ziua de 16, la amiază. Césarine destăinuise unchiului Pilleraull încurcătura în care se afla şi unchiul luase pe seama lui factura. Surpriza lui César pentru soţia lui era o rochie de catifea vişinie, împodobită cu daniele, despre care vorbise cu fiica lui, ce-i era complice. Surpriza doamnei Biroiteau pentru noul cavaler al Legiunii de Onoare consta într-o pereche de catarame de aur şi un ac de cravată cu briliant. În sfîrşit, pentru toată familia se pregătea surpriza apartamentului, care avea să fie urmată, în mai puţin de două săptămîni, de marea surpriză a facturilor de plătit.

César chibzui îndelung ce invitaţii să facă în persoană şi pe care să le trimită cu Raguet, seara. Luă o bârjă, o urcă pe nevăsită-sa, gătită cu o pălărie cu pene, care o urîţea, şi cu ultimul şal dăruit de el, un caşmir pe care şi-l dorea de cincisprezece ani. Astfel, în mare ţinută, parfumerii făcură douăzeci şi două de vizite într-o singură dimineaţă.

César o scutise pe nevăsită-sa de greutăţile pregătirii în casă a diferitelor comestibile necesare unei petreceri splendide. Se încheiase un tratat diplomatic între ilustrul Chevet şi Biroiteau. Chevet furniza o argintărie superbă, care produce cît un teren cînd e închiriată; furniza cina, vinurile şi cheltuerii în frunte cu un şef arătos, acesta cunoscîndu-şi cu toţii răspunderea faptelor şi a gesturilor. Chevet cerea să i se pună la dispoziţie bucătăria şi safrageria de la mezanin ca să-şi instaleze acolo cartierul general, căci trebuia să se lucreze încontinuu pentru a servi la ora şase o cină de douăzeci de persoane şi la unu noaptea o masă rece foarte bogată. Biroiteau se înţelesese cu cafeneaua Foy pentru casatele în formă de fructe, care aveau să fie servite în ceşti frumoase, cu linguriţe aurite, pe tăvi de argint. Tanrade, altă celebritate, furniza răcoritoarele şi fructele.

— Să n-ai nici o grijă, îi spuse César soţiei sale, văzînd-o cam prea îngrijorată cu două zile înainte, Chevet, Tanradé şi cafeneaua Foy vor

fi la mezanin, Virginie va veghea la etajul al doilea, prăvălia va fi închisă bine. Nouă nu ne mai rămîne decît să ne lăfăim la etajul întîi.

În ziua de 16, la ora două, domnul de La Billardière veni să-l ia pe César pentru a-l duce la Cancelaria Legiunii de Onoare, unde avea să primească decorația de cavaler, împreună cu vreo zece alți cavaleri, din mîna domnului conte de Lacépède. Primul îl găsi pe parfumier cu ochii în lacrimi: Constance îi făcuse tocmai surpriza cataramelor de aur și a briliantului.

— E tare bine să fii iubit astfel, zise el urcîndu-se în trăsură, de față cu vînzătorii adunați, cu Césarine și cu Constance.

Toți îl admirau pe César îmbrăcat în pantaloni pînă la genunchi de mătase neagră, cu ciorapi de mătase și cu fracul cel nou albastru-deschis pe care avea să strălucească panglica muiată în sînge, după vorba lui Molineux. Cînd César se întoarse la masă, era palid de bucurie și se uita în toate oglinzile ca să-și vadă crucea; căci, în prima amețeală, nu se mulțumi cu panglica și lăsă la o parte orice modestie.

— Nevastă, spuse el, domnul Mare Cancelar e un om încîntător; de cum i-a spus o vorbă La Billardière, a și acceptat invitația mea; vine împreună cu domnul Vauquelin. Domnul de Lacépède e un om mare, da, ca și domnul Vauquelin; a scris patruzeci de volume! E adevărat că e și autor și *pair* al Franței. Să nu uităm să-i spunem: «Domnia-voastră» sau «Domnule conte».

— Da ia și mănîncă, îi spuse nevastă-sa. Tatăl tău e mai rău ca un copil, îi spuse Constance Césarinei.

— Ce bine-ți stă cu decorația, zise Césarine. Ți se vor da onorurile și o să ieșim împreună.

— O să mi se dea onorurile oriunde sînt santinele.

În acest moment, Grindot coborî cu Braschon. După masă, domnul, doamna și domnișoara, spuseră ei, vor putea arunca o privire în apartament, unde meșterul lui Braschon termina de fixat niște cuiere și unde trei oameni aprindeau luminările.

— Trebuie o sută douăzeci de lumînări, zise Braschon.

— O factură de două sute de franci la Trudon, spuse doamna César, ale cărei jeluiri le opri cu o privire cavalerul Birotteau.

— O să aveți o serbare extraordinară, domnule cavaler, zise Braschon.

Birotteau își spuse lui însuși: «Au și început lingușitorii! Abatele Loraux m-a sfătuit să nu cad în cursa lor și să rămîn modest. Îmi voi aminti de originea mea.»

César nu înțelese ce voia să spună bogatul tapițer din strada Saint-Antoine. Braschon făcu unsprezece încercări inutile pentru a fi invitat el, nevastă-sa, fiică-sa, soacră-sa și mătușă-sa. Braschon deveni dușmanul lui Birotteau. La plecare nu-i mai spunea «domnule cavaler».

Începu repetiția generală. César, nevastă-sa și Césarine ieșiră din prăvălie și intrară în casă pe ușa dinspre stradă. Ușa casei fusese refăcută în stil mare, cu două canaturi împărțite în panouri egale și pătrate, în mijlocul cărora se afla cîte un ornament arhitectural de fontă turnată și

vopsită. Această ușă, ajunsă atît de comună la Paris, era pe atunci o noutate. În fundul vestibulului se vedea scara, împărțită în două suișuri drepte între care se afla acel soclu care-l neliniștea pe Birotteau și care forma un fel de cușcă unde putea locui o femeie bătrînă. Acest vestibul, pardosit cu marmură albă și neagră și a cărui zugrăveală imita marmura, era luminat de o lampă în stil antic, cu patru ciocuri. Arhitectul unise bogăția cu simplitatea. Un covor roșu îngust punea în valoare albeața treptelor, care erau de piatră de calcar șlefuită cu piatră ponce. De pe prima platformă se intra la mezanin. Ușa apartamentului era în genul ușii de la stradă, dar de lemn mai subțire.

— Cîtă grație! zise Cèsarine. Și totuși nimic nu oprește privirea.

— Tocmai asta e, domnișoară, grația provine din proporțiile juste dintre stilobați, plinte, cornișe și ornamente; afară de asta, n-am aurit nimic, culorile sînt sobre și nu au tonuri țipătoare.

— Mare știință, zise Césarine.

Intrară apoi cu toții într-o anticameră de bun-gust, parchetată, spațioasă, cu ornamente simple. Urma un salon cu trei ferestre spre stradă, în alb și roșu, cu cornișe elegant profilate, cu motive decorative fine, și unde nimic nu obosea privirea. Pe un șemineu de marmură albă cu coloane se afla o garnitură aleasă cu gust, care n-avea nimic ridicol și se potrivea cu celelalte detalii. Domnea acolo acea suavă armonie pe care numai artiștii știu s-o alcătuiască urmărind un sistem decorativ pînă în cele mai mici accesorii, de care burghezii n-au habar, dar care-i uimește. Un policandru cu douăzeci și patru de luminări făcea să strălucească draperiile de mătase roșie, iar parchetul avea un luciu aținător care o făcu pe Césarine să danseze. Printr-un budoar verde și alb treceai în cabinetul lui César.

— Am pus aici un pat, zise Grindot, desfăcînd canaturile unui alcov ascuns cu dibăcie între cele două biblioteci. Dumneavoastră sau doamna puteți fi bolnavi, și atunci fiecare are camera sa.

— Da uite că biblioteca e plină de cărți legate... Oh, nevastă! nevastă! zise César.

— Nu, asta e surpriza Césarinei.

— Să iertați emoția unui tată, spuse el arhitectului sărutîndu-și fata.

— Vai de mine, domnule, zise Grindot. Sînteți doar la dumneavoastră acasă.

În acest cabinet dominau culorile cafenii, subliniate de ornamente verzi, căci trecerile armonice cele mai dibace legau una de alta toate odăile apartamentului. Astfel, culoarea care constituia fondul unei odăi servea drept ornamentație celeilalte *și viceversa*. Gravura cu *Hero și Leandru* strălucea pe un panou în cabinetul lui César.

— O să-mi plătești tu toate astea, zise vesel Birotteau.

— Această frumoasă stampă ți-e oferită de domnul Anselme, spuse Césarine.

Căci și Anselme își permisese o surpriză.

— Bietul băiat, a făcut ca mine cu domnul Vauquelin.

Apoi venea camera doamnei Birotteau. Arhitectul o umpluse de minunăţii ca să facă plăcere acestor oameni de treabă pe care voia să-i cîştige, căci se înnouse de vorbă şi studiase atent această *renovare*. Camera era tapetată cu mătase albastră cu ornamente albe; mobila era capitonată cu linică albă cu motive albastre. Pendula de pe şemineul de marmură albă reprezenta o Venere şezînd pe un bloc frumos de marmură; o mochetă cu desen turcesc unea această odaie de camera Cesarinei, care era tapetată în albastru-verde şi era foarte cochetă: un pian, un garderob frumos cu oglindă, un pătuc cast cu perdele simple şi toate mobilele mărunte care fac plăcerea tinerelor fete. Sufrageria se afla în spatele camerei lui Birotteau şi a celei a soţiei sale şi dădea spre scară; fusese lucrată în stil zis *Louis XIV*, cu pendula Boulle, cu bufete în alămuri şi sidef, cu tapetul prins în cuie aurite. Bucuria acestor trei persoane nu se poate descrie, mai ales cînd, întorcîndu-se în camera ei, doamna Birotteau găsi pe pat rochia de catifea vişinie împodobită cu dantele, pe care i-o oferea bărbatu-său şi pe care Virginie o adusese între timp, mergînd în vîrful picioarelor.

— Domnule, apartamentul acesta vă va aduce multă faimă, îi spuse Constance lui Grindot. Mîine seară vom avea peste o sută de persoane în casă şi veţi primi eloguile tuturor.

— O să te recomand, zise César. Vei vedea *crema* comerţului şi vei fi cunoscut într-o singură seară mai abitir decît dacă ai fi clădit o sută de case.

Constance era mişcată şi nu se mai gîndea la cheltuială, nici nu-şi mai critica bărbatul. Iată de ce. De dimineaţă, aducînd pe *Hero şi Leandru*, Anselme Popinot, pe care Constance îl consdera ca foarte inteligent şi cu mari posibilităţi, îi afirmase succesul *Uleiului cefalic*, la care lucra cu o dîrzenie fără seamă. Încărgostitul făgăduise că, în ciuda sumei importante la care se ridicau nebuniile lui Birotteau, aceste cheltuieli aveau să fie acoperite în şase luni prin partea sa din beneficiile aduse de ulei. După nouăsprezece ani de lemeri, era atît de plăcut să te laşi măcar o zi în voia bucuriei, încît Constance făgădui fiicei sale să nu sîrce fericirea soţului ei prin nici o reflecţie şi să se lase şi ea pe de-a-ntregul pradă acestei bucurii. Pe la unsprezece, cînd plecă Grindot, se aruncă de gîtul bărbatului ei şi plînse puţin de mulţumire, zicînd:

— César! Mă faci nebună de fericire.

— Dar numai să ţină, nu? zise zîmbind César.

— O să ţină, nu mă mai tem, spuse doamna Birotteau.

— Aşa da, zise parfumierul, în sfîrşit mă apreciezi.

Oameni deştui de nobili pentru a-şi recunoaşte slăbiciunile vor mărturisi că o biată orfană care, înainte cu optsprezece ani, era vînzătoare la *Micul marinar* din insula Saint-Louis şi un biet ţăran venit pe jos din Touraine la Paris, cu băţul în mînă şi cu bocanci cu cuie, nu puteau să nu fie măguliţi şi fericiţi de a da o asemenea petrecere pe motive atît de lăudabile.

— Zău că aş da o sută de franci, zise César, ca să ne vină acum cineva în vizită.

— Iată-l pe domnul abate Loraux, zise Virginie.

Abatele Loraux intră. Era pe atunci vicar la Saint-Sulpice. Niciodată puterea sufletească nu s-a relevat mai bine ca la acest preot, adevărat sfînt: toți cei care l-au cunoscut l-au păstrat adînc întipărit în memorie. Avea o față morocănoasă și era atît de urît, încît parcă nu-ți venea să ai încredere în el, dar practica virtuților catolice îi făcuse figura sublimă: strălucea pe fața lui, înainte de a se fi urcat în cer, o splendoare cerească. O curățire intrată în sînge dădea unitate trăsăturilor lui dizgrațioase, și flacăra milosteniei purifica liniile neregulate printr-un fenomen contrar celui care animalizase și degradase totul la Claparon. În zbrîciturile lui se reflecta nobilețea celor trei frumoase virtuți omenești: Speranța, Credința, Mila. Avea o rostire blîndă, înceată și pătrunzătoare. Costumul lui era cel al preoților din Paris; își îngăduia să poarte redingota cafeniu-închis. Nici o ambiție nu se strecurase în această inimă curată, pe care probabil că îngerii au dus-o Domnului tot atît de nevinovată ca în primul moment. A fost nevoie de blînda insistență a fiicei lui Ludovic al XVI-lea pentru a-l face pe abatele Loraux să accepte o parohie la Paris, și încă una din cele mai modeste. Privi cam îngrijorat toate minunățiile din casa lui Birotteau, zîmbi celor trei personaje din lumea comerțului care erau atît de încîntate și-și plecă fruntea albită.

— Dragii mei, le spuse el, rolul meu nu e să iau parte la petreceri, ci să alin necazurile celor amărîți. Am venit să-i mulțumesc domnului César pentru invitație și să vă felicit. Pentru o singură petrecere voi veni aici, la cununia acestei frumoase copile.

După un sfert de oră, abatele plecă fără ca parfumierul sau soția acestuia să fi îndrăznit să-i arate apartamentul. Această apariție gravă stropi cu cîteva picături reci bucuria clocotitoare a lui César. Se culcară fiecare în camera sa luxoasă, luînd în primire mobilele frumoase pe care le dorise. Césarine o ajută pe mama ei să se dezbrace în fața unei mese de toaletă de marmură albă cu oglindă. César își cumpărase cîteva nimicuri, pe care voi numaidecît să le încerce. Toți adormiră cu gîndul la bucuriile de a doua zi. După ce se duseră la biserică să asculte liturghia și-și citiră rugăciunile de vecernie și după ce încredințară mezaninul brațelor lumești ale oamenilor lui Chevet, cam pe la ora patru, Césarine și mama ei începură să se îmbrace. Nici o toaletă nu-i venise atît de bine doamnei César ca rochia asta de catifea vișinie, garnisită cu dantele și avînd franjuri la minecile scurte: brațele ei frumoase, încă tinere și proaspete, pieptul strălucitor de albeață, gîtul, umerii cu linie atît de frumoasă, toate erau puse în valoare de țesătura bogată și de culoarea minunată. Mulțumirea naivă pe care o simte orice femeie cînd se vede în plinătatea farmecelor ei făcea și mai suav profilul grec al parfumierei, a cărei frumusețe apăru în toată finețea ei de camee. Césarine, îmbrăcată într-o rochie de crep alb, avea pe cap o cunună de trandafiri albi și la cingătoare de asemenea un trandafir; o eșarfă feciorelnică îi acoperea umerii și pieptul; Popinot înnebuni văzînd-o.

— Oamenii ăștia ne strivesc cu luxul lor, spuse doamna Roguin soțului ei, vizitînd apartamentul.

Notăreasa era furioasă că nu e tot atît de frumoasă ca doamna César, căci orice femeie cunoaşte singură adevărul în privinţa superiorităţii sau inferiorităţii unei rivale.

— Lasă! că astea nu vor ţine mult. În curînd, o vei împroşca cu noroi din trăsură pe biata femeie, căci o vei întîlni mergînd pe jos, ruinată! îi spuse Roguin încet nevestei sale.

Vauquelin fu şi se poate de binevoitor; veni cu domnul de Lacépède, colegul său de la Institut, care trecuse să-l ia cu trăsura. Văzînd-o pe parfumieră în toată splendoarea frumuseţii ei, cei doi savanţi îi făcură complimente ştiinţifice.

— Aveţi, desigur, doamnă, un secret pe care ştiinţa nu-l cunoaşte, de aţi rămas atît de tînără şi frumoasă, zise chimistul.

— Sînteţi aici oarecum ca la dumneavoastră acasă, domnule academician, zise Birotteau. Da, domnule conte, reluă el, întorcîndu-se spre marele cancelar al Legiunii de Onoare, eu datoresc succesul meu domnului Vauquelin. Am onoarea să prezint domniei-voastre pe domnul preşedinte al tribunalului de comerţ. Domnul conte de Lacépède, *pair* al Franţei, unul din oamenii mari ai Franţei; a scris patruzeci de volume, îi spuse el lui Joseph Lebas, care îl însoţea pe preşedintele tribunalului.

Invitaţii la masă fură punctuali. Cina a fost cum sînt de obicei mesele negustorilor: foarte veselă, nescrobită, presărată cu glume ieftine care te fac întotdeauna să rîzi. Mîncărurile gustoase şi vinurile de calitate fură preţuite cum se cuvine. Cînd oaspeţii se întoarseră în saloane să ia cafeaua, era ora nouă şi jumătate. Cîteva birji le şi aduseseră pe unele dansatoare nerăbdătoare. După o oră, salonul fu plin şi balul începu să semene a sindrofie mondenă. Domnul de Lacépède şi domnul Vauquelin plecară, spre marea disperare a lui Birotteau, care-i urmă pînă la scară implorîndu-i, dar fără succes, să rămînă. Izbuti să-i reţină pe domnul Popinot judecătorul şi pe domnul de La Billardière. Cu excepţia celor trei femei care reprezentau Aristocraţia, Finanţele şi Administraţia: domnişoara de Fontaine, doamna Jules, doamna Rabourdin, şi a căror frumuseţe strălucitoare, a căror îmbrăcăminte şi fel de a se purtă contrastau cu restul adunării, celelalte femei aveau toalete greoaie, ţepene, un nu ştiu ce prea încărcat care dă un aspect comun reuniunilor burgheze şi care era crud subliniat de graţia vaporoasă a acestor trei femei.

Burghezia din strada Saint-Denis se lăfăia maiestuos, înfăţişîndu-se în toată plenitudinea drepturilor ei de a-şi etala prostia bufonă. Era acea burghezie care-şi îmbracă copiii în uniformă de cavalerişti sau de gvarzi naţionali, care cumpără *Victorii şi cuceriri* sau *Soldatul plugar*, admiră *Înmormîntarea săracului*, se bucură cînd îi vine rîndul la gardă, se duce duminica la ţară în casă proprie, ţine sa aibă un aer distins şi visează la onoruri municipale; acea burghezie lacomă de toate şi totuşi bună, serviabilă, devotată, sensibilă, miloasă, care subscrie pentru copiii generalului Foy, pentru greci, ale căror piraterii nu le cunoaşte, pentru Champ-d'Asile în momentul cînd aceasta nu mai există, care e victima propriilor sale virtuţi şi e batjocorită pentru cusururile ei de o societate

mai puțin bună decît ea, căci ea are inimă tocmai pentru că n-are habar de convenienţe; acea burghezie virtuoasă care-şi creşte fetele păstrîndu-le sufletul curat şi deprinzîndu-le cu munca, dîndu-le însuşiri care se topesc de îndată ce ele se avîntă în clasele superioare, fete nu prea sclipitoare, dintre care Chrysale şi-ar fi ales nevasta; în fine, o burghezie reprezentată admirabil prin soţii Matifat, droghişti din strada Lombards, a căror întreprindere era de şaizeci de ani furnizoarea *Reginei trandafirilor.*

Doamna Matifat, care voise să aibă o ţinută demnă, dansa gătită cu un turban şi îmbrăcată într-o rochie greoaie, roşie ca focul şi ţesută cu fir, toaletă care se potrivea cu aerul ei înfipt, cu nasul ei roman şi cu splendorile tenului ei cărămiziu. Domnul Matifat, care era grozav cînd defila cu Garda naţională şi i se zărea de la cincizeci de paşi pîntecele rotunjor cu lanţul de ceas şi-o grămadă de breloculi, era dominat de această Ecaterina a II-a a tejghelii. Gras şi scund, cu hamurile ochelarilor pe nas, cu gulerul cămăşii înalt de-i ajungea deasupra cefei, se distingea prin vocea sa de bas şi prin bogăţia vocabularului. Cînd vorbea de Corneille nu spunea decît «sublimul Corneille», Racine era «duiosul Racine», Voltaire! oh! Voltaire, «al doilea în toate genurile, mai mult spirit decît geniu, şi totuşi om de geniu!», Rousseau «spirit bănuitor, om înzestrat cu orgoliu şi care a sfîrşit prin a se spînzura». Povestea greoi anecdotele curente despre Piron, care trecea drept un om extraordinar în cercurile burgheze. Pasionat după actriţe, Matifat era uşor înclinat spre obscenităţi, căci, imitîndu-l pe Cardot, predecesorul lui Camusot, şi pe bogatul Camusot însuşi, întreţinea şi el o amantă. Uneori, cînd vedea că se pregăteşte să povestească vreo anecdotă, doamna Matifat se grăbea să-l întrerupă: «Bagă de seamă, bolobocelule, la ce-ai să ne spui!» Aşa-i numea ea familiar: bolobocelule. Această voluminoasă regină a articolelor de drogherie o făcu pe domnişoara de Fontaine să-şi piardă gravitatea aristocratică: mîndra domnişoară nu se putu împiedica să zîmbească auzind-o spunîndu-i lui Matifat:

— Nu te repezi aşa la îngheţată, bolobocelule! că nu-i distins.

E mai greu să explici diferenţa dintre lumea mare şi burghezie decît îi e burgheziei să şteargă această diferenţă. Femeile acestea, protăpite în toaletele lor, ştiau că sînt gătite şi manifestau cu naivitate o bucurie care dovedea că balul e un eveniment în viaţa lor atît de ocupată; pe cînd cele trei femei care reprezentau fiecare o sferă din lumea mare arătau atunci aşa cum aveau să arate şi a doua zi, nu păreau a se fi gătit dinadins, nu se înfoiau în minunăţiile neobişnuite ale gătelilor, nu ţineau să facă efect; nu se mai gîndeau la toaletă după ce o desăvîrşiseră în faţa oglinzii; pe feţele lor nu era nici o expresie forţată, dansau cu graţia şi cu naturaleţea pe care genii necunoscute au dat-o unor statui antice. Celelalte, dimpotrivă, purtau pecetea zilelor de muncă, aveau atitudini vulgare şi rîdeau prea mult; ochii lor erau iscoditori mai mult decît se cade, vocile lor nu se menţineau la acel murmur uşor care dă conversaţiilor din timpul balului o savoare inimitabilă; nu aveau mai ales acea seriozitate obraznică anunţînd săgeţi de ironie, nici acea atitudine calmă, după care se recunosc oamenii deprinşi cu stăpînirea

deplină de sine. Așa încît doamna Rabourdin, doamna Jules și domnișoara de Fontaine, care își pusecră în gînd să se distreze la acest bal de parfumier, contrastau față de burghezie prin grația lor molatică, prin toaletele de un gust desăvîrșit și prin felul lor de a fi, așa după cum trei prime balerine de la Operă ies în relief pe fundalul cavalerici grele a figuranților. Asupra lor erau ațintite priviri năucite, invidioase. Doamna Roguin, Constance și Césarine formau un fel de grup intermediar între figurile negustorești și cele trei tipuri de aristocrație feminină. Ca la toate balurile, veni un moment de însuflețire cînd torentele de lumină și de veselie, muzica și antrenul dansului provocară un fel de beție care șterse aceste nuanțe în *crescendo*-ul general. Balul avea să devină zgomotos. Domnișoara de Fontaine voi să se retragă; dar, cînd îl căută pe venerabilul vendean ca să-i dea brațul, Birotteau cu soția și fiica lui alergară să împiedice dezertarea întregii aristocrații din casa lor.

— E în acest apartament un parfum de bun-gust care într-adevăr mă miră, îi spuse parfumierului obraznica domnișoară, și vă felicit.

Birotteau era atît de îmbătat de felicitări publice, încît nu înțelese; dar nevastă-sa roși și nu știu ce să răspundă.

— Iată o petrecere națională care vă onorează, îi spunea Camusot!

— Rar am văzut un bal atît de frumos, spunea domnul de La Billardière, pe care nu-l costa nimic o mincinună oficioasă.

Birotteau lua în serios toate complimentele.

— Ce tablou încîntător! Și ce bună orchestră! O să ne dați des baluri? îi spunea doamna Lebas.

— Ce frumos apartament! L-ați aranjat după gustul dumneavoastră? îi spunea doamna Desmarets.

Birotteau îndrăzni să mintă lăsînd-o să creadă că era gustul lui. Césarine, care avea să fie invitată la toate contradansurile, avu ocazia să vadă cîtă delicatețe era în caracterul lui Anselme.

— Dacă nu mi-aș asculta decît dorința, îi spuse el la ureche la sfîrșitul mesei, v-aș ruga să-mi acordați un contradans, dar bucuria mea ar fi prea scump plătită de amorul propriu și al unuia, și al celuilalt.

Césarine, care găsea că bărbații merg fără grație cînd au picioarele drepte, voi să deschidă balul împreună cu Popinot. Popinot, încurajat de mătușa lui, care îi spusese să îndrăznească, îndrăzni să vorbească de dragostea sa acestei fete încîntătoare, în timpul contradansului, servindu-se însă de ocolișurile obișnuite ale îndrăgostiților timizi.

— Norocul meu depinde de dumnevoastră, domnișoară.

— Cum așa?

— Nimai o anumită speranță mi-l-ar asigura.

— Puteți spera.

— Vă dați seama bine ce mi-ați spus numai prin două vorbe? reluă Popinot.

— Sperați în noroc, zise Césarine cu un zîmbet șăgalnic.

— Gaudissart! Gaudissart! îi spuse Anselme prietenului său, după contradans, strîngîndu-l de braț cu foarță herculeană, dacă nu reușești,

imi zbor creierii. Reușita înseamnă căsătoria cu Césarine, așa mi-a spus chiar ea, și uite-o ce frumoasă e!

— Da, e faină! zise Gaudissart, și bogată. Las' c-o înhățăm noi.

Semnele de simpatie între domnișoara Lourdois și Alexandre Crottat, succesorul lui Roguin recunoscut de acesta, fură remarcate de doamna Birotteau, care nu renunță fără o mare durere la ideea de a face din fiică-sa soția unui notar din Paris. Unchiul Pillerault, care se salutase cu Molineux cel mărunțel, se instală într-un fotoliu lîngă bibliotecă, de unde se uita la cei ce jucau cărți și asculta conversațiile; din cînd în cînd venea să privească din pragul ușii coșurile de flori sălbătoare: capetele dansatoarelor pe care le învîrteau cavalerii. Atitudinea lui era cea a unui adevărat filozof. Bărbații erau oribili, cu excepția lui du Tillet, care prinsese manierele lumii bune; a tînărului La Billardière, viitoare fugură de jurnal de modă; a domnului Jules Desmarets și a personajelor oficiale. Dar printre toate aceste figuri mai mult sau mai puțin comice care dădeau adunării fizionomia ei proprie, se afla una deosebit de ștearsă, tocită ca o piesă de cinci franci de pe vremea Republicii, dar pe care îmbrăcămintea o făcea tare curioasă. Ați ghicit că e vorba de micul tiran din Curtea batavă, care-și pusese rufăria fină îngălbenită în dulap și se mîndrea cu un jabou de dantelă moștenit, prins cu o camee albăstruie; purta pantaloni pînă la genunchi de mătase neagră, ceea ce-i trăda fusele pe care avea îndrăzneala să se sprijine. Césarine îi arătă triumfător cele patru odăi create de arhitect la etajul întîi al proprietății sale.

— Al e treaba dumitale, domnule, îi spuse Molineux. Așa aranjat, etajul meu o să facă mai bine de o mie de scuzi.

Birotteau răspunse printr-o glumă, dar simți ca o împunsătură de ac accentul cu care bătrînelul pronunțase fraza. «Îmi reiau în curînd etajul, omul ăsta se ruinează!», acesta era sensul cuvintelor *o să facă*, pe care Molineux le zvîrlise ca o zgîrietură de gheare.

Fața gălbioară și ochii ucigași ai proprietarului îl impresionară pe du Tillet, a cărui atenție fusese mai întîi atrasă de un lanț de ceas de care atîrna o jumătate de kilogram de diverse brelocuri sunătoare și de un frac verde cu alb, cu gulerul răsfrînt în chip ciudat, care-i dădeau bătrînului aerul unui șarpe cu clopoței. Bancherul veni deci la mărunțelul cămătar spre a afla ce-i inveselește anume.

— Aici, zise Molineux, punînd un picior în budoar, sînt pe proprietatea domnului conte de Grandville; dar aici, spuse el arătînd celălalt picior, sînt la mine; căci eu sînt proprietarul acestei case.

Molineux vorbea așa de bucuros cînd găsea pe cineva să-l asculte, încît, încîntat de atenția lui du Tillet, se prezentă, își povesti obiceiurile, relată insolențele lui musiu Gendrin, precum și invoiclile sale cu parfumierul, invoieli fără de care balul n-ar fi avut loc.

— A! Domnul César v-a plătit chiria, spuse du Tillet, asta nu-i stă în obicei.

— Of! Eu i-am cerut-o, sînt atît de bun cu chiriașii mei!

«Dacă babacul Birotteau dă faliment, își spuse du Tillet, caraghiosul ăsta o să fie un foarte bun sindic. Chițibușăria lui e prețioasă; ăsta cînd e singur acasă se distrează desigur omorînd muște, ca Domițian.»

Du Tillet se așeză la joc, unde-i dăduse și lui Claparon ordin să se așeze; se gîndise că, sub abajurul unui șfeșnic de masă, așa-zisul bancher o să scape de priviri. Făcură amîndoi atît de bine pe străinii unul fața de celălalt, încît nici cel mai băutuior om n-ar fi putut descoperi nimic care să le dezvăluie complicitatea. Gaudissart, care știa că Claparon se îmbogățise, nu îndrăzni să-l mai abordeze cînd bogatul comis-voiajor îi aruncă privirea rece și solemnă a parvenitului care nu vrea să fie salutat de un fost coleg. Ca un foc strălucitor de artificii, balul se stinse pe la cinci dimineața. Cam pe atunci, din cele o sută și mai bine de trăsuri care umpleau strada Saint-Honoré, nu mai rămăseseră decît vreo patruzeci. La ora aceea se dansa hora brutărești și cotilionul, detronate mai tîrziu de galopul englezesc. Du Tillet, Roguin, Cardot-fiul, contele de Grandville și Jules Desmarets jucau bulotă; du Tillet cîștigă trei mii de franci. Zorile se ivîră, făcînd să pălească luminările, și jucătorii asistară la ultimul cadril. În casele burgheze, această bucurie din urmă nu se îndeplinește fără extravaganțe. Personajele impozante au plecat; beția mișcărilor de dans, căldura comunicativă a atmosferei, spiriduși ascunși în băuturile cele mai nevinovate au înmuiat bătăturile femeilor bătrîne, care catadicsesc să intre și ele în cadril și iau parte la nebunia acelui moment; bărbații sînt încinși, iar părul desfăcut le cade pe ochi și le dă aspecte grotești care provoacă rîsul; femeile tinere sînt mai ușoare și cîteva flori li s-au desprins din păr. Apare Momusul burghez cu giumbușlucurile lui! Risetele răsună, fiecare face glume gîndindu-se că a doua zi munca își va relua drepturile. Matifat dansa cu o pălărie de femeie pe cap; Célestin îi maimuțărea pe ceilalți. Cîteva doamne băteau exagerat din palme la anumite figuri ale acestui interminabil contradans.

— Ce se mai distrează! spunea fericitul Birotteau.

— De n-ar sparge ceva, spuse Constance unchiului ei.

— Ați dat cel mai minunat bal pe care l-am văzut, și am văzut multe, spuse du Tillet fostului său patron, luîndu-și rămas bun.

În opera compusă din opt simfonii a lui Beethoven există o fantezie, lungă cît un poem, care domină finalul simfoniei în *do* minor. Poeții — a căror inimă palpită cînd, după lunji pregătiri ale sublimului magician atît de bine înțeles de Habeneck, un gest al șefului de orchestră entuziast ridică bogata cortină a acestui tablou indicînd prin bagheta sa strălucitorul motiv spre care s-au îndreptat toate forțele muzicale — vor înțelege că balul lui Birotteau produce asupra sufletelor lor acest motiv fecund, datorită căruia, poate, simfonia în *do* se ridică deasupra strălucitelor sale surori. O zînă luminoasă se avîntă înălțînd bețișorul. Se aude foșnetul perdelelor de mătase purpurie pe care le ridică îngerii. Porți de aur sculptate ca ale baptisteriului din Florența se desfac pe țițînile lor de diamant. Privirea se pierde în priveliști splendide, cuprinde un șir întreg de palate minunate de unde ies ființe de o natură superioară. Tămîia prosperității fumegă, altarul fericirii arde, un aer înmiresmat adie! Ființe

cu zîmbet divin, învesmîntate în tunici albe cu marginile albastre, îți trec ușor pe ochi, arătînd fețe supraomenesc de frumoase și forme de o neasemuită finețe. Din torțele amorașilor care roiesc ies flăcări! Te simți iubit, te simți fericit, într-o fericire pe care o respiri fără s-o înțelegi, te scalzi în valurile acestei armonii care se revarsă dăruind fiecărui ambrozia pe care și-a ales-o. Ți se topește inima, căci cele mai tainice dorințe ți se realizează pentru o clipă. După ce te-a plimbat prin ceruri, vrăjitorul, prin profunda și misterioasa tranziție a notelor de bas, te cufundă din nou în mlaștina realităților reci, de unde te scoate cînd ești însetat de melodiile sale divine și cînd sufletul strigă: Mai vreau! Aspectul psihic al punctului culminant al acestui frumos final este același cu emoția provocată Constancei și lui César de petrecerea lor. Collinet compusese la clarinet finalul simfoniei lor comerciale.

Obosiți, dar fericiți, cei trei Birotteau adormiră dimineața în zumzetul acestei petreceri care, socotind construcțiile, reparațiile, mobila, consumațiile, toaletele și biblioteca pentru care Césarine primise înapoi banii, se ridica, fără ca César să bănuiască, la suma de șaizeci de mii de franci. Iată cît costa fatala panglică roșie pusă de rege la butoniera unui parfumier! Dacă i s-ar întîmplat vreo nenorocire financiară lui César, era de ajuns această cheltuială nebunească pentru a putea fi dat pe mîna poliției corecționale. Un negustor se află în situația de faliment simplu cînd face cheltuieli socotite excesive. E poate mai groaznic să ajungi la secția a șasea a tribunalului pentru niște fleacuri neroade sau pentru stîngăcii decît la Curtea cu juri o fraudă ireală. În ochii anumitor oameni e mai bine să fii criminal decît nătîng.

CESAR ÎN LUPTĂ CU NENOROCIREA

La o săptămînă după această petrecere cînd ultima flăcăruie din focul de paie al unei prosperități de optsprezece ani sta să se stingă, César se uita la trecători prin vitrina prăvăliei, gîndindu-se la extinderea afacerilor sale pe care le găsea apăsătoare. Pînă atunci totul fusese simplu în viața lui: vindea ce fabrica, sau cumpăra pentru a vinde. Astăzi, afacerea cu terenurile, participarea la întreprinderea A.POPINOT ȘI COMPANIA, rambursarea celor o sută șaizeci de mii de franci aruncați pe piață și care aveau să facă necesare fie schimburi de polițe neplăcute soției sale, fie succese nemaipomenite în negoțul lui Popinot, toate aceste complicații îl speriau pe bietul om; simțea că are în mînă mai multe fire decît poate ține. Cum își conducea oare barca Popinot? Birotteau îl trata pe Popinot așa cum un profesor din clasa de retorică tratează un elev; nu avea încredere în posibilitățile lui și-i părea rău că nu poate sta la spate ca să-i sufle. Dovada temerilor pe care tînărul negustor i le inspira parfumierului era semnul cu piciorul pe care César i-l făcuse la Vauquelin. Birotteau avea grijă ca soția, fiica și vizătorul său să nu-i ghicească gîndurile; dar era ca un biet luntraș de pe Sena, căruia, din întîmplare, un ministru i-ar fi dat comanda unei fregate. Aceste gînduri se lăsau ca o ceață pe inteligența lui, care nu era deprinsă cu meditarea, așa că stătea în picioare încercînd să-și limpezească mintea. În acel moment apăru pe stradă o figură pentru care el avea o profundă antipatie, cea a mărunțelului Molineux, al doilea proprietar al său. Oricui i se întîmplă să aibă vise pline de peripeții care ar umple o viață întreagă și în care revine adesea o ființă fantastică aducătoare de nenorocire, ca trădătorul dintr-o piesă de teatru. Lui Birotteau i se părea că soarta îi dăduse lui Molineux un asemenea rol în viața sa. Fața acestuia avusese o strîmbătură diabolică în toiul petrecerii, privind luxul din casă cu ochii plini de ură. Revăzîndu-l, César își aminti cu atît mai viu impresia pe care i-o lăsase acest *zgîrie-brînză* (un termen din vocabularul lui), cu cît Molineux îi provocă un nou sentiment de repulsie ivindu-se deodată în toiul meditației lui.

— Domnule, spuse omulețul cu vocea sa îngrozitor de ștearsă, am încheiat lucrurile atît de repede, încît ați uitat să semnați actul.

Birotteau luă contractul pentru a repara omisiunea. Atunci intră și arhitectul, care-l salută pe parfumier și se învîrti cu un aer diplomatic în jurul lui.

— Domnule, îi spuse în sfîrșit la ureche, știți ce grele sînt începuturile într-o meserie; de vreme ce sînteți mulțumit de mine, mi-ați face un mare serviciu achitîndu-mi onorariul.

Birotteau, care rămăsese fără bani, fiindcă dăduse rentele și banii lichizi, îi spuse lui Célestin să facă o poliță de două mii de franci cu scadență peste trei luni și să pregătească o chitanță.

— Am fost foarte bucuros că ați luat pe seama dumneavoastră chiria vecinului, zise Molineux cu un aer de zeflemisire reținută. Portarul a venit să mă anunțe azi dimineață că judecatorul a pus sigilii în urma dispariției lui Cayron.

«De nu m-aș arde cu cinci mii de franci!» gîndi în sinea lui Birotteau.

— Trecea drept un om pierdut în afaceri, zise Lourdois, care venise și el să prezinte parfumierului nota de plată.

— Un negustor nu e la adăpost de loviturile soartei decît atunci cînd s-a retras, zise Molineux îndoindu-și actul cu o grijă minuțioasă.

Arhitectul îl privi pe bătrînel cu plăcerea pe care o are orice artist cînd vede o caricatură ce-i confirmă părerile despre burghezi.

— Cînd stai cu capul sub umbrelă, îți închipui de obicei că, dacă plouă, ești apărat, zise arhitectul.

Privindu-l, Molineux studie mult mai mult mustățile și alunița de sub buză decît fața arhitectului și îl disprețui tot atîta cît îl disprețuia și domnul Grindot pe el. Rămase locului ca să-i dea una cu gheara la ieșire. Tot trăind cu pisicile, Molineux avea în ochi, ca și în felul de a fi, ceva din rasa felină.

În acel moment, intrară Ragon și Pillerault.

— Am vorbit de afacerea noastră judecătorului, îi spuse Ragon la ureche lui César: el pretinde că într-o combinație de genul asta ar trebui o chitanță de la vînzători și să facem actele, ca să fim toți cu adevărat proprietari în indivizie...

— A! Faceți afacerea de la Madeleine? zise Lourdois. Se vorbește de ea, va fi ceva de construit acolo!

Zugravul venise să încaseze repede ce-avea de încasat, dar găsi că nu e în interesul lui să-l grăbească pe parfumier.

— V-am remis factura fiindcă e sfîrșitul anului, îi spuse el la ureche lui César, dar nu e nici o grabă.

— Dă ce ai, César! zise Pillerault remarcînd surprinderea nepotului său, care, uimit de ce vedea în factură, nu-i răspundea nici lui Ragon, nici lui Lourdois.

— A, un fleac, am luat niște polițe de cinci mii de franci de la negustorul de umbrele, vecinul meu, care dă faliment. Dacă mi-a dat poliță fără acoperire, rămîn păcălit ca un neghiob.

— Și doar ți-am spus de multă vreme, exclamă Ragon; cel care se înecă se agață pînă și de piciorul lui tată-său și-l înecă și pe el. Am văzut, doar, attica falimente! La începutul dezastrului nu ești numaidecît hoț, dar devii de nevoie.

— Adevărat, zise Pillerault.

— Ah! Dacă vreodată ajung la Camera deputaților sau am vreo influență în guvern... zise Birotteau înălțînde-se pe vîrfuri și lăsîndu-se pe călcîie.

— Ce-ați face? zise Lourdois, căci sînteți om înțelept.

Molineux, pe care-l interesa orice discuție juridică, rămase în prăvălie; și, cum atenția altora te face atent, Pillerault și Ragon, care cunoșteau părerile lui César, îl ascultară totuși cu aceeași gravitate ca și cei trei străini.

— Aș dori, zise parfumierul, un tribunal de judecători inamovibili și un procuror general care să judece ca și cînd ar fi vorba de o crimă. După instrucție, în timpul căreia un judecător ar îndeplini pe loc funcțiile actuale ale agenților, ale sindicilor și ale judecătorului-comisar, negustorul să fie declarat *falit reabilitabil* sau *falit fraudulos*. Ca falit reabilitabil, să fie obligat să plătească tot; în acest caz, să aibă în grijă averea sa și cea a soției sale; căci bunurile, moștenirile, totul ar aparține creditorilor; el să le administreze sub supraveghere și în numele lor; în fine, să-și continue afacerile, dar semnînd: *cutare, falit*, astă pînă la rambursarea completă a datoriilor. Ca falit fraudulos, să fie condamnat, așa cum se făcea altădată, la stîlpul infamiei, în sala Bursei, unde să stea două ceasuri cu scufia verde în cap. Bunurile sale, ale soției și orice drepturi să revină creditorilor, iar el să fie surghiunit din regat.

— Așa ar fi ceva mai sigur comerțul, zise Lourdois, și te-ai gîndi bine de tot pînă să te apuci de operații.

— Nici legea actuală nu e respectată, zise César exasperat. Din o sută de negustori, mai mult de cincizeci sînt cu șaptezeci și cinci la sută sub cifra afacerilor lor sau vînd cu douăzeci și cinci la sută sub prețul de inventar și ruinează astfel comerțul.

Domnul are dreptate, zise Molineux, legea actuală e prea îngăduitoare. Ar trebui sau predarea totală a averii sau stîlpul infamiei.

— Păi cum! zise César, după cum merg lucrurile, un negustor o să devină un boț patentat. Cu semnătura lui poate băga mîna în casa de bani a oricui.

— Nu ești deloc indulgent, domnule Birotteau, zise Lourdois.

— Are dreptate, zise bătrînul Ragon.

— Toți falițiii sînt suspecți, zise César, exasperat de mica pierdere care-i suna în urechi ca primul sunet al goarnei pentru cîrbul încolțit.

În acel moment, șeful chelnerilor de la Chevet aduse factura. Apoi sosiră un băiat de la Félix, un chelner de la cafeneaua Foy, clarinetistul lui Collinet, fiecare cu nota de plată a patronului său.

— Sfertul de oră al lui Rabelais, zise Ragon zîmbind.

— Zău așa, frumoasă petrecere ați mai dat, zise Lourdois.

— Sînt ocupat, spuse César tuturor băieților, care plecară lăsînd facturile.

— Domnule Grindot, zise Lourdois văzîndu-l pe arhitect că îndoaie o poliță semnată de Birotteau, ești bun să verifici factura mea și să dai bon de piață pe ea; numai măsurătorile trebuie controlate, prețurile le-ai aprobat dumneata în numele domnului Birotteau.

Pillerault îi privi pe Lourdois şi pe Grindot.

— Preţuri convenite între arhitect şi antreprenor, spuse unchiul la urechea nepotului; te-au jefuit.

Grendot precă, Molineux îl urmă şi îl abordă cu un aer misterios.

— Domnule, îi spuse el, m-ai ascultat, dar nu m-ai înţeles; îţi doresc o umbrelă.

Grendot fu cuprins de spaimă. Căci cu cît un beneficiu e mai ilegal, cu atît omul ţine mai mult la el: aşa e făcută inima omului. Artistul dăduse, într-adevăr, mare atenţie apartamentului, îi consacrase toată ştiinţa şi tot timpul său, se ostenise pentru zece mii de franci şi căzuse victimă propriului său orgoliu; antreprenorilor nu le fusese prea greu să-l momească. Avusese greutate nu atît argumentul ameninţător şi irezistibil că va fi înnegrit prin calomnie, cît observaţia lui Lourdois asupra afacerii terenurilor de la Madeleine: Birotteau nu avea de gînd să construiască nici o casă, specula doar preţurile terenurilor. Arhitecţii şi antreprenorii sînt între ei ca un autor cu actorii, depind unii de alţii. Grindot, însărcinat de Birotteau să discute preţurile, trecu de partea oamenilor de meserie împotriva burghezului. De aceea trei mari antreprenori, Lourdois, Chaffaroux şi Thorein dulgherul, îl proclamară *unul din băieţii buni cu care e o plăcere să lucrezi.* Grindot înţelese că facturile, din care avea şi el o parte, vor fi plătite, ca şi onorariul său, în poliţe, şi iată că bătrînelul îl făcea să aibă îndoieli chiar asupra plăţii lor. Grindot avea să fie neînduplecat, aşa cum sînt artiştii, oamenii cei mai cruzi faţă de burghezi.

Către sfîrşitul lui decembrie, César avu de plătit facturi de şaizeci de mii de franci. Félix, cafeneaua Foy, Tanrade şi creditorii mărunţi, care trebuiau plătiţi cu bani gheaţă, trimiseră de trei ori la parfumier. În comerţ fleacurile acestea fac mai mult rău decît o nenorocire: o anunţă. Pierderile cunoscute le poţi defini; dar panica nu are margini. Birotteau îşi văzu goală casa de bani. Asemenea lucru nu i se întîmplase niciodată de-a lungul întregii sale vieţi comerciale, aşa încît fu cuprins de spaimă. Cum se întîmplă cu toţi oamenii care n-au avut niciodată de luptat multă vreme cu mizeria şi care sînt slabi, această împrejurare, obişnuită în viaţa celor mai mulţi dintre micii negustori parizieni, tulbură mintea lui César.

Parfumierul îi dădu ordin lui Célestin să trimită facturile muşteriilor spre încasare; dar vînzătorul prim mai întrebă o dată înainte de a executa acest ordin nemaiauzit. Clienţii, termen nobil care începea atunci să fie aplicat de detaliştii muşteriilor lor şi de care César se folosea spre nemulţumirea soţiei sale, care-i spusese pînă la urmă: « Zi-le cum vrei, numai să plătească!», clienţii, aşadar, erau persoane bogate cu care nu riscai nici o pagubă, dar care plăteau cînd le abătea şi de la care César avea deseori cincizeci sau şaizeci de mii de franci de luat. Vînzătorul al doilea luă registrul de facturi şi începu să le copieze pe cele mai importante. César se ferea de soţia lui. Ca să-i ascundă întristarea pe care i-o provoca *simunul* nenorocirii, vru să iasă puţin.

— Bună ziua, domnule, zise Grindot intrînd cu acel aer degajat pe care-l iau artiștii cînd vorbesc de interese de care pretind că sînt total străini. Nu pot găsi deloc bani lichizi pe polița dumneavoastră; sînt obligat să vă rog a mi-o preschimba în scuzi. Îmi pare nespus de rău că trebuie să fac acest demers, dar nu știu să mă descurc cu cămătarii, n-aș vrea să colportez polițe cu semnătura dumneavoastră, am destule noțiuni de comerț pentru a înțelege că ar însemna s-o discreditez; e deci în interesul dumneavoastră ca...

— Domnule, zise Birotteau năucit, mai încet, te rog: sînt surprins cum nu se mai poate.

Atunci intră Lourdois.

— Lourdois, zise Birotteau zîmbind, cum îți se pare?...

Dar se opri. Bietul om voia să-l roage pe Lourdois să preia el polița lui Grindot, luîndu-i peste picior pe arhitect, cu buna-credință a negustorului sigur de el; dar zări un nor pe fruntea lui Lourdois și se cutremură văzînd că era cît pe-aici să comită o imprudență. O asemenea glumă nevinovată înseamnă moartea creditului asupra căruia încep să apese bănuielile. În asemenea caz, un negustor bogat își reia polița, nu o oferă altuia. Birotteau își simți capul amețit, ca și cînd s-ar fi uitat în fundul unui abis prăpăstios.

— Dragă domnule Birotteau, zise Lourdois trăgîndu-l într-un colț al magazinului, factura mea a fost măsurată, controlată, verificată, te rog să-mi pregătești banii pentru mîine. Îmi mărit fata și trebuie să-i dau bani peșin, notarii nu lucrează cu polițe; de altfel semnătura mea n-a circulat niciodată.

— Trimite poimîine, zise de sus Birotteau, care se bizuia pe plățile clienților săi. Și dumneata așijderea, domnule, îi spuse el lui Grindot.

— Și de ce nu chiar acum? întrebă arhitectul.

— Am de făcut plățile lucrătorilor mei de la fabrică, zise César, care nu minți se niciodată.

Își luă pălăria să iasă cu ei; dar zidarul împreună cu Thorein și Chaffaroux îl opriră în momentul cînd închidea ușa.

— Domnule, îi spuse Chaffaroux, avem mare nevoie de bani.

— Ei, că n-oi fi avînd minele din Peru, zise César iritat, și se depărtă repede de ei. «E ceva la mijloc. Afurisit bai! toată lumea te crede milionar. Totuși, gîndi el, acrul lui Lourdois nu era firesc, aici se ascunde ceva.»

Mergea pe strada Saint-Honoré fără să știe încotro, simțindu-se ca topit, cînd se ciocni de Alexandre la colțul unei străzi așa cum un berbec sau un matematician absorbit de rezolvarea unei probleme s-ar fi ciocnit cu altul.

— A, domnule, zise viitorul notar, o întrebare! Roguin a predat cei patru sute de mii de franci ai dumneavoastră domnului Claparon?

— Afacerea s-a încheiat de față fiind cu toții. Domnul Claparon nu mi-a dat nici o chitanță... avem valori... de negociat... Roguin trebuie să-i fi dat... cei două sute patruzeci de mii de franci ai mei în scuzi...

era vorba să încheiem definitiv actele de vînzare... Domnul Popinot, judecătorul, pretinde... Chitanța... Dar... pentru ce această întrebare?

— Pentru ce aș putea să vă pun o asemenea întrebare? Pentru a ști dacă cei două sute patruzeci de mii de franci ai dumneavoastră sînt la Claparon sau la Roguin. Roguin era de-atîta vreme prieten ou dumneavoastră, ar fi putut avea scrupulul să-i predea lui Claparon și astfel ați scăpa ca prin minune! Dar prost mai sînt! I-a luat și pe ei o dată cu banii domnului Claparon, care, din fericire, nu trimisese încă decît o sută de mii de franci. Roguin a fugit. A luat și de la mine o sută de mii de franci pentru birou și nu mi-a dat chitanță; i-am dat banii așa cum v-aș încredința dumneavoastră punga. Vînzătorii terenurilor n-au primit nici o para; acum au fost la mine. Banii împrumutați de dumneavoastră pe baza terenurilor nu există nici la dumneavoastră, nici la cei care vi-i împrumuta. Roguin îi mîncase, ca și cei o sută de mii de franci ai dumneavoastră... pe care... de multă vreme nu-i mai aveam... Așa că ultima sută de mii ai dumneavoastră i-a luat, mi-aduc aminte că m-am dus să-i încasez la Bancă.

Pupilele lui César se dilatară așa de tare, încît nu mai văzu înaintea ochilor decît o flacără roșie.

— O sută de mii de franci de la Bancă ai dumneavoastră, o sută de mii de franci ai mei plătiți pentru birou, o sută de mii de franci ai domnului Claparon, iată trei sute de mii de franci de care ne-am lins pe bot, fără să mai socotim hoțiile care se vor descoperi, reluă tînărul notar. Doamna Roguin e rău de tot, domnul du Tillet a stat lîngă ea toată noaptea. El, du Tillet, a scăpat ca prin minune. O lună întreagă l-a pisat Roguin ca să-l bage în afacerea cu terenurile, dar, din fericire, avea toți banii băgați într-o combinație cu banca Nucingen. Roguin i-a lăsat nevestii-si o scrisoare înspăimîntătoare! Am citit-o adineauri. De cinci ani intrase în banii clienților, și pentru cc? pentru o amantă, frumoasa oladeză; a părăsit-o cu două săptămîni înainte de a da lovitura. Cum era risipitoare, ea a rămas fără o para și i s-au vîndut mobilele. Ba semnase și niște polițe. Ca să scape de urmărire, s-a refugiat într-o casă de prostituție de la Palais-Royal, unde a fost asasinată aseară de un căpitan. A mîncat ea averea lui Roguin, dar curînd, curînd a pedepsit-o Dumnezeu. Sînt femei pentru care nimic nu e sfînt; auzi, să mănînci un notariat! Doamna Roguin nu rămîne cu ceva avere decît făcînd uz de ipoteca ei legală, căci toate bunurile ticălosului sînt grevate peste valoarea lor. Cabinetul e vîndut cu trei sute de mii de franci! Și eu, care credeam că fac o afacere bună și m-apuc să plătesc cu o sută de mii de franci mai mulți, nici chitanță n-am. Sînt cheltuieli ale cabinetului care au să mănînce și cabinetul, și cauțiunea; creditorii au să creadă că m-am înțeles cu ei dacă vorbesc de cei o sută de mii de franci ai mei, și, cînd ești la începutul carierei, trebuie să bagi de seamă să nu-ți fie ierfelită reputația. De luat, dac-o să puteți lua treizeci la sută. La vîrsta mea să intru la apă în halul ăsta! Un om de cincizeci și nouă de ani să fină o femeie!... Puștiama bătrînă! Acum douăzeci de zile mi-a spus

să nu mă însor cu Césarine, că în curînd n-o să aveţi nici după ce bea apă, monstrul!

Alexandre ar fi putut vorbi multă vreme aşa; Birotteau stătea ca o stana de piatră. Cîte fraze, atîtea lovituri de măciucă pentru el. Nu mai auzea decît un sunet de clopote de mort, aşa cum la început nu văzuse decît focul prăpădului său. Alexandre Crottat, care-l credea pe demnul parfumier un om tare şi capabil, fu înspăimîntat de paloarea şi de împietrirea lui César. Succesorul lui Roguin nu ştia că notarul îi luase lui César mai mult decît averea. Ideea sinuciderii imediate trecu prin mintea acestui negustor, altfel atît de adînc religios. Sinuciderea este în asemenea cazuri un mijloc de a scăpa de o mie de morţi şi pare logic să vrei numai una. Alexandre Crottat îi dădu bratul lui César şi voi să-l urnească din loc. N-a fost posibil; îi fugea pămîntul de sub picioare de parcă era beat.

— Da ce-aveţi? zise Crottat. Dragă domnule César, puţin curaj! Nu e moarte de om! De altfel, o să recuperaţi patruzeci de mii de franci; de vreme ce persoana care trebuia să vi-i dea cu împrumut nu avea această sumă şi ea nu v-a fost remisă, este cazul să cereţi desfacerea contractului.

— Balul, decoraţia, polije de două sute de mii de franci pe piaţă, nimic în casa de bani... Soţii Ragon, Pillerault... Şi nevastă-mea care ştia ea ce spune!

O ploaie de cuvinte încîlcite care trezeau o mulţime de idei copleşitoare şi de suferinţe nemaiauzite căzu ca o grindină secerînd toate florile din grădina *Reginei trandafirilor*.

— Mai bine mi s-ar tăia capul, zise în sfîrşit Birotteau, mă stinghereşte cu greutatea lui şi nu-mi serveşte la nimic...

— Bietul nenea Birotteau! zise Alexandre, da cum aşa, e vreo primejdie?

— Primejdie!

— Aveţi curaj, luptaţi!

— Luptaţi! repetă parfumierul.

— Du Tillet v-a fost vînzător; el are cap bun, o să vă ajute.

— Du Tillet?

— Hai să mergem.

— Doamne, n-aş vrea să mă întorc acasă în halul în care sînt, zise Birotteau. Dumneata care eşti prietenul meu, dacă există prieteni, dumneata care mi-ai inspirat interes şi care te-ai ospătat la mine în casă, Xandrot, în numele soţiei mele, du-mă undeva cu birja, însoţeşte-mă...

Noul notar ridică cu mare greutate într-o birjă maşina inertă care purta numele de César.

— Xandrot, zise parfumierul cu vocea tulburată de lacrimi, căci în acel moment putu vărsa lacrimi, ceea ce-i descleştă puţin cercul de fier care-i strîngea ţeasta, să trecem pe la mine şi să vorbeşti cu Célestin în locul meu. Spune-i acestui bun Crevel, prietene, că e în joc viaţa mea şi a soţiei mele. Să nu vorbească nimănui, sub nici un pretext, de dispariţia

lui Roguin. Cheam-o pe Césarine şi roag-o să împiedice pe oricine să-i vorbească maică-sii de afacerea asta. Trebuie să ne ferim de cei mai buni prieteni, de Pillerault, de Ragoni, de toată lumea...

Vocea schimbată a lui Birotteau îl impresionă mult pe Crottat, care înţelese importanţa acestei recomandări. Cum strada Saint-Honoré era în drumul spre magistratul la care se ducea, el îi îndeplini rugăminţile; Célestin şi Césarine îl văzură cu groază pe parfumier; mut, palid şi prostit parcă, în fundul birjei.

— Să nu suflaţi nici o vorbă despre treaba asta, zise parfumierul.

«Ah! îşi zise Xandrot, îşi revine! îl credeam pierdut.»

Consfătuirea dintre Alexandre Crottat şi magistrat dură multă vreme: fu chemat preşedintele camerei notarilor; César fu transportat peste tot ca un pachet, nu mişca şi nu spunea nici un cuvînt. Către ora şapte seara, Alexandre Crottat îl aduse pe parfumier acasă. Gîndul că va da ochii cu Constance îl mai scutură pe César. Tînărul notar îi făcu binele să intre înainte ca s-o prevină pe doamna Birotteau că soţul ei a avut un fel de congestie.

— E cam tulburat la cap, zise el făcînd gestul prin care se arăta înnegurarea creierului. Ar trebui, poate, să i se lase sînge sau să i se pună lipitori.

— Trebuia să se întîmple una ca asta, zise Constance, care era la o mie de poşte de a bănui un dezastru: nu şi-a luat doctoria preventivă la începutul iernii; şi de două luni încoace trudeşte ca un ocnaş, de parcă n-ar avea ce mînca.

Soţia şi fiica lui îl rugară pe César să se suie în pat şi trimiseră să-l cheme pe bătrînul doctor Haudry, medicul lui Birotteau. Bătrînul Haudry era un medic din şcoala lui Molière, vechi practician şi partizan al vechilor formule spiţereşti; îşi trata bolnavii ca un felcer, deşi era medic consultant. Veni şi cercetă *facies*-ul lui César, apoi prescrise să i se pună numaidecît cataplasme cu muştar la tălpile picioarelor: recunoştea simptomele unei congestii cerebrale.

— De unde să-i fi venit asta? întrebă Constance.

— De la timpul umed, răspunse doctorul, căruia Césarine îi şoptise ceva.

Medicii sînt adesea obligaţi să spună cu bună-ştiinţă nerozii ca să salveze onoarea sau viaţa oamenilor sănătoşi din jurul bolnavului. Bătrînul doctor văzuse atîtea, încît n-a fost nevoie să i se explice prea mult. Césarine coborî după el pe scară, întrebîndu-l ce e de făcut.

— Linişte şi tăcere, apoi, cînd capul va fi limpezit, vom încerca întăritoare.

Doamna César petrecu două zile la căpătîiul soţului ei, care-i păru uneori că delirează. Înstalat în frumoasa cameră albastră a soţiei sale, spunea lucruri de neînţeles pentru Constance, privind draperiile, mobilele şi tot luxul costisitor din casă.

— E nebun, îi spuse ea Césarinei într-un moment cînd Césas se ridicase în capul oaselor şi cita cu voce solemnă fragmente din articolele Codului comercial.

— Dacă cheltuielile sînt considerate excesive... Scoateţi draperiile!

După trei zile groaznice, în timpul cărora raţiunea lui César fu în primejdie, organismul puternic al ţăranului din Touraine învinse şi capul i se limpezi; domnul Haudry îi dădu să ia întăritoare, hrană înviorătoare şi, după o ceaşcă de cafea dată la timp, negustorul fu pe picioare. Constance, obosită, îi luă locul.

— Biata femeie! zise César cînd o văzu adormită.

— Hai, tată, curaj! Eşti un om aşa de superior că vei învinge. N-o să fie nimic grav. O să te ajute domnul Anselme.

Césarine rosti cu blîndeţe aceste cuvinte vagi pe care afecţiunea le îndulci şi mai mult şi care pot da curaj celor mai abătuţi, aşa după cum cîntecele unei mame alină durerile unui copil căruia-i cresc dinţii,

— Da, copila mea, voi lupta; dar să nu spui nici o vorbă nimănui pe lume, nici lui Popinot, care ne iubeşte, nici unchiului tău Pillerault. Întîi am să-i scriu fratelui meu; e canonic, cred, vicar al unei catedrale; nu cheltuieşte nimic, trebuie să aibă bani. Dacă a economisit numai o mie de scuzi pe an, de douăzeci de ani trebuie să aibă o sută de mii de franci. Şi apoi, în provincie, preoţii au credit.

Sărind să aducă tatălui ei o măsuţă şi tot ce trebuie de scris, Césarine îi dădu şi restul invitaţiilor la bal tipărite pe hîrtie roz.

— Arde toate astea! strigă negustorul. Numai diavolul a putut să-mi dea ideea balului ăstuia. Dacă sînt înfrînt, voi trece drept hoţ. Dar ce să mai vorbim!

SCRISOAREA LUI CESAR CĂTRE FRANCOIS BIROTTEAU

«Iubite frate,

Mă aflu într-o criză comercială atît de grea, încît te implor să-mi trimiţi toţi banii de care poţi dispune, chiar dacă ar trebui să-i iei cu împrumut.

Al tău,
CESAR.

«Nepoata ta Césarine, care e lîngă mine cînd îţi scriu, în timp ce biata mea soţie doarme, te roagă să-ţi aduci aminte de ea şi-ţi trimite afecţiunea ei.»

Acest post-scriptum fu adăugat la rugămintea Césarinei, care-i dădu scrisoarea lui Raguet.

— Tată, spuse ea revenind, vrea să-şi vorbească domnul Lebas.

— Domnul Lebas! exclamă César, speriat, ca şi cînd dezastrul său făcuse din el un criminal; un judecător!

— Dragă domnule Birotteau, spuse negustorul de postav intrînd, îţi port prea mult interes, ne cunoaştem de prea multă vreme, am fost aleşi

amîndoi odată judecători prima oară, ca să nu-ți spun că un anume domn Bidault, zis Gigonnet, un cămătar, are polițe de-ale dumitale trecute lui, *fără garanție*, de către banca Claparon. Aceste două cuvinte sînt nu numai un afront, dar înseamnă pierderea creditului dumitale.

— Domnul Claparon dorește să vă vorbească, zise Célestin apărînd, să-i spun să urce?

— Vom cunoaște cauza acestei insulte, zise Lebas.

— Domnule, îi spuse parfumierul lui Claparon văzîndu-i intrînd, iată pe domnul Lebas, judecător la tribunalul de comerț; prietenul meu...

— A, domnul este domnul Lebas, întrerupse Claparon, sînt încîntat de împrejurare, domnule Lebas de la tribunal, că sînt atîția Lebas, fără să mai socotim *les hauts et les bas*...

— Dinsul a văzut, reluă Birotteau întrerupîndu-l pe fiecare, polițele pe care vi le-am remis și despre care spuneați că nu vor circula; le-a văzut cu aceste cuvinte; *fără garanție*.

— Păi da, zise Claparon, chiar că nu vor circula, se află în mîinile unui om cu care fac multe afaceri, moș Bidault. Iată de ce am pus *fără garanție*. Dacă polițele ar fi trebuit să circule, le-ați fi făcut direct pe numele lui. Domnul judecător va înțelege situația mea. Ce reprezintă aceste polițe? Prețul unui imobil, plătit de cine? de Birotteau. De ce pretindeți să-l garantez pe Birotteau prin semnătura mea? Avem de plătit, fiecare pentru sine, partea noastră în acest preț. N-ajunge că sîntem solidari față de vînzători. Eu am o regulă comercială pe care n-o calc niciodată: nu dau în mod inutil garanția mea și nici chitanță pentru o sumă pe care n-am încasat-o încă. Orice e posibil. Cine semnează plătește. Nu vreau să risc să plătesc de trei ori.

— De trei ori! zise César.

— Da, domnule, răspunse Claparon. Am garantat o dată pentru Birotteau față de vînzători, de ce să mai garantez și față de bancher? Împrejurările în care ne aflăm sînt grele. Roguin mă jefuiește de o sută de mii de franci. Așa încît partea mea de jumătate din terenuri mă costă deja cinci sute de mii în loc de patru sute de mii de franci Roguin la două sute patruzeci de mii de franci de la Birotteau. Ce-ați face în locul meu, domnule Lebas? Puneți-vă în pielea mea. N-am onoarea să fiu cunoscut de dumneavoastră mai mult decît îl cunosc eu pe Birotteau. Fiți atent. Facem împreună o afacere jumătate și jumătate. Pentru partea dumneavoastră aduceți toți banii; eu o achit pe a mea în valori; vi le ofer; dumneavoastră vă însărcinați, dintr-o amabilitate excesivă, să le transformați în bani lichizi. Și aflați că Claparon, bancher, bogat, stimat, acceptă toate virtuțile din lume, că virtuosul Claparon se află în faliment avînd a rambursa șase milioane; v-ați apuca, în acel moment chiar, să vă dați semnătura ca s-o garantați pe-a mea? Ați fi nebun! Ei bine, domnule Lebas. Birotteau se află în situația în care-l presupun pe Claparon. Nu vedeți că, în acest caz, aș putea fi obligat să plătesc vînzătorilor ca fiind solidar și să mai rambursez și partea lui Birotteau, care e în poliție, dacă le-aș garanta, și așa fără să...

— Cui? întrebă parfumierul întrerupîndu-l.

— Fără să am jumătatea lui de terenuri, zise Claparon neținînd seamă de întrerupere, căci n-aș avea nici un privilegiu; vasazică ar trebui s-o cumpăr! deci risc să plătesc de trei ori.

— Să rambursați cui? repetă Birotteau întrebarea.

— Păi, purtătorului al treilea al polițelor, dacă le-aș garanta și vi s-ar întîmpla o nenorocire.

— Voi face față plăților, domnule, zise Birotteau.

— Bine, zise Claparon. Ați fost judecător, sînteți un negustor priceput, știți că omul trebuie să prevadă orice. De ce vă mirați că-mi fac meseria?

— Domnul Claparon are dreptate, zise Joseph Lebas.

— Am dreptate, reluă Claparon, dreptate din punct de vedere comercial. Dar acesată afacere este imobiliară. Iar eu ce am de primit?... Bani, căci bani trebuie să dăm vînzătorilor. Să lăsăm deoparte cei două sute patruzeci de mii de franci pe care domnul Birotteau îi va găsi, sînt sigur, zise Claparon, privindu-l pe Lebas. Veneam să vă cer un fleac de douăzeci și cinci de mii de franci, zise el, uitîndu-se la Birotteau.

— Douăzeci și cinci de mii de franci! exclamă César simțind gheață în vine în loc de sînge. Dar pentru ce, domnule?

— Ei, dragă domnule, sîntem obligați să legalizăm vînzările la notariat. Și dacă, în privința prețului, ne mai putem înțelege între noi, apoi cu Fiscul, adio! Fiscul nu stă să spună vorbe de clacă, creditul lui e de la mînă la buzunar, și trebuie să-i vărsăm săptămîna asta taxe de patruzeci și patru de mii de franci. Eram foarte departe de a mă aștepta la mustrări venind încoace, deoarece, gîndindu-mă că acești douăzeci și cinci de mii de franci ar putea să vă stingherească, voiam să vă anunț că, printr-o adevărată minune, v-am salvat...

— Ce? zise Birotteau cu strigătul omului disperat, strigăt pe care-l recunoaște oricine.

— Un fleac! Cei douăzeci și cinci de mii de franci de *polițe la diverși* pe care mi le dăduse Roguin spre negociere, v-am creditat cu ei la înregistrare și la cheltuieli, a căror socoteală o să v-o trimit; trebuie să scădem și mica negociere, îmi mai datorați vreo șase sau șapte mii de franci.

— Toate astea îmi par perfect juste, zise Lebas. În locul dumnealui, care pare a se pricepe foarte bine la afaceri, aș proceda la fel față de un necunoscut.

— Domnul Birotteau n-o să moară din atîta lucru, zise Claparon, n-ajunge o lovitură ca să omori un lup bătrîn; am văzut lupi cu gloanțe în cap alergînd ca... el, drace, alergînd ca lupii.

— Cine putea să prevadă o ticăloșie ca a lui Roguin?! zise Lebas, speriat atît de tăcerea lui César, cît și de proporțiile unei asemenea afaceri în afara parfumeriei.

— Puțin a lipsit să nu-i dau chitanță de patru sute de mii de franci domnului, zise Claparon, și eram *curățat*. Îi dădusem o sută de mii de franci lui Roguin în ajun. Încrederea noastră reciprocă m-a salvat. Că

sumele erau la notariat sau la mine pînă la încheierea contractelor definitive, asta ne părea tuturor indiferent.

— Ar fi fost mai bine ca fiecare să-şi fi ţinut banii la bancă pînă în momentul plăţii, zise Lebas.

— Roguin era pentru mine bancă, zise César. Dar e şi el în afacere, reluă parfumierul privindu-l pe Claparon.

— Da, cu un sfert, pe cuvînt, răspunse Claparon. După ce-am făcut prostia să-i las să fugă cu banii mei, mai lipseşte una şi mai gogonată, să-i dau eu lui. Dacă-mi trimite suta de mii de franci a mea şi alte două sute de mii partea lui, mai vedem! Dar nu e el prost să mi-i trimită pentru o afacere care cere cinci ani de fierbură pînă să iasă prima supă. Dacă n-a luat, cum umblă vorba, decît trei sute de mii de franci, are nevoie de ei, căci ţi trebuie cel puţin cincisprezece mii de livre ca să trăiască cît de cît în străinătate.

— Banditul!

— Ei, Doamne, patima l-a adus aici pe Roguin, zise Claparon. Care bătrîn poate garanta că nu se va lăsa stăpînit, tîrît de ultima lui fantezie? Nimeni dintre noi, chipurile înţelepţi, nu ştie cum v-a sfîrşi. Iubirea din urmă, ei! e cea mai aprinsă. Uitaţi-vă la alde Cardot, alde Camusot, alde Matifat... toţi au amante! Şi dacă *ne-a tras pe sfoară*, nu-i vina noastră? Cum de n-am intrat la bănuială văzînd un notar care se bagă într-o combinaţie? Orice notar, orice agent de schimb, orice curtier care face afaceri este suspect. Falimentul înseamnă pentru ei bancrută frauduloasă, ceea ce îi duce la Curtea cu juri, aşa că preferă să se ducă ei la o curte străină. Eu unul nu mă mai las dus de nas a doua oară. Ei bine, uite că sîntem slabi şi nu cerem condamnarea în contumacie a unor oameni care ne-au invitat la masă, care ne-au dat baluri frumoase, oameni de lume, în fine! Nimeni nu se plînge, şi rău facem...

— Foarte rău, zise Birotteau; legea asupra falimentelor şi a încetărilor de plăţi trebuie refăcută.

— Dacă ai nevoie de mine, îi spuse Lebas lui Birotteau, sînt al dumitale.

— Domnul n-are nevoie de nimeni, zise neobositul flecar, căruia du Tillet îi ridicase stăvilarele după ce-i dăduse drumul la apă (Claparon repeta lecţia pe care i-o suflase du Tillet cu mare dibăcie). Situaţia sa e clară: creditorii lui Roguin vor primi o cotă de cincizeci la sută, după cîte spune tînărul Crottat. În afară de această cotă, domnul Birotteau recuperează patruzeci de mii de franci pe care nu-i avea cel ce trebuia să-l împrumute; apoi poate să se împrumute pe baza proprietăţilor. De plătit, n-avem de plătit două sute de mii de franci vînzătorilor decît peste patru luni. Pînă atunci, domnul Birotteau o să-şi plătească poliţele, căci, desigur, nu conta pe ce a luat Roguin ca să le achite. Şi chiar dacă domnul Birotteau ar fi oarecum la strîmtoare... ei bine, se descurcă cu cîteva poliţe trecute din mînă în mînă.

Parfumierul recăpătase curaj auzind felul cum Claparon îi analizează situaţia şi cum o rezumă, indicîndu-i oarecum şi planul de conduită. Aşa încît luă un aer mai ferm şi mai hotărît, iar despre inteligenţa

fostului voiajor își făcu o idee foarte bună. Du Tillet crezuse nimerit să treacă drept victima lui Roguin prin intermediul lui Claparon. Îi încredințase lui Claparon o sută de mii de franci ca să-i dea lui Roguin, și acesta îi dăduse înapoi banii. Claparon, care era îngrijorat, își juca foarte natural rolul, spunînd oricui îi ieșea înainte că Roguin îl costă o sută de mii de franci. Du Tillet nu-i considera pe Claparon destul de șmecher ca să-i încredințeze toate planurile lui; presupunea că mai are încă prea multă cinste și prea multe scrupule și, de altfel, îl știa incapabil să-i ghicească intențiile.

— Dacă primul nostru prieten nu e și prima noastră victimă, pe a doua n-am mai găsi-o, îi spuse el lui Claparon în ziua cînd, auzind văicărelile proxenetului său comercial, îl zdrobi ca pe un instrument uzat.

Domnul Lebas și Claparon plecară împreună de la Birotteau.

«Aș putea să mă descurc, își spuse Birotteau. Pasivul meu în polițe de plătit se ridică la două sute treizeci și cinci de mii de franci, adică șaptezeci și cinci de mii de franci pentru casă și o sută șaptezeci și cinci de mii pentru terenuri. Or, pentru a face față acestor plăți, am cota Roguin, care se va ridica, poate, la o sută de mii de franci, pot anula împrumutul pe terenuri, cu totul o sută patruzeci de mii. Totul e să cîștig o sută de mii de franci cu *Uleiul cefalic* și să pot ajunge, punînd cîteva polițe în circulație sau împrumutîndu-mă la un bancher, la momentul cînd voi fi reparat pierderea și cînd terenurile își vor mări valoarea.»

Cînd, în toiul nenorocirii, un om își poate construi un roman de speranțe în urma unor raționamente mai mult sau mai puțin juste cu care-și umple perna ca să aibă pe ce-și pune capul, atunci, deseori, e salvat. Mulți oameni au luat încrederea pe care o dă iluzia drept energie. Poate că speranța e jumătate din curaj, de aceea și face din ea o virtute religia catolică. N-a sprijinit oare speranța pe mulți necăjiți, îndu-le răgazul să aștepte hazardul vieții? Hotărînd să se ducă la unchiul soției sale pentru a-i expune situația înainte de a căuta ajutor în altă parte, Birotteau porni pe strada Saint-Honoré spre strada Bourdonnais, simțind însă o neliniște pînă atunci necunoscută lui, care-l zgudui atît de puternic, încît crezu că e bolnav. I se părea că-i ard măruntaiele. Într-adevăr, oamenii a căror simțire e legată de diafragmă acolo simt suferința, așa după cum oamenii care trăiesc prin cap simt dureri cerebrale. În momentele de mare criză, fizicul este atins acolo unde individul are temperamental sediul vieții: cei slabi au crampe, iar Napoleon adoarme. Pentru a cuceri încrederea cuiva trecînd peste toate barierele mîndriei, oamenii cinstiți nu se hotărăsc ușor: trebuie să simtă de mai multe ori în inimă pintenul Necesității, neînduplecata călăreață! Birotteau fusese îmboldit de acest pinten cu două zile înainte de a se duce la unchiul său; nu se hotărî pînă la urmă decît din motive familiale: în orice caz trebuia să lămurească situația sa în fața severului negustor. Totuși ajungînd la ușă, simți aceea slăbiciune interioară pe care a încercat-o orice copil cînd intră la dentist; dar la el această slăbire a inimii era

legată de viața întreagă, nu de o durere trecătoare. Birotteau urcă încet. Îl găsi pe bătrîn citind *Le Constitutionnel* la gura sobei, în fața măsuței rotunde pe care era dejunul lui frugal; o franzeluță, unt, brînză de Brie și o ceașcă de cafea.

— Iată-l pe adevăratul înțelept, zise Birotteau invidiind viața unchiului său.

— Ei, îi spuse Pillerault, scoțîndu-și ochelarii, am aflat ieri la cafeneaua David istoria cu Roguin și asasinarea frumoasei olandeze, amanta lui! Sper că, așa cum te-am prevenit noi, care voiam să fim proprietari reali, te-ai dus să iei chitanță de la Claparon.

— Vai, unchiule, aici e buba, ai pus degetul pe rană. Nu m-am dus.

— Ah! drace, ești ruinat, zise Pillerault lăsînd să-i cadă jurnalul, pe care Birotteau îl ridică, deși era *Le Constitutionnel*.

Pillerault căzu atît de adînc pe gînduri, încît figura lui de medalie severă deveni ca de bronz, asemeni metalului sub bătaia ciocanului: rămase nemișcat, privi prin geamuri zidul din față, fără să-l vadă, în timp ce Birotteau vorbi multă vreme. Era evident că ascultă, judecă și chibzuiește ce e sau ce nu e de făcut cu neînduplecarea unui Minos care a trecut Styxul comerțului, plecînd de pe cheiul Morfondus și instalîndu-se în micul său apartament de la etajul al treilea.

— Ei, ce zici, unchiule? spuse Birotteau, care aștepta un răspuns, deoarece își încheiase vorbirea rugîndu-l pe Pillerault să vîndă rente de șaizeci de mii de franci.

— Ei bine, dragă nepoate, nu pot face asta, ești prea compromis. Soții Ragon și cu mine pierdem fiecare partea noastră de cincizeci de mii de franci. Bieții oameni și-au vîndut acțiunile minelor din Wortschin fiindcă i-am sfătuit eu: mă simt obligat, în caz de pierdere, nu să le restitui capitalul, dar să-i ajut, s-o ajut și pe nepoata mea și pe Césarine. Poate c-o să aveți toți nevoie de o pîine, o veți găsi la mine...

— Pîine, unchiule?

— Ei, da, pîine. Trebuie să privești lucrurile în față: *nu te vei descurca!* Din renta de cinci mii șase sute de franci pe care o am, voi putea lua patru mii ca să-i împart între voi și Ragoni. O cunosc pe Constance: după nenorocire, o să muncească ca o nebună, o să renunțe la toi, și tu la fel, César!

— Dar nu e chiar disperată situația, unchiule.

— Eu nu văd lucrurile ca tine.

— Îți voi dovedi contrarul.

— Îmi vei face cea mai mare plăcere.

Birotteau plecă de la Pillerault fără să mai spună nimic. Venise să caute mîngîieri și încurajări și primise a doua lovitură, e-adevărat mai puțin puternică decît primă, dar care, în loc să-l lovească în cap, îl lovise în inimă: iar în inimă era toată viața bietului om. După ce coborî cîteva trepte, se întoarse.

— Domnule, zise el cu glas rece, Constance nu știe nimic, păstrează cel puțin secretul; și roagă-i pe Ragoni să nu-mi tulbure acasă liniștea de care am nevoie ca să lupt cu nenorocirea.

Pillerault făcu semn că consimte.

— Curaj, César! adăugă el. Te văd supărat pe mine, dar mai tîrziu îmi vei da dreptate, cînd te vei gîndi la soția și la fiica ta.

Descurajat de părerea unchiului său, despre care știa cît de limpede judecă, César căzu din înălțimea speranței în mlaștina noroioasă a nesiguranței. În aceste groaznice crize comerciale, cînd un om n-are sufletul călit ca Pillerault, el devine jucăria evenimentelor: se la după unul și după altul, cum aleargă călătorul după licurici. Se lasă tîrît de virtej în loc să se întindă pe jos și să-l lase să treacă fără a se uita la el, sau în loc să se înalțe și să meargă în direcția lui ca să scape de el. Întristat cum era Birotteau își aminti de procesul privind împrumutul său și se duse în strada Vivienne, la Derville, avocatul lui, pentru a începe cît mai repede procedura în cazul cînd avocatul ar vedea vreo șansă de a anula contractul. Parfumierul îl găsi pe Derville înfășurat în halatul său de molton alb, la gura sobei, calm și liniștit, ca toți avocații deprinși să audă cele mai groaznice secrete. Birotteau remarcă pentru prima dată această răceală necesară, care-l îngheață pe omul înfierbîntat, lovit, cuprins de frigurile intereselor sale primejduite și dureros atins în existență, în onoarea sa, în soția și copiii săi, așa cum era Birotteau în timp ce-și povestea nenorocirea.

— Dacă se poate dovedi, îi spuse Derville după ce-l ascultă, că persoana care trebuia să dea banii cu împrumut nu mai avea la Roguin suma pe care Roguin zicea că o ia pentru dumneata, cum banii n-au fost vărsați, e cazul de anulare: despăgubirea va veni din cauțiune ca pentru cei o sută de mii de franci ai dumitale. În acest caz, răspund de proces atît cît se poate răspunde; proces cîștigat dinainte nu există.

Părerea unui jurisconsult atît de priceput îi dădu iarăși puțin curaj parfumierului, care îl rugă pe Derville să obțină termen în următoarele două săptămîni. Avocatul răspunse că ar putea avea pînă în trei luni hotărîrea care să anuleze contractul.

— Peste trei luni! zise parfumierul, care credea că a și găsit fonduri.

— Chiar dacă am obține să fim trecuți repede pe rol, tot nu putem să-l obligăm pe adversarul dumitale la aceeași iuțeală: el va uza de amînările procedurii, căci avocații pot fi absenți; cine știe dacă partea adversă nu va lăsa să fie condamnată în lipsă? Nu merge cum ar vrea omul, dragă maestre! zise Derville surizînd.

— Dar la tribunalul comercial cum de se poate? spuse Birotteau.

— Oh! zise avocatul, judecătorii de la tribunalul de comerț sînt altceva decît judecătorii de primă instanță. Dumneavoastră tăiați în carne vie! La tribunal, avem forme. Formele sînt protectoarele dreptului. Ți-ar conveni un termen de judecată la repezeală din cauza căruia ai pierde cei patruzeci de mii de franci? Ei bine, adversarul dumitale, care își va vedea compromisă această sumă, se va apăra. Termenele sînt barierele judiciare.

— Aveți dreptate, zise Birotteau, care îl salută pe Derville și ieși cu moartea în suflet. Toți au dreptate. Bani! bani! striga parfumierul vorbind cu sine însuși pe stradă, așa cum fac toți oamenii aferați din

Parisul zgomotos și agitat pe care un poet modern îl numește un cazan clocotitor. Văzîndu-l intrînd, vînzătorul care se dusese cu facturile îi spuse că, din cauză că se apropia Anul nou, toată lumea semna de primirea facturii și o păstra.

— Cum adică, nu sînt bani nicăieri! vorbi tare parfumierul în mijlocul prăvăliei.

Dar își mușcă buzele, căci vînzătorii își ridicaseră toți capetele spre el.

Trecură astfel cinci zile în timpul cărora Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux, toți creditorii neachitați trecură prin fazele cameleonice prin care trece creditorul înainte de a ajunge la starea potolită pe care i-o dă încrederea în culorile sîngerinde ale Bellonei comerciale. La Paris, perioada astringentă a neîncrederii vine tot atît de repede pe cît de încet se pornește mișcarea expansivă a încrederii: o dată căzut în sistemul restrictiv al temerilor și precauțiilor comerciale, creditorul ajunge la niște lașități sinistre care-l fac inferior debitorului. De la politețea mieroasă, creditorii trecură la roșul nerăbdării, la plînsirile sumbre ale vizitelor nepotrivite, la strident ele dezamăgiri, la răceala albastră a pisălogelii și la neagra insolență a dării în judecată. Braschon, bogatul tapițer din fobur gul Saint-Antoine, care nu fusese invitat la bal, sună goarna atacului, ca un creditor rănit în amorul propriu ce se afla: cerea să fie plătit în următoarele douăzeci și patru de ore; pretindea garanții nu în bunuri mobile, ci cu ipotecă înscrisă imediat după cei patruzeci de mii de franci asupra terenurilor.

Cu toate recriminările lor violente, creditorii îi mai lăsară lui Birotteau cîteva intervale de răgaz, așa că acesta își putea trage puțin sufletul. Dar, în loc să învingă primele hărțuieli ale situației lui grele printr-o hotărîre fermă, César își munci creierul ca s-o împiedice pe nevastă-sa, singura persoană care l-ar fi putut sfătui, să afle de ele. Făcea de strajă în pragul ușii, în jurul prăvăliei. Îi vorbise lui Célestin de greutățile lui momentane, iar Célestin își examina patronul cu o privire pe cît de curioasă, pe atît de mirată: în ochii lui, César era micșorat, așa cum sînt micșorați în nenorocire oamenii deprinși cu succesul și a căror forță stă numai în ceea ce dobîndesc, prin rutină, inteligențele mijlocii. Lipsit de energia și capacitatea necesare pentru a se apăra în toate punctele în care era amenințat deodată, César găsi totuși curajul să privească situația în față.

Pentru sfîrșitul lunii decembrie și pentru 15 ianuarie, îi trebuia, atît pentru cheltuiala casei, cît și pentru scadențe, pentru chirii și pentru plățile în bani lichizi, o sumă de șaizeci de mii de franci, din care treizeci de mii chiar pentru 30 decembrie; tot ce putea aduna se ridica abia la douăzeci de mii; îi lipseau deci zece mii de franci. Situația nu-i păru disperată, căci nu mai trăia decît în prezent, ca aventurierii care trăiesc de pe o zi pe alta. Hotărî deci, înainte ca zvonul despre greutățile lui să devină public, să încerce ceea ce i se părea o mare lovitură: să se adreseze faimosului Francois Keller, bancher, orator și filantrop, vestit prin binefacerile sale și prin dorința de a fi de folos comerțului parizian,

în scopul de a rămîne la Cameră unul din deputaţii Parisului. Bancherul era liberal, Birotteau era regalist; dar parfumierul judecă după inima lui şi găsi că diferenţa de opinii e un motiv în plus pentru a obţine un cont. În cazul cînd ar fi necesare garanţii în valori, cum nu se îndoia de devotamentul lui Popinot, avea de gînd să-i ceară lui polije de vreo treizeci de mii de franci; asta l-ar ajuta să ţină pînă la cîştigarea procesului, care servea de garanţie creditorilor celor mai lămeşiţi.

Parfumierul expansiv, care era obişnuit să împărtăşească, noaptea, scumpei lui Constance cele mai mărunte emoţii din viaţa sa, sorbind astfel curaj şi aflînd lumină în discuţiile cu ea, acum nu putea sta de vorbă despre situaţia sa nici cu virtuozul prim, nici cu unchiul său, nici cu soţia sa. Gîndurile îi păreau de două ori mai grele. Dar acest martir generos prefera să sufere decît să arunce jarul frămîntărilor în sufletul soţiei sale; avea de gînd să-i povestească primejdia după ce va fi trecut. Îi venea, poate, greu să-i facă această groaznică mărturisire. Găsea curaj în teama pe care o avea de nevastă-sa. Se ducea în fiecare dimineaţă să asculte slujba la biserica Saint-Roch şi îl lua pe Dumnezeu drept martor.

«Dacă nu întîlnesc nici un soldat cînd mă întorc acasă de la Saint-Roch înseamnă că mi se împlineşte cererea. Aşta va fi răspunsul lui Dumnezeu», îşi spunea el după ce se rugase cerînd ajutor.

Şi era fericit cînd nu întîlnea nici un soldat. Dar inima îi era apăsată, îi trebuia altă inimă care să-i înţeleagă gemetele. Césarine, pe care o pusese la curent chiar din momentul cînd aflase vestea fatală, îi cunoscu întreg secretul. Schimbau priviri furişe, priviri pline de disperare şi de nădejdi înăbuşite, rugăminţi aruncate cu ardoare reciprocă, întrebări şi răspunsuri cu înţeles, fulgerări de la suflet la suflet. Birotteau se arăta vesel şi jovial faţă de soţia lui. Cînd Constance îi punea vreo întrebare, el! totul mergea bine; Popinot, la care de fapt César nu se mai gîndea, avea succes! Uleiul se vindea ca pîinea caldă! Polijele Claparon vor fi plătite, nici o grijă. Această falsă veselie era înspăimîntătoare. După ce adormea nevastă-sa în patul lor somptuos, Birotteau se ridica în capul oaselor şi se cufunda în măsurarea nenorocirii sale. Césarine venea uneori în cămaşă, în picioarele goale, cu un şal pe umerii ei albi.

— Tată, te aud, plîngi, spunea ea plîngînd cu el.

După ce scrise scrisoarea prin care-i cerea o întîlnire ilustrului François Keller, Birotteau fu atît de abătut, încît fiică-şa îl luă la plimbare prin oraş. Abia atunci zări pe străzi afişe roşii, enorme, şi privirea îi căzu pe cuvintele: ULEI CEFALIC.

În timpul catastrofelor ce vesteau apusul *Reginei trandafirilor*, întreprinderea A. Popinot se ridica radioasă în luminile de răsărit ale succesului. Sfătuit de Gaudissart şi de Finot, Anselme lansase cu îndrăzneală uleiul. Două mii de afişe fuseseră puse de o lună de zile în locurile cele mai la vedere din Paris. Nimeni nu putea evita să se afle faţă în faţă cu *Uleiul cefalic* şi să citească o frază concisă, inventată de Finot, asupra imposibilităţii de a face să crească părul şi asupra primejdiei de a-i vopsi, însoţită de citatul din memoriul prezentat la

Academia de Ştiinţe de către Vauquelin; un adevărat certificat de viaţă pentru părul mort, făgăduit celor care vor întrebuinţa *Uleiul cefalic*. Toţi coaforii din Paris, toţi frizerii, toţi parfumierii îşi puseseră pe uşi nişte rame aurite, care încadrau un frumos imprimat pe hîrtie velină, avînd în partea de sus reproducerea redusă a gravurii *Hero şi Leandru*, iar ca epigraf această asertiune: *Vechile popoare ale antichităţii îşi păstrau părul întrebuinţînd Uleiul cefalic*.

— A inventat ramele permanente, anunţul etern! îşi spuse Birotteau, care rămase uimit privind vitrina *Clopotului de argint*.

— Cum, n-ai văzut la tine, îi spuse fiică-sa, o ramă pe care a adus-o personal domnul Anselme cînd i-a dat lui Célestin trei sute de sticle de ulei?

— Nu, răspunse el.

— Célestin a şi vîndut cincizeci unor trecători şi şaizeci unor clienţi!

— Da? zise César.

Parfumierul, ameţit de miile de clopote pe care le sună mizeria la urechile victimelor sale, trăia într-o agitaţie vertiginoasă; în ajun, Popinot îl aşteptase un ceas şi plecase după ce stătuse de vorbă cu Constance şi cu Césarine, care-i spuseseră că César e absorbit de marea sa afacere.

— Al da, afacerea cu terenurile.

Din fericire, Popinot, care nu ieşise de o lună din strada Cinq-Diamants şi-şi petrecea nopţile şi duminicile lucrînd la fabrică, nu-i văzuse pe Ragoni, nici pe Pillerault, nici pe unchiul său judecătorul. Nu dormea decît două ceasuri pe noapte, bietul băiat! Nu avea decît două ajutoare şi, aşa cum mergeau lucrurile, avea în curînd să-i trebuiască patru. În comerţ, ocazia e totul. Cine nu încalecă pe succes, ţinîndu-se de coama lui, îşi pierde norocul. Popinot îşi spunea că va fi urcat în slavă cînd, după şase luni, le va spune mătuşii şi unchiului său: «Sînt salvat, iată că mi-am deschis drumul!», urcat în slavă de Birotteau cînd îi va aduce treizeci sau patruzeci de mii de franci, partea lui după şase luni. Aşa că habar n-avea de fuga lui Roguin, de dezastrele şi de strîmtorarea lui César şi astfel nu comise nici o indiscreţie faţă de doamna Birotteau. Popinot îi făgădui lui Finot cinci sute de franci de fiecare jurnal mare — şi erau zece! —, trei sute de franci de fiecare jurnal de mîna a doua — şi erau alte zece! —, asta dacă se va vorbi în ele, de trei ori pe lună, de *Uleiul cefalic*. Finot văzuse că e rost de trei mii de franci pentru el din aceşti opt mii, adică de prima lui mizã pe imensa masă verde a Speculei! Aşa că se aruncase ca un leu asupra prietenilor şi cunoştinţelor: aproape că se mutase cu locuinţa în birourile de redacţie; dimineaţa se strecura la căpătîiul tuturor redactorilor; iar seara răsuna în lung şi în lat foaierurile tuturor teatrelor. «Gîndeşte-te la ulciorul meu, dragă, nu e pentru mine, e o chestie de camaraderie, ştii! Gaudissart, băiat de viaţă.» Aşa începeau şi aşa se încheiau toate intervenţiile lui. Luă cu asalt partea de jos a coloanelor finale ale jurnalelor pentru articole făcute de el, dar a căror plată îi lăsa pe redactori s-o încaseze. Siret cu un figurant care vrea să ajungă actor, sprinten ca un trepăduş care cîştigă şaizeci de franci pe lună, se apucă să scrie scrisori de lămîiere,

măguli toate amorurile-proprii, făcu servicii mîrșave redactorilor-șefi ca să-și plaseze articolele. Bani, mese, slugărnicii, întrebuință totul în activitatea lui pasionată. Cumpără cu bilete de teatru pe lucrătorii care, către miezul nopții, completează coloanele ziarelor cu mici articole de fapte diverse dinainte pregătite, ca *rezervă*. În momentul acela, Finot se nimerea să fie totdeauna în tipografie, chipurile pentru a revedea un articol al său. Fiind prieten cu toată lumea, asigură triumful *Uleiului cefalic* asupra *Bomboanelor de tuse Regnault*, asupra *Mixturii braziliene*, asupra tuturor invențiilor care știuseră, cele dintîi, să înțeleagă influența ziarelor și efectul de piston produs asupra publicului de un articol repetat. În epoca aceea de nevinovăție, mulți jurnaliști erau ca boii, nu-și cunoșteau puterea, și se ocupau de actrițe, de Florine, de Tullia, de Mariette etc. Ei dirijau totul și nu se alegeau cu nimic. Pretențiile lui Andoche nu se refereau nici la succesul vreunei actrițe, nici la reprezentarea vreunei piese sau la acceptarea vreunui vodevil al său, nici la articole cu plată; dimpotrivă, el oferea bani cînd era nevoie sau cîte o masă cînd era cazul; așa încît n-a fost ziar care să nu vorbească de *Uleiul cefalic*, de concordanța lui cu analizele lui Vauquelin, n-a fost ziar care să nu ia peste picior pe cei care cred că există produse pentru a face să crească părul, care să nu proclame primejdia vopsirii lui.

Aceste articole înveseleau sufletul lui Gaudissart, care se înarma cu ziare pentru a distruge prejudecățile și care pornise asupra provinciei ceea ce speculanții au numit după el *atacul masiv*. În vremea aceea, ziarele pariziene dominau viața din provincie, care, nefericita, n-avea încă *organe proprii*! În provincie, ziarele erau deci citite cu atenție, de la titlu pînă la numele tipografului, căci și în ultimul rînd se puteau ascunde ironii din partea opoziției persecutate. Sprijinindu-se pe presă, Gaudissart obținu succese strălucite chiar în primele orașe în care dădu cu gura. Toți prăvăliașii din provincie cereau rame și imprimate cu gravura cu *Hero și Leandru*. Finot îndreptă împotriva uleiului *Macassar* gluma nostimă de care rîdea atîta lume la teatrul Funambules, cînd Pierrot ia o jeșală veche din care nu se mai văd decît găurile, toarnă peste ea ulei *Macassar*, și peria devine stufoasă ca o pădure. Această scenă ironică stîrnea rîsul tuturor. Mai tîrziu, Finot povestea rizînd că, fără acea mie de scuzi, ar fi murit de mizerie și de întristare. Pentru el, o mie de scuzi era o avere. El, cel dintîi, întrezări în cursul acestei campanii puterea Anunțului, de care a știut apoi să se servească atît de bine. Trei luni mai tîrziu, era redactor-șef al unui mic ziar, pe care-l cumpără și care constitui temelia averii sale.

După cum atacul masiv asupra provinciei și peste granițe al Ilustrului Gaudissart — un adevărat Murat al voiajorilor comerciali — aduse triumful comercial al întreprinderii A. Popinot, tot astfel firma triumfă în opinia publică datorită asaltului nebunesc dat ziarelor, asalt care produse o vie publicitate pentru încă două articole, *Mixtura braziliană* și *Bomboanele de tuse Regnault*. Această luare cu asalt a opiniei publice dădu naștere, la început, la trei succese, la trei averi, și determină invazia a mii de ambiții care, grupate în batalioane strînse, intrară în

arena ziarelor, unde creară anunțul plătit, revoluție imensă! În acel moment, firma *A.Popinot și compania* se răsfăța pe toate zidurile și în toate vitrinele.

Nefiind în stare să măsoare importanța unei asemenea publicități, Birotteau se mulțumi să-i spună Césarinei: «Tînărul Popinot calcă pe urmele meiel», fără să înțeleagă că se schimbaseră vremurile, fără să aprecieze forța noilor mijloace a căror rapiditate și întindere cuprindeau mult mai repede ca altădată lumea comercială. Din ziua balului, Birotteau nu mai pusese piciorul pe la fabrică: habar n-avea de fierberea și de activitatea pe care o desfășura Popinot acolo. Anselme pusese la treabă pe toți lucrătorii lui Birotteau, dormea chiar la fabrică; i se părea c-o vede pe Césarine stînd pe toate lăzile, scrisă pe toate adresele coletelor, imprimată pe toate facturile; iar cînd, cu haina scoasă, cu mînecile cămășii suflecate, bătea voinicește cuie într-o ladă în lipsa băieților trimiși după treburi, își spunea: «Va fi nevasta mea!»

După ce se gîndi o noapte întreagă la ce să spună și ce să nu spună în fața unuia dintre oamenii mari ai înaltei finanțe, César porni și, ajungînd în strada Houssaye, intră cu groaznice palpitații în somptuoasa reședință a bancherului liberal, care aparținea partidului pe drept cuvînt acuzat că vrea să-i răstoarne pe Bourboni. Ca toți negustorii parizieni detailiști, parfumierul nu cunoștea moravurile și oamenii din marea finanță.

La Paris, între marea finanță și comerț există instituții de mină a doua, un fel de intermediare utile Băncii, care le consideră o garanție în plus. Constance și Birotteau, care nu depășiseră niciodată ceea ce le îngăduiau mijloacele lor, a căror casă de bani nu fusese niciodată goală și care nu aveau polițe în circulație, nu se adresaseră niciodată acestor bănci de mină a doua; erau deci cu atît mai mult necunoscuți în sferele înalte ale băncilor. E poate o greșeală să nu ai un credit deschis, chiar fără a-l folosi: în această privință, părerile sînt împărțite. Oricum ar fi, lui Birotteau îi părea rău acum că semnătura lui nu circulă pe piață. Crezu totuși, cunoscut cum era ca ajutor de primar și ca om politic, că n-are decît să-și spună numele ca să fie primit; nu știa că la acest bancher era afluență ca într-o anticameră regală.

Introdus în salonul care preceda cabinetul omului în attica privințe celebru, Birotteau se pomeni în mijlocul unei adunări numeroase, compusă din deputați, scriitori, ziariști, agenți de schimb, mare comercianți, oameni de afaceri, ingineri și, mai ales, oameni de-ai casei, care treceau printre grupuri și se duceau să bată într-un anumit fel la ușa cabinetului, unde aveau acces de favoare.

«Ce însemn eu în această mașinărie?» își spuse Birotteau, năucit de mișcarea acestui cuptor intelectual unde se pregătea pîinea zilnică a Opoziției, unde se repetau rolurile marii tragicomedii jucate de Stinga. La dreapta lui auzea discutîndu-se despre chestiunea împrumutului pentru terminarea principalelor canale, propus de Direcția podurilor și șoselelor, și era vorba de milioane! La stînga lui, niște ziariști, trăind de pe urma amorului-propriu al bancherului, vorbeau de ședința din

ajun și de discursul improvizat al șefului. În timpul a două ore de așteptare, Birotteau îl zări de trei ori pe bancherul politic, care însoțea trei pași de la ușa cabinetului pe oamenii de seamă. Pe ultimul, pe generalul Foy, François Keller îl conduse până în anticameră.

«Sînt pierdut!» își zise Birotteau, simțind că i se strînge inima.

De cîte ori bancherul se întorcea în cabinetul lui, ceata de curteni, de prieteni, de interesați îl asalta, așa cum se dau cîinii la o cățeluță frumoasă. Cîțiva căței mai îndrăzneți se strecurau fără voia lui în sanctuar. Convorbirile durau cinci minute, zece minute, un sfert de ceas. Unii plecau plouați, alții arborau un aer satisfăcut sau făceau pe oamenii importanți. Timpul se scurgea, Birotteau privea neliniștit pendula. Nimeni nu dădea nici cea mai mică atenție acestei dureri ascunse care gemea pe un fotoliu aurit, lîngă sobă, la ușa cabinetului unde se afla leacul universal: creditul! César se gîndea cu durere că fusese și el odată rege la el acasă, așa după cum omul acesta era rege în fiecare dimineață, și măsura adîncimea prăpastiei în care căzuse. Amar gînd! Cîte lacrimi înghițite în timpul petrecut acolo! De cîte ori nu îi rugă Birotteau în gînd pe Dumnezeu să-i facă pe omul acela binevoitor față de el! Căci i se părea că omul acela are, sub un înveliș de îngăduință populară, o insolență, o tiranie bătăioasă și o poftă brutală de dominație care înspăimîntau firea lui blîndă. În sfîrșit, cînd nu mai rămăseseră decît zece sau douăsprezece persoane, Birotteau se hotărî să se ridice cînd va auzi scîrțîind ușa exterioară a cabinetului și să-i arate marelui orator că e și el cineva spunîndu-i: «Sînt Birotteau!» Grenadierul, care s-a aruncat primul să ia cu asalt reduta Moscovei, n-a dovedit mai mult curaj decît parfumierul în timp ce se pregătea să execute această manevră.

«La urma urmei, sînt ajutorul lui de primar», își spuse el, ridicîndu-se pentru a se prezenta.

Fizionomia lui François Keller deveni zîmbitoare, voia, desigur, să fie amabil; se uită la panglica roșie a Legiunii de Onoare de la pieptul parfumierului, se dădu la o parte, deschise ușa cabinetului, îi arătă drumul, dar mai rămase cîtva timp de vorbă cu două persoane care se repeziseră valvîrtej dinspre scară:

— Decazes vrea să vă vorbească, spuse unul din ei.

— E vorba să dăm gata pavilionul Marsan! Regele vede limpede lucrurile, se apropie de noi! exclamă celălalt.

— Vom merge împreună la Cameră, zise bancherul umflîndu-se în pene, ca în povestea broaștei care voia să devină mare cît un bou.

«Cum de se mai poate gîndi la afaceri?» se întrebă Birotteau nespus de tulburat.

Soarele superiorității strălucea și-l orbea pe parfumier, așa cum lumina orbește insectele care au nevoie de o zi blîndă ori de semiîntunericul unei nopți frumoase. Pe o masă imensă zăceau proiectul de buget, nenumăratele tipărituri de la Cameră, volumele din *Le Moniteur* deschise, consultate și însemnate pentru a zvîrli în capul unui ministru cuvintele rostite chiar de el și acum uitate, pentru a-l face să se contrazică în aplauzele unei mulțimi neghiobe care nu e în stare să înțeleagă că

totul poate fi schimbat de împrejurări. Pe altă masă erau îngrămădite dosare, memorii, proiecte, mii de informații necesare unui om la a cărui casă de bani apelau toate industriile tinere. Luxul regesc al acestui cabinet plin de tablouri, de statui, de opere de artă, îngrămădeala de obiecte de pe tăblia șemineului, mormanele de inscrisuri naționale sau străine puse ca niște baiocuri unele peste altele, totul îl impresiona pe Birotteau, îi micșora în propriii săi ochi, îi mărea groaza și îi îngheța stngele în vine. Pe biroul lui François Keller zăceau teancuri de polițe, de ordine de plată, de circulare comerciale. Keller se așeză și începu să semneze repede scrisorile care n-aveau nevoie să fie cercetate.

— Cărei împrejurări datorez, domnule, onoarea vizitei dumneavoastră? întrebă Keller.

La aceste cuvinte rostite numai pentru el de vocea care vorbea Europei, în timp ce mîna lacomă luneca pe hîrtii, bietul parfumier simți ca un fier roșu în pîntece. Luă un aer zîmbitor, pe care bănchenul îl recunoștea de zece ani la cei ce voiau să-l atragă într-o afacere interesantă doar pentru ei, ceea ce îi asigura de la început superioritatea asupra lor. François Keller îi aruncă deci lui César o privire care-l fulgeră, o privire napoleoneană. Imitarea privirii lui Napoleon era o trăsătură ușor ridicolă a unor parveniți din vremea aceea care nu semănau nici pe departe cu împăratul. Privirea aceasta căzu asupra lui Birotteau, omul Dreptei, partizan devotat al guvernului, element iubit al monarhiei, ca plumbul vameșului pe o marfă.

— Domnule, nu vreau să vă răpesc prea mult timp. Voi fi scurt. Viu pentru o afacere pur comercială: să vă întreb dacă pot obține un împrumut de la dumneavoastră. Am fost judecător la tribunalul de comerț și sînt cunoscut la Bancă. Înțelegeți deci că, dacă aș lucra cu efecte, n-aș avea decît să mă adresez acolo unde dumneavoastră sînteți regent. Am avut onoarea să stau la tribunal alături de domnul baron Thibon, șeful comitetului de scont, care, desigur, nu m-ar refuza. Dar n-am uzat niciodată de creditul meu, nici de semnătura mea; semnătura mea e virgină și, în asemenea cazurii, știți cîte dificultăți prezintă o negociere...

Keller dădu din cap și Birotteau luă această mișcare drept un semn de nerăbdare.

— Domnule, iată faptele, reluă el. M-am angajat într-o afacere de terenuri, în afara comerțului meu...

François Keller, care semna mereu și citea fără să pară că-l ascultă pe César, întoarse capul și îi făcu un semn de aprobare, care îl încurajă pe acesta. Birotteau crezu că afacerea lui e pe cale bună și răsuflă ușurat.

— Continuați, vă ascult, îi spuse Keller cu bunăvoință.

— Sînt cumpărătorul unei jumătăți din terenurile situate în jurul Madeleinei.

— Da, am auzit la Nucingen de această afacere imensă întreprinsă de banca Claparon.

— Ei bine, reluă parfumierul, un împrumut de o sută de mii de franci, garantat prin jumătatea mea de terenuri sau prin proprietățile mele comerciale, ar fi de ajuns pentru a-mi permite să aștept momentul

cînd voi realiza cîştigurile pe care mi le va da în curînd o invenţie de pură parfumerie. Dacă e nevoie, v-aş da acoperire prin poliţele unei noi întreprinderi, întreprinderea Popinot, o tînără întreprindere care...

Întreprinderea Popinot nu păru să-l intereseze prea mult pe Keller, şi Birotteau înţelese că a pornit pe o cale greşită; se opri, apoi, speriat de tăcere, reluă:

— Cît despre dobîndă, vom...

— Da, da, zise bancherul, se poate face ceva, vă rog să nu vă îndoiţi de dorinţa mea de a vă servi. Dar cum sînt foarte ocupat, căci am pe umeri finanţa europeană, iar Camera îmi ia tot timpul, să nu vă miraţi că las pe seama birourilor mele studierea multor afaceri. Duceţi-vă jos, la fratele meu Adolphe, explicaţi-i natura garanţiilor pe care le aduceţi; dacă el aprobă operaţia, reveniţi cu el mîine sau poimîine, la ora cînd cercetez cu atenţie afacerile, la cinci dimineaţa. Vom fi încîntaţi şi onoraţi de a fi cîştigat încrederea dumneavoastră, sînteţi doar unul din regaliştii consecvenţi pe care-i poţi avea drept inamic politic, dar a cărui stimă te măgulește...

— Domnule, spuse parfumierul transportat de această frază de tribună, sînt tot atît de demn de onoarea pe care mi-o faceţi, cît şi de neasemănata şi regala favoare... Am meritat-o, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptînd...

— Da, reluă bancherul, reputaţia de care vă bucuraţi e ca un paşaport, domnule Birotteau. Dumneavoastră nu puteţi propune decît afaceri acceptabile. Vă puteţi bizui pe concursul nostru.

O femeie, doamna Keller, una din cele două fiice ale contelui de Gondreville, *pair* al Franţei, deschise o uşă pe care Birotteau n-o observase.

— Sper să te văd înainte de a te duce la Cameră, dragul meu, zise ea.

— E ora două, exclamă bancherul, bătălia a început. Scuzaţi-mă, domnule, e vorba de răsturnat guvernul... Vorbiţi cu fratele meu.

Îl însoţi pe parfumier pînă la uşa salonului şi spuse unuia din lachei:

— Condu pe domnul la domnul Adolphe.

Prin labirintul de scări pe unde-l călăuzea omul cu livrea spre un cabinet mai puţin luxos decît cel al stăpînului casei, dar mai util, parfumierul, călare pe un *dacă*, cea mai blîndă mîrţoagă a Speranţei, îşi mîngîia bărbia socotind de bun augur măgulirile omului celebru. Îi părea rău numai că un duşman al Bourbonilor e atît de amabil, atît de capabil şi atît de mare orator.

Cu asemenea iluzii intră într-un cabinet gol, rece, mobilat cu două birouri cu capac, cu fotolii meschine, cu perdele foarte uzate şi cu un covor sărăcăcios. Faţă de celălalt, cabinetul acesta era ca o bucătărie faţă de sufragerie, ca un atelier faţă de magazinul de desfacere. Aici erau dezvelite măruntaiele afacerilor de bancă şi de comerţ, se analizau întreprinderile şi se smulgea partea băncii din toate beneficiile industriilor socotite rentabile. Aici se puneau la cale acele lovituri îndrăzneţe prin care Kellerii s-au făcut cunoscuţi în comerţul mare şi prin care ştiau

să-şi creeze pentru citeva zile un fel de monopol exploatat rapid. Aici se studiau părţile slabe ale legislaţiei şi se stabilea fără ruşine ceea ce Bursa numeşte *Partea mîncătului;* comisioanele pretinse pentru cele mai mici servicii, ca, de pildă, sprijinirea unei întreprinderi cu numele lor şi creditarea ei. Aici se urzeau înşelăciunile cu floricele legale, constînd în comanditarea fără angajament a întreprinderilor dubioase, pentru a pîndi apoi succesul acestora şi a pune mîna pe ele cerînd restituirea capitalului într-un moment critic: manevră îngrozitoare în plasa căreia se lăsaseră prinşi atîţia acţionari.

Cei doi fraţi îşi împărţiseră rolurile. Sus, François, om politic şi inteligenţă scînteietoare, făcea pe suveranul, împărţea zîmbete şi făgăduieli, era amabil cu toată lumea. Cînd vorbeai cu el, totul părea uşor; trata afacerile pe ton nobil şi li amenţea pe noii-veniţi şi pe speculanţii proaspeţi cu vinul favorurior sale şi cu vorbirea sa meşteră care ştia să le dezvolte propriile lor idei. Jos, Adolphe îl scuza pe fratele său, arătînd cîte preocupări politice are şi aduna cu dibăcie de crupier banii de pe masa de joc: el era fratele compromis, omul cu care e greu să tratezi. Trebuia deci să obţii de două ori consimţămîntul ca să închei o afacere cu această bancă perfidă. Adesea, graţiosul *da* din cabinetul somptuos devenea un *nu* uscat în cabinetul lui Adolphe. Această manevră de tărăgănare permitea chibzuiala şi era de folos pentru a ţine în loc pe concurenţii nedibaci. Fratele bancherului stătea tocmai de vorbă cu faimosul Palma, consilierul intim al băncii Keller, care se retrase la apariţia parfumierului. După ce Birotteau îi arătă despre ce e vorba, Adolphe, cel mai şmecher dintre fraţi, un adevărat linx, cu ochii pătrunzători, cu buzele subţiri şi cu pielea vînătă, aruncă asupra lui, peste ochelari şi plecînd capul, o privire care trebuie numită privirea bancherului şi care are ceva din privirea vulturului şi a avocatului: e, în acelaşi timp, lacomă şi indiferentă, limpede şi obscură, luminoasă şi întunecată.

— Binevoiţi a-mi trimite actele pe care se întemeiază afacerea de la Madeleine, zise el, aici e baza garanţiei pentru contul pe care îl cereţi; înainte de a vi-l deschide şi de a discuta dobînda, trebuie să cercetăm actele. Dacă afacerea e bună, am putea, pentru a nu vă împovăra, să ne mulţumim cu o parte din beneficii în loc de dobîndă.

— Asta e, îşi zise Birotteau întorcîndu-se acasă, văd despre ce e vorba. Trebuie să las o parte din piele, cum face castorul cînd e urmărit. Mai bine jupuit decît mort.

În ziua aceea veni acasă foarte vesel, şi veselia lui nu mai era prefăcută.

— Sînt salvat, îi spuse el Césarinei, capăt un împrumut de la Kelleri.

Abia în ziua de 29 decembrie putu Birotteau să ajungă din nou în cabinetul lui Adolphe Keller. Prima dată cînd revenise, Adolphe se afla la şase leghe de Paris pentru a vizita o proprietate pe care marele orator voia s-o cumpere. A doua oară, cei doi Kelleri erau ocupaţi toată dimineaţa: trebuiau să-şi ia sarcina unui împrumut propus Camerelor şi-l rugau pe domnul Birotteau să revină vinerea următoare. Aceste

aminări îl prăpădeau pe parfumier. Dar, în sfîrșit, sosi și venerea mult așteptată. Birotteau se afla în cabinet, stînd lîngă șemineu, în bătaia luminii de la fereastră, iar Adolphe Keller, de cealaltă parte a șemineului.

— Foarte bine, domnule, îi spuse bancherul arătîndu-i actele: dar cît ați plătit din prețul terenurilor?

— O sută patruzeci de mii de franci.

— În bani?

— În polițe.

— Sînt plătite?

— N-au ajuns încă la scadență.

— Bine, dar dacă ați plătit mai mult terenurile față de valoarea lor actuală, unde e garanția noastră? Ea nu s-ar întemeia decît pe buna impresie pe care o faceți și pe considerația de care vă bucurați. Dar afacerile nu se tratează pe baza sentimentelor. Dacă cele două sute de mii de franci ar fi plătite, chiar ținînd seama de faptul că o sută de mii de franci au fost daji în plus pentru a pune mînă pe terenuri, atunci am avea o garanție de o sută de mii de franci corespunzători celor împrumutați. Ar însemna că am deveni noi proprietarii părții dumneavoastră, plătind în locul dumneavoastră, și chiar atunci e de văzut dacă afacerea a bună. Căci dacă-i vorba să aștepți cinci ani ca să-ți dublezi capitalul, unde e afacerea? E mai bine să-l fructifici la bancă. Fiindcă se pot întîmpla atîtea lucruri! Vreți un împrumut ca să plătiți polițele care ajung la scadență? Manevra e primejdioasă! Dai puțin înapoi ca să te prăbușești mai sigur. Afacerea nu ne convine.

Această frază îl lovi pe Birotteau ca și cînd călăul l-ar fi însemnat cu fierul roșu pe umăr. Își pierdu capul.

— Acum să vedem, zise Adolphe, fratele meu vă poartă mare interes, mi-a vorbit de dumneavoastră. Să vedem cum stați, spuse el aruncînd parfumierului o privire de prostituată grăbită.

Birotteau deveni atunci Molineux, de care-și bătuse joc privindu-l de sus. Dus de nas de bancher, care se complăcu să depene ghemul gîndurilor bietului om și care se pricepea să ia interogatoriul unui negustor, așa cum se pricepea judecătorul Popinot să-l facă pe un criminal să vorbească, César expuse situația: vorbi de *Dubla cremă a sultanelor*, de *Apa carminativă*, de afacerea Roguin, de procesul său în legătură cu împrumutul ipotecar din care nu primise nimic. Văzîndu-l pe Keller aprobînd cu capul, zîmbitor și gînditor, Birotteau își spuse: «Mă ascultă! Îl interesez! O să obțin împrumutul!» Adolphe Keller rîdea de parfumier așa cum parfumierul rîsese de Molineux. Furat de dorința de vorbă caracteristică la oamenii care se lasă amețiți de nenorocire, César îl dezvălui pe adevăratul Birotteau: arătă-ce poate, propunînd ca garanție *Uleiul cefalic* și întreprinderea Popinot, ultimă sa miză. Bietul om, amăgit de o falsă speranță, se lăsă sondat și cercetat de Adolphe Keller, care văzu că are de-a face cu un nerod regalist în pragul falimentului. Încîntat de a vedea falit pe un ajutor de primar din arondismentul lui, pe un om recent decorat, pe un om care ținea cu guvernul, Adolphe îi spuse atunci fățiș lui Birotteau că nu poate să-i deschidă nici un cont și nici

să vorbească, în favoarea lui, fratelui său François, marele orator. Dacă François avea slăbiciunea să facă generozități prostești, sărind în ajutorul oamenilor de opinii contrare alor sale și dușmani politici ai săi, Adolphe se va opune din toate puterile ca fratele său să se lase înșelat și îl va împiedica să întindă mîna unui vechi adversar al lui Napoleon, unuia care a fost rănit la Saint-Roch. Birotteau, exasperat, voi să spună ceva despre aviditatea marii finanțe, despre duritatea ei, despre falsa ei filantropie; dar fu cuprins de o durere atît de mare, încît abia putu, bîlbîindu-se, să lege cîteva fraze despre instituția Băncii Franței, de unde Kellerii luau cît voiau.

— Banca, spuse Adolphe Keller, nu va face niciodată un scont pe care îl refuză un simplu bancher.

— Banca, spuse Birotteau, mi-a părut întotdeauna că nu-și îndeplinește misiunea cînd se laudă, la prezentarea gestiunii, că n-a pierdut decît o-sută sau două sute de mii de franci cu comerțul parizian, a cărui tutoare este.

Adolphe începu să zîmbească ridicîndu-se cu un gest de om plictisit.

— Dacă Banca s-ar apuca să comanditeze toate persoanele cu încercături financiare de pe piața cea mai nesigură și mai tare în potlogării din lumea financiară, ar fi nevoită, după un an, să-și depună bilanțul. Și-așa se apără cu mare greutate împotriva polițelor care circulă și a falselor valori. Ce-ar mai fi dacă ar trebui să stea să analizeze afacerile celor care îi cer sprijinul!

«Unde să găsesc cei zece mii de franci care-mi lipsesc pentru mîine, sîmbătă TREIZECI?» își spunea Birotteau traversînd curtea.

Căci obiceiul era să se facă plățile în ziua de 30 dacă 31 era zi de sărbătoare.

Ajungînd la poartă, cu ochii scăldați în lacrimi, parfumierul abia de zări ca prin ceață un frumos cal englezesc în spume care opri brusc la poarta bancherului una din cele mai frumoase cabriolete din tot Parisul de pe stunci. Ar fi primit bucuros să fie călcat de această cabrioletă, asta ar fi însemnat că a murit într-un accident, iar neregulile afacerilor sale ar fi fost puse pe socoteala acestei întîmplări. Nu-l recunoscu pe du Tillet, zvelt, într-un costum elegant de dimineață, pe du Tillet care aruncă hățurile servitorului și o pătură pe spinarea asudată a calului său de rasă.

— Ei, prin ce întîmplare aici? îl întrebă du Tillet pe fostul său patron.

Du Tillet cunoștea prea bine cauza: Kellerii ceruseră informații lui Claparon, care, referindu-se la du Tillet, dărîmase vechea reputație a parfumierului. Deși pe loc înghițite, lacrimile bietului negustor spuneau tot.

— Ai venit cumva să ceri vreun serviciu acestor cămătari lacomi, întrebă du Tillet, acestor măcelari ai comerțului, care au jucat renghiuri mîrșave, ca, de pildă, urcarea prețului la indigo după ce l-au scăpărat, scăderea prețului la orez pentru a sili pe deținători să-l vîndă pe-ai lor ieftin ca să pună mîna pe el și să domine piața, acestor indivizi care

n-au nici credință, nici lege, nici suflet? Da nu știi de ce sînt în stare? Îți deschid un credit cînd deții o afacere bună și ți-l retrag în momentul cînd ești bine prins în angrenaj, ca să te oblige să le-o cedezi pe nimic. La Havre, Bordeaux și Marsilia știu multe pe socoteala lor. Politica le servește ca să-și acopere multe murdării, da, da. De aceea-i și exploatez eu fără nici un scrupul! Să facem cîțiva pași, dragă Birotteau. Joseph, plimbă-mi calul, îi e prea cald, și o mie de scuzi cît face el nu-s de aruncat.

Și se îndreptă spre bulevard.

— Ia să vedem, dragă patroane, căci ai fost patronul meu, ai cumva nevoie de bani? Ticăloșii ăștia ți-au cerut, desigur, garanții! Eu te cunosc, îți ofer bani numai pe polițe. Averea mea e făcută cinstit, cu nespusă trudă. Tocmai în Germania m-am dus s-o caut! Astăzi îți pot spune cum am făcut-o: am cumpărat creanțele asupra regelui cu remiză de șaizeci la sută; girul dumitale mi-a fost de mare folos atunci, și eu sînt recunoscător! Dacă ai nevoie de zece mii de franci, ți-i țin la dispoziție.

— Cum, du Tillet, exclamă César, adevărat? nu-ți bați joc de mine? Da, sînt puțin strîmtorat, dar numai pentru moment...

— Știu, istoria cu Roguin, răspunse du Tillet. Ei, și eu am pățit-o cu zece mii de franci, pe care pușlamaua bătrînă mi i-a cerut cu împrumut ca să plece: o să mi-i restituie doamna Roguin din ce recuperează. Am sfătuit-o pe biata femeie să nu facă prostia să-și dea averea pentru a plăti datoriile făcute pentru o stricată; ar mai merge dacă ar achita tot, dar cum să favorizezi pe unii creditori în dauna celorlalți? Dumneata nu ești însă un Roguin; te cunosc, zise du Tillet, mai curînd ți-ai zbura creierii decît să mă păgubești cu cinci parale. Uite, am ajuns în strada Chaussée-d'Antin, să urcăm puțin la mine.

În loc să-l ducă pe fostul său patron direct în birouri, parvenitul își făcu plăcerea să-l plimbe încet prin apartamentul său, ca să poată vedea pe îndelete o sufragerie spațioasă și luxoasă, cu tablouri cumpărate din Germania, și două saloane de o eleganță și de un lux pe care Birotteau nu le mai admirase decît la ducele de Lenoncourt. Ochii burghezului fură orbiți de aururi, de opere de artă, de bibelouri originale, de vase prețioase, de mii de amănunte care făceau să pălească luxul apartamentului Constancei; și, cunoscînd prețul nebuniei sale proprii, își spunea: «De unde-o fi luat attea milioane?» Intră într-un iatac pe lîngă care cel al soției sale îi păru ca locuința de la etajul al treilea al unei figurante față de palatul unei prime-balerine de la Operă. Tavanul, tapetat cu satin violet, era pus în valoare prin cute de satin alb. O blană de hermină, în fața patului, ieșea în relief pe culorile bătînd în violet ale unui covor oriental. Mobilele și obiectele mărunte aveau forme noi și extravagante. Parfumierul se opri în fața unei pendule minunate cu grupul lui Amor și Psyche, care fusese de curînd executată pentru un bancher celebru; du Tillet obținuse de la el să aibă al doilea exemplar, singurul care există. În sfîrșit, fostul patron și fostul său vînzător ajunseră într-un birou de coconaș, elegant și cochet, mai potrivit pentru dragoste decît pentru finanțe. Doamna Roguin, desigur, îi dăruise drept

recunoștință pentru grija de averea sa un *coupepapier* de aur sculptat și niște *presse-papier*-uri de malachită cizelată, toate nimicurile costisitoare ale unui lux deșănțat. Covorul, unul din cele mai bogate produse ale Belgiei, uimea privirea în aceeași măsură în care surprindea piciorul prin moliciunea lui. Du Tillet îl pofti la gura șemineului său pe bietul parfumier orbit și năucit.

— Vrei să iei masa cu mine?

Sună. Apăru un lacheu mai bine îmbrăcat decît Birotteau.

— Spune-i domnului Legras să vină sus; apoi, du-te de-i spune lui Joseph să se întoarcă acasă; îl vei găsi în poarta casei Keller; intră și spune-i lui Adolphe Keller că, în loc să mă duc eu la el, îl voi aștepta la mine pînă la ora Bursei. Să mi se servească masa, dar repede!

Aceste fraze îl încremeniră pe parfumier.

«I! cheamă la el pe temutul Adolphe Keller, îl fluieră ca pe un cățel, el, du Tillet!»

Un «tigru», mic cît pumnul, desfăcu o masă pe care Birotteau nici n-o văzuse, atît era de subțire, și puse pe ea un pateu de ficat de gîscă, o sticlă de vin de Bordeaux, toate bunătățile care nu se vedeau pe masa lui Birotteau decît de două ori pe trimestru, la zile mari. Du Tillet nu-și mai încăpea în piele de plăcere. Ura lui împotriva singurului om care avea dreptul să-i disprețuiască se răsfăța atît de deplin, încît Birotteau îi dădu senzația profundă pe care ar provoca-o privelștea unei oi în ghearele unui tigru. Îi trecu prin inimă o intenție generoasă: se întreba dacă răzbunarea lui nu e împlinită, șovăia între îndemnurile milei trezite și cele ale urii aținute.

«Pe omul ăsta pot să-l nimicesc din punct de vedere comercial, se gîndea el; am drept de viață și de moarte asupra lui, asupra nevesti-sii, care și-a bătut joc de mine, asupra fiică-sii, a cărei zestre mi s-a părut într-o vreme că reprezintă o întreagă avere. I-am luat banii; să mă mulțumesc, prin urmare, să-l las pe bietul neghiob să înoate la capătul funiei pe care o țin eu în mînă.»

Oamenii cinstiți nu au tact, n-au nici o măsură în bunele lor intenții, fiindcă pentru ei totul este fără ocoluri și fără gînd ascuns. Birotteau își desăvîrși nenorocirea iritîndu-l pe tigru, străpungîndu-i inima fără să-și dea seama; îl făcu neînduplecat printr-un cuvînt, printr-o laudă, printr-o vorbă de om cinstit, prin însăși bunătatea probității. Cînd veni casierul, du Tillet i-l arătă pe César.

— Domnule Legras, adu-mi zece mii de franci și o poliță pentru aceeași sumă la ordinul meu și pe nouăzeci de zile din partea domnului, care e domnul Birotteau, știi, nu?

Du Tillet îl servi cu pateu pe parfumier, îi turnă un pahar de vin de Bordeaux. César, văzîndu-se salvat, rîdea nervos, își mîngîia lanțul de ceas și nu îua o îmbucătură decît cînd fostul său vînzător îi spunea: «Nu mănînci?»

Birotteau dezvăluia astfel adîncimea prăpastiei în care îl aruncase mîna lui du Tillet, din care îl scotea acum și în care putea din nou să-l arunce. Cînd casierul se întoarse și cînd, după ce semnase poliția, César

simți în buzunar cele zece hîrtii de o mie, nu se mai putu stăpîni. Cu o clipă înainte, cartierul său, Banca, toată lumea erau cît pe-aci să afle că nu plătește și ar fi fost obligat să-i mărturisească și soției sale ruina: acum, totul era reparat! Bucuria salvării era tot atît de intensă ca și chinurile înfrîngerii. Ochii bietului om se umeziră fără voia lui.

— Da ce ai, scumpe patroane? spuse du Tillet. Dumneata n-ai face pentru mine mîine ceea ce fac eu azi pentru dumneata? Nu e simplu ca bună ziua?

— Du Tillet, zise cu emfază și cu gravitate bietul om, ridicîndu-se și apucînd mîna fostului său vînzător, îți redau întreaga mea stimă.

— Cum? O pierdusem? spuse du Tillet, simțindu-se atît de puternic atins în deplinătatea reușitei sale încît roși.

— Pierdută... nu tocmai, zise parfumierul, trăsnit de prostia pe care o făcuse; mi se povestiseră unele lucruri despre legătura dumitale cu doamna Roguin. Oricum! Sa iei femeia altuia...

«Bați cîmpii, dragă», se gîndu du Tillet, regăsindu-și limbajul din prima sa meserie.

Și spunîndu-și asta reveni la proiectul său de a călca în picioare această virtute, de a dobori pe omul cinstit și onorabil care-l prinsese cu mîța în sac, de a-l face de ocară pe piața Parisului. Toate dușmăniile, politice sau personale, între femei sau între bărbați, pot porni de la o astfel de scăpare. Oamenii nu se urăsc pentru interese compromise, pentru o rană primită în duel, nici chiar pentru o palmă; totul se poate repara în asemenea cazuri. Dar să fi fost prins în flagrant delict de lașitate!... Duelul care urmează între criminal și martorul crimei nu se sfîrșește decît prin moartea unuia din ei.

— O, doamna Roguin, spuse du Tillet batjocoritor; e dimpotrivă o floare la pălăria unui tînăr! Dar știu ce vrei să spui, dragă patroane: îți va fi ajuns la ureche că mi-a împrumutat bani. Ei bine, dimpotrivă, eu îi refac averea atît de compromisă prin afacerile soțului ei. Originea averii mele e curată, cum spuneam adineauri. După cum știi, n-aveam un sfanț! Tinerii se află uneori în momente de groaznică strîmtorare. Poți să nu te mai supraveghezi cum trebuie cînd ești în plină mizerie. Dar dacă se întîmplă să faci împrumuturi forțate, ca Republica, ei bine, le restitui și ești atunci mai cinstit decît Franța.

— Așa e, zise Birotteau. Băiete dragă....Dumnezeu... Voltaire parcă a spus despre el:

Căința a făcut-o virtute printre oameni.

— Totul e, reluă du Tillet, din nou înjunghiat prin acest citat, totul e să nu pui mîna pe averea vecinului în mod laș și josnic, cum ar fi, de pildă, dacă dimineața ai da faliment înainte de trei luni, și cei zece mii de franci ai mei s-ar duce pe copcă...

— Eu să dau faliment! zise Birotteau, care băuse trei pahare de vin și pe care bucuria îl amețea. Sînt doar cunoscute părerile mele despre faliment! Falimentul este moartea unui negustor, aș fi mort!

— În sănătatea dumitale! zise du Tillet.

— Pentru prosperitatea ta! răspunse parfumierul. Da de ce nu cumperi de la mine de-ale parfumerici?

— Ce să spun, zise du Tillet, mărturisesc că mă cam tem de doamna César, mă impresionează teribil! Şi, dacă n-ai fi patronul meu, ce să zic, aş...

— Ah! Nu eşti primul care o găseşte frumoasă, şi mulţi au umblat după ea, dar ea mă iubeşte! Da ştii ce, du Tillet, prietene, reluă Birotteau, nu face lucrurile pe jumătate!

— Cum adică?

Birotteau îi explică lui du Tillet afacerea cu terenurile, iar acesta deschise ochii mari şi-l felicită pe parfumier pentru pătrunderea şi prevederea lui, lăudînd afacerea.

— Ei bine, sînt foarte bucuros de aprobarea ta; îmi faimă de om care se pricepe în lumea bancară, du Tillet! Băiete dragă, îmi poţi procura un împrumut la banca Franţei ca să pot aştepta beneficiile *Uleiului cefalic*?

— Pot face o recomandaţie către Banca Nucingen, răspunse du Tillet, cu gîndul să-i dea victimei sale ocazia de a trece prin toate figurile de cadril ale falitilor.

Ferdinand se aşează la birou pentru a scrie următoarea scrisoare:

DOMNULUI BARON DE NUCINGEN

«Dragă baroane,

Purtătorul acestei scrisori este domnul César Birotteau, ajutor de primar în arondismentul al doilea şi unul din industriaşii cei mai renumiţi ai parfumeriei pariziene; doreşte să intre în relaţii cu dumneata: poţi acorda cu încredere tot ce îţi cere; îndatorîndu-l, îndatorezi pe

Prietenul dumitale

F. DU TILLET».

Du Tillet nu puse punct pe *i*-ul numelui său. Această greşeală voită era un semn convenţional pentru cei cu care făcea afaceri. În acest caz, recomandările cele mai aprinse, insistenţele cele mai călduroase şi mai favorabile din scrisoarea sa nu însemnau nimic. Însemna că o asemenea scrisoare, în care pînă şi semnele de exclamaţie implorau, în care du Tillet se ruga în genunchi, îi fusese smulsă de consideraţii puternice; n-o putuse refuza; trebuia să fie privită ca neavenită. Văzînd *i*-ul fără punct, prietenul său îl servea atunci cu vorbe goale pe solicitator. Mulţi oameni din lumea bună, şi chiar dintre cei mai de seamă, sînt înşelaţi astfel, de parcă ar fi copii, de către oamenii de afaceri, de către avocaţi care au toţi o semnătură dublă, una moartă şi cealaltă vie. Şi cei mai aşeri cad în cursă. Ca să pătrunzi această viclenie, trebuie să fi încercat efectul dublu al unei scrisori calde şi al unei scrisori reci.

— Mă salvezi, du Tillet! zise César citind scrisoarea.

— Ei, doamne, zise du Tillet, du-te şi cere-i bani; citind biletul meu, Nucingen o să-ţi dea cîţi vrei. Fondurile mele sînt, din nefericire,

prinse pe cîteva zile; altfel nu te-aș trimite la prințul marii finanțe, căci Kellerii nu sînt decît niște pigmei pe lîngă baronul de Nucingen. În Nucingen retrăiește Law. Cu scrisoarea mea faci față la 15 ianuarie și după aceea vom vedea. Nucingen și cu mine sîntem cei mai buni prieteni din lume; nu mă refuză el nici pentru un milion.

«Asta e ca un gir, își spunea sie însuși Birotteau, care plecă pătruns de recunoștință pentru du Tillet. Iată, gîndea el, o faptă bună e totdeauna răsplătită!» Și-i dădea cu filozofia. Totuși, un gînd îi strica bucuria. Putuse, timp de cîteva zile, s-o împiedice pe navastă-sa să-și bage nasul în registre, lăsînd casieria pe seama lui Célestin, pe care-l ajuta, și pretinzînd ca soția și fiica lui să se bucure de frumosul apartament pe care îi-l aranjase și mobilase; dar, după deprinderea cu aceste mici bucurii, doamna Birotteau murea dacă nu controla ea însăși toate detaliile comerțului lor, dacă nu ținea, după vorba ei, *țigaia de coadă*. Birotteău nu mai știa ce să facă; întrebuințase toate mijloacele pentru a ascunde soției sale simptomele strîmtorării lui. Constance dezaprobase categoric trimiterea facturilor, îi certase pe vînzători și-l acuzase pe Célestin că vrea să ruineze firma, crezînd că numai de la el pornește ideea. Célestin, din ordinul lui Birotteau, se lăsase certat. Vînzătorii credeau că doamna César îl dirijează pe parfumier, căci pe cei din afară îi poți înșela, dar cei ai casei știu cine are superioritatea reală într-o căsnicie. Birotteau era obligat să-i mărturisească soției sale situația, căci împrumutul de la du Tillet trebuia justificat. La întoarcere, Birotteau se înfioră văzînd-o pe Constance la tejghea, verificînd registrul de scadențe și făcînd, fără îndoială, socoteala disponibilului din casă.

— Cu ce-o să plătești mîine? îi spuse la ureche cînd César se așeză lîngă ea.

— Cu bani, răspunse el, scoțînd bancnotele și făcînd semn lui Célestin să vină să le ia.

— De unde le ai?

— O să-ți povestesc diseară. Célestin, înscrie pentru sfîrșitul lunii martie o poliță de zece mii de franci, la ordinul lui du Tillet.

— Du Tillet! repetă Constance îngrozită.

— Mă duc să-l văd pe Popinot, zise César. E urît din partea mea că n-am fost încă pe la el. Se vinde ulciul lui?

— Cele trei sute de sticle pe care ni le-a dat s-au vîndut.

— Birotteau, nu ieși, am să-ți vorbesc, spuse Constance, luîndu-l pe César de braț și trăgîndu-l în camera ei cu o grabă care ar fi stîrnit rîsul în altă împrejurare.

— Du Tillet! spuse ea cînd se încredință că e singură în cameră cu soțul ei și cu Césarine, du Tillet care ne-a furat o mie de scuzi! Faci afaceri cu monstrul de du Tillet... care voia să mă seducă, îi spuse ea la ureche.

— Nebunie de tinerețe, zise Birotteau devenit dintr-o dată om fără prejudecăți.

— Ascultă, Birotteau, tu nu ești în apele tale, nu te mai duci la fabrică. E ceva, simt eu! Ai să-mi spui, vreau să știu tot.

— Ei bine, zise Birotteau, era cît pe-aci să fim ruinați: azi-dimineață încă era pericol, dar totul s-a reparat.

Și povesti groaznica istorie a celor două săptămini.

— Vasăzică dintr-asta ți s-a tras boala! exclamă Constance.

— Da, mamă, sări Césarine. Să știi că tata a fost foarte curajos. Nu-mi doresc altceva decît să fiu iubită cum te iubește el. Nu se gîndea decît la necazul tău.

— S-a adeverit visul meu, spuse biata femeie, cărînd pe canapeaua de lîngă cămin, palidă, lividă, înspăimîntată. Prevăzusem toate astea. Ți-am spus în noaptea aceea fatală, în fostul nostru dormitor pe care l-ai dărîmat, că n-o să ne mai rămînă decît ochii ca să plîngem. Césarine, sărăcuțo! Eu...

— Vezi, uite cum ești! exclamă Birotteau. Vrei să mă faci să-mi pierd curajul de care am nevoie!

— Iartă-mă, dragul meu, zise Constance apucînd mîna lui César și strîngîndu-i-o cu o dragoste care-i merse la inimă bietului om. Greșesc, acum că ne-a ajuns nenorocirea, voi fi mută, resemnată și plină de putere. Nu, n-o să mă auzi niciodată văitîndu-mă.

Se aruncă în brațele lui César și spuse plîngînd:

— Curaj, dragul meu, curaj! Voi avea eu pentru amîndoi, dacă e nevoie.

— Uleiul, nevastă, uleiul o să ne salveze.

— Dumnezeu să ne ocrotească, zise Constance.

— Dar Anselme nu-l va ajuta pe tata? zise Césarine.

— Mă duc să-l văd, zise César, mișcat din cale-afară de accentul sfîșietor al soției sale, pe care nu o cunoscuse cu desăvîrșire nici după nouăsprezece ani. Constance, să nu-ți mai fie teamă. Uite, citește scrisoarea lui du Tillet către domnul de Nucingen, sîntem siguri de un împrumut. Pînă atunci, cîștig procesul. De altfel, adăugă el spunînd o minciună necesară, îl avea și pe unchiul Pillerault; nu ne trebuie decît curaj.

— Dacă numai atîta trebuie! zise Constance zîmbind.

Ușurat de o mare apăsare, Birotteau porni ca un om căruia i s-a dat drumul din temniță, deși simțea în sinea lui istovirea nedeslușită care urmează după frămîntările morale excesive, cînd se cheltuiește mai mult fluid nervos, mai multă voință decît trebuie să se emită zilnic și cînd iei, pentru a spune astfel, din capitalul existenței. Birotteau era acum un om îmbătrînit.

Întreprinderea A.Popinot, din strada Cinq-Diamants, se schimbase mult de două luni. Prăvălia fusese zugrăvită din nou. Rafturile, vopsite în alt ton și pline de sticle, bucurau ochii oricărui negustor care cunoaște semnele prosperității. Podeaua gemea de hîrtie de ambalaj. În magazin se mai aflau și niște butoiașe cu diferite uleiuri a căror reprezentanță o obținuse pentru Popinot devotatul Gaudissart. Registrele, contabilitatea și casa de bani se aflau deasupra prăvăliei și a odăii din dos. O bucătăreasă

bătrînă îngrijea de Popinot și de cei trei vînzători. Pe Popinot îl găseai într-un colț al prăvăliei, la o tejghea închisă cu geamuri, purtînd un șorț de stofă și mînecuțe de pînză verde și avînd tocul după ureche. Cînd sosi Birotteau, era cufundat într-un maldăr de hîrtii, căci își citea corespondența, plină de comenzi și de trate. La cuvintele:

— Ei, cum merge, băiatule? rostite de fostul lui patron, ridică ochii, închise cușca cu cheia și se apropie vesel; avea nasul roșu: în prăvălie nu era foc și ușa stătea mereu deschisă.

— Mi-era teamă că nici nu mai dați pe-aici, răspunse Popinot pe un ton respectuos.

Vînzătorii alergară să-l vadă pe marele om ol parfumeriei, pe ajutorul de primar decorat, pe asociatul patronului lor. Aceste omagii mute îl măguliră pe parfumier. Birotteau, adînceauri atît de prăpădit la Kelleri, simți nevoia să-i imite; își mînglie bărbia și se sălță trufaș pe călcîie, îndrugînd banalitățile lui obișnuite.

— Ei, dragul meu, ne sculăm dis-de-dimineață, așa-i? întrebă el.

— Ba nu, nici nu ne culcăm uneori, zise Popinot. Trebuie să ne ținem strîns de succes.

— Ei, ce-ți spuneam eu? uleiul meu e o avere.

— Da, domnule, dar și mijloacele de realizare au importanța lor: v-am montat bine diamantul.

— În definitiv, zise parfumierul, cum stăm? E cîștig?

— Doar după o lună! exclamă Popinot, cum vă închipuiți? Prietenul meu Gaudissart n-a plecat decît de douăzeci și cinci de zile și a angajat un poștalion fără să-mi spună mie nimic. Oh! E foarte devotat. Vom fi mult îndatorați unchiului meu! Ziarele, ți spuse el la ureche lui Birotteau, o să ne coste douăsprezece mii de franci.

— Ziarele!... exclamă ajutorul de primar.

— Cum, nu le-ați citit?

— Nu.

— Atunci, nu știți nimic, zise Popinot. S-au băgat douăzeci de mii de franci în afișe, rame și imprimate!... s-au cumpărat o sută de mii de sticle!... Ah! În momentul de față facem toate sacrificiile. Fabricăm pe scară întinsă. Dacă ați fi dat pe la fabrică, unde eu am petrecut multe nopți, ați fi văzut un mic spărgător de alune, inventat de mine, care nu e de lepădat. În ceea ce mă privește, am încasat în ultimele cinci zile trei mii de franci numai din comisioanele la uleiurile de drogherie.

— Grozav cap! spuse Birotteau punînd mîna în părul tînărului Popinot și ciufulindu-l ca pe un copilaș, l-am dibăcit eu...

Intrară mai multe persoane.

— Pe duminică. Luăm masa la mătușa ta Ragon, zise Birotteau, care îl lăsă pe Popinot la treburile lui, văzînd că nu era încă tăiată în bucăți carnea proaspătă pe care venise s-o adulmece. «Extraordinar! Un vînzător devine negustor în douăzeci și patru de ore, se gîndea Birotteau, căruia nu-i puteau ieși din cap nici siguranța și norocul lui Popinot, nici luxul lui du Tillet. Anselme s-a înțepat nițeluș, cînd i-am pus mîna în păr, de parcă a și ajuns François Keller.»

Birotteau nu se gîndise că vînzătorii se uitau la ei şi că un stăpîn trebuie să-şi păstreze demnitatea. Aici ca şi la du Tillet, bietul om făcuse o prostie din bunătate, neputîndu-şi stăpîni un sentiment sincer, dar manifestat în mod burghez. Oricare altul decît Anselme s-ar fi simţit jignit.

Masa de duminică la soţii Ragon avea să fie ultima bucurie din cei nouăsprezece ani fericiţi ai căsniciei lui Birotteau, bucurie de altfel completă. Ragon locuia pe strada Petit-Bourbon-Saint-Sulpice, la etajul al doilea, într-o casă străveche cu înfăţişare demnă, într-un apartament bătrînesc cu panouri pe care se vedeau dansînd păstoriţele cu fuste înfoiate şi păscînd oiţele din secolul al optsprezecelea, secol a cărui burghezie gravă şi serioasă, cu moravuri comice, respectuoasă faţă de nobilime, devotată faţă de suveran şi de biserică, era atît de bine reprezentată de Ragoni. Mobilele, pendulele, albiturile, farfuriile, totul părea patriarhal, cu forme atît de vechi că păreau noi. Salonul, tapetat cu ţesătură de damasc şi împodobit cu perdele de imitaţie de brocart, era plin de canapeluţe, de scrinuri mici şi de tablouri: un portret superb al unui Popinot, consilier municipal la Sancerre, tatăl doamnei Ragon, pictat de Latour, o figură foarte reuşită, care zîmbea ca un parvenit în plină glorie. Acasă, stilul doamnei Ragon se completa printr-un căţeluş englezesc din rasa celor ai lui Carol al II-lea, care era de un mare efect pe o mică sofa *rococo*, al cărei rol nu fusese niciodată desigur, cel al sofalei lui Crébillon. Printre toate calităţile lor, soţii Ragon o mai aveau şi pe aceea de a şti să păstreze vinurile vechi, devenite esenţe, şi de a poseda cîteva sticle din lichiorurile doamnei Amphoux, pe care unii admiratori (fără speranţă, zicea lumea) ai frumoasei doamne Ragon i le aduseseră din colonii. Aşa încît mesele date de ei aveau mare faimă! O bucătăreasă în vîrstă, Jeannette, îi slujea pe cei doi bătrîni cu un devotament orb; ar fi furat fructe ca să le facă dulceţuri! În loc să-şi ţină banii la Casa de economie, îi juca cu chibzuială la loterie, cu speranţa că va cîştiga într-o bună zi lozul cel mare pentru stăpînii ei. În duminicile în care stăpînii aveau musafiri, o vedeai, deşi avea şaizeci de ani, şi la bucătărie, unde pregătea bucatele, şi la masă, unde servea cu o. sprinteneală care o întrecea pe cea a domnişoarei Mars în rolul Suzanei din *Nunta lui Figaro*.

Invitaţii erau judecătorul Popinot, unchiul Pillerault. Anselme, cei trei Birotteau, cei trei Matifat şi abatele Loraux. Doamna Matifat, care îşi pusese un turban la bal, veni îmbrăcată într-o rochie de catifea albastră, cu ciorapi groşi de bumbac, cu pantofi de piele de capră, cu mănuşi de antilopă tivite cu pluş verde şi cu o pălărie cu borurile căptuşite cu roz şi garnisită cu flori de ciuboţica-cucului. Aceste zece persoane sosiseră toate la ora cinci. Bătrînii Ragon îi rugau insistent pe oaspeţii lor să fie punctuali. Şi cînd erau ei invitaţi, lumea avea grijă să servească masa la ora aceea, căci stomacurile de şaptezeci de ani nu se împacă cu orele pe care le vrea acum moda.

Césarine ştia că doamna Ragon o s-o aşeze lîngă Anselme: toate femeile, chiar cele habotnice şi neroade, se pricep cînd e vorba de

dragoste. Fiica parfumierului se îmbrăcase deci în așa fel, încît să-i succască lui Popinot capul. Constance, care renunțase, nu fără durere, la notar — în mintea ei, acesta juca rolul unui prinț moștenitor — contribuise, făcînd reflecții amare, la această toaletă. Ca mamă prevăzătoare, lăsă mai jos eșarfa de voal, ca să se vadă puțin umerii Césarinei și încheietura gîtului ei, deosebit de elegantă. Corsajul în stil grec, petrecut de la stînga la dreapta, cu cinci pliuri, se putea întredeschide și arăta rotunjimi delicioase. Rochia de stofă gri-închis, cu volane tivite cu verde, scotea bine în relief o talie care era mai subțirică și mai mlădioasă ca niciodată. Urechile erau împodobite cu cercei lungi de aur cizelat. Părul, ridicat în sus, ca la chinezoaice, permitea privirilor să admire frăgezimea gingașă a unui ten nuanțat de finețea vinelor, în care zvîcnea sîngele cel mai curat. În sfîrșit, Césarine era atît de frumoasă și de atrăgătoare, încît doamna Matifat nu se putu împiedica să recunoască faptul, fără să bage de seamă că mama și fiica înțeleseseră amîndouă nevoia de a-l fermeca pe tînărul Popinot.

Nici Birotteau, nici nevasta lui, nici doamna Matifat, nimeni nu tulbură dulcea convorbire pe care cei doi tineri, înflăcărați de dragoste, o avură în șoaptă, în pervazul unei ferestre, pe unde trăgea zdravăn, ca în toiul iernii. De altfel, convorbirea persoanelor în vîrstă se însufleți cînd judecătorul Popinot aruncă o vorbă despre fuga lui Roguin, atrăgînd atenția că e al doilea notar rău platnic și că o asemenea crimă nu se pomenea altădată. La numele lui Roguin, doamna Ragon îl împinsese cu piciorul pe fratele ei, iar Pillerault vorbise tare de altceva și amîndoi i-o arătaseră pe doamna Birotteau.

— Știu tot, spuse Constance prietenilor săi cu voce blîndă și mîhnită totodată.

— Ia spune, zise doamna Matifat către Birotteau, care-și pleca umilit capul, cît ți-a luat? Umblă zvonul că ai fi ruinat.

— Aveam la el două sute de mii de franci. Cît despre cei patruzeci de mii, pe care mi i-a împrumutat pe hîtie de la unul din clienții lui, ai cărui bani îi mîncase, sîntem în proces.

— O să se judece săptămîna asta, zise Popinot. M-am gîndit că n-ai să te superi dacă expun situația dumitale domnului președinte; el a dat ordin ca hîrtiile lui Roguin să fie aduse în Camera de consiliu pentru a se examina de la ce dată au fost deturnate fondurile clientului, precum și dovezile acestui fapt susținut de Derville, care a pledat el însuși pentru a vă scuti de cheltuieli.

— Vom cîștiga? întrbă doamna Birotteau.

— Nu știu, răspunse Popinot. Deși țin de secția care va judeca procesul, mă voi abține de la deliberare chiar dacă sînt chemat.

— Dar ce îndoială poate fi asupra unui proces atît de simplu? zise Pillerault. Actul trebuie doar să menționeze predarea banilor, iar notarii trebuie să fi declarat că au asistat la remiterea sumei de către creditor în mîinile debitorului. Roguin ar fi trimis la ocnă dacă ar încăpea pe mîna justiției.

— După mine, răspunse judecătorul, creditorul ar trebui să ceară despăgubirea de la Roguin, din prețul biroului de notariat și din cauțiune: dar în procese și mai simple li se întîmplă uneori consilierilor de la Curtea regală să fie șase contra șase.

— Cum, domnișoară, domnul Roguin a fugit? spuse Popinot, înțelegînd în sfîrșit despre ce era vorba. Și domnul César nu mi-a spus nimic, mie, care mi-aș da viața pentru el...

Cesarine înțelese că în acest *pentru el* era cuprinsă toate familia, căci chiar o fată nevinovată, care nu bagă de seamă accentul, nu se poate înșela asupra unei priviri înflăcărate.

— Eu știam și i-am și apus asta, dar el i-a ascuns mamei totul și n-a stat de vorbă decît cu mine.

— I-ai vorbit de mine în această împrejurare, zise Popinot; citești așadar în inima mea, dar oare citești tot?

— Poate că da.

— Sînt foarte fericit, zise Popinot. Dacă vrei să nu-mi mai lași nici o îndoială, pesie un an o să fiu atît de bogat, încît tatăl dumitale n-o să-mi mai arate atîta răceală cînd o să-i vorbesc de căsătoria noastră. N-am să mai dorm decît cinci ore pe noapte...

— Să nu te îmbolnăvești, zise Cesarine cu un accent de neimitat, aruncîndu-i lui Popinot o privire în care i se citea tot gîndul.

— Nevastă, zise César cînd se termină masa, mi se pare că tinerii ăștia se iubesc.

— Ei, cu atît mai bine, zise Constance cu o voce gravă, fiica mea va fi soția unui om capabil și energic. Însușirile proprii sînt zestrea cea mai frumoasă a unui pretendent.

Și se grăbi să iasă din salon și să se ducă în camera doamnei Ragon. În timpul mesei, César spusese cîteva fraze dovedind atîta ignoranță, încît îi făcuseră să zîmbească pe Pillerault și pe judecător, iar nefericitei femei îi amintiseră ce slabe forțe avea bietul ei bărbat pentru a ține piept nenorocirii. Constance era foarte amărîtă; de du Tillet se temea instinctiv, căci toate mamele cunosc, fără să știe latinește, dictonul: *Timeo Danaos et dona ferentes.* Își vărsă amarul plîngînd în brațele fiicei sale și ale doamnei Ragon, dar fără să le mărturisească pricina amărăciunii.

— E ceva nervos, spuse ea.

În restul serii, bătrînii jucară cărți, iar tinerii, acele plăcute jocuri așa-zise nevinovate, pentru că în dosul lor se ascund nevinovatele vicleșuguri ale amorurilor burgheze. Familia Matifat participă la aceste jocuri.

— César, zise Constance în drum spre casă, să te duci chiar din ziua de 3 la domnul baron de Nucingen, ca să fii sigur cu mult înainte de plățile din ziua de 15. Dacă se ivește vreo încurcătură, cum ai să poți găsi bani de pe o zi pe alta?

— Mă duc, nevastă, răspunse César, strîngînd mîna Constancei și pe cea a fiicei sale și adăugînd: Dragele mele porumbițe, urîte daruri de Anul Nou v-am mai făcut!

Cele două femei, care nu-l puteau vedea pe bietul parfumier în întunericul cupeului, simțiră lacrimi calde pe mâinile lor.

— Să avem nădejde, dragul meu, zise Constance.

— Se va aranja totul, tată; domnul Anselme Popinot mi-a spus că și-ar da și viața pentru tine.

— Pentru mine și pentru familie, nu-i așa? zise César luînd un ton vesel.

În primele trei zile ale anului, Birotteau primi vreo două sute de cărți de vizită cu felicitări. Această afluență de prietenii false, aceste mărturii de simpatie stau îngrozitoare pentru oamenii loviți de curentul nenorocirii. Birotteau se duse de trei ori degeaba la vestitul bancher, baronul de Nucingen. Absența financiarului era oarecum justificată de sărbătorile Anului Nou. Ultima oară, parfumierul reușise să pătrundă până în cabinetul bancherului, unde primul său secretar, un neamț, îi spusese că domnul de Nucingen, care se întorsese la cinci dimineața de la un bal dat de frații Keller, nu putea primi la nouă și jumătate. Birotteau stătu aproape o jumătate de oră cu secretarul prim și reuși să-i câștige simpatia. Peste zi, acest ministru al casei Nucingen îl anunță că baronul îl va primi a doua zi, în ziua de 12, la amiază. Deși fiecare ceas aducea cu el o picătură de amar, ziua trecu cu o repeziciune înspăimântătoare. Parfumierul veni cu birja și opri la cîțiva pași de curtea plină de trăsuri. Bietului om, cinstit cum era, i se strînse inima la vederea splendorilor acestui palat vestit.

«Și cînd te gîndești că a lichidat totuși de două ori», își spuse el urcînd scara superbă împodobită cu flori și traversînd apartamentul luxos care făcuse faima baroanei Delphine de Nucingen.

Baroana avea ambiția să rivalizeze cu cele mai bogate case din fobugrul Saint-Germain, unde nu era încă primită. Baronul era la masă cu soția lui. Deși în birouri îl așteptau o mulțime de persoane, el trimise vorbă că prietenii lui du Tillet pot intra la orice oră. Birotteau tresări, cuprins de nădejde, cînd văzu schimbarea produsă de ordinul baronului pe fața obraznică la început a lacheului.

— *Zguză-mă, traga mea,* îi spuse baronul soției sale, ridicîndu-se și salutînd ușor din cap pe Birotteau, *tar tomnul e cin pun regalist și brieden vorbe intim cu ti Dilet. Te aldfel, tomnul e și ajudor de brimar în arondismentul al toilea și tă paturi de o pogăție haziatigă. Fei voce tisigur gunoșdință cu el gu blățere.*

— Cum de nu, aș fi încîntată să iau lecții de la doamna Birotteau, căci Ferdinand... (Aha, gîndi parfumierul, îi spune pe nume!) ne-a vorbit de balul acela cu o admirație cu atît mai prețioasă, cu cît el nu admiră nimic. Ferdinand e un critic sever, trebuie să fi fost totul perfect. Veți da curînd alt bal? întrebă ea cu aerul cel mai amabil din lume.

— Doamnă, oamenii ca alde noi se distrează rar, răspunse parfumierul, neștiind dacă e vorba de o batjocură, sau de un compliment banal.

— *Tomnul Crintod, a tirișat rezdaurarea habardamentului tumnefostra,* zise baronul.

— A! Grindot! Un arhitect tînăr și drăguț care s-a întors de la Roma? zise Delphine de Nucingen. Mor după el, îmi face desene minunate în album.

Nici un conspirator dat pe mîna călăilor din Veneția nu s-a simțit mai rău în aparatele de tortură ca Birotteau în hainele sale. Fiecare cuvînt i se părea o ironie.

— *Auch noi tăm mici paluri,* zise baronul aruncînd o privire iscoditoare asupra parfumierului. *Feteți gă dooadă lumea tzi ftră nazul en drepurile mele.*

— Domnul Birotteau nu vrea să ia masa cu noi, așa, fără pretenții? zise Delphine arătînd masa luxos servită.

— Doamnă baroană, eu am venit pentru afaceri și sînt...

— *Ta!* spuse baronul. *Toamnă, bermideți să forpim te avageri?*

Delphine făcu un semn ușor de aprobare și-i spuse baronului:

— Ai să cumperi articole de parfumerie?

Baronul dădu din umeri și se întoarse spre César, care se simțea disperat.

— *Ti Dilet se enderreseză vorbe muld de tumnefosdra,* zise el. «În sfîrșit, gîndi bietul negustor, ajungem la chestiune.»

— *Gu zgrisoarea sa, tumnefosdra afeți en gasa mea ein gretid gare nu e limidad tegid te marcinile brobriei mele aferi...*

Balsamul dătător de viață din apa pe care îngerul i-a dat-o lui Agar în pustiu trebuie să fi semănat cu roua pe care o răspîndiră în vinele parfumierului aceste cuvinte semifranțuzești. Pentru a putea reveni asupra unor cuvinte date care nu-i mai conveneau și de care putea spune că n-au fost bine înțelese, șmecherul baron păstrase pronunția stîlcită a evreilor germani care zic că vorbesc franțuzește.

— *Și feți afea un gond gurend. Iată cum fom brogeda,* spuse cu o bunăvoință alsaciană bunul, venerabilul și marele financiar.

Birotteau nu se mai îndoia acum. Era negustor și știa că cei care nu sînt dispuși să facă cuiva un serviciu nu intră niciodată în amănunte.

— *Nu drepuie să fă zbun eu că și la mari și la mici panga cere drei zemnături. Feți vace, teci, boliție la ortinul brietenului nostru ti Dilet și eu le foi drimide în ageeași zi cu zemăntura mea la pangă, și feți afea la ora badru faloaree în pani a boliților zubscrise timineață și cu topinta pângii. Eu nu freau nigi gomision, nigi zgond, nimig, găgi îmi vace blăcere că fă serfesc... Tar bun eine dondițiel* spuse el, atingîndu-și ușor nasul cu arătătorul stîng, mișcare de om foarte șiret.

— Domnule baron, e dinainte acceptată, spuse Birotteau, care credea că e vorba de oarecare participare la beneficii.

— *Eine gondiție la gare țin vorde muld, bendrugă freau ca montam ti Nișinghen să ia legiti, cum a zbus ea, et la montam Pirodo.*

— Domnule baron, vă rog din suflet, nu vă bateți joc de mine!

— *Todmnule Pirodo,* spuse financiarul cu un aer serios. *Zindem înțelești, ne infidati la fiidorul tumnefosdra pal. Zoția mea e jelosă, frea să fadă habardamendul tumnefosdra, te gare a auzid adtda pine.*

— Domnule baron!

— Oi tagă revuzați, nichts gont! Tumnefosdra afeți mare dregere. Ta! știu că ați afut be brevegtul te Sena tn gasă...

— Domnule baron!

— A vost La Pillartière, ein șentilom bermanend al Gameril, von Fentêheine, te obintile tumnefosdra gare ați vost rănid... La Saint...

— La 13 vandemiar, domnule baron.

— Era și tomnul te Lassebette, tomnul Fauquelin te la agatemie...

— Domnule baron!

— E, terteufel, nu viți așa motest, tomnule așudor te primar, am auzid că rejele a zbus gă palul tumnefosdra...

— Regele? zise Birotteau, care nu putu afla mai mult.

Un tînăr intră degajat în apartament. Pasul lui, pe care frumoase Delphine de Nucingen îl recunoscuse de departe, o făcuse să roșească tare.

— Ponșur, tragă te Marsay, zise baronul de Nucingen, *ia logul meu; mi s-a zbus că e o lume nepună tn pirourile mele. Jăiu te ce! Minele te la Wortschinne tau fenid ie toua ori gabitatul! Ta, am brimit gonturile! Montam ti Nișinghen, afeți fenid o zudă te mii te vrangi mai muld. Budeți să fă gumbărați genduri și alde vleaguri, ga să vți vrumosa ga și gtnt ar mai vi nefoiel*

— Doamne! și Ragonii care și-au vîndut acțiunile! exclamă Birotteau.

— Cine sînt domnii aceștia? întrebă zîmbind tînărul elegant.

— Unde, zise domnul de Nucingen întorcîndu-se, căci ajunsese deja la ușa, *gref gă ajeste bersoane... Te Marsay, iți brezind pe tomul Pirodo, barvumierul tumidale, gare tă paluri te o pocăție haziadiagă și de gare l-a tegorad rejele...*

De Marsay își puse monoclul și zise:

— A, adevărat, mi se părea mie că nu mi-e necunoscută figura. Ai de gînd să-ți parfumezi afacerile cu vreun cosmetic virtuos, să le ungi cu ceva?...

— Ei pine, acești Rakoni, reluă baronul făcînd o strîmbătură de om nemulțumit, *afeau ein gond la mine, le-am tad ogazia să vacă afere și n-au știud să așdebde o zi în blus.*

— Domnule baron! exclamă Birotteau.

Bietul parfumier nu mai știa ce să creadă despre afacerea lui și, fără să salute pe baroană și pe de Marsay, alergă după bancher. Nucingen era pe prima treaptă a scării, Birotteau îl ajunse jos, cînd intră în birouri. Deschizînd ușa, domnul de Nucingen văzu gestul disperat al nefericitului, care simțea că se cufundă într-o prăpastie, și îi spuse:

— Aja, ne-am înțelez? Tugeți-fă la ți Dilet și haranșați dodul cu el.

Închipuindu-și că de Marsay ar putea interveni pentru el pe lîngă baron, Birotteau zbură din nou pe scară în sus, ca o rîndunică, și se strecură în sufragerie, unde trebuiau să mai fie baroana și de Marsay: o lăsase doar pe Delphine așteptînd cafeaua cu lapte. Cafeaua era într-adevăr servită, dar baroana și tînărul elegant dispăruseră. Lacheul zîmbi de mirarea parfumeriului, care coborî scara, de astă dată încet. César alergă la du Tillet, dar, cînd sosi, află că e la țară la doamna

Roguin. Parfumierul angajă o cabrioletă și plăti cît i se ceru ca să ajungă la Nogent-sur-Marne cu iuțeala poștalionului.

La Nogent-sur-Marne, portarul îi spuse că *domnul și doamna* plecaseră la Paris. Birotteau se întoarse zdrobit. Cînd povesti acasă, nevestei și fiicei sale, turneul pe care-l făcuse, fu uimit văzînd cum Constance, care de obicei, cînd se iveau cele mai mici greutăți comerciale, era o adevărată cobe, îi spune acum vorbe blînde de îmbărbătare și îl asigură că lucrurile vor merge bine.

A doua zi dis-de-dimineață, de la ora șapte, Birotteau era de strajă în strada lui du Tillet. Dînd zece franci bacșiș portarului du Tillet, îl rugă să-l pună în legătură cu lacheul stăpînului său. César obținu favoarea să vorbească cu lacheul lui du Tiller și îi ceru acestuia, strecurîndu-i două monede de aur în mînă, să-l introducă la du Tillet, de îndată ce se va scula. Aceste mici sacrificii și aceste mari umilințe, comune celor care au ceva de cerut sau celor care stau pe lîngă rege, îi permiseră să-și ajungă scopul. La opt și jumătate, în momentul cînd fostul său vînzător își îmbrăca halatul de casă și se scutura de amorțeala somnului întinzîndu-se și căscînd, lucru pentru care îi cerea scuze fostului patron. Birotteau se pomeni față în față cu tigrul flămînd de răzbunare, pe care îl credea singurul său prieten.

— Nu te deranja, spuse Birotteau.

— Ce vrei, *nea* César? întrebă du Tillet.

César expuse, nu fără groaznice bătăi de inimă, răspunsul și pretențiile baronului de Nucingen. Du Tillet nu era atent, căuta foalele de aținat focul și-l certa pe lacheu pentru neîndeminarea lui.

Lacheul trăgea cu urechea, César nu-l observase, dar, cînd îl văzu, se opri jenat. Continuă, cînd du Tillet îi dădu pinteni:

— Zi, zi, te ascult, spuse distrat bancherul.

Nefericitul de Birotteau își simțea cămașa leoarcă în spate. Sudoarea îi îngheță cînd du Tillet întoarse spre el o privire fixă, arătînd niște pupile argintii tigrate cu fire de aur, care te străpungeau cu o lucire drăcească.

— Dragă patroane, Banca a refuzat niște polițe ale dumitale, trecute lui Gigonnet de către casa Claparon *fără garanție*. E vina mea? Se poate, dumneata, vechi judecător de comerț, să faci asemenea stîngăcii? Eu sînt bancher, înainte de toate. Îți dau bani dacă e nevoie, dar nu-mi pot expune semnătura unui refuz din partea Băncii. Căci pentru mine creditul e totul. Toți depindem de el. Vrei bani?

— Poți să-mi dai cît am nevoie?

— Depinde de sumă! Cît îți trebuie?

— Treizeci de mii de franci!

— Mă iei cam repede! zise du Tillet izbucnind în rîs.

Înșelat de luxul lui du Tillet, parfumierul își făcu curaj, spunîndu-și că așa rîde un om pentru care o asemenea sumă e lucru de nimic. Și răsuflă ușurat. Du Tillet sună.

— Cheamă-l pe casier.

— N-a venit încă, domnule, răspunse lacheul.

— Puşlamalele astea îşi bat joc de mine! Uite, e opt şi jumătate, pînă acuma trebuia să fi făcut afaceri de un milion.

După-cinci minute, urcă şi domnul Legras.

— Cît avem în casă?

— Numai douăzeci de mii de franci. Aţi dat ordin să cumpărăm cu bani gheaţă rente de treizeci de mii de franci, plătibili la 15.

— Aşa e, sînt încă buimac de somn.

Casierul se uită în mod ciudat la Birotteau şi ieşi.

— Dacă adevărul ar fi surghiunit de pe pămînt, ultimul cuvînt l-ar spune unui casier, zise du Tillet. Iar după o pauză îngrozitoare, în timpul căreia broboane de sudoare ieşiră pe fruntea parfumicrului: Nu ai ceva fonduri la tînărul Popinot, care s-a instalat acum?

— Ba da, spuse Birotteau cu naivitate. Crezi că ai putea sconta semnătura lui pentru o sumă mare?

— Adu-mi accepte de cincizeci de mii de franci pe numele lui, am să le scontez cu o dobîndă convenabilă la unul Gobseck, care e de înţeles cînd are bani de plasat, şi are.

Birotteau se întoarse acasă prăpădit, fără să fi băgat însă de seamă că bancherii şi-l zvîrleau unul altuia ca rachetele mingea; dar Constance ghicise că nu se mai putea spera într-un împrumut. Dacă trei bancheri îl refuzaseră, fără îndoială că toţi se informaseră asupra unui om cu atîta vază ca ajutorul de primar şi că, prin urmare, nu se mai putea recurge la Banca Franţei.

— Încearcă să preschimbi poliţele, îi spuse Constance; du-te la domnul Claparon, coasociatul tău, la toţi cei cărora le-ai semnat poliţe pentru ziua de 15 şi propune-le preschimbarea. Cu poliţele lui Popinot ai oricînd timp să te duci la camătari.

— Mîine e în 13! zise Birotteau nespus de abătut.

După expresia întrebuinţată în prospectul său, Birotteau *era dotat* cu un temperament sangvin, care consumă enorm prin emoţii şi prin gîndire şi care are absolută nevoie de somn pentru a-şi recupera pierderile. Césarine îl duse pe tatăl său în salon şi-i cîntă la pian, ca să-l distreze, *Visul lui Rousseau*, o bucată foarte frumoasă de Hérold, în timp ce Constance cosea lîngă el. Bietul om se întinse pe o sofa şi, de cîte ori ridica ochii spre soţia lui, o vedea zîmbind blînd; adormi aşa.

— Săracul de el! zise Constance, ce chinuri are de trăit!... Numai de-ar putea rezista!

— Da ce ai, mamă? întrebă Césarine, văzînd-o plîngînd.

— Dragă fată, văd apropiindu-se falimentul. Dacă tatăl tău va fi obligat să-şi depună bilanţul, să nu cerşim mila nimănui. Copila mea, fii pregătită să devii o simplă vînzătoare. Dacă te voi vedea privind cu curaj situaţia, voi avea şi eu puterea să reîncep viaţa. Îl cunosc pe tatăl tău, nu va sustrage nici un gologan, iar eu voi renunţa la drepturile mele; se va scoate în vînzare tot ce avem. Tu, copila mea, du-ţi mîine bijuteriile şi rochiile la unchiul Pillerault, căci tu n-ai nici o obligaţie.

Cesarine fu cuprinsă de o spaimă fără margini auzind aceste cuvinte spuse cu o simplitate cucernică. Făcu planul să-l caute pe Anselme, dar scrupulele o împiedicară să-l pună în aplicare.

A doua zi, la ora nouă, Birotteau se afla în strada Provence, pradă unor îngrijorări cu totul diferite de cele prin care trecuse. A cere un împrumut este o acțiune foarte simplă în comerț. De câte ori începi o afacere, e nevoie să găsești capitaluri. Dar să ceri preschimbări de polițe este, în jurisprudența comercială, ceea ce e poliția corecțională față de Curtea cu juri, un prim pas spre faliment, așa cum delictul duce la crimă. În acest caz, secretul neputinței de a face față plăților și al strîmtorării în care te afli ajunge pe alte mîini. Un negustor se dă legat de mîini și de picioare altui negustor, iar mila nu este o virtute care se practică la Bursă.

Parfumierul, care mergea altădată prin oraș cu fruntea sus și cu ochii scînteietori de încredere, era acum sleit din pricina îndoielilor și șovăia să intre la bancherul Claparon: începea să înțeleagă că, la bancheri, inima nu-i decît un fel de pipotă. Îi văzuse pe Claparon atît de brutal în veselia lui zgomotoasă și atît de prost crescut, încît tremura la gîndul să dea ochii cu el.

«E totuși mai aproape de popor, poate că va avea mai mult suflet!»

Acesta fu cel dintîi cuvînt acuzator pe care i-l dictă situația sa disperată.

César se înarmă cu ultima picătură de curaj pe care o mai avea în fundul sufletului și urcă scara spre un mezanin mic și prăpădit, la ferestrele căruia zărise perdele verzi, îngălbenite de soare. Citi pe ușă cuvîntul *Birouri* gravat în negru pe un oval de alamă; bătu, nimeni nu răspunse, intră. În încăperile mai mult decît modeste se simțea mizeria, zgîrcenia sau neglijența. Nici un funcționar nu se arătă în dosul grilajelor de sîrmă, așezate la înălțimea mîinii pe tăblii de lemn alb, nevopsit, care împrejmuiau mese și pupitre de lemn înnegrit. Aceste birouri părăsite erau pline de călimări cu crenceală mucegăită, de pene de gîscă zbîrlite ca părul unui șirengar sau răsfirate ca razele de soare, în sfîrșit, de dosare, de hîrtii, de imprimate, desigur nefolositoare. Pe locul de trecere, parchetul semăna cu cel al unui vorbitor de unternat, atît era de ros, de murdar și de jilav. A doua cameră, pe ușa căreia scria, mă rog, CASA, dădea și ea impresia de glumă sinistră ca și primul birou. Într-un colț se afla un fel de cușcă mare din lemn de stejar, cu zăbrele de sîrmă, cu ferestruică mobilă, în interiorul căreia se vedea o ladă enormă de fier, năpădită fără îndoială de șoareci. Această cușcă, a cărei ușă era deschisă, mai conținea un birou groaznic de strîcat și un fotoliu oribil, ciuruit, verde, cu fundul spart, din care ieșea părul de cal în cîrlionți zglobii, ca peruca patronului. Această cameră, de bună seamă salonul de altădată al apartamentului, devenit acum birou de bancă, avea ca podoabă principală o masă rotundă acoperită cu postav verde, cu cîteva scaune împrejur, și ele vechi, din marochin negru, prins în ținte ruginite. Pe șemineul, destul de elegant, nu se vedea nici o urmă de funingine, semn că nu se făcea foc în el; și placa din față lui era

curată, iar oglinda de deasupra, pingărită de muşte, avea un aspect meschin, ca şi pendula de lemn de mahon, care provenea, desigur, din vînzarea mobilelor vreunui notar bătrîn şi care nu făcea nici o plăcere ochiului. De altfel, la întristarea ochiului contribuiau şi cele două sfeşnice fără luminări, şi praful lipicios de peste tot. Tapetul cenuşiu, cu marhgini roz, avea dîre de fum, semn că sălăşluiseră acolo ceva fumători. Începerea amintea cum nu se poate mai bine de salonul banal numit de ziare *Cabinet de redacţie*. Birotteau, temindu-se să nu fie indiscret, bătu scurt de trei ori la uşa din faţa celei prin care intrase.

— Intră! strigă Claparon, iar tonul vocii arătă că venea de departe, trecînd printr-o cameră goală în care parfumierul auzea pîrîind focul, dar în care nu se afla bancherul.

Camera aceasta îi servea, într-adevăr, drept cabinet particular. Între audienţa fastuoasă de la Keller şi nepăsarea ciudată a acestui pretins mare industriaş era aceeaşi diferenţă ca între palatul din Versailles şi coliba unui şef al huronilor. Parfumierul văzuse grandorile Băncii, acum avea să-i vadă giumbuşlucurile.

Claparon era culcat într-un fel de şăliţă lunguiaţă din spatele cabinetului; şi aici deprinderile unei vieţi nepăsătoare stricaseră, prăpădiseră, unseseră, amestecaseră, rupseseră, ruinaseră toată mobila, care la început fusese aproape elegantă. Văzîndu-l pe Birotteau, bancherul îşi puse un halat jegos, lăsă pipa din gură şi trase perdelele patului cu o reţeiciune care-i dădu de gîndit naivului parfumier.

— Luaţi loc, domnule, spuse bancherul improvizat.

Claparon, fără perucă şi cu capul înfăşurat într-un fular strîmb, îi apăru lui Birotteau cu atît mai hidos, cu cît halatul întredeschis lăsa să se vadă un fel de flanelă albă tricotată, acum cafenie: fusese purtată un timp mult prea îndelungat.

— Vreţi să luaţi dejunul cu mine? zise Claparon, amintindu-şi de balul parfumierului şi voind atît să se revanşeze, cît şi să-i alunge bănuielile prin această invitaţie.

O masă rotundă, de pe care fuseseră ridicate la repezeală hîrtiile, trăda, într-adevăr, o tovărăşie plăcută: se vedeau pe ea un pateu, stridii, vin alb şi obişnuita tocană de rinichi cu sos de şampanie, acum sleită. În faţa căminului cu cărbuni se rumenea o omletă cu trufe. În sfîrşit, două tacîmuri şi două şervete pătate de la masa din ajun ar fi lămurit pe cel mai nevinovat om din lume. Crezîndu-se dibaci, Claparon insistă, cu tot refuzul lui Birotteau.

— Aşteptam pe cineva, dar acel cineva mi-a trimis vorbă că nu vine, rosti tare şiretul voiajor, ca să fie bine auzit de persoana ascunsă, desigur, în păturî.

— Domnule, zise Birotteau, vin numai pentru afaceri şi nu vă reţin mult.

— Sînt peste cap de ocupat, răspunse Claparon arătînd un birou cu capac şi nişte mese pline de hîrtii, n-am timp nici să răsuflu. Nu primesc decît simbăta, dar pentru dumneata, scumpe domn, sînt totdeauna acasă! Nu mai găsesc timp nici să iubesc, nici să hoinăresc, pierd şi simţul

afacerilor, care, pentru a funcționa cum trebuie, are nevoie de răgazuri dozate științific. Nu mă mai vede nimeni pe bulevarde dispus să casc gura. Ce mai! Afacerile mă plictisesc, nici nu mai vreau să aud de ele; am bani destui, dar nu voi avea niciodată fericire destulă. Ce să zic, aș vrea să călătoresc, să văd Italia! Oh! scumpă Italie! frumoasă chiar în mijlocul nenorocirilor, pământ minunat, unde voi întîlni fără îndoială o italiancă blîndă și maiestuoasă! Totdeauna mi-au plăcut italiencele! Ai cunoscut vreodată de aproape o italiancă? Nu? Ei, atunci vino cu mine în Italia. O să vizităm Veneția, reședința dogilor, căzută atît de nepotrivit în mîinile lipsite de inteligență ale Austriei, unde artele sînt necunoscute! Ce mai! Să lăsăm în plata domnului afacerile, canalele, împrumuturile și guvernele. Eu sînt băiat bun cînd am buzunarul plin. La naiba! Hai să plecăm.

— Un singur cuvînt, domnule, și vă las, zise Birotteau. Ați trecut polițele mele domnului Bidault.

— Vrei să spui lui Gigonnet, drăgușul de Gigonnet, un om înțe... legător... ca un laț.

— Da, reluă César. Aș vrea... și pentru aceasta mă bizui pe onoarea și pe delicatețea dumneavoastră...

Claparon făcu o plecăciune.

— Aș vrea să le preschimb...

— Imposibil, răspunse răspicat bancherul, nu sînt singur în afacere. Ne adunăm în consiliu, un adevărat parlament, dar în care ne înțelegem ca boabele în păstaie. Să vezi ce mai deliberări! Terenurile de la Madeleine sînt fleacuri; noi operăm în altă parte. Ei, dragă domnule, dacă nu ne-am fi angajat pe Champs-Élysées, în jurul Bursei care e pe terminate, în cartierul Saint-Lazare și la Tivoli, s-ar chema că n-am fi, cum spune butoiul de Nucingen, în *avageri*. Ce reprezintă Madeleine? O prăpădită de afacere, acolo! Hei! noi nu ne ținem de *ciubucuri* mărunte, iubitule, spuse el bătîndu-l pe burtă pe Birotteau și luîndu-l de mijloc. Hai, acum să luăm masa și vorbim noi, reluă Claparon ca să-și îndulcească refuzul.

— Bucuros, zise Birotteau. «Și-atîta pagubă pentru musafiră», se gîndi parfumierul, care-și puse în gînd să-l cherchelească pe Claparon ca să afle care erau adevărații lui asociați într-o afacere ce începea să-i pară suspectă.

— Bun! — Victorie! strigă bancherul.

La această chemare, apăru o adevărată Léonarde, înzorzonată ca o negustoreasă de pește.

— Spune funcționarilor mei că nu sînt acasă pentru nimeni, nici chiar pentru Nucingen, Keller, Gigonnet și ceilalți!

— N-a venit decît domnul Lempereur.

— Să primească el pe oamenii de vază. Plevușca să nu păsească dincolo de primul birou. Să se spună că eu... cuget la o înghițitură... de șampanie.

Să-l cherchelești pe un fost comis-voiajor e lucru imposibil. César luă fleăreala de om prost crescut a asociatului său drept simptomele beției și încercă să-l descoasă.

— Ticălosul de Roguin mai are legături cu dumneata, zise Birotteau, ar trebui să-i scrii să ajute un prieten pe care l-a compromis, un om cu care lua masa în fiecare duminică şi pe care-l cunoaşte de douăzeci de ani.

— Roguin?... Un prost! Partea lui e acum a noastră. Nu fi trist, dragă, o să fie bine. Plăteşte la 15, şi data următoare vedem noi! Spun şi ei aşa: vedem noi... (un pahar de vin!) căci fondurile nu mă privesc în nici un fel. Ei, şi dacă nu plăteşti, nu mă supăr, eu nu particip la afacere decît pentru comisionul de cumpărare şi un beneficiu asupra realizărilor; drept care îi lucrez pe proprietari... Înţelegi? Dumneata ai asociaţi solizi, aşa că nu mi-e teamă, dragă domnule. În ziua de azi se adună mai mulţi pentru o afacere! O afacere necesită concursul atîtor capacităţi! Intră cu noi în afaceri. Nu-ţi pierde vremea cu borcane de pomadă şi cu piepteni: asta-i prost! foarte prost! Publicul trebuie ras şi tuns, fă Speculă.

— Speculă? zise parfumierul, ce fel de comerţ e ăsta?

— E comerţul abstract, răspunse Claparon, un comerţ care nu va ieşi la iveală decît peste vreo zece ani, după părerea marelui Nucingen, Napoleonul finanţei; prin el, omul cuprinde totalitatea cifrelor şi ştie să ia smîntîna veniturilor înainte ca ele să existe; e o concepţie uriaşă, un mijloc de a exploata speranţa, în sfîrşit o nouă Cabală! Nu sîntem încă decît zece sau douăsprezece capete pricepute, iniţiate în secretele cabalistice ale acestor minunate combinaţii. César deschidea ochii mari şi ciulea urechile, încercînd să înţeleagă acest mişmaş frazeologic.

— Ştii, zise Claparon după o pauză, pentru asemenea lovituri trebuie oameni, nu glumă. Iată, de pildă, pe omul cu idei care n-are nici o para, ca toţi oamenii cu idei. Oamenii ăştia gîndesc şi cheltuiesc cu capul aiurea. Îa închipuieşte-ţi un porc care umblă leîa într-o pădure în care sînt trufe! Se ţine de el un îndrăzneţ, omul banilor, care aşteaptă grohăitul porcului cînd a găsit trufele. Tot aşa, cînd omul cu idei a găsit o afacere bună, omul banilor îl bate pe umăr şi îi spune: «Cum vine asta? Te duci de ripă, dragă, nu eşti destul de solid; uite o mie de franci şi lasă-mă pe mine să pun în scenă afacerea!» Bun, Bancherul îi convoacă atunci pe industriaşi. «Prieteni, la lucru! prospecte! trîmbiţă!» Se ia cornul de vînătoare şi se anunţă: «O sută de mii de franci pentru cinci parale!» sau cinci parale pentru o sută de mii de franci, mine de aur, mine de cărbuni... În fine... toată *cacealmaua* comerţului. Se cumpără părerea oamenilor de ştiinţă sau de artă, începe bîlciul, publicul intră, plăteşte şi e mulţumit, iar noi avem încasările. Porcul e pus în coteţ cu cartofi, ca să aibă ce mînca, iar ceilalţi se scaldă în bancnote. Uite-aşa, dragă domnule. Intră în afaceri. Ce vrei să fii? Porc, curcan, paiaţă sau milionar? Gîndeşte-te la asta: ţi-am formulat teoria împrumuturilor moderne. Vino pe la mine, vei găsi întotdeauna un băiat vesel. Veselia franceză, gravă şi uşuratică totodată, nu strică în afaceri, dimpotrivă! Oamenii care ciocnesc un pahar de vin sînt gata să cadă la înţelegere! Hai, încă un pahar de şampanie? e de bună calitate, să ştii! Mi-a trimis-o cineva chiar din Epernay, cineva care a vîndut multe sticle şi pe preţ

bun datorită mie (eram pe-atunci băgat în vinuri). Se arată recunoscător şi-şi aminteşte de mine, deşi îmi merge bine. Asta-i rar.

Birotteau, mirat de uşurătatea şi de tonul nepăsător al acestui om pe care lumea îl credea deosebit de adînc şi de capabil, nu mai îndrăznea să-i pună nici o întrebare. Stîrnit şi ameţit totodată de şampanie, îşi aminti totuşi de un nume pe care îl rostise du Tillet şi întrebă cine este şi unde locuieşte domnul Gobseck, bancherul.

— Aici ai ajuns oare, dragă domnule? zise Claparon. Gobseck e bancher aşa după cum călăul Parisului e medic. Primul său cuvînt este «cincizeci la sută»; e din şcoala lui Harpagon: îţi pune la dispoziţie canari, şerpi împăiaţi, blănuri vara şi pînză de bumbac iarna. Şi cu ce valori poţi să-i asiguri? Ca să primească o poliţă, trebuie să-i laşi zălog nevasta, fiica, umbrela, totul, pînă la cutia de pălării, papucii (curată comedie!)! lopăţica, cleştele de la sobă şi lemnele pe care le ai în pivniţă!... Gobseck! Gobseck! prăpădenie! Cine te-a îndrumat la ghilotina asta financiară?

— Domnul du Tillet.

— Ah, puşlamaua, îl recunosc. Am fost prieteni pe vremuri. Dacă ne-am certat de nu ne mai salutăm, poţi să mă crezi că scîrba mea e întemeiată: m-a lăsat să citesc pînă în fundul sufletului lui mocirlos şi mi s-a făcut greaţă la balul strălucit pe care ni l-ai dat; nu-l pot suferi, îngîmfat cum e, din pricină că se ţine cu o notăreasă. Eu, dacă vreau, găsesc marchize, iar el n-o să aibă niciodată stima mea! Ah! Stima mea e o prinţesă care n-o să ajungă niciodată în patul lui. Da ia spune, nenişorule, ştii că ai haz, cum vine asta, ne trăsneşti cu ditai balul şi, după două luni, ceri preschimbări de poliţe! Să ştii că ajungi departe. Hai să facem afaceri împreună. Dumneata ai o reputaţie care-mi poate servi. Oh! Du Tillet era sortit să-l înţeleagă pe Gobseck. Du Tillet n-o să sfîrşească bine pe piaţă. Dacă e, cum umblă vorba, *informatorul* bătrînului Gobseck, apoi nu-i merge multă vreme. Gobseck stă în colţul plasei lui, pîndind ca un păianjen bătrîn care a făcut înconjurul lumii. Mai curînd sau mai tîrziu, *hîrşt*, cămătarul mi ţi-l înghite, cum fac eu cu paharul ăsta de vin. Cu atît mai bine. Du Tillet mi-a jucat o festa... tii! ce festă îngrozitoare!

După o oră şi jumătate petrecută în flecăreli fără nici o noimă, Birotteau voi să plece, mai ales cînd văzu că fostul comis-voiajor se pregăteşte să-i povestească istoria unui deputat din Marsilia, îndrăgostit de o actriţă care juca rolul FRUMOASEI ARSÈNE şi pe care publicul regalist din sală o fluiera.

— Se ridică, zise Claparon, şi se apleacă din lojă în afară *Vai de cîni o şuierat!... Dacă-l o fimei, o însemn eu; dacă-i un bărbat, videm noi; dacă nu-i nici una, nici alta, să-l ferească Dumnezeu!...* Ştii cum s-a terminat istoria?

— Bună ziua, domnule, zise Birotteau.

— O să trebuiască să mai vii pe la mine, îi spuse atunci Claparon. Prima poliţă *Cayron* ni s-a întors protestată şi, eu fiind girantul, am plătit-o. O să ţi-o expediez dumitale, căci afacerile sînt afaceri.

Birotteau se simți lovit tot atît de adînc în inimă de această serviabilitate rece și maimuțărească, pe cît fusese de asprimea lui Keller sau de batjocura nemțească a lui Nucingen. Familiaritatea acestui om și confidențele lui grotești, stîrnite de șampanie, îl scîrbiseră pe parfumier, care, om cinstit cum era, avu impresia că iese dintr-un local rău famat al finanței. Cobori scara și porni pe străzi fără să știe încotro merge. Luă la rînd bulevardele, ajunse în strada Saint-Denis, își aminti de Molineux, și se îndreptă spre Curtea batavă. Urcă scara murdară și sucită pe care nu de mult o urcase plin de glorie și de trufie. Își aminti zgîrcenia meschină a lui Molineux, și nevoia de a se ruga de el îl cutremură. Ca și la prima vizită a parfumierului, proprietarul era la gura sobei, dar acum își digera dejunul; Birotteau își formulă cererea.

— Să preschimbați o poliță de o mie două sute de franci? spuse Molineux arătînd o neîncredere batjocoritoare. Nu se poate să fi ajuns acolo, domnule. Dacă n-aveți o mie două sute de franci în ziua de 15 ca să-mi plătiți polița înseamnă că o să-mi trimiteți înapoi neplătită și chitanța de chirie? Ah! Mi-ar părea rău, fiindcă eu nu fac polițeturi cînd e vorba de bani; tot venitul meu e doar din chirii. Altfel, cum aș plăti la rîndu-mi ceea ce datorez? Un negustor nu poate dezaproba acest principiu salutar. Banul nu ține seamă de nimeni; banul n-are urechi; banul n-are inimă. Iarna e grea, uite că s-au scumpit și lemnele. Dacă nu plătiți în ziua de 15, veți primi în ziua de 16, la amiază, o mică notificare. Ei, da Mitral, portărelul dumneavoastră, e și al meu; o să vă trimită notificarea în plic, cu toate menajamentele cerute de înalta dumneavoastră situație.

— Domnule, eu n-am fost în viața mea dat în judecată, zise Birotteau.

— Totul are un început, spuse Molineux.

Consternat de ferocitatea fățișă a bătrînelului, parfumierul se simți doborît, căci auzi sunîndu-i în urechi clopotele falimentului. Fiecare dangăt îi amintea ce spusese el despre falimente, principiile lui neînduplecate. Propriile lui păreri i se înfigeau ca niște săgeți de foc în substanța moale a creierului.

— Încă ceva, zise Molineux, ați uitat să scrieți pe poliță: *valoarea primită în chirie*, ceea ce îmi poate da avantaj printe creditori.

— Situația mea îmi interzice să fac ceva în detrimentul creditorilor mei, zise parfumierul, năucit în fața prăpastiei pe care o vedea întredeschizîndu-se.

— Bine, domnule, foarte bine! Credeam că nu mai am nimic de învățat în materie de contracte de la domnii chiriași. Acum învăț de la dumneavoastră că nu trebuie să primești niciodată plată în poliță. Ah! Voi face proces, căci răspunsul pe care mi l-ați dat arată că nu vă veți onora semnătura. Speța interesează pe toți proprietarii din Paris.

Birotteau plecă dezgustat de viață. Este în firea oamenilor simțitori și slabi să se descurajeze la primul refuz, așa după cum un prim succes îi încurajează. César nu-și mai puse nădejdea decît în devotamentul tînărului Popinot, la care se gîndi, bineînțeles, cînd ajunse în piața Innocents.

— Bietul băiat, cine s-ar fi gîndit la asta, acum șase săptămîni, în grădina Tuileries, cînd îl lansam!

Era aproape de ora patru, cînd magistrații pleacă de la tribunal. Din întîmplare, judecătorul de instrucție venise să-și vadă nepotul. Judecătorul acesta, unul din spiritele cele mai pătrunzătoare în materie de morală, avea un fel de al șaselea simț care-i permitea să vadă intențiile secrete, să recunoască semnificația faptelor omenești celor mai indiferente, germenii unei crime, rădăcinile unui delict; se uită la Birotteau fără ca Birotteau să bage de seamă. Parfumierul, nemulțumit de prezența unchiului, îi păru stingherit, preocupat, gînditor. Tînărul Popinot, prins cu treburi, cu pana după ureche, era, ca de obicei, plin de umilință în fața tatălui Césarinei. Frazele banale spuse de César asociatului său îi părură judecătorului că ascund o cerere importantă. În loc să plece, iscusitul magistrat rămase la nepotul său peste voința acestuia, căci bănuia că parfumicrul va încerca să scape de el plecînd cel dintîi. Cînd plecă Birotteau, plecă și judecătorul, dar îl zări pe Birotteau făcîndu-și de lucru pe partea străzii Cinq-Damiants care dă în strada Aubry-le-Boucher. Această mărunță imprejurare dădu de bănuit bătrînului Popinot în privința intențiilor lui César; ieși atunci în strada Lombards și, cînd îl văzu pe parfumier întorcîndu-se la Anselme, se întoarse repede și el.

— Dragă Popinot, îi spuse César asociatului său, vin să-ți cer un serviciu.

— Ce trebuie să fac? zise Popinot cu o căldură generoasă.

— Ah! îmi salvezi viața! exclamă parfumierul, fericit de această căldură sufletească ce scînteia în mijlocul ghețurilor prin care rătăcea de douăzeci și cinci de zile... Ar trebui să-mi dai cincizeci de mii de franci avans din partea mea de beneficii, o să vedem cum facem cu plata.

Popinot se uită fix la César. César plecă ochii. În acel moment reapăru judecătorul.

— Băiete... Ah! mă ierți, domnule Birotteau! — Băiete, am uitat să-ți spun...

Și, cu un gest poruncitor de magistrat, judecătorul îl scoase pe nepot în stradă și-l sili, deși era numai în haină și cu capul gol, să-l asculte în timp ce mergea spre strada Lombards.

— Nepoate, mă iem că fostul tău patron e așa de încurcat în afaceri, încît poate fi obligat să depună bilanțul. Înainte de a ajunge aici, oamenii care numără patruzeci de ani de cinste, oamenii cei mai virtuoși, în dorința de a-și păstra neatinsă onoarea, fac ca jucătorii cei mai pătimași; sînt în stare de orice: își vînd nevestele, se slujesc de fetele lor, își compromit cei mai buni prieteni, pun amanet ceea ce nu le aparține; se apucă să joace, devin aciori, mincinoși; știu să verse lacrimi. În sfîrșit, am văzut lucrurile cele mai extraordinare. Tu însuți ai fost martor ce om cumsecade părea Roguin, căruia i-ai fi dat totul pe mînă. Nu aplic aceste concluzii severe domnului Birotteau, îl cred cinstit; dar dacă îți cere ceva împotriva legilor comerțului, ca, de pildă, să semnezi polițe

de complezență sau să te lansezi într-un sistem de *efecte trecute din mînă în mînă*, care, după mine, este un început de tîlhărie, căci seamănă cu banii falși, făgăduiește-mi să nu semnezi nimic fără să mă consulți. Gîndește-te că, dacă o iubești pe fata lui, chiar în interesul iubirii tale nu trebuie să-i distrugi viitorul. Dacă domnul Birotteau trebuie să se prăbușească, la ce bun să vă prăbușiți amîndoi? Ar însemna să vă lipsiți și unul și celălalt de toate perspectivele întreprinderii tale comerciale, care va fi pentru el un refugiu.

— Îți mulțumesc, unchiule: e bine de știut, spuse Popinot, care-și explică atunci exclamația disperată a patronului său.

Negustorul de uleiuri fine și de altele se întoarse în prăvălia lui întunecoasă, întunecat la față. Birotteau băgă de seamă schimbarea.

— Fiți bun și veniți în camera mea, vom sta mai bine de vorbă decît aici. Ne-ar putea auzi vînzătorii, deși sînt foarte ocupați.

Birotteau îl urmă pe Popinot cu neliniștea condamnatului care se află între casarea sentinței și respingerea recursului.

— Scumpul meu binefăcător, zise Anselme, să nu vă îndoiți de devotamentul meu, e nemărginit. Îngăduiți-mi doar să vă întreb dacă această sumă vă salvează cu totul sau folosește numai la amînarea unei catastrofe, și atunci la ce bun să mă tîriți și pe mine? Aveți nevoie de polițe pe nouăzeci de zile. Ei bine, peste trei luni îmi va fi, desigur, imposibil să le plătesc.

Birotteau se ridică palid și solemn și-l privi pe Popinot.

Popinot, înspăimîntat, exclamă:

— Le fac, dacă țineți.

— Nerecunoscătorule! zise parfumierul, adunîndu-și toate forțele pe care le mai avea pentru a azvîrli acest cuvînt în fața lui Anselme ca o pecete a nelegiuirii.

Birotteau merse spre ușă și ieși. Popinot, revenindu-și din impresia pe care i-o produsese acest cuvînt îngrozitor, se repezi pe scară, alergă în stradă, dar nu mai dădu de parfumier. I se părea iubitului Césarinei că are mereu în urechi groaznica sentință, că înaintea ochilor îi stă mereu figura descompusă a bietului César; i se păru, în sfîrșit, că trăiește, ca Hamlet, cu un spectru înspăimîntător alături.

Birotteau se învîrti pe străzile cartierului ca un om beat. Nimeri, în cele din urmă, pe chei, o luă înainte și ajunse la Sèvres, unde petrecu noaptea într-un han, înnebunit de disperare; iar nevastă-sa, înspăimîntată, nu îndrăzni să-l caute nicăieri. Căci într-o asemenea împrejurare o alarmă necugetată e fatală. Înțeleapta Constance își jertfi îngrijorarea reputației comerciale; așteptă toată noaptea, cînd rugîndu-se, cînd tresărind de spaimă. Să fi murit César? Sau se dusese undeva, afară din oraș, mînat de o ultimă speranță? A doua zi dimineață se prefăcu că are cunoștință de cauza absenței lui; dar văzînd că la ora cinci Birotteau nu se întorsese încă, trimise să-l cheme pe unchiu-său și-l rugă să se ducă la morgă. În tot acest timp curajoasa femeie nu se mișcă din prăvălie, iar fiică-sa stătu alături de ea, brodînd. Amîndouă răspundeau clienților, impunîndu-și o expresie calmă a feței, nici tristă,

nici zîmbitoare. Cînd Pillerault se înapoie, era însoțit de César. La întoarcerea de la Bursă, îl găsise dînd tîrcoale tripourilor de la Palais-Royal, nehotărît dacă să intre sau nu în sălile de joc. Ziua aceea era ziua de 14. César nu putu lua nimic în gură la cină. Stomacul lui, prea tare contractat, nu primea alimentele. Seara fu și ea groaznică. Negustorul trecu pentru a suta oară prin acele alternative teribile de speranță și de disperare care, făcînd sufletul să urce pe toată gama simțirilor vesele și prăbușindu-l apoi în cea mai cruntă simțire a durerii, macină ființele slabe. Derville, avocatul lui Birotteau, intră iute în salonul splendid unde doamna César abia-l putea ține pe bietul ei, soț, care voia neapărat să se culce la etajul al cincilea, «ca să nu mai văd, spunea el, monumentele nebuniei mele».

— Procesul a fost cîștigat, zise Derville.

La aceste cuvinte, figura crispată a lui César se destinse, dar bucuria lui îi sperie pe unchiul Pillerault și pe Derville. Femeile ieșiră înspăimîntate și se duseră să plîngă în camera Césarinei.

— Atunci pot împrumuta? exclamă parfumierul.

— Ar fi imprudent, zise Derville, căci ei fac apel și Curtea poate reveni asupra hotărîrii; dar într-o lună avem sentința definitivă.

— O lună!

César căzu într-o toropeală din care nimeni nu încercă să-l scoată. Acest soi de catalepsie inversă, în timpul căreia corpul trăia și suferea, în vreme ce funcțiile inteligenței erau suspendate, acest răgaz binevenit fu socotit ca o binefacere dumnezeiască de Constance, de Césarine, de Pillerault și de Derville, care chibzuiseră bine. Astfel, Birotteau putu suporta sfîșietoarele emoții din noaptea aceea. Ședea într-un fotoliu adînc la gura sobei; de partea cealaltă stătea nevastă-sa, care-l privea atent, cu un zîmbet blînd pe buze, unul din acele zîmbete care dovedesc că femeile sînt mai aproape decît bărbații de firea îngerilor, pentru că știu să îmbine mila deplină cu o duioșie nemărginită; această taină o dețin doar îngerii, care apar doar în acele vise presărate de providență la lungi răstimpuri în viața omului. Césarine stătea pe un scăunel la picioarele maică-si și se apleca din cînd în cînd peste mîinile tatălui ei, atingîndu-le ușor cu părul, mîngîiere în care încerca să exprime simțirile pentru care vocea e nepotrivită în asemenea crize.

Stînd în fotoliu, aidoma cancelarului de l'Hospital a cărui statuie se află în peristilul Camerei deputaților, Pillerault, filozoful pregătit pentru orice împrejurare, avea imprimată pe față înțelepciunea sfincșilor egipteni și stătea de vorbă, încet, cu Derville. Constance fusese de părere să fie consultat avocatul, a cărui discreție nu putea fi pusă la îndoială. Cunoscînd pe dinafară bilanțul, ea expusese situația, în șoaptă, lui Derville. După o consfătuire de vreo oră, de față cu parfumierul toropit, care n-auzea nimic, avocatul dădu din cap, privindu-l pe Pillerault.

— Doamnă, zise el, cu oribilul sînge rece al oamenilor de afaceri, trebuie depus bilanțul. Chiar presupunînd că, printr-o manevră oarecare, reușiți să făceți plățile de mîine, aveți de achitat cel puțin trei sute de mii de franci înainte de a putea face vreun împrumut asupra tuturor

terenurilor. Față de un pasiv de cinci sute cincizeci de mii de franci, prezentați un activ foarte frumos, foarte productiv, dar nerealizabil imediat, așa că după un timp veți fi la pământ. Părerea mea e că-i mai bine să sari pe fereastră, decît să te lași dat de-a dura pe scară.

— Asta-i și părerea mea, copila mea, zise Pillerault.

Doamna César și Pillerault îl conduseră pe Derville pînă la scară.

— Bietul tata! zise Césarine, care se ridică încetișor ca să-l sărute pe frunte pe César. Anselme n-a putut face nimic? întrebă ea cînd unchiul și mama ei se întoarseră în salon.

— Nerecunoscătorul! exclamă César, izbit de acest nume, în singurul loc viu al memoriei sale, ca o clapă de pian a cărei coardă a lovit-o ciocănașul.

Din momentul cînd acest cuvînt îi fusese aruncat ca un blestem, tînărul Popinot nu mai putuse închide ochii nici o clipă și nici o clipă nu se putuse liniști. I se părea nenorocitului că unchiul său merită să fie blestemat; se dusese la el. Pentru a face să capituleze vechea lui experiență judiciară, desfășurase elocința dragostei, cu speranța de a convinge un om asupra căruia cuvintele omenești alunecau ca apa pe o mușama: un judecător!

— Din punct de vedere comercial, îi spuse el, uzanțele permit ca asociatul care conduce afacerea să remită o anumită sumă asociatului comanditar ca avans asupra beneficiilor, și asociația noastră va realiza beneficii. Examinînd bine situația, mă simt în stare să plătesc patruzeci de mii de franci în trei luni! Cinstit cum e, domnul César va întrebuința acești patruzeci de mii de franci ca să-și plătească polițele: nu ne putem îndoi de aceasta. Așa încît, în caz de faliment, creditorii nu ne vor putea învinui cu nimic! De altfel, unchiule, prefer să pierd patruzeci de mii de franci decît s-o pierd pe Césarine. În clipa asta, ea a aflat, desigur, refuzul meu și e pe cale să mă disprețuiască. Doar am făgăduit să-mi dau și viața pentru binefăcătorul meu. Sînt în situația tînărului marinar care n-are altceva de făcut decît să se scufunde ținînd mina căpitanului, sau a soldatului care trebuie să moară alături de generalul său.

— Ești un negustor prost, dar ai o inimă bună, nu-ți pot retrage stima mea, zise judecătorul strîngînd mîna nepotului. M-am gîndit mult la istoria asta, reluă el, știu că o iubești la nebunie pe Césarine și cred că poți satisface și legile inimii, și legile comerțului.

— Ah, unchiule, dacă ai găsit mijlocul, mi-ai salvat onoarea!

— Avansează-i lui Birotteau cincizeci de mii de franci, făcînd un act de răscumpărare asupra părții lui din afacerea cu uleiul, care a devenit un fel de proprietate; îți redactez eu actul.

Anselme îl îmbrățișă pe unchiul său, se întoarse acasă, semnă polițe de cincizeci de mii de franci și alergă din strada Cinq-Diamants în Piața Vendôme, așa încît, în momentul cînd Césarine, maică-sa și unchiul lor Pillerault îl priveau pe parfumier uimiți de tonul sepulcral cu care pronunțase cuvîntul «Nerecuscătorul!» ca răspuns la întrebarea fetei, ușa salonului se deschise și Popinot se arătă.

— Dragul şi multiubitul meu patron, zise el ştergîndu-şi fruntea asudată, iată ceea ce mi-aţi cerut.

Şi întinse poliţele.

— Da, am studiat bine situaţia mea, n-aveţi nici o grijă, voi plăti; dar salvaţi-vă, salvaţi-vă onoarea!

— Eram sigură de el! exclamă Césarine, apucînd mîna lui Popinot şi stringînd-o cu puterea emoţiei.

Doamna César îl sărută pe Popinot. Parfumierul se sculă ca un drept-credincios care iese din mormînt la auzul trîmbiţei vestind Judecata de Apoi şi întinse mîna, cu o mişcare frenetică, pentru a lua cele cincizeci de hîrtii timbrate.

— O clipă! spuse înfricoşătorul unchi Pillerault, smulgînd poliţele lui Popinot, o clipă!

Cele patru persoane constituind familia, César şi soţia lui, Césarine şi Popinot, fură zăpăciţi de gestul şi de accentul unchiului lor şi-l priviră cu groază cum rupe poliţele şi le aruncă în foc, fără ca cineva să se împotrivească.

— Unchiule!

— Unchiule!

— Unchiule!

— Domnule!

Cele patru voci se auziră deodată, ca patru inimi bătînd în una singură, într-o unanimitate înspăimîntătoare. Unchiul Pillerault îl luă pe după gît pe tînărul Popinot, îl strînse la piept şi-l sărută pe frunte.

— Eşti vrednic să fii iubit de toţi oamenii de inimă, îi spuse el. Dac-ai iubi-o pe fata mea şi ea ar avea un milion, iar tu numai atît (îi arătă cenuşa neagră a poliţelor), şi dacă ea te-ar iubi, aţi fi căsătoriţi în două săptămîni. Patronul tău, spuse el arătîndu-i-l pe César, e nebun. Nepoate, reluă grav Pillerault, adresîndu-se parfumierului, nepoate, nu-ţi mai face iluzii. Afacerile se fac cu bani, nu cu sentimente. Fapta lui Popinot e sublimă, dar zadarnică. Am stat două ceasuri la Bursă, nu ai credit nici de doi bani; toată lumea vorbea de dezastrul tău, de preschimbările de poliţe care ţi-au fost refuzate, de tentativele tale pe lîngă mai mulţi bancheri, de refuzul lor, de acţiunile tale disperate, de cele şase etaje pe care le-ai urcat să ceri unui proprietar, fiecar ca o moară stricată, să-ţi preschimbe o poliţă de o mie două sute de franci, de balul pe care l-ai dat ca să arunci praf în ochii oamenilor. Pînă acolo merge lumea, încît spune că n-aveai nici un ban la Roguin. Duşmanii voştri pretind că Roguin e un pretext. Un prieten al meu, pe care l-am rugat să afle tot, a venit şi mi-a confirmat bănuielile. Fiecare se aşteaptă să apară poliţe Popinot; se spune că l-ai făcut negustor dinadins, ca să-ţi servească de fabrică de poliţe. În sfîrşit, circulă în lumea negustorească, la ora actuală, toate calomniile şi bîrfelile pe care şi le atrage un om doritor de a urca o treaptă mai mult pe scara socială. Poţi colinda o săptămînă cu cele cincizeci de poliţe ale lui Popinot pe la toate băncile; nu vei obţine decît refuzuri umilitoare, nimeni nu ţi le va primi: cu ce e garantată suma la care le emiţi? Toţi cred că-l sacrifici pe bietul

băiat pentru a te salva. N-ai să faci altceva decît să distrugi de pomană creditul firmei Popinot. Știi cît ți-ar oferi cămătarul cel mai îndrăzneț pe aceste cincizeci de mii de franci? Douăzeci de mii, douăzeci de mii, m-auzi?! În comerț sînt momente cînd trebuie să poți da lumii impresia că ai o indigestie, cînd tu n-ai mîncat de trei zile; în ziua a patra ești primit în cămara Creditului. Tu nu poți rezista celе trei zile, aici e buba. Sărmane nepoate, ai curaj, trebuie să depui bilanțul. Popinot e aici, eu sînt aici; vom lucra amîndoi, de îndată ce se vor culca vînzătorii, ca să te cruțăm pe tine de chinurile astea.

— Unchiule!... spuse parfumicrul împreunînd mîinile.

— César, vrei să ajungi la un bilanț rușinos, fără nici un activ? Partea ta la Popinot îți salvează onoarea.

César, fulgerat de această ultimă țîșnitură de lumină, văzu în sfîrșit adevărul îngrozitor în toată întinderea lui; căzu din nou pe fotoliu, apoi în genunchi, gîndurile i se rătăciră, dădu în mintea copiilor; nevastă-sa îi crezu pe moarte și îngenunche și ea ca să-i ridice; dar făcu ca el cînd îl văzu că împreunează mîinile, că ridică ochii spre cer și că rostește, cu o solemnitate resemnată, în fața unchiului său, a fiicei sale și a lui Popinot, sublima rugăciune a catolicilor:

—Tatăl nostru carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vie împărăția ta, facă-se voia ta precum în cer, așa și pe pămînt. PÎINEA NOASTRĂ CEA DE TOATE ZILELE DĂ-NE-O NOUĂ ASTĂZI, *și ne iartă nouă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. Amin!"*

Ochii stoicului Pillerault se umplură de lacrimi. Césarine, copleșită, plîngea, cu capul pe umărul lui Popinot, care stătea palid și țeapăn ca o statuie.

— Hai să mergem jos, îi spuse tînărului fostul negustor, luîndu-l de braț.

La unsprezece și jumătate, îl lăsară pe César în grija soției și a fiicei sale. În acel moment, primul vînzător, Célestin, care condusese magazinul în timpul acestei furtuni ținute secretă, urcă scara ca să intre în salon. Auzindu-i pașul, Césarine alergă să-i deschidă, ca să nu-l lase să vadă halul în care se afla patronul său.

— Printre scrisorile primite astă-seară, zise el, era una din Tours, venită cu întîrziere din cauza adresei greșite. Mi-am închipuit că e de la fratele domnului și nu am deschis-o.

— Tată, spuse Césarine, o scrisoare de la unchiul din Tours!

— Ah! sînt salvat, strigă César. Fratele meu! fratele meu! spuse el, sărutînd scrisoarea.

RĂSPUNSUL LUI FRANÇOIS CATRE CÉSAR BIROTTEAU

Tours, 17 ale lunii.

«Multiubitul meu frate, scrisoarea ta mi-a pricinuit cea mai adîncă mîhnire; de aceea, după ce am citit-o, m-am dus să închin Domnului, în numele tău, sfînta jertfă a liturghiei, pentru ca prin mijlocirea singelui

vărsat de fiul său, dumnezeiescul nostru Mîntuitor, să privească cu îndurare spre necazurile tale. În clipa cînd am rostit în rugăciunea mea *Pro meo fratre Caesare*, mi s-au umplut ochii de lacrimi gîndindu-mă la tine, de care, din nefericire, sînt departe în zilele cînd vei fi avînd nevoie de ajutorul prieteniei frăjești. Dar mi-am spus că demnul și venerabilul domn Pillerault mă va înlocui, fără îndoială. Dragul meu César, nu uita, în mijlocul necazurilor tale, că viața aceasta e o viață de încercări și că-i trecătoare; că într-o zi vom fi răsplătiți fiindcă am suferit pentru sfîntul nume al Domnului, pentru sfînta sa biserică și pentru că am respectat cuvîntul evangheliei și am ținut calea cea dreaptă; altminteri, lucrurile din lumea aceasta n-ar avea înțeles. Îți amintesc aceste învățături, deși știu cît ești de cucernic și de bun, căci îi se poate întîmpla oamenilor care, ca și tine, sînt aruncați în furtunile lumești și zvîrliți pe marea primejdioasă a poftelor omenești să-și îngăduie a huli în mijlocul nenorocirii, tîrîți fiind ei de durere. Să nu blestemi nici pe oamenii care te vor lovi, nici pe Domnul a cărui voie e să toarne amărăciune în viața ta. Să nu te uiți spre pămînt, ci, dimpotrivă, ridică totdeauna ochii spre cer: de acolo vin mîngîierile pentru cei slabi, acolo e bogăția celor săraci, acolo e înfricoșarea bogatului...»

— Lasă astea, Birotteau, îi spuse nevastă-sa, și vezi dacă ne trimite ceva.

— O s-o mai citim noi, deseori, reluă negustorul, ștergîndu-și lacrimile și despăturînd scrisoarea, din care căzu un mandat asupra Tezaurului Regal. Eram sigur de el, bietul frate-meu, zise Birotteau, ridicînd mandatul.

...«M-am dus la doamna de Listomère, reluă el citind cu vocea sugrumată de lacrimi, și, fără să-i spun pricina cererii mele, am rugat-o să-mi împrumute atît cît poate dispune în favoarea mea ca să adaug la economiile mele. Mărinimia ei mi-a îngăduit să împlinesc suma de o mie de franci; ți-o trimit sub forma unui mandat asupra Tezaurului din partea perceptorului general din Tours."

— Mare scofală! zise Constance, uitîndu-se la Césarine.

«Lipsindu-mă de unele lucruri de prisos pentru viața mea, voi putea să înapoiez în trei ani doamnei de Listomère cei patru sute de franci pe care mi i-a împrumutat, așa că, dragă César, nu te gîndi la ei. Îți trimit tot ce am pe lume, dorind ca această sumă să poată contribui la încheierea cu bine a greutăților tale comerciale, care sînt, fără îndoială, trecătoare. Cunosc scrupulele tale și vreau să-ți preîntîmpin obiecțiile. Nu te gîndi nici să-mi dai vreo dobîndă la această sumă, nici să mi-o restituiești în zilele de belșug, care nu vor întîrzia să vină pentru tine, dacă Domnul va binevoi să asculte rugăciunile pe care le voi înălța zilnic. După ultima ta scrisoare, primită acum doi ani, credeam că ești bogat și mă gîndeam să împart cu cei săraci economiile mele; dar acum tot ce am e al tău. Cînd corabia ta va ieși cu bine din această furtună trecătoare, păstrează suma pentru nepoata mea Césarine, ca, la măritișul

ei să-şi poată cumpăra un fleac oarecare şi să-şi amintească astfel de un unchi bătrîn ale cărui mîini se vor ridica întotdeauna spre cer pentru a cere Domnului s-o binecuvinteze pe ea şi pe toţi cei dragi ei. În sfîrşit, dragul meu César, gîndeşte-te că nu sînt decît un biet preot, care tăiecşte în voia Domnului ca şi ciocîrlia cîmpului, care păşeşte pe cărarea sa, fără zgomot, străduindu-se să asculte de poruncile dumnezeiescului nostru Mîntuitor, şi căruia, prin urmare, îi trebuiesc prea puţine lucruri pentru trai. Astfel încît nu avea nici un scrupul în împrejurarea grea în care te găseşti şi gîndeşte-te la mine ca la cineva care-ţi poartă o mare dragoste. Preabunul nostru abate Chapeloud, căruia nu i-am dezvăluit situaţia ta, dar care ştie că îţi scriu, m-a însărcinat să-ţi trănsmit cele mai bune gînduri pentru toată familia şi-ţi urează mai departe noroc în afaceri. Cu bine, scumpe şi multiubite frate; doresc ca, în împrejurările în care te afli, îndurarea Domnului să-ţi ocrotească sănătatea, ţie, soţiei tale şi fiicei tale; vă urez tuturor răbdare şi curaj în nenorocire.

FRANÇOIS BIROTTEAU.
Preot, vicar al bisericii catedrale
şi parohiale Saint-Gatien
din Tours

— O mie de franci! zise doamna Birotteau furioasă.

— Pune-i bine, spuse César grav, n-are mai mult. De altfel sînt ai fetei, şi cu ei vom putea trăi fără să cerem nimic creditorilor.

— Au să creadă că le-ai sustras sume importante.

— O să le arăt scrisoarea.

— Au să zică că asta-i de ochii lumii.

— Doamne Dumnezeule! strigă Birotteau îngrozit, cînd mă gîndesc că şi eu am crezut astfel despre atîţia bieţi oameni care se aflau, desigur, în situaţia mea de azi.

Foarte îngrijorate de starea în care se afla César, mama şi fiica nu se clintiră de lîngă el, cosînd în tăcere. La două noaptea, Popinot deschise încet uşa salonului şi-i făcu semn doamnei César să coboare. Cînd îşi văzu nepoata, unchiul îşi scoase ochelarii.

— Copila mea, sînt speranţe, îi spuse el, nu e totul pierdut; dar bărbatul tău nu va putea rezista alternativelor unor tratative, aşa că le vom încerca noi, Anselme şi cu mine. Mîine stai tot timpul în magazin şi notează toate adresele de pe polițe. Aici mai avem de lucru pînă pe la patru. Uite ce plan am. De mine şi de domnul Rogon n-aveţi a vă teme ca creditori. Presupune apoi că cei o sută de mii de franci depuşi la Roguin au fost remişi celor în drept, deci tot nu i-aţi avea, aşa cum nu-i aveţi astăzi. Rămîn, aşadar, cei o sută patruzeci de mii de franci subscrişi la Claparon, pe care în tot cazul trebuia să-i plătiţi; aşa că nu de falimentul fraudulos al lui Roguin sînteţi ruinaţi. Eu cred că, pentru a face faţă obligaţiilor, ar fi o dată patruzeci de mii de franci de împrumutat mai curînd sau mai tîrziu, pe baza fabricilor, şi o dată şaizeci de mii de franci în polițe Popinot. Aşadar, se poate lupta. Căci, mai tîrziu, veţi putea face împrumuturi asupra terenurilor de la Madeleine.

Dacă creditorul vostru principal consimte să vă ajute, eu nu mă mai uit la averea mea, vînd rentele, rămîn sărac. Popinot va fi şi el între viaţă şi moarte; iar voi veţi depinde de orice fluctuaţie a pieţei. Dar uleiul va da, desigur, beneficii mari. Popinot şi cu mine ne-am consultat, o să vă sprijinim în această luptă. Ah, ce bucuros aş mînca pîine goală, numai să văd succesul mişind! Dar totul depinde de Gigonnet şi de asociaţii lui Claparon. Popinot şi cu mine ne ducem la Gigonnet, între şapte şi opt, ca să ştim ce intenţii au.

Constance se aruncă, nebună de bucurie, în braţele unchiului ei, fără glas, plîngînd şi suspinînd. Nici Popinot, nici Pillerault nu puteau şti că Bidault, zis Gigonnet, şi cu Claparon nu erau decît du Tillet sub altă formă şi că du Tillet ţinea să citească la *Anunţurile judiciare* acest groaznic articol:

«Conform hotărîrii tribunalului de comerţ, numitul César Birotteau, negustor de articole de parfumerie, locuind la Paris, în strada Saint-Honoré, nr. 397, este declarat în stare de faliment; se fixează provizoriu deschiderea falimentului la 16 ianuarie 1819. Jude-comisar, domnul Gobenheim-Keller. Agenţi, domnul Molineux.»

Anselme şi Pillerault cercetară pînă la ziuă afacerile lui César. La opt dimineaţa, aceşti doi eroici prieteni, unul militar bătrîn, celălalt sublocotenent abia ieşit, ei care numai prin procură aveau să cunoască groaznica nelinişte a celor ce urcaseră scara lui Bidault, zis Gigonnet, se îndreptară tăcuţi spre strada Greneta. Se frămîntau, Pillerault îşi trecu de mai multe ori mîna pe frunte.

Strada Greneta e o stradă în care toate casele, năpădite de tot felul de negoţuri, au un aspect respingător. Clădirile sînt groaznice. Domină murdăria uricioasă a fabricilor. Bătrînul Gigonnet locuia la etajul al treilea al unei case cu ferestrele basculante făcute din ocniuri de geam murdare. Scara cobora pînă în stradă. Portăreasa locuia la mezanin, într-un fel de cuşcă unde nu intra decît lumina de pe scară. Afară de Gigonnet, toţi locatarii aveau o meserie. Tot timpul intrau şi ieşeau lucrători, aşa încît treptele erau pline de un strat de noroi, fie uscat, fie jilav, după cum era vremea, şi de tot felul de gunoaie. La fiecare etaj al acestei scări puturoase se putea citi numele fabricantului locatar, scris cu litere aurii pe o placă de tinichea vopsită în roşu şi tăcuită, pe care mai puteai vedea şi mostre din capodoperele sale. De cele mai multe ori zăreai prin uşile deschise amestecul ciudat de gospodărie şi de atelier, auzeai ţipete şi miriituri nemaipomenite, cîntece şi fluierături care aminteau de ce se întîmplă la ora patru cu animalele din Jardin des Plantes. La etajul întîi, într-o cocină infectă, se fabricau cele mai frumoase bretele, constituind un *articol parizian*. La al doilea, în mijlocul celor mai murdare gunoaie, se confecţionau ambalajele de carton cele mai elegante care împodobesc vitrinele magazinului lui Susse de Anul Nou. Gigonnet avea o avere de un milion opt sute de mii de franci, cînd a murit la etajul al treilea din această casă, de unde nimeni şi nimic nu l-a putut scoate, deşi nepoată-sa, doamna Saillard, îi oferise un apartament într-o casă boierească din Place Royale.

— Curaj! zise Pillerault trăgînd de șnurul soneriei, terminat cu un picior de căprioară, în fața ușii cenușii și curate a lui Gigonnet.

Gigonnet veni el însuși să deschidă ușa. Cei doi ocrotitori ai parfumierului, care dădeau bătălia în arena falimentului, traversară mai întîi o cameră corectă și rece, fără perdele la ferestre. Apoi, se așezară toți trei în a doua cameră, unde cămătarul stătea în fața unei vetre pline de cenușă sub care lemnele se apărau de foc. Popinot simți că îngheață la vederea dosarelor verzi ale cămătarului, a răcelii mănăstirești a acestui cabinet în care trăgea ca într-o pivniță. Privi năucit la tapetul prost de hîrtie albăstruie presărată cu flori tricolore, lipit de pereți de vreo douăzeci și cinci de ani, și-și întoarse ochii întristați spre căminul împodobit cu o pendulă în formă de lră și cu niște vase lungulețe de porțelan albastru de Sèvres, montate luxos în alamă aurită. Aceste epave, culese de Gigonnet în naufragiul palatului Versailles, unde mulțimea sfărîmase totul, proveneau din budoarul reginei; dar alături de aceste lucruri minunate se aflau niște sfeșnice de fier dintre cele mai sărăcăcioase, amintind, prin contrast puternic, împrejurarea datorită căreia le stăpînea Gigonnet.

— Știu că nu veniți pentru voi, zise Gigonnet, ci pentru faimosul Birotteau. Ei bine, despre ce-i vorba, dragii mei?

— Știu că dumneata ești la curent cu toate, așa că vom fi scurți, spuse Pillerault. Ai polițe la ordinul lui Claparon?

— Da.

— Vrei să schimbi primele cincizeci de mii cu polițe din partea domnului Popinot, aici de față, contra scont, bineînțeles?

Gigonnet își scoase groaznica șapcă verde, care părea născută o dată cu el, își arătă țeasta fără păr de culoarea untului proaspăt, făcu o strîmbătură în genul lui Voltaire și zise:

— Vreți să mă plătiți cu ulei de păr, dar *ce-oi face* cu el?

— Dacă glumești, nu ne mai rămîne decît să spălăm putina, zise Pillerault.

— Vorbești ca un înțelept ce ești, îi spuse Gigonnet cu un zîmbet măgulitor.

— Și dacă garantez eu polițele domnului Popinot? zise Pillerault făcînd o ultimă sforțare.

— Dumneata ești aur curat, domnule Pillerault, dar eu n-am nevoie de aur, am nevoie numai de banii mei.

Pillerault și Popinot salutară și ieșiră. După ce coborî scara, lui Popinot îi tremurau încă picioarele.

— Oare om e ăsta? îi spuse el lui Pillerault.

— Așa pretinde lumea, răspunse bătrînul. Amintește-ți totdeauna de scuria ședință la care ai asistat, Anselme! Ai putut vedea Banca fără masca formelor plăcute. Evenimentele neprevăzute sînt șurubul teascului, noi sîntem strugurii, iar bancherii sînt butoiaele. Afacerea cu terenurile e, fără îndoială, bună; Gigonnet sau altcineva din spatele lui vrea să-l sugrume pe César ca să se îmbrace cu pielea lui: acuma, gata, nu mai e nici un leac. Asta-i Banca: să nu recurgi la ea niciodată!

În această dimineață îngrozitoare, pentru prima dată, doamna Birotteau luă adresele celor care veneau să-și încaseze banii și îl trimise înapoi pe încasatorul de la bancă fără să-i plătească. Pe la unsprezece, curajoasa femeie, fericită de a-i fi crutat pe soțul ei de aceste dureri, îl văzu întorcîndu-se pe Anselme și pe Pillerault, pe care-i aștepta cu neliniște crescîndă: citi sentința pe fețele lor. Depunerea bilanțului era inevitabilă.

— O să moară de durere, spuse biata femeie.

— Ți-o doresc, spuse grav Pillerault; este însă destul de religios pentru ca, în împrejurările actuale, duhovnicul său, abatele Loraux, să-l poată salva.

Pillerault, Popinot, și Constance așteptară ca un vînzător să-l aducă pe abatele Loraux înainte de a-i prezenta lui César bilanțul pe care Célestin îl pregătise pentru semnătură. Vînzătorii erau disperați, își iubeau patronul. La ora patru preotul sosi, Constance îl puse la curent cu nenorocirea ce se abătuse asupra lor, și abatele urcă scara cum urcă un soldat la asalt.

— Știu pentru ce veniți, exclamă Birotteau.

— Fiule, zise preotul, sentimentele dumitale de resemnare față de voința dumnezeiască îmi sînt de multă vreme cunoscute, dar acum trebuie să le pui în aplicare: ține ochii îndreptați mereu spre cruce, privește-o neîncetat și gîndește-te la umilințele pe care le-a îndurat Mîntuitorul oamenilor și cît de crude au fost patimile lui; astfel vei putea suporta umilirea pe care ți-o trimite Domnul...

— Fratele meu, abatele, m-a și pregătit, spuse César arătîndu-i scrisoarea, pe care o recitise, și întinzîndu-i-o.

— Ai un frate bun, zise domnul Loraux, o soție virtuoasă și blîndă, o fiică iubitoare, doi prieteni adevărați, pe unchiul dumitale și pe dragul de Anselme, doi creditori îngăduitori, pe soții Ragon; toate aceste inimi bune vor turna neîncetat balsam pe rănile dumitale și te vor ajuta să-ți porți crucea. Făgăduiește-mi să ai tăria unui martir și să primești lovitura fără să te pierzi.

Abatele tuși ca să-l prevină pe Pillerault, care era în salon.

— Resemnarea mea este nemărginită, zise César liniștit. A venit dezonoarea, nu trebuie să mă gîndesc decît la reabilitare.

Cesarine și preotul fură surprinși de vocea bietului parfumier și de aerul lui. Dar nimic nu era mai natural. Toți oamenii suportă mai ușor o nenorocire cunoscută, precizată, decît alternativele crude ale soartei, care aduce, de la o clipă la alta, fie bucurii fără margini, fie durerea extremă.

— Douăzeci și doi de ani am visat întruna, iar acum mă trezesc cu bățul meu de țară în mînă, zise César, redevenit țăran din Touraine.

Auzind aceste cuvinte, Pillerault își strînse nepotul în brațe. César zări pe soția sa, pe Anselme și pe Célestin. Hîrtiile din mîna primului vînzător vorbeau singure. César privi liniștit acest grup, unde toate privirile erau triste, dar prietenești.

— O clipă! spuse el, desprinzîndu-și decorația, pe care o întinse abatelui Loraux, să mi-o dați înapoi atunci cînd o voi putea purta fără să-mi fie rușine. Célestin, adăugă el adresîndu-se vînzătorului, scrie

demisia mea din funcția de ajutor de primar. O să-ți dicteze scrisoarea, domnul abate, o datezi din ziua de 14 și apoi o trimiți cu Raguet la domnul de La Billardière.

Célestin și abatele Loraux coborîră. Timp de un sfert de oră, o tăcere adîncă domni în cabinetul lui César. Familia fu surprinsă de atîta tărie. Célestin și abatele se întoarseră. César își semnă demisia. Cînd unchiul Pillerault îi prezentă bilanțul, bietul om nu-și putu stăpîni un groaznic gest nervos.

— Doamne, ai milă de mine! zise el semnînd hîrtia îngrozitoare și întinzînd-o lui Célestin.

— Domnule și doamnă, spuse atunci Anselme Popinot, pe a cărui frunte înnourată trecu un fulger luminos, vă rog să-mi faceți cinstea de a-mi acorda mîna domnișoarei Césarine.

La această frază, tuturor celor de față le dădură lacrimile, cu excepția lui César, care se ridică, luă mîna lui Anselme și îi spuse cu voce adîncă:

— Dragul meu, nu te vei căsători niciodată cu fiica unui falit.

Anselme se uită țintă la Birotteau.

— Domnule, vă luați angajamentul, în prezența întregii dumneavoastre familii, să consimțiți la căsătoria noastră, dacă domnișoara mă acceptă ca soț, în ziua cînd veți fi reabilitat?

Urmă un moment de tăcere, în timpul căruia toți fură mișcați de sentimentele care se zugrăviră pe fața prăpădută a parfumierului.

— Da, zise el în sfîrșit.

Anselme făcu un gest gingaș pentru a lua mîna Césarinei, care i-o întinse, iar el i-o sărută.

— Și dumneata consimți? o întrebă el pe Césarine.

— Da, zise ea.

— Atunci fac parte în sfîrșit din familie, am dreptul să mă ocup de afacerile ei, zise el cu o expresie ciudată.

Anselme ieși repede ca să nu-și arate bucuria care contrasta prea mult cu durerea patronului său. Nu că Anselme era chiar fericit de faliment, dar dragostea e atît de absolută, atît de egoistă! Césarine ea însăși simțea o emoție care se împotrivea amarei ei tristeți.

— Dacă tot e fierul cald, zise Pillerault la urechea Césarinei, să dăm toate loviturile.

Doamna Birotteau scoase un suspin de durere, nu de consimțire.

— Nepoate, spuse Pillerault adresîndu-se lui César, ce-ai de gînd să faci?

— Să continui comerțul.

— Nu sînt de aceeași părere, zise Pillerault. Lichidează și împarte-ți activul la creditori, nu mai apărea pe piața Parisului. M-am gîndit și eu adesea că aș putea fi într-o situație ca a ta... (Ah! trebuie să prevezi totul în comerț! Negustorul care nu se gîndește la faliment e ca un general care crede că nu va fi niciodată înfrînt; e numai pe jumătate negustor). Eu unul n-aș fi continuat pentru nimic în lume. Cum! să rîsnesc tot timpul în fața unor oameni pe care i-am păgubit, să suport privirile lor bănuitoare și reproșurile lor tăcute. Mai degrabă ghilotina!... Acolo, într-o clipă, s-a

încheiat povestea. Dar să ai un cap care se refăce și să simți că îți-e tăiat în fiecare zi, asta-i un chin de la care m-aș fi sustras. Mulți reiau afacerile ca și cînd nu li s-ar fi întîmplat nimic! Cu atît mai bine... Înseamnă că sînt mai tari decît Claude-Joseph Pillerault. Dacă faci negustorie cu bani pe șin, și nici nu poți altfel, lumea o să spună că ai știut să tragi deoparte ceva din avere; iar dacă n-ai nici un ban, nu te mai poți reface niciodată. Adio! E mai bine, așadar, să predai tot activul, să lași să îți se vîndă fondul de comerț și să te-apuci de altceva.

— Dar de ce? spuse César.

— Ei, zise Pillerault, caută-ți o slujbă. Ai doar atîția protectori, pe ducele și pe ducesa de Lenoncourt, pe doamna de Morlsauf, pe domnul de Vandenesse!;Scrie-le, du-te la ei, îți vor găsi ci ceva în casa regală cu vreo mie de scuzi pe an; nevastă-ta va cîștiga și ea cam tot atît, fiică-ta poate la fel. Situația nu e disperată. Toți trei laolaltă puteți ajunge la aproape zece mii de franci pe an. În zece ani poți plăti o sută de mii de franci, căci nu vei lua nimic din ce veți cîștiga; femeile vor avea la mine o mie cinci sute de franci pe an de cheltuială, cît despre tine, vom vedea!

Constance, mai mult decît César, căzu pe gînduri auzind aceste cuvinte înțelepte. Pillerault se îndreptă spre Bursă, care funcționa pe atunci într-o construcție provizorie de scînduri, formînd o sală rotundă unde intrai prin strada Feydeau. Falimentul parfumierului, negustor cu vază și pizmuit, se și aflase, stîrnind o vîlvă generală în marele comerț, dominat pe atunci de opinii constituționaie. Negustorii liberali văzuseră în petrecerea lui Birotteau o încălcare îndrăzneață a sentimentelor lor. Opoziția voia să aibă monopolul patriotismului. Toată voia regaliștilor să-l iubească pe rege, dar iubirea de patrie era privilegiul Stîngii: poporul îi aparținea ei. Stăpînirea făcuse rău că se bucurase, prin organele sale, de un eveniment a cărui exploatare exclusivă o voiau Liberalii. Prăbușirea unui protejat al palatului, a unui om al guvernului, a unui regalist incorigibil care, la 13 vandemiar, insultase Libertatea, luptînd împotriva glorioasei Revoluții franceze, această prăbușire stîrnea vorbăria și jubilarea Bursei. Pillerault ținea să cunoască, să studieze opinia generală. Într-unul din grupurile cele mai animate, îi găsi pe du Tillet, pe Gobenheim-Keller, pe Nucingen, pe bătrînul Guillaume și pe ginerele său Joseph Lebas, pe Claparon, Gigonnet, Mongenod, Camusot, Gobseck, Adolphe Keller, Palma, Chiffreville, Matifat, Grindot și Lourdois.

— Ai văzut ce prudent trebuie să fii! îi spuse Gobenheim lui du Tillet, puțin a lipsit ca și cumnatii mei să-i acorde credit lui Birotteau!

— Eu m-am pîrlit cu zece mii de franci, pe care mi i-a cerut acum două săptămîni; i-am dat doar pe semnătura lui, zise du Tillet. Dar mi-a făcut pe vremuri un serviciu, nu-mi pare rău că-i pierd.

— Nepotul dumitale a făcut ca toți ceilalți, îi spuse Lourdois lui Pillerault, a dat petreceri! Mai înțeleg ca un pungaș să încerce să arunce praf în ochi, ca să cîștige încrederea; dar e prea de tot ca un om care trecea drept floarea oamenilor cinstiți să recurgă la viciuniile binecunoscutului șarlatanism care ne agață întotdeauna!

— Ca niște lipitori! zise Gobseck.

— Nu trebuie să ai încredere decît în cei care locuiesc ca vai de ume, ca alde Claparon, zise Gigonnet.

— *Ei pine*, îi spuse mătăhăiosul baron de Nucingen klui de Tillet, *ui frud să-mi soci eine vestă drimiținđ la mine be Pirodo. Nu jdiu bendru ge*, spuse el întorcîndu-se spre Gobenheim, manufacturierul, *n-a drimis Pirodo la mine să ia gingizeci de mii de vrangi, gă i-aș vi tat.*

— O! nu domnule baron, spuse Joseph Lebas. Dumneata știai doar bine că banca îi refuzase polița; n-o trimiseseși înapoi chiar dumneata a comitetul de sconț? Ceea ce i se întîmplă acestui biet om, pentru care am încă toată stima, este o istorie care are unele părți curioase. Mina lui Pillerault o strînse pe cea a lui Joseph Lebas.

— E imposibil, într-adevăr, zise Mongenod, să-ți explici ceea ce se întîmplă altfel decît printr-o manoperă a unor bancheri care se ascund în spatele lui Gigonnet și vor să distrugă afacerea de la Madeleine.

— A păției ce pățesc întotdeauna cei care ies din specialitatea lor, zise Claparon, întrerupîndu-l pe Mongenod. Dacă și-ar fi văzut el însuși de *Uleiul cefalic* în loc să se apuce să ne scumpească terenurile din Paris, repezindu-se la ele, ar fi pierdut cei o sută de mii de franci pe care-i avea la Roguin, dar n-ar fi dat faliment. Acum o să lucreze sub numele lui Popinot.

— Atenție la Popinot, spuse Gigonnet.

Roguin era, după vorba acestui grup de afaceriști, *nefericitul Roguin*, iar parfumierul, *bietul Birotteau*. Cei dintîi părea scuzat prin marea lui pasiune, celălalt părea mai vinovat din cauza pretențiilor lui. Plecînd de la Bursă, Gigonnet trecu prin strada Perrin-Gasselin, înainte de a se întoarce în strada Greneta, și se duse la coana Madou, negustoreasa de fructe uscate.

— Ei, mămucă, îi spuse el cu cruda lui familiaritate, cum merge negoțul?

— Iavaș-iavaș, zise respectuos coana Madou, oferind cămătarului unicul său fotoliu, cu o supunere atentă, pe care n-o avusese decît pentru *scumpul răposat*.

Coana Madou, care dădea de pămînt pe-un căruțaș îndărătnic sau prea glumeț, care nu s-ar fi temut să pornească la asaltul Tuileries-ilor în Zece Octombrie, carè lua peste picior pe cei mai buni mușterii ai ei, ea, care era în stare să vorbească fără sfială chiar cu regele în numele negustoreselor de la Halle, ea Angélique Madou, îl primea pe Gigonnet cu adînc respect. Își pierdea puterile în fața lui și se cutremura sub privirea lui hapsînă. Oamenii din popor vor tremura încă multă vreme în fața călăului, iar Gigonnet era călăul acestui comerț. La Halle, nici o putere nu este mai respectată ca a omului care stabilește cît te costă banii cu împrumut. Celelalte instituții omenești nu sînt nimic lîngă ea. Justiția însăși se întruchipează în ochii Halei prin comisar, personaj cu care se poate sta de vorbă. Dar Camăta, pitită în spatele dosarelor verzi, Camăta de care te rogi cu teama în suflet, îți taie poftă de glumă, îți usucă gîtlejul, îți îngenunche semeția din privire și face poporul temător.

— Aveți să-mi cereți ceva? întrebă ea.

— O nimica toată, un fleac: pregătește-te să-mi plătești poliţele Birotteau; cetăţeanul a dat faliment, aşa că tot ce e semnat de el devine exigibil; mîine dimineaţă îţi trimit socoteala.

Pupilele coanei Madou se micşorară mai întîi ca ale pisicilor, iar apoi vărsară flăcări.

— Ah! golanul! ah! ticălosul! a venit în persoană aici să-mi spună că e ajutor de primar, să-mi toarne baliverne! Care va să zică, aşa merge negoţul! Nici primarii nu se mai ţin de cuvînt, chiar guvernul te trage pe sfoară. Lasă, că mă duc eu să-i cer banii, nu merge-aşa cu mine...

— Ei, în afaceri de-astea fiecare se descurcă cum poate, dragă copilă! zise Gigonnet ridicînd piciorul, cu mişcarea bruscă a unei pisici care vrea să treacă peste un loc ud, mişcare căreia îi datora numele. Sînt vreo cîţiva granguri care speră să-şi scape punga.

— Bine! bine! o să-mi scap şi eu aluncle. Marie-Jeanne, dă-mi repede galenţii şi şalul de păr de iepure, da repede, c-acuma-ţi ard una pe obraz.

«O să fie lată-n mahala, îşi zise Gigonnet frecîndu-şi mîinile. Du Tillet o să fie mulţumit, iese scandal în cartier. Nu ştiu ce i-o fi făcut prăpăditul ăla de parfumier; mie mi-e milă de el, ca de un cîine care-şi rupe laba. Ăsta nu-i bărbat, nu-i bun de afaceri.»

Coana Madou se năpusti, ca o răscoală din foburgul Saint-Antoine, pe la şapte seara, la uşa bietului Birotteau, pe care o deschise cu multă violenţă, căci mersul o înfierbîntase şi mai mult.

— Nepricopsiţilor, îmi trebuie banii, să-mi daţi banii mei! Dacă nu-mi daţi banii, iau de-aici perniţe cu parfumuri, flecuşteţe de atlaz, evantaie, în fine, marfă de cei două mii de franci ai mei! Unde s-a mai văzut primar care să-i fure pe cetăţeni! Dacă nu-mi plătiţi, îl trimit la ocnă, mă duc la procurorul regal, urnesc toate judecăţile! Da nici nu ies de-aici fără gologanii mei.

Şi dădu să ridice geamul unui dulap în care erau obiecte de preţ.

— Să ştii că Mădouoaica e-n stare să ia, spuse încet Célestin celui de lîngă el.

Negustoreasa auzi cuvîntul, căci în momentele de paroxism simţurile slăbesc sau se ascut, după organisme; îi arse lui Célestin peste ureche cea mai straşnică palmă care-a fost vreodată trasă într-un magazin de parfumerie.

— Învaţă-te să respecţi femeile, puişorule, zise ea, şi să nu-ţi baţi joc de numele celor pe care îi furi.

— Doamnă, zise doamna Birotteau ieşind din odaia din dos, unde se afla din întîmplare soţul ei, pe care unchiul Pillerault voia să-l ia cu el şi care, ca să respecte legea, împingea pînă acolo umilinţa încît voia să aştepte să fie închis; doamnă, pentru Dumnezeu, să nu se-adune trecătorii.

— Ei şi, n-au decît să intre, zise femeia, le-oi spune şi lor *cum stă chestia*, să ridem niţel! Păi da, marfa mea, bănişorii mei, adunaţi cu sudoarea frunţii, vă servesc să daţi baluri, ai? Păi cum? Dumneata umbli îmbrăcată ca regina Franţei, din lîna jumulită de la nişte bieţi *melusei* ca mine! Isuse Cristoase! Pe mine m-ar arde în spate să ştiu că sînt bani de furat! Eu n-am în spinare decît păr de iepure, dar e al meu! Bandiţi de hoţi, să-mi daţi banii, sau...

Şi se repezi la o cutie frumoasă de lemn incrustat în care se aflau obiecte de toaletă foarte scumpe.

— Lăsaţi cutia, doamnă, zice César ieşind din odaie, nimic din ce este aici nu e al meu, totul aparţine creditorilor. Eu nu mai am decît persoana mea şi, dacă voiţi să puneţi stăpînire pe ea, să mă duceţi la închisoare, vă dau cuvîntul meu de onoare (o lacrimă îi lunecă din ochi) că voi aştepta portărelul şi pe comisarul comercial cu agenţii săi...

Tonul şi gestul în armonie cu fapta muiară minia coanei Madou.

— Banii mei au fost jefuiţi de un notar, iar eu nu sînt vinovat de dezastrele pe care le pricinuiesc, reluă César; dar am să vă plătesc cu încetul, chiar de-ar fi să mor muncind şi să muncesc ca salahor la Hale, luîndu-mi meseria de hamal.

— Ei, văd că eşti un om de ispravă, zise femeia din Hale. Să-mi iertaţi vorbele, doamnă; dar se cheamă că trebuie să mă duc să mă înec, căci Gigonnet o să mă urmărească şi n-am decît valori cu scadenţa peste zece luni ca să plătesc afurisitele astea de polije.

— Vino mîine dimineaţă la mine, zise Pillerault, arătîndu-se şi el, o să-ţi înlesnesc ceva cu cinci la sută la unul din prietenii mei.

— Iote! Uite-l şi pe taica Pillerault! Aşa e, că-i doar unchiul dumitale, zise ea către Contance. Bine, sînteţi oameni cinstiţi, n-o să mă păgubiţi, nu-i aşa? Pe mîine, taică Brutus, îi spuse ea fostului marchitan.

César ţinu neapărat să rămînă în mijlocul dărîmăturilor averii sale, spunînd că astfel poate lămuri situaţia cu fiecare creditor. Cu toate rugăminţile nepoatei sale, unchiul Pillerault îl aprobă pe César şi-l îndemnă să urce iar în apartament. Şiretul bătrîn alergă la domnul Haudry, îi explică situaţia lui Birotteau, obţinu o reţetă pentru un somnifer, se duse să-l comande şi se înapoie să petrecă seara la nepotul său. În înţelegere cu Césarine, îl sili pe César să bea ca şi ei. Narcoticul îl adormi pe parfumier, care se trezi, după paisprezece ore, în camera unchiului său Pillerault, din strada Bourdonnais, întemniţat de bătrîn, care se culcase în salon pe un pat de chingi. Cînd Constance auzi pornind birja în care unchiul Pillerault îl ducea pe César, o părăsi curajul. Forţele noastre sînt adesea stimulate de nevoia de a sprijini o fiinţă mai slabă decît noi. Biata femeie plînse văzîndu-se singură acasă, numai cu fiica ei, ca şi cînd ar fi plîns moartea lui César.

— Mamă, spuse Césarine aşezîndu-se pe genunchii mamei ei şi alintînd-o cu acele graţii de pisicuţă pe care le au femeile mai ales între ele, mi-ai spus că, dacă privesc cu îndrăzneală situaţia, o să ai şi tu putere împotriva nenorocirii. Aşa că nu plînge, dragă mamă. Sînt gata să intru în vreun magazin şi n-am să mă mai gîndesc la ce-am fost noi. Am să fiu, cum ai fost tu în tinereţe, simplă vînzătoare, şi n-ai să auzi din gura mea nici un vaiet, nici o părere de rău. Am un viitor. Nu l-ai auzit pe domnul Popinot?

— Dragul de el, n-o să fie ginerele meu...

— Oh! mamă...

— O să fie fiul meu cu adevărat.

— Nenorocirea, spuse Césarine sărutîndu-şi mama, are o parte bună: ne învaţă să cunoaştem pe adevăraţii prieteni.

Césarine alină pînă la urmă durerea bietei femei, jucînd în rîndu-i rolul de mamă. A doua zi dimineață, Constance se duse la ducele de Lenoncourt, unul din gentilomii primi ai camerei regale, și lăsă o scrisoare prin care îi cerea o audiență la o anumită oră din aceeași zi. Între timp, veni la domnul de La Billardière, îi arată situația în care-l punea pe César fuga notarului și-l rugă s-o sprijine pe lîngă duce și să vorbească în locul ei, căci ea se temea că nu va ști să lămurească bine totul. Voia un post pentru Birotteau. Birotteau avea să fie casierul cel mai cinstit, dacă există grade în materie de cinste.

— Regele tocmai l-a numit pe contele de Fontaine la o direcție generală în Ministerul Domeniilor, nu-i timp de pierdut.

La ora două, La Billardière și doamna César urcau scara cea mare a palatului de Lenoncourt, din strada Saint-Dominique, și fură introduși la gentilomul pe care regele îl prefera dintre toți, dacă se poate spune că regele Ludovic al XVIII-lea a avut preferințe. Primirea binevoitoare a acestui mare senior, dintre puținii gentilomi adevărați pe care secolul precedent i-a lăsat moștenire acestuia, dădu speranțe doamnei Birotteau. Soția parfumierului se vădi demnă și simplă în durerea ei. Durerea înnobilează persoanele cele mai vulgare, căsi are măreția ei: și, pentru a te împărtăși de la această lumină, e de ajuns să fii sincer. Constance era o femeie lipsită de orice prefăcătorie. Acuma totul era să se vorbească cît mai repede cu regele.

În mijlocul consfătuirii, fu anunțat domnul de Vandenesse, și ducele exclamă:

— Iată salvatorul dumneavoastră!

Doamna Birotteau nu-i era necunoscută acestui tînăr, care venise în magazinul ei o dată sau de două ori să cumpere unele lucruri de nimic, adesea tot atît de importante ca lucrurile mari. Ducele arătă care erau intențiile lui La Billardière. Aflînd de nenorocirea care se abătuse pe capul finului marchizei d'Uxelles, Vandenesse se duse îndată cu La Billardière la contele de Fontaine, rugînd-o pe doamna Birotteau să aștepte.

Domnul conte de Fontaine era, ca și La Billardière unul din bravii gentilomi din provincie, eroi apropae necunoscuți, care au participat la mișcarea din Vendée. Îl cunoștea pe Birotteau, îl văzuse odinioară la *Regina trandafirilor*. Cei care-și vărsaseră sîngele pentru cauza regală se bucurau în vremea aceea de privilegii pe care regele le ținea secrete, ca să nu-i sperie pe Liberali. Domnul de Fontaine, unul din favoriții lui Ludovic al XVIII-lea, trecea drept un om care cunoaște toate gîndurile regelui! Contele nu numai că promise categoric un post, dar și veni la ducele de Lenoncourt, care era tocmai de serviciu la curte, pentru a-i ruga să-i obțină un moment de audiență chiar în seara aceea și să ceară pentru La Billardière o audiență la MONSIEUR, care ținea în mod deosebit la fostul diplomat vendeean.

Chiar în seara aceea, domnul conte de Fontaine veni de la Tuileries la doamna Birotteau ca să-i anunțe că soțul ei va fi numit oficial, după încheierea concordatului cu creditorii, într-un post cu două mii cinci sute de franci pe an, la Casa de amortizare, toate serviciile casei regale fiind

în momentul acela ocupate de nobili supranumerari, față de care existau obligații.

Succesul acesta nu era decît o parte din sarcina pe care și-o luase doamna Birotteau. Băta femeie se duse în strada Saint-Denis, la *Motanul cu mingea*, să-l vadă pe Joseph Lebas. Pe drum întîlni un echipaj de toată frumusețea, în care se afla doamna Roguin, plecată, desigur, după cumpărături. Ochii ei și ai frumoasei notărese se încrucișară. Rușinea pe care femeia huzurind nu și-o putu ascunde văzînd femeia ruinată îi dădu curaj Constancei.

«Niciodată nu voi face lux cu banii altora», își spuse ea.

Fu primită bine de Joseph Lebas și îl rugă să găsească pentru fiica ei un loc într-o Casă de comerț respectabilă. Joseph Lebas nu făgădui nimic; dar, după o săptămînă, Césarine obținu masă, casă și o mie de scuzi pe an în cea mai bogată Casă de noutăți din Paris, care deschidea un nou magazin în cartierul Italiens. Casa și supravegherea magazinului fură încredințate fiicei parfumierului, care avea astfel o situație superioară primei-vînzătoare, înlocuind pe stăpînul și pe stăpîna casei.

Cît despre doamna César, ca se duse în aceeași zi la Popinot și-i ceru să-i dea pe seama ei casa, scriptele și menajul. Popinot înțelese că magazinul său era singurul unde soția parfumierului putea găsi respectul ce i se cuvenea și o situație care să n-o pună în stare de inferioritate. Inimosul tînăr îi dădu trei mii de franci pe an, hrană și propria lui locuință anume aranjată, luînd pentru el mansarda unui vînzător. Astfel, frumoasa parfumieră, după ce se bucurase timp de o lună de luxul apartamentului ei, trebui să locuiască în camera groaznică ce dădea spre curtea întunecoasă și umedă și în care Gaudissard, Anselme și Finot inauguraseră *Uleiul cefalic*.

Cînd Molineux, numit agent de către tribunalul de comerț, veni să ia în primire activul lui César Birotteau, Constance, ajutată de Célestin, verifică împreună cu el inventarul. Apoi, mama și fiica pornită pe jos, simplu îmbrăcate, și se duseră la unchiul lor Pillerault fără a mai întoarce capul, deși locuiseră în casa aceea o treime din viața lor. Merseră tăcute spre strada Bourdonnais, unde luară masa cu César prima oară de la despărțire. A fost o masă tristă. Fiecare avusese timp să-și adune gîndurile, să-și măsoare întinderea sarcinilor și să-și sondeze curajul. Erau toți trei ca niște marinari gata să lupte cu furtuna, fără a-și ascunde primejdia. Birotteau recăpătă curaj auzind cu cîtă atenție se ocupaseră de el persoane influente, care-i găsiseră ceva de lucru; dar lăcrimă cînd află ce avea să facă fiica sa. Apoi întinse mînă soției lui, văzînd curajul cu care reîncepea ea să lucreze.

Unchiul Pillerault avu, pentru ultima dată în viața lui, ochii plini de lacrimi la priveliștea mișcătoare a acestor trei ființe unite, contopite într-o îmbrățișare strînsă, cînd cel mai slab din toți trei și cel mai abătut, Birotteau, ridică mîna, spunînd:

— Să sperăm!

— Pentru a face economie, spuse unchiul, vei locui cu mine; rămîi în camera mea și vom împărți plinea. De multă vreme mă plictisesc

singur, îl vei înlocui pe bietul copil pe care l-am pierdut. De aici n-ai decît cîţiva paşi de făcut pînă în strada Oratoire la Casa de amortizare.

— Dumnezeule bun, exclamă Birotteau, în toiul furtunii o stea mă călăuzeşte.

Cel ce se află în nenorocire pune capăt nenorocirii resemnîndu-se. Prăbuşirea lui Birotteau era acum fapt împlinit. Birotteau o accepta şi astfel redevenea puternic.

După ce şi-a depus bilanţul, un negustor n-ar mai trebui să se ocupe de altceva decît de a găsi o oază în Franţa sau în străinătate unde să trăiască fără să mai facă nimic, ca un copil ce e; căci Legea îl declară minor şi incapabil de orice act legal, civil şi cetăţenesc. Dar nu e aşa. Ca să reapară, are nevoie de un permis, pe care niciodată vreun jude-comisar sau vreun creditor nu l-au refuzat, căci, dacă falitul e întîlnit fără acest *exeat*, e băgat în închisoare, pe cînd dacă îl are, se plimbă ca un sol prin tabăra duşmană, nu din curiozitate, ci pentru a dejuca relele intenţii ale legii privitoare la faliţi. Efectul oricărei legi care se referă la averea particulară este de a dezvolta la maximum potlogăriile. Intenţia faliţilor, ca a tuturor celor loviţi în interesele lor de o lege oarecare, este de a anula legea întrucît îi priveşte. Situaţia de moarte civilă, în care falitul stă închistat ca o crisalidă, durează cam trei luni, timpul necesar pentru formalităţile care duc la adunarea unde se semnează între creditori şi debitori un tratat de pace, o tranzacţie numită concordat. Acest cuvînt arată limpede că, după furtuna stîrnită între interese care se opun în mod violent, domneşte concordia.

Odată depus bilanţul, tribunalul de comerţ numeşte deîndată un jude-comisar, care veghează asupra intereselor grupului de creditori necunoscuţi, dar trebuie să-l ocrotească şi pe falit împotriva acţiunilor vexatorii ale creditorilor iritaţi: rol dublu, care ar fi foarte frumos dacă judecătorii-comisari ar avea timp să-l joace. Judele-comisar investeşte pe un agent cu dreptul de a lua în primire capitalul, valorile, mărfurile, verificînd activul indicat în bilanţ; în fine, Grefa stabileşte convocarea tuturor creditorilor, care se face prin trimbiţa anunţurilor în ziare. Creditorii, falşi sau adevăraţi, sînt obligaţi să dea fuga şi să se adune pentru a numi sindicii provizorii care iau locul agentului, se substituie falitului, devin adică prin ficţiunea legii falitul însuşi, şi pot să lichideze, să vîndă, să cadă la înţelegere în toate privinţele, în sfîrşit, să topească toată averea în favoarea creditorilor, dacă falitul nu se opune. Cea mai mare parte a falimentelor pariziene se opresc la sindicii provizorii, şi iată de ce.

Numirea unuia sau mai multor sindici definitivi este una din acţiunile cele mai pătimaşe la care se pot deda nişte creditori însetaţi de răzbunare, traşi pe sfoară, batjocoriţi, sictiţi, îmbrobodiţi, jumuliţi, jefuiţi şi înşelaţi. Deşi, în general, creditorii sînt înşelaţi, jefuiţi, jumuliţi, îmbrobodiţi, sictiţi, batjocoriţi şi traşi pe sfoară, nu există totuşi la Paris patimă comercială care să ţină nouăzeci de zile. În lumea afacerilor, doar efectele comerciale pot aştepta, însetate de achitare, pînă la trei luni. După nouăzeci de zile, toţi creditorii, sleiţi de oboseala marşurilor şi contramarşurilor pe care le cere un faliment, aţipesc lîngă soţioarele lor.

Asta îi poate ajuta pe străini să înțeleagă cît de definitiv e provizoratul în Farnța: dintr-o mie de sindici provizorii, abia dacă ajung cinci definitivi. Motivul acestei capitulări a urilor stîrnite de faliment va putea fi înțeles. Dar devine necesar să explicăm celor ce n-au fericirea să fie negustori cum se desfășoară drama unui faliment, ca să înțeleagă în ce fel constituie el la Paris una din cele mai monstruoase farse legale și cum falimentul lui César avea să fie o enormă excepție.

Această frumoasă dramă comercială are trei acte distincte: actul agentului, actul sindicilor, actul concordatului. Ca toate piesele de teatru, ea înseamnă un spectacol dublu: punerea în scenă pentru public și sforile ascunse; reprezentația văzută din sală și reprezentația văzută din culise. În culise sînt falitul și apărătorul său, avocatul negustorilor, sindicii și agentul, în fine, judele-comisar. Nimeni din afara Parisului nu știe, și toți cei ce trăiesc la Paris știu că un judecător de la tribunalul de comerț este magistratul cel mai ciudat pe care și-a permis vreo Societate să-l creeze. Căci acest judecător se poate teme oricînd să nu i se aplice lui însuși propria judecată. S-a văzut la Paris un președinte al tribunalului de comerț nevoit să-și depună bilanțul. În loc să fie un negustor bătrîn retras din afaceri și pentru care această magistratură să reprezinte plata unei vieți curate, acest judecător e un comerciant supraîncărcat de afaceri enorme, în fruntea unei întreprinderi imense. Condiția *sine qua non* a alegerii acestui judecător, care are de judecat avalanșele de procese comerciale ale capitalei, este ca el însuși să aibă multe greutăți în conducerea propriilor sale afaceri. Acest tribunal de comerț, în loc să fie instituit ca o treaptă utilă de trecere a negustorimii spre sferele aristocratice, trecere care să nu-l facă ridicol pe negustor, se compune din comercianți în funcțiune, care pot avea de suferit de pe urma sentințelor lor cînd se întîlnesc cu partea nemulțumită, așa cum s-a întîlnit Birotteau cu du Tillet.

Judele-comisar este deci în mod fatal un personaj în fața căruia se vorbește mult, care ascultă gîndindu-se la afacerile sale, iar în privința cauzei discutate se bizuie pe sindici și pe avocatul falitului, afară doar de unele cazuri deosebite și ciudate, în care furturile se prezintă în împrejurări curioase și care-l conving că creditorii sau debitorul sînt oameni abili. Acest personaj, situat în dramă ca un bust regal într-o sală de audiență, poate fi văzut dimineața, între cinci și șapte, la șantierul lui dacă e negustor de lemne; în prăvălia lui dacă e, ca Birotteau odinioară, parfumier, sau seara la sfîrșitul cinei, dar întotdeauna teribil de grăbit. Astfel, acest personaj e de obicei mut. Dar ce-i al Legii e al Legii: făcută la repezeală, legislația asupra acestei materii leagă mîinile judecătorului-comisar, așa încît, în multe împrejurări, el consfințește fraudele fără să le poată împiedica, după cum veți vedea.

Agentul poate deveni omul debitorului în loc să fie omul creditorilor. Fiecare speră să-și mărească partea fiind avantajat de falit, despre care se presupune întotdeauna că are comori ascunse. Agentul poate fi folosit de ambele părți, fie pentru a nu turna gaz peste afacerile falitului, fie pentru a ciupi cîte ceva în interesul creditorilor influenți: el împacă deci și capra, și varza. Deseori, un agent dibaci poate să anuleze hotărîrea

răscumpărînd creanțele și punîndu-l pe picioare pe negustor, care sare atunci din nou în sus ca o minge elastică. Agentul trage la ieșirea cea mai plină de nutreț, fie apărîndu-i pe creditorii cei mai puternici și persecutîndu-l pe debitor, fie jertfindu-i pe creditori în interesul negustorului. Iată de ce actul în care apare agentul este actul decisiv. Omul acesta și avocatul falitului au în piesă rolurile de mîna a doua cele mai importante și nu le joacă, nici unul, nici celălalt, decît cînd sînt siguri de onorarii. La o medie de o mie de falimente, agentul este în nouă sute cincizeci de cazuri omul falitului. La epoca în care s-a petrecut această istorie, aproape toți avocații faliților veneau la judele-comisar și îi prezentau pe cineva pentru a fi numit agent, un om al lor, care să cunoască afacerile negustorului și să poată împăca interesele grupului cu cele ale onorabilului lovit de nenorocire. De cîțiva ani, judecătorii abili cer să li se indice agentul dorit, ca să nu-l accepte și să încerce a numi pe unul cît de cît cinstit.

În cursul acestui act se prezintă creditorii, falși sau reali, pentru a desemna pe sindicii *provizorii*, care sînt, de fapt, cum s-a spus, *definitivi*. În această adunare electorală au drept de vot atît cei cărora li se datorează doi franci jumate, ca și creditorii de cincizeci de mii de franci: voturile se numără, nu se cîntăresc. Această adunare, în care se află alegători falși strecurați de falit — și aceștia sînt singurii care nu lipsesc niciodată de la alegeri — propune drept candidați pe creditorii dintre care judecătorul-comisar, președinte fără putere, are *obligația* să aleagă sindicii. Astfel, judecătorul-comisar primește aproape întotdeauna din mîna falitului sindicii care-i convin acestuia: alt abuz care face din această catastrofă una din comediile cele mai burlești pe care le oprotește Justiția. Onorabilul lovit de nenorocire devine astfel stăpîn pe situație și legalizează furtul pe care l-a pus la cale. În general, aceste matrapazlîcuri nu se referă la micul comerț din Paris. Cînd un prăvăliaș ajunge să-și depună bilanțul, înseamnă că bietul om a vîndut pînă și șalul nevestei, că și-a amanetat argintăria, că a încercat să scoată bani din piatră seacă și că s-a prăbușit cu mîinile goale, ruinat, nemaiavînd cu ce să plătească nici măcar avocatul, care în consecință nu-i dă nici o atenție.

După Lege, concordatul care acordă negustorului o reducere a datoriei și-i permite să-și reia afacerile trebuie să fie votat de o majoritate în bani și în persoane. Operația aceasta necesită o diplomație abilă din partea falitului, a sindicilor și a avocatului său, ei trebuind să se strecoare printre interese contrare, care se încrucișează și se ciocnesc. Manevra obișnuită, vulgară, constă în a oferi părții creditorilor, care formează majoritatea cerută de lege, prime polițe plătite de debitor peste cotele admise prin concordat. Împotriva acestei fraude imense nu se poate face nimic: cele treizeci de tribunale de comerț care s-au succedat unele după altele o cunosc pentru că au practicat-o. Lămurite de o lungă experiență, ele s-au hotărît în ultimul timp să anuleze polițele frauduloase; și cum faliții au interes să se plîngă de această *extorcare*, judecătorii speră să moralizeze astfel falimetul; dar vor ajunge să-l facă și mai imoral: creditorii vor inventa acțiuni și mai tîlhărești, pe care judecătorii le vor condamna ca judecători și de care vor profita ca negustori.

O altă manevră foarte întrebuințată, căreia i se datorează expresia de *creditor serios și legitim*, constă în a crea creditori așa cum du Tillet crease o bancă și a introduce o anumită cantitate de Claparoni sub pielea cărora se ascunde falitul, care, din acel moment, scade cota creditorilor adevărați și-și creează astfel resurse pentru viitor, asigurîndu-și în același timp numărul de voturi și de sume necesare pentru obținerea concordatului. *Creditorii glumeți și nelegitimi* sînt un fel de alegători falși introduși în colegiul electoral. Ce poate face creditorul *seros și legitim* împotriva creditorilor *glumeți și nelegitimi*? Să scape de ei, atacîndu-i! Bine. Dar ca să-l aiunge pe întrus, creditorul *serios și legitim* trebuie să-și neglijeze afacerile, să se adreseze unui avocat comercial, care avocat, neavînd cine știe cc de cîștigat cu asta, preferă *să dirijeze* falimente și lasă mai încet asemenea *procesuț*. Ca să-l demaști pe creditorul *glumeț* trebuie să intri în labirintul operațiilor comerciale, să cercetezi lucrurile cu mulți ani în urmă, să scotocești scriptele, să obții aprobare judecătorească pentru aducerea lor de către falsul creditor, să descoperi latura neverosimilă a ficțiunii, s-o demonstrezi în fața judecătorilor tribunalului, să faci proces, să umbli, să alergi, să interesezi multe inimi reci; și să faci această meserie de Don Quijote față de fiecare creditor *nelegitim și glumeț*, care, dacă i se dovedește pînă la urmă *gluma*, se retrage salutîndu-i pe judecători și spunînd: «Mă iertați, dar vă înșelați; eu sînt *foarte serios*». Toate acestea fără a prejudicia cu nimic drepturile falitului, care poate să-l cheme pe Don Quijote în fața Curții regale de apel. În timpul acesta, afacerile lui Don Quijote merg prost și el riscă să ajungă la depunerea bilanțului.

Morala: debitorul își numește el sindicii, își verifică el creanțele și-și aranjează el concordatul.

Cunoscînd aceste date, vă puteți ușor închipui cum cele două sisteme dezvoltă toate intrigile și matrapazîcurile lui Sganarelle, toate smecheriile lui Frontin, toate minciunile lui Mascarille și toți sacii goi ai lui Scapin. Nu există faliment în care să nu se ivească dintr-astea, și încă atît de multe încît autorului care ar vrea să le descrie i s-ar putea furniza material cît pentru cele paisprezece volume ale romanului *Clarissa Harlowe*. Un singur exemplu e de ajuns. Ilustrul Gobseck, maestrul unora ca Palma, Gigonnet, Werbrust, Keller și Nucingen, aflîndu-se amestecat într-un faliment în cursul căruia avea de gînd să-l scuture tare pe un negustor care reușise să-l tragă pe sfoară, primi, sub formă de polițe cu scadența după concordat, suma de adăugat dividendelor pentru a i se completa plata integrală a creanței. Avizul lui Gobseck fu hotărîtor pentru a se accepta un concordat care acorda șaptezeci și cinci la sută reducere falitului. Așadar, creditorii erau păcăliți în favoarea lui Gobseck. Dar negustorul semnase polițele frauduloase fiind în stare de faliment, așa că putu aplica și acestor polițe reducerea de șaptezeci și cinci la sută. Gobseck, marele Gobseck, încasă deci numai cincizeci la sută din creanță. După asta își scoteа pălăria ironic în fața debitorului său, de cîte ori îl întîlnea.

Toate operațiile făcute cu un falit în cele zece zile dinaintea falimentului putînd fi contestate, unii oameni prevăzători au grijă să

începă tratative cu un oarecare [illegible] de creditori, al căror interes este, ca și cel al falitului, să ajungă la un concordat rapid. Creditorii mai ageri se duc la creditorii mai nerozi sau mai ocupați, le zugrăvesc falimentul în culori sumbre și cumpără de la ei creanțele cu jumătate din prețul pe care-l vor avea la lichidare; reintră astfel în posesiunea banilor lor prin cotele propriilor creanțe și prin jumătatea, treimea sau sfertul pe care-l câștigă la creanțele cumpărate.

Falimentul înseamnă închiderea mai mult sau mai puțin ermetică a unei case în care jaful a lăsat totuși cîțiva saci de bani. Fericit negustorul care se strecoară pe fereastră, prin acoperiș, prin pivniță, prin orice gaură, ia un sac și-și mărește astfel partea! În această debandadă, în care se strigă ca la Berezina: să scape cine poate! totul este ilegal și legal, fals și adevărat, cinstit și necinstit. Ești admirat dacă știi să te *acoperi*. A te acoperi înseamnă a pune mîna pe unele valori în detrimentul celorlalți creditori. Au iscat mare vîlvă în Franța dezbaterile unui faliment imens dintr-un oraș reședință de tribunal regal, unde magistrații, aviad conturi curente la faliți, și-au făcut niște mantale de cauciuc atît de grele, încît mantia justiției a ieșit găurită. A fost nevoie, atît de legitimă era suspiciunea, să se transfere judecarea falimentului la o altă Curte. În locul unde izbucnise bancruta nu te puteai bizui pe nici un jude-comisar, pe nici un agent, pe nici o curte suverană.

Această groaznică harababură comercială e așa de mult prețuită la Paris, încît orice negustor, cît de redusă i-ar fi negustoria, afară de cazul cînd e interesat în faliment cu o sumă capitală, acceptă falimentul ca pe o calamitate pentru care nu e asigurat, trece paguba la *cîștiguri și pierderi* nu face prostia să-și irosească timpul; își vede mai departe de afaceri. Cît despre micul negustor, hărțuit de grija sfîrșitului de lună, preocupat să nu rămînă de caruță, pe el îl înspăimîntă gîndul începerii unui proces foarte lung și costisitor; nu are ambiția să se lămurească, îl imită pe marele negustor și-și pleacă grumazul constatînd pierderea.

Marii negustori nu-și mai depun bilanțul, lichidează prin bună înțelegere: creditorii dau chitanță, luînd ce li se oferă. Astfel se evită dezonoarea, amînările de judecată, onorarile avocaților, deprecierea mărfurilor. Fiecare e convins că prin faliment s-ar obține mai puțin decît prin lichidare. La Paris se văd mai multe lichidări decît falimente.

Actul sindicilor are rostul de a dovedi că orice sindic este incoruptibil, că nu există nici o cîrdășie între ei și falit. Dar spectatorii, care au fost mai mult sau mai puțin sindici, știu prea bine că orice sindic este un creditor *acoperit*. El ascultă, crede ce-i convine și ajunge la ziua concordatului după trei luni de verificare a creanțelor pasive și a creanțelor active. Sindicii provizorii prezintă atunci adunării un mic raport care sună cam așa:

«Domnilor, ni se datora la toți în bloc un milion. Noi i-am desfăcut în bucățele pe omul nostru ca pe o corabie scufundată. Din cuie, fiare, lemnărie, alămuri am scos trei sute de mii de franci. Avem deci treizeci la sută din creanțele noastre. Bucuroși de a fi strîns această sumă cînd debitorul nostru putea să nu ne lase decît o sută de mii de franci, îl declarăm un Aristide, votăm pentru el prime de încurajare și cununi și

propunem, să-i lăsăm activul, acordîndu-i zece sau doisprezece ani ca să ne plătească cincizeci la sută, cît binevoieşte să ne promită. Acesta-i concordatul, treceti la bonu şi semnaţi-l!»

După un asemenea discurs, fericitii negustori se felicită şi se îmbrăţişează. Cînd concordatul e omologat, falitul iar negustor ca înainte; i se dă înapoi activul şi-şi reîncepe afacerile, fără a-şi pierde dreptul de a da faliment şi faţă de cotele făgăduite, un fel de faliment la faliment, care apare adesea ca un copil născut de o mamă la nouă luni de la nunta fiicei sale.

Dacă concordatul nu reuşeşte, atunci creditorii numesc sindici definitivi şi iau măsuri extraordinare, asociindu-se pentru a exploata bunurile şi magazinul debitorului, sechestrînd tot ce i-ar reveni în viitor, moştenirea tatălui său, a mamei,a mătuşii etc. Această măsură riguroasă se execută printr-un contract de uniune.

Există, aşadar, două feluri de falimente: falimentul negustorului care vrea să se apuce din nou de afaceri şi falimentul negustorului care, o dată căzut în apă, se lasă să cadă la fund. Pillerault cunoştea bine această diferenţă. După părerea lui, ca şi a lui Ragon, era tot atît de greu să ieşi curat din primul ca şi să ieşi bogat din al doilea. După ce dădu sfatul să se predea totul, se duse la cel mai cinstit avocat de pe piaţă ca să-l pună să execute predarea, lichidînd falimentul şi punînd valorile la dispoziţia creditorilor. Legea cere ca, pe toată durata acestei drame, creditorii să servească o pensie alimentară falitului şi familiei sale. Pillerault făcu cunoscut judelui-comisar că va avea el grijă de întreţinerea nepoatei şi a nepotului său.

Totul fusese aranjat de du Tillet în aşa fel ca falimentul să devină o tortură de fiecare clipă pentru fostul lui patron. Iată cum. Timpul e atît de preţios la Paris, încît de obicei, în falimente, din cei doi sindici numai unul se ocupă cu afacerile. Celălalt e de formă: îşi dă aprobarea, aşa cum face al doilea notar în actele de notariat. Sindicul activ lasă destul de des totul pe spinarea avocatului. În felul acesta, la Paris, falimentele de primul fel merg atît de repede, încît, la termenul cerut de lege, totul e încheiat, parafat, servit, aranjat! În o sută de zile, judele-comisar poate rosti fraza fioroasă a unui ministru: «Ordinea domneşte la Varşovia».

Du Tillet dorea moartea comercială a parfumierului. De aceea, numele sindicilor, numiţi prin influenţa lui du Tillet, fu semnificativ pentru Pillerault. Domnul Bidault, zis Gigonnet, creditorul principal, n-avea a se ocupa de nimic. Molineux, bătrînelul circotaş care nu voia să piardă nimic, avea să se ocupe de tot. Du Tillet aruncase acestui mic şacal nobilul cadavru comercial ca să-l înghită sfîşiindu-l.

După adunarea în care creditorii numiseră sindicatul, Molineux cel mărunţel se întoarse acasă *onorat*, zicea el, de *sufragiile concetăţenilor săi*, bucuros de a-l avea pe Birotteau de mustruluit, aşa cum e bucuros un copil cînd are de chinuit o insectă. Proprietarul, nedezlipit de lege, îl rugă pe du Tillet să-l ajute cu cunoştinţele sale şi cumpără Codul comerţului. Din fericire, Joseph Lebas, prevenit de Pillerault, obţinuse de la început de la preşedinte să dea sarcina de jude-comisar unui om

chibzuit și binevoitor. Gobenheim-Keller, la care se aștepta du Tillet, se văzu înlocuit de domnul Camusot, judecător supleant, negustor bogat de mătăsuri și liberal, proprietar al casei unde locuia Pillerault și om cunoscut ca onorabil.

Una din scenele cele mai groaznice din viața lui César fu convorbirea sa obligatorie cu Molineux cel mărunțel, cu ființa pe care o considera atît de nulă și care, printr-o ficțiune a legii, devenise César Birotteau. Trebui să se ducă, însoțit de unchiul său, la Curtea batavă, să urce cele șase etaje și să intre din nou în apartamentul oribil al acestui bătrîn, devenit tutorele său, aproape judecătorul său, reprezentantul grupului de creditori.

— Ce ai? îl întrebă Pillerault pe César auzind o exclamație.

— Ah, unchiule, dumneata nu știi ce fel de om e Molineux ăsta?

— Îl văd din cînd în cînd, de cincisprezece ani, la cafeneaua David, unde joacă domino seara; de asta am și ținut să te însoțesc.

Domnul Molineux fu extrem de politicos față de Pillerault și plin de condescendență disprețuitoare față de falitul său. Bătrînelul se gîndise cum să se poarte, studiase toate nuanțele atitudinii sale, își pregătise ideile.

— Ce informații dorești? zise Pillerault. Nu există nici o contestație referitoare la creanțe.

— Oh, zise Molineux cel mărunțel, creanțele sînt în regulă, totul e verificat. Creditorii sînt serioși și legitimi! Dar legea, domnule, legea! Cheltuielile falitului sînt disproporționate față de averea sa... Fie că balul...

— La care ai asistat și dumneata, zise Pillerault întrerupîndu-l.

— ... a costat aproape șaizeci de mii de franci, fie că această sumă a fost cheltuită cu ocazia balului, în tot cazul activul falitului nu se ridica atunci la mai mult de o sută și cîteva mii de franci... Este cazul să-l deferim pe falit judecătorului extraordinar, sub inculpare de bancrută simplă.

— Asta-i părerea dumitale? zise Pillerault văzînd cît îl mîhnise acest cuvînt pe Birotteau.

— Domnule, fac o deosebire: numitul Birotteau era ofițer municipal.

— Îmi închipui că nu ne-ai chemat ca să ne spui că vom fi dați pe seama poliției corecționale? zise Pillerault. Toată cafeneaua David ar rîde astă-seară de purtarea dumitale.

Părerea cafenelei David păru a-l speria mult pe bătrînel, care-l privi cam zăpăcit pe Pillerault. Sindicul credea că o să stea de vorbă singur cu Birotteau, și avea de gînd să facă pe arbitrul suveran, pe Jupiter. Se pregătea să-l înspăimînte pe César prin fulgerătorul rechizitoriu întocmit, să-i învîrtească deasupra capului securea corecțională, să jubileze de spaima și de panica lui, iar apoi să se îmblînzească lăsîndu-se mișcat și să facă din victima sa un suflet recunoscător pe veci. Dar, în loc să dea de insectă, dădea de bătrînul sfinx comercial.

— Domnule, îi spuse el, nu-i nimic de rîs.

— Ba să mă ierți, răspunse Pillerault. Dumneata tratezi cam larg cu domnul Claparon; neglijezi interesele grupului, ca să se ia hotărîrea să fie privilegiată creanța dumitale. Dar eu pot, fiind creditor, să intervin. Îl am pe judecătorul-comisar.

— Domnule, spuse Molineux, eu sînt incoruptibil.

— Știu, zise Pillerault; numai că ai vrut, cum s-ar zice, să ieși fără pagubă. Ești ager, ai lucrat aici ca și cu chiriașul dumitale...

— Oh, domnule, zise sindicul redevenind proprietar, așa cum pisica metamorfozată în femeie aleargă după un șoarece, procesul meu din strada Montorgueil nu s-a judecat încă. A intervenit ceea ce se cheamă un incident. Chiriașul e chiriaș principal. Acest intrigant pretinde astăzi că, deoarece a plătit pe un an înainte și deoarece nu mai are decît un an de...

Aici Pillerault îi aruncă o privire lui César ca să-l facă foarte atent.

— ... Și că, deoarece a plătit pe un an, are dreptul să scoată mobila. Acum alt proces. Căci, într-adevăr, eu trebuie să am garanții pînă la plata totală, fiindcă s-ar putea să-mi datorezc bani pentru reparații.

— Dar, zise Pillerault, legea nu-ți asigură garanție asupra mobilelor decît pentru chirii.

— Și pentru accesorii! zise Molineux atins în măruntaie. Articolul Codului este interpretat prin hotărîrile pronunțate în materie; ar trebui totuși o rectificare legislativă. În acest moment elaborez un memoriu pentru Eminența-sa ministrul de justiție asupra acestei lacune a legislației. Ar fi de datoria guvernului să se ocupe de interesele proprietății. Aici e totul pentru stat, noi sîntem temelia impozitului.

— Dumneata ești în stare să lămurești guvernul, zise Pillerault; dar cum putem noi să te lămurim pe dumneata în privința afacerilor noastre?

— Vreau să știu, spuse Molineux cu o autoritate emfatică, dacă domnul Birotteau a primit oarecare sume de la domnul Popinot.

— Nu, domnule, zise Birotteau.

Urmă o discuție asupra părții lui Birotteau în întreprinderea Popinot, din care rezultă că Popinot avea dreptul să fie plătit integral pentru avansurile făcute, fără a intra în faliment cu jumătatea cheltuielilor de instalare datorate de Birotteau. Manevrat de Pillerault, sindicul Molineux reveni pe nesimțite la forme blînde, care dovedeau cît de mult ținea el la părerea obișnuințelor cafenelei David. Pînă la urmă, îl consolă pe Birotteau și-i porfi, împreună cu Pillerault, la cina lui modestă. Dacă fostul parfumier ar fi venit singur, l-ar fi iritat poate pe Molineux, și lucrurile s-ar fi înveninat, și în această împrejurare, ca și în vreo cîteva altele, bătrînul Pillerault a fost un înger păzitor.

Există o tortură groaznică pe care legea comercială o impune faliților: ei trebuie să se prezinte în persoană, încadrați de sindicii lor provizorii și de judecătorul-comisar, la adunarea în care creditorii le hotărăsc soarta. Pentru un om încrezut, ca și pentru negustorul care urmărește o revanșă, această tristă ceremonie nu e prea de temut; dar pentru un om ca César Birotteau, această scenă reprezintă un chin care nu se poate asemăna decît cu ultima zi a unui condamnat la moarte. Pillerault făcu totul ca să facă suportabilă pentru nepotul său această zi groaznică.

Iată care au fost operațiile lui Molineux, aprobate de falit. Procesul în legătură cu terenurile situate în strada Faubourg-du-Temple fu cîștigat la Curtea de apel regală. Sindicii hotărîră să vîndă proprietățile, și César nu se opuse. Du Tillet, informat de intențiile guvernului referitoare la un canal care trebuia să lege localitatea Saint-Denis cu Sena superioară,

trecînd prin foburgul Temple, cumpără terenurile lui Birotteau pentru suma de șaptezeci de mii de franci. Drepturile lui César în afacerea terenurilor de la Madeleine fură cedate domnului Claparon, cu condiția ca acesta, de partea lui, să renunțe la orice pretenție privitoare la jumătatea datorată de Birotteau pentru cheltuielile de efectuare și de înregistrare a contractelor și cu obligația de a plăti prețul terenurilor prin încasarea, de la masa falimentului a cotei care revenea vînzătorilor. Partea parfumierului în întreprinderea *Popinot și compania* fu vîndută sus-zisului Popinot pentru suma de patruzeci și opt de mii de franci. Fondul de comerț al *Reginei trandafirilor* fu cumpărat de Célestin Crevel cu cincizeci și șapte de mii de franci, cu drept asupra contractului, cu mobila, cu proprietatea *Cremei sultanelor* și a *Apei carminative* și cu închirierea pe doisprezece ani a fabricii, ale cărei instalații îi fură de asemenea vîndute. Activul lichid se ridică la o sută nouăzeci și cinci de mii de franci, la care sindicii adăugară șaptezeci și cinci de mii de franci proveniți din drepturile lui Birotteau în lichidarea nefericitului Roguin. Astfel totalul atinse două sute cincizeci și cinci de mii de franci. Pasivul fiind de patru sute patruzeci, asta însemna pentru creditor mai mult decît cincizeci la sută.

Falimentul este ca o operație chimică, din care negustorul dibaci încearcă să iasă corp gras. Birotteau, distilat în întregime în alambic, dădea un rezultat care îl înfurie pe du Tillet. Du Tillet conta pe un faliment necinstit și dădea de un faliment virtuos. Nepăsîndu-i prea mult de cîștig, căci obținea terenurile de la Madeleine fără să-l coste un ban, el ar fi dorit să-l vadă pe bietul detailist dezonorat, disprețuit, terfelit. Iar creditorii aveau fără îndoială să-l poarte în triumf pe parfumier la adunarea generală.

Pe măsură ce lui Birotteau îi revenea curajul, unchiul său, ca un medic înțelept, grada dozele inițierii lui în operațiile falimentului. Aceste măsuri violente erau tot atîtea lovituri. Un negustor nu află fără durere că lucrurile care reprezintă pentru el atîția bani și atîta grijă sînt depreciate. Veștile pe care i le dădea unchiul său îl încremeneau.

— Cincizeci și șapte de mii de franci *Regina trabdafirilor*! Dar magazinul a costat zece mii de franci; dar apartamentul costă patruzeci de mii de franci; dar *zestrea* fabricii, uneltele, formele, cazanele au costat treizeci de mii de franci; dar, socotind chiar o remiză de cincizeci la sută, am în prăvălie marfa de zece mii de franci; dar *Crema* și *Apa* constituie o proprietate care face cît o fermă!

Aceste țînguieli ale bietului César ruinat nu-l înspăimîntau pe Pillerault. Fostul negustor le asculta așa cum primește un cal, care așteaptă la poartă, o răpăială de ploaie. Era însă speriat de tăcerea posomorîtă a parfumierului cînd venea vorba de adunare. Cine înțelege vanitățile și slăbiciunile omului din orice sferă socială își dă seama ce tortură groaznică înseamnă pentru bietul om să revină ca falit în Palatul de justiție comercială unde întrase ca judecător, să primească ocări acolo unde i se mulțumise de atîtea ori pentru serviciile aduse, el, Birotteau, ale cărui păreri neîndoielnice în privința faliților erau cunoscute de toată negustorimea pariziană; el, care spusese: «Mai ești încă om cinstit cînd

ți depui bilanțul, dar ieși pungaș dintr-o adunare de creditori!» Unchiul său alese momentele cele mai potrivite pentru a-l familiariza cu ideea de a se prezenta în fața creditorilor adunați, după cum cere legea. Această obligație era ucigătoare pentru Birotteau. Resemnarea lui tăcută îl impresiona adînc pe Pillerault, care-l auzea deseori, noaptea, prin perete, exclamînd:

— Nu se poate! nu se poate! mai bine mor.

Pillerault, acest om atît de puternic prin simplitatea vieții sale, înțelegea slăbiciunea. Hotărî să-l cruțe pe Birotteau de emoțiile care-l puteau distruge în scena groaznică a prezentării sale în fața creditorilor, scenă imposibil de evitat! Legea e, în această privință, precisă și categorică. Negustorul care refuză să se prezinte e pasibil, pentru acest singur fapt, de poliția corecțională, sub inculpare de bancrută simplă. Dar, dacă Legea îl silește pe falit să se prezinte, ea n-are puterea de a-l aduce pe creditor. O adunare de creditori nu e o ceremonie importantă decît în cazuri anumite; de exemplu, dacă urmează să fie deposedat un pungaș și să se facă un contract de uniune, dacă e neînțelegere între creditorii favorizați și creditorii păgubiți, dacă concordatul este ultrahojesc, iar falitul are nevoie de o majoritate îndoielnică. Dar în cazul unui faliment unde totul este realizat, ca și în cazul unui faliment unde pungașul a aranjat totul dinainte, adunarea nu-i decît o formalitate.

Pillerault se duse la fiecare creditor în parte să-l roage a semna o procură pentru avocatul său. Toți creditorii, în afară de du Tillet, îl compătimeau sincer pe César după ce-l nimiciseră. Toți știau cum se comportă parfumierul, cît de corecte îi erau registrele, cît de clare îi erau afacerile. Erau toți mulțumiți că nu se află printre ei nici un creditor *glumeț*. Molineux, mai întîi agent și apoi sindic, găsise acasă la César tot ce avea bietul om, pînă și gravura cu *Hero și Leandru* oferită de Popinot, pînă și bijuteriile sale personale, acul de cravată, cataramele de aur, cele două ceasornice, lucruri pe care orice om onest le-ar fi luat fără a se socoti necinstit. Constance lăsase și ea modesta ei cutie de bijuterii. Această înduioșătoare supunere față de lege impresiona adînc Negustorimea. Dușmanii lui Birotteau prezentară aceste fapte ca semne de prostie; dar oamenii cu judecată le arătară în adevărata lor lumină, ca un minunat exces de cinste. După două luni, la Bursă se schimbase atmosfera. Cei mai indiferenți mărturiseau că acest faliment era una din cele mai rare curiozități comerciale care se văzuseră vreodată pe piață. Așa încît creditorii, știind că aveau să încaseze cam șaizeci la sută făcură tot ce dorea Pillerault. Cum avocații comerciali nu sînt numeroși, se întîmplă și ca mai mulți creditori să aibă același împuternicit. Pillerault ajunse pînă la urmă să reducă această adunare formidabilă la cîteva persoane; trei avocați, el, Ragon, cei doi sindici și judele-comisar.

În dimineața acelei zile solemne, Pillerault îi spuse nepotului său:

— César, poți să te duci fără teamă astăzi la adunare; n-ai să găsești pe nimeni.

Domnul Ragon ținu să-l însoțească pe debitorul său. Cînd auzi vocea subțire și uscată a fostului stăpîn al *Reginei trandafirilor*, fostul său succesor se îngălbeni; dar bunul bătrînel îi deschise brațele, Birotteau

i se aruncă la piept ca un copil în brațele tatălui său și cei doi parfumieri lăcrimară împreună. Falitul recăpătă curaj văzînd atîta indulgență și se urcă în birjă cu unchiul său. La zece și jumătate fix, toți trei sosiră la mănăstirea Saint-Merry, unde era pe vremea aceea sediul tribunalului comercial. La ora aceea nu era nimeni în sala falimentelor. Ora și ziua fuseseră alese de acord cu sindicii și cu judecătorul comisar. Avocații erau acolo, reprezentînd pe clienții lor: astfel că nimic nu-l putea intimida pe César Birotteau. Totuși, bietul om intră profund emoționat în cabinetul domnului Camusot, care se nimeri a fi fost al său, și era înfricoșat la gîndul de a trece în sala falimentelor.

— E frig, îi spuse domnul Camusot lui Birotteau, domnii nu se vor supăra dacă vom rămîne aici, în loc să ne ducem să înghețăm în sală (nu pronunță cuvîntul de faliment). Luați loc, domnilor.

Fiecare luă un scaun, iar judecătorul îi oferi fotoliul său lui Birotteau, care se simțea jenat. Avocații și sindicii semnară.

— Deoarece ați predat toate valorile ce vă aparțineau, îi spuse Camusot lui Birotteau, creditorii, în unanimitate, vă reduc restul creanțelor; concordatul este conceput în termeni care vă pot alina supărarea; avocatul va proceda deîndată la omologarea lui; iată-vă liber. Toți judecătorii tribunalului, iubite domnule Birotteau, spuse Camusot luîndu-i mîinile, sînt mișcați de situația dumneavoastră, fără a fi surprinși de curajul pe care l-ați dovedit, și toată lumea vă recunoaște cinstea. Ați fost demn, în nenorocire, de postul pe care-l aveați aici. De douăzeci de ani sînt în comerț, dar e abia a doua oară cînd văd un negustor, deși căzut, ciștigînd și mai mult în stima generală.

Birotteau luă mîinile judecătorului și le strînse cu lacrimile în ochi; Camusot îl întrebă ce are de gînd să facă și Birotteau răspunse că se va strădui să-și plătească integral creditorii.

— Dacă pentru a realiza acest nobil țel v-ar trebui cîteva mii de franci, să știți că le găsiți oricînd la mine, zise Camusot; le-aș da cu mare plăcere pentru a fi martorul unui fapt atît de rar la Paris.

Pillerault, Ragon și Birotteau se retraseră.

— Ei, vezi că nu era cine știe ce, îi spuse Pillerault în pragul tribunalului.

— Recunosc mîna dumitale, unchiule, zise bietul om înduioșat.

— Iată-te iar pe piccioare, sîntem la doi pași de strada Cinq-Diamants; haidem la nepotul meu, îi spuse Ragon.

Birotteau avea să încerce o emoție dureroasă găsind-o pe Constance într-un mic birou de la mezaninul întunecos și cu tavanul jos, situat deasupra prăvăliei, cu fereastra o treime astupată de firma impunătoare de afară, pe care scria: *A.POPINOT.*

— Iată-l pe unul din locotenenții lui Alexandru cel Mare, zise Birotteau cu veselia nefericirii, arătînd firma.

Această veselie forțată, care trăda în mod naiv sentimentul încă viu al superiorității închipuite a lui Birotteau, îl înfioră pe Ragon, în ciuda celor șaptezeci de ani ai săi. Cînd César o văzu pe soția lui coborînd ca să-i prezinte lui Popinot niște scrisori de semnat, nu-și putu stăpîni lacrimile, nici paloarea.

— Nu te întreb dacă te simți bine aici, spuse César privindu-l pe Popinot.

— Ca la fiul meu, răspunse el cu un aer înduioșat, care-l impresiona pe fostul negustor.

Birotteau îl îmbrățișă pe Popinot, spunînd:

— Am pierdut pentru totdeauna dreptul de a-l numi fiul meu.

— Să tragem nădejde, zise Popinot. Uleiul *dumneavoastră* merge, datorită străduințelor mele la ziare și străduințelor lui Gaudissart, care a cutreierat Franța întreagă, care a potopit-o cu afișe și cu prospecte și care acum tipărește la Strasbourg prospecte în limba germană și-o să se arunce ca o invazie asupra Germaniei. Am obținut plasarea a treizeci și șase de mii de duzini.

— Treizeci și șase de mii de duzini! zise César.

— Și am cumpărat în foburgul Saint-Marceau un teren, nu prea scump, unde construim o fabrică. Am s-o țin și pe cea din foburgul Temple.

— Nevastă, spuse Birotteau la urechea Constancei, cu puțin ajutor putem ieși din încurcătură.

Din acea zi fatală, César, soția și fiica sa fură înțeleși. Bietul slujbaș voia să ajungă la un rezultat, dacă nu imposibil, în tot cazul uriaș: la plata integrală a datoriilor sale! Aceste trei ființe, unite printr-un sentiment de cinste sălbatică, deveniră zgîrcite și renunțară la tot: o centimă le părea sfîntă. Cu bună știință, Césarine se devotă tinerește magazinului ei. Stătea nopțile, își bătea capul cum să mărească vînzarea, inventa desene de stofe și desfășura un geniu comercial înnăscut. Patronii fură siliți să-i tempereze rîvna de muncă; o răsplăteau prin gratificații; dar ea refuza podoabele și bijuteriile oferite de patroni. Bani! Atîta cerea. În fiecare lună își aducea leafa și micile cîștiguri unchiului Pillerault. Tot așa făcea și César, la fel făcea și doamna Birotteau. Știindu-se toți trei nepricepuți și nici unul din ei nevoind să-și asume răspunderea minuirii fondurilor, îi încredințaseră lui Pillerault direcția supremă a plasamentului economiilor lor. Redevenit negustor, unchiul fructifica banii la Bursă. S-a aflat mai tîrziu că fusese ajutat în această operă de Jules Desmarets și de Joseph Lebas, amîndoi gata să-i indice afacerile fără riscuri.

Fostul parfumier, care trăia lîngă unchiul său, nu îndrăznea să-l întrebe cum minuiește sumele dobîndite prin munca sa și prin cea a fiicei și soției lui. Mergea pe stradă cu capul plecat, ferindu-și de priviri fața abătută, descompusă, prostită. César își făcea reproșuri că poartă haine de stofă bună.

— Cel puțin nu mănînc pîinea creditorilor mei, spunea el cu o privire îngerească unchiului său. Deși oferită din milă, pîinea dumitale îmi pare dulce cînd mă gîndesc că datorită acestei sfinte milostenii, nu fur nimic din leafa mea. Negustorii care-l întîlneau pe slujbaș nu mai recunoșteau în el nici pe departe pe parfumier. Indiferenții aveau o imagine măreață a prăbușirilor omenești la vederea acestuia om cu fața îndoliată de durerea cea mai neagră și care părea răscolit de ceva care nu se văzuse niciodată la el: *gîndirea!* Nu oricine poate fi distrus. Oamenii ușuratici, fără conștiință, cărora totul le e indiferent, nu pot oferi niciodată spectacolul

unui dezastru. Doar religia pune o pecete deosebită pe ființele prăbușite: ele cred într-un viitor, într-o Providență; e în ele un fel de lumină care te face să le deosebești, o resemnare sfîntă amestecată cu speranță care provoacă un fel de înduioșare. Oamenii aceștia înțeleg tot ce au pierdut, ca și îngerul alungat care plînge la poarta cerului. Falițiii nu pot intra la Bursă. César, izgonit din domeniul cinstei, era întruchiparea îngerului care suspină după iertare.

Timp de paisprezece luni, plin de gîndurile cucernice pe care i le inspira prăbușirea sa, Birotteau refuză orice plăcere. Deși era sigur de prietenia soților Ragon, n-a fost chip să fie convins să vină la masă la ei și nici la familiile Lebas, Matifat, Protez și Chiffreville, nici chiar la domnul Vauquelin, care erau toți gata să cinstească în César o virtute superioară. César prefera să stea singur în camera lui decît să dea ochii cu vreun creditor. Atențiile cele mai amicale ale prietenilor săi îi aminteau amarnic de situația sa. Constance și Césarine nu se duceau nici ele atunci nicăieri. Duminicile și sărbătorile, singurele zile cînd erau libere, cele două femei veneau la biserică la ora slujbei să-l ia pe César și stăteau cu el la Pillerault, după îndeplinirea datoriilor religioase. Pillerault îl învăța și pe abatele Loraux, ale cărui cuvinte îl sprijineau pe César în viața sa greu încercată, și astfel stăteau adunați în familie. Fostul marchitan avea fibra cinstei prea sensibilă pentru a dezaproba scrupulele lui César. Așa că se gîndise să mărească numărul persoanelor printre care falitul putea să se arate cu fruntea sus și cu ochii neplecați.

În luna mai 1821, această familie în luptă cu nenorocirea fu răsplătită pentru străduințele sale printr-o primă petrecere pregătită de arbitrul soartei ei. Ultima duminică a acelei luni era aniversarea consimțămîntului dat de Constance la căsătoria ei cu César. Pillerault închiriase, de acord cu soții Ragon, o căsuță la țară, la Sceaux, și fostul negustor voia s-o inaugureze cu voioșie.

— César, îi spuse Pillerault nepotului său simbătă seară, mîine mergem la țară și vii și tu.

César, care avea o scriere foarte frumoasă, făcea seara lucrări de copiere pentru Derville și alți cîțiva procedurişti. Iar duminica, avînd dezlegare de la biserică, lucra ca un negru.

— Nu, răspunse el, domnul Derville așteaptă să-i dau un cont de tutelă.

— Nevastă-ta și fiică-ta au și ele dreptul la o răsplată. Nu vor mai fi acolo decît prietenii noștri: abatele Loraux, Ragonii, Popinot și unchiu-său. De altfel, îți cer să vii.

César și soția lui, luați de vîrtejul afacerilor, nu mai trecuseră pe la Sceaux, deși amîndoi doreau din cînd în cînd să se mai ducă pentru a revedea copacul sub care era să leșine vînzătorul prim de la *Regina trandafirilor*. Făcură drumul în trăsură, toți trei, împreună cu Popinot, care mînă; pe drum, Constance îl privi de mai multe ori pe soțul ei cu înțeles, fără a reuși însă să-l facă să zîmbească. Cînd îi spuse cîteva cuvinte la ureche, el dădu din cap fără să scoată o vorbă. Duioasele manifestări ale acestei iubiri neclintite, dar forțate, în loc să lumineze

fața lui César, o întunecara și mai tare și-i aduseră în ochi cîteva lacrimi abia stăpînite. Bietul om făcuse drumul acesta cu douăzeci de ani în urmă, cînd era bogat, tînăr, plin de speranțe, îndrăgostit de o fată tot atît de frumoasă ca și Césarine acum; pe vremea aceea visa fericirea, iar astăzi vedea în fundul trăsurii pe copila lui cu suflet atît de nobil pălită de nopți de veghe și pe curajoasa lui soție nemaiavînd decît frumusețea orașelor peste care a trecut lava unui vulcan. Numai dragostea rămăsese! Atitudinea lui César îngheța bucuria din inima fiicei sale și a lui Anselme, care-i aminteau de gingașa scenă de altădată.

— Fiți fericiți, copii, voi aveți dreptul, le spuse bietul tată cu un ton sfîșietor. Puteți să vă iubiți fără nici un gînd ascuns, adăugă el.

Spunînd aceste din urmă cuvinte, Birotteau luă mîinile soției sale și le sărută cu o afecțiune plină de admirație și de evlavie care o mișcă pe Constance mai mult decît cea mai vioaie veselie. Cînd ajunseră la casa unde îi așteptau Pillerault, Ragonii, abatele Loraux și judecătorul Popinot, aceste cinci suflete de elită se purtară și vorbiră în așa fel, încît César se simți la largul său; toți erau mișcați văzîndu-l pe omul acesta tot atît de abătut ca în prima zi a nenorocirii sale.

— Duceți-vă de vă plimbați în pădurea Aulnay, zise unchiul Pillerault punînd mîna lui César în mîna Constancei, duceți-vă cu Anselme și cu Césarine, și să vă întoarceți la ora patru.

— Bieții oameni, noi i-am stingherit, zise doamna Ragon, înduioșată de durerea adevărată a debitorului său, dar curînd o să aibă de ce se bucura.

— Iată o pocăință fără de păcat, zise abatele Loraux.

— Nu se putea înălța decît prin nenorocire, zise judecătorul.

A uita este marele secret al firilor tari și creatoare, a uita asemenea naturii care nu-și cunoaște trecutul, care reîncepe neîncetat tăinele zămislirilor ei neobosite. Firile slabe, cum era Birotteau, trăiesc în dureri, în loc să le transforme în învățăminte ale experienței; ele se îmbibă de suferință și se irosesc, retrăind în fiece zi nenorocirile trecute. Cînd cele două perechi ajunseră pe cărarea care duce la pădurea Aulnay, așezată ca o cunună pe una din cele mai frumoase coline din împrejurimile Parisului, și cînd Valea Lupilor se arătă cu toate podoabele ei, atunci frumusețea zilei, gingășia peisajului, verdeața proaspătă și amintirile minunate ale celei mai frumoase zile din tinerețea sa destinseră coardele triste din sufletul lui César; strînse brațul soției sale de pieptul lui care bătea cu putere, iar privirile nu-i mai fură înnegurate, ci pline de lumina plăcerii.

— În fine, spuse Constance bărbatului ei, te regăsesc, bietul meu César! Cred că avem o purtare destul de bună ca să ne îngăduim din cînd în cînd cîte-o mică plăcere.

— Dar oare pot eu asta? zise bietul om. Ah! Constance, afecțiunea ta e singurul bun care-mi mai rămîne. Da, am pierdut pînă și încrederea pe care o aveam în mine, nu mai am putere, singura mea dorință este de a trăi destul pentru a muri cu toate datoriile plătite. Tu, dragă nevastă, tu care ești înțelepciunea și prevederea mea, tu care ai văzut limpede, tu care ești fără nici o pată, tu poți fi veselă; dintre noi trei, eu sînt singurul vinovat. Acum optsprezece luni, în toiul acelei petreceri fatale, o vedeam

pe Constance a mea, pe singura femeie pe care am iubit-o, mai frumoasă poate decît era tînăra fată cu care alergam pe cărarea asta acum douăzeci de ani, așa cum aleargă acum copii noștri!.. În douăzeci de luni, i-am ofilit frumusețea, care era mîndria mea, o mîndrie îngăduită și legitimă. Te iubesc mai mult, acum cînd te cunosc mai bine... Oh! scumpo! spuse el, cu un accent care mișcă inima soției sale, aș prefera să te aud certîndu-mă decît să te văd că-mi mingîi durerea.

— Nu credeam, spuse ea, că după douăzeci de ani de căsnicie dragostea unei femei pentru soțul ei poate fi mai mare.

Aceste cuvinte îl făcură pe César să-și uite pentru o clipă toate necazurile, căci avea atîta suflet încît vorba asta era o avere pentru el. Se îndreptă deci aproape vesel spre copacul *lor*, care, din întîmplare, nu fusese doborît. Cei doi soți se așezară lîngă ei, privindu-i pe Anselme și pe Césarine care se învîrteau pe aceeași pajiște fără să-și dea seama, crezînd, poate că merg drept înainte.

— Domnișoară, spunea Anselme, mă crezi oare atît de laș și de lacom încît să profit de cumpărarea părții tatălui dumitale la *Uleiul cefalic?* Îi păstrez cu drag jumătatea lui și am grijă de ea. Cu capitalul lui scontez polițe; cînd primesc valori dubioase le trec de partea mea. Nu ne vom putea căsători decît după rabilitarea tatălui dumitale și eu grăbesc acea zi cu puterea pe care o dă dragostea.

Îndrăgostitul nu vorbise de acest secret soacrei sale. În ochii iubitei lor, nu ai altora, îndrăgostiții cei mai candizi țin să pară oameni fără pereche.

— Și va fi pe curînd? întrebă ea.

— Pe curînd, zise Popinot.

Răspunsul fu dat pe ton atît de convins, încît casta și nevinovata Césarine întinse fruntea draguluĭ ei Anselme, care o sărută înflăcărat, dar respectuos, atita noblețe era în gestul acestei copile.

— Tăticule, să știi c-o să fie bine, îi spuse ea lui César cu un aer șmecher. Fii drăguț, stai de vorbă cu noi, lasă tristețea.

Cînd această familie atît de unită se înapoie în casa lui Pillerault, César, deși nu prea era bun observator, băgă de seamă o schimbare în felul de a fi al Ragonilor, care trăda ceva neobișnuit. Primirea doamnei Ragon fu deosebit de binevoitoare, privirea și tonul ei păreau a-i spune lui César: *Ne-ai plătit datoria.*

La desert se prezentă notarul din Sceaux; unchiul Pillerault îl rugă să se așeze și-l privi pe Birotteau, care începea să bănuiască o surpriză, dar nu-și închipuia proporțiile ei.

— Nepoate, de optsprezece luni, economiile soției tale, ale fiicei tale și ale tale au produs douăzeci de mii de franci. Eu am primit treizeci de mii de franci, cota din creanța mea, avem deci cincizeci de mii de franci de dat creditorilor tăi. Domnul Ragon a primit cota lui de treizeci de mii de franci, așa că domnul notar din Sceaux îți aduce, din partea prietenilor tăi, o chitanță de plată integrală, inclusiv dobînzile. Restul sumei este la Crottat, pentru Lourdois, pentru mătușa Madou, pentru zidar, pentru dulgher și pentru creditorii cei mai grăbiți. Anul viitor, vom vedea. Cu timp și cu răbdare ajungi departe.

Bucuria lui César nu se poate descrie; se aruncă plîngînd în brațele unchiului său.

— Să-și pună astăzi decorația, spuse Ragon abatelui Loraux.

Duhovnicul legă panglica roșie la butoniera slujbașului, care se privi în timpul serii de zeci de ori în oglinzile din salon, vădind o bucurie de care ar fi ris unii oameni care se cred superiori, dar pe care acești burghezi cumsecade o găsea firească. A doua zi Birotteau se duse la coana Madou.

— Ah, dumneata ești, pramatie, zise ea, nu te mai cunoșteam, așa ai albit. Da chiar așa de rău nu vă merge: aveți slujbe. Eu mă zbat ca un cîine care întoarce o morișcă și care ar merita să fie botezat.

— Dar, doamnă...

— Ei, nu-ți fac nici o vină, zise ea, ești în regulă.

— Vin să vă anunț că am să vă plătesc la notarul Crottat, astăzi, restul creanței dumneavoastră și dobînzile...

— Adevărat?

— Să fiți la el la unsprezece și jumătate.

— Asta zic și eu cinste, bine cîntărită și *cu patru* peste fiecare sută, spuse ea admirîndu-i cu naivitate pe Birotteau. Uite, dragă domnule, fac afaceri bune cu roșcovanul dumitale, e drăguț, mă lasă să cîștig bine, nu se tocmește ca să mă despăgubească; știi ce, îți dau chitanța și ține-ți banii, amăritule! Madouoaia se aprinde ea, e ca gură-spartă, dar are ceva acilea, spuse femeia bătîndu-se în dreptul inimii pe cele mai voluminoase perne de carne omenească pe care le-au cunoscut vreodată Halele.

— Nu se poate! zise Birotteau; legea e precisă, vreau să vă plătesc integral.

— Atunci, n-am să mă las mult rugată, zise ea. Și mîine la Hală am să spun la toți ce om cinstit ești. Ah! mai rar așa comedie!

Birotteau trăi aceeași scenă la zugrav, socrul lui Crottat, dar cu variante. Afară ploua. César își lăsă umbrela în colțul ușii. Zugravul îmbogățit, văzînd că apa se prelinge în frumoasa sufragerie unde lua masa împreună cu soția lui, nu fu amabil.

— Ia să vedem, ce vrei, nea Birotteau? spuse el cu tonul aspru al multora față de cerșetorii nepoftiți.

— Domnule, ginerele dumneavoastră nu v-a spus?...

— Ce? întrerupse Lourdois, iritat, crezînd că e vorba de o cerere.

— ...Să veniți astăzi la el, la unsprezece jumătate, ca să-mi dați chitanță pentru plata integrală a creanței dumneavoastră?

— Ah, așa... Stai, te rog, domnule Birotteau; gustă ceva cu noi.

— Faceți-ne plăcerea să luați dejunul cu noi, zise doamna Lourdois.

— Merge bine, vasăzică, îl întrebă Lourdois cel gras.

— Nu, domnule, a trebuit să mă mulțumesc zi de zi la birou cu o chiflă în loc de masă, ca să string ceva bani; dar, cu timpul, sper să repar pagubele făcute aproapelui meu.

— Nimic de zis, spuse zugravul înfulecînd o tartină cu pateu de ficat de gîscă, ești un om de onoare.

— Și ce face doamna Birotteau? zise doamna Lourdois.

— Ține registrele și casa la domnul Anselme Popinot.

— Bietii oameni! spuse încet doamna Lourdois soțului ei.

— Dacă ai nevoie de mine, dragă domnule Birotteau, vino să mă vezi, zise Lourdois, aș putea să te ajut...

— Am nevoie de dumneata la ora unsprezece, domnule, zise Birotteau plecînd.

Acest prim rezultat îi dădu curaj falitului, dar nu și liniște; căci dorința de a recuceri onoarea îl frămînta peste măsură; își pierdu cu totul rumeneala feței, ochii i se stinseră, obrajii i se scofîlciră. Cînd foștii cunoscuți îl întîlneau pe César dimineața la opt sau după-masa la patru, ducîndu-se în strada Oratoire sau întorcîndu-se de-acolo, îmbrăcat cu redingota pe care o purta în momentul prăbușirii și de care avea grijă cum are grijă un sublocotenent sărac de uniforma lui, cu părul complet alb, palid, mergînd cu frică parcă, unii îl opreau, dar fără voia lui, căci el se ferea să fie văzut și se strecura pe lîngă ziduri, ca hoții.

— E cunoscută purtarea dumitale, prietene, spuneau unii. Toată lumea deplînge viața aspră la care te supui și la care supui pe fiica și pe soția dumitale.

— Mai răsuflă nițel, spuneau alții, rana de bani nu omoară.

— Nu, dar omoară rana din suflet, îi răspunse într-o zi lui Matifat bietul César, istovit.

La începutul anului 1823 se hotărî construirea canalului Saint-Martin. Terenurile din fobourgul Temple ajunseră la prețuri fantastice. Proiectul de construcție se întîmplă să treacă prin mijlocul proprietății lui du Tillet, altădată a lui César Birotteau. Societatea care avea concesiunea canalului se învoise să plătească un preț extrem de mare dacă bancherul îi putea preda terenul pînă la un anumit termen. Dar contractul de închiriere făcut de Popinot cu César era o piedică. Bancherul veni în strada Cinq-Diamants să vorbească cu droghistul. Popinot îi era indiferent lui du Tillet, dar logodnicul Césarinei avea față de el o ură instinctivă. El nu avea cunoștință despre furt și nici despre combinațiile ticăloase ale norocosului bancher, dar o voce lăuntrică îi striga: «Omul acesta e un hoț nepedepsit». Popinot n-ar fi făcut nici cea mai mică afacere cu el, simpla lui prezență îi era odioasă. În momentul acela, mai ales, îl vedea pe du Tillet îmbogățindu-se de pe urma jefuirii fostului său patron, căci terenurile de la Madeleine începeau să urce, atingînd niște prețuri care prevesteau sumele exorbitante la care aveau să ajungă în 1827. De aceea, după ce bancherul îi expuse scopul vizitei sale, Popinot îl privi cu o indignare concentrată.

— Nu vreau să vă refuz renunțarea mea la contract, dar am nevoie de șaizeci de mii de franci, și nici un ban mai puțin.

— Șaizeci de mii de franci?! exclamă du Tillet, dîndu-se cu un pas înapoi.

— Mai am dreptul la cincisprezece ani prin contract, voi avea de cheltuit trei mii de franci în plus pe an ca să-mi fac altă fabrică. Așadar, șaizeci de mii de franci, și mai mult nu stăm de vorbă, zise Popinot intrînd în prăvălie, unde du Tillet îl urmă.

Discuția se aprinse, numele lui Birotteau fu pronunțat, doamna Cézar coborî și-l văzu pe du Tillet pentru prima dată de la faimosul bal. Bancherul nu-și putu stăpîni o mișcare de surprindere văzînd cît de schimbată era fosta lui patroană și-și plecă ochii, înspăimîntat de propria lui operă.

— Domnul, îi spuse Popinot doamnei César, cîștigă trei sute de mii de franci de pe urma terenurilor *dumnevoastră*, și *ne* refuză o indemnizație de șaizeci de mii de franci pentru contractul *nostru*.

— Asta înseamnă trei mii de franci venit, zise du Tillet cu emfază.

— Trei mii de franci!... repetă doamna César cu un ton simplu și grav.

Du Tillet păli. Popinot o privi pe doamna Birotteau. Urmă un moment de tăcere adîncă, ceea ce făcu și mai de neînțeles pentru Anselme această scenă.

— Semnați-mi renunțarea pe care o am redactată de Crottat, zise du Tillet scoțînd o hîrtie timbrată din buzunarul lateral, am să vă fac un bon de șaizeci de mii de franci pentru Bancă.

Popinot o privi pe doamna César fără a-și ascunde mirarea adîncă; i se părea că visează. În timp ce du Tillet semna bonul pe un pupitru înalt, Constance dispăru, urcîndu-se iar la mezanin. Droghistul și bancherul își schimbară hîrtiile. Du Tillet ieși salutîndu-l cu răceală pe Popinot.

— În fine, peste cîteva luni, zise Popinot privind în urma lui du Tillet care mergea spre strada Lombards unde-și oprise cabrioleta, datorită acestei afaceri curioase, Césarine va fi a mea. Scumpa mea soțioară nu se va mai chinui muncind. Dar cum așa! A fost de ajuns o privire a doamnei César! Ce e între ea și tîlharul ăsta? Ceea ce s-a petrecut e într-adevăr extraordinar.

Popinot trimise la Bancă să se încaseze bonul și se urcă să-i vorbească doamnei Birotteau: dar n-o găsi la casierie; era în camera ei, fără îndoială. Anselme și Constance trăiau cum trăiesc un ginere și soacra sa cînd un ginere și o soacră se înțeleg; se duse deci în apartamentul doamnie César cu graba firească a unui îndrăgostit pe punctul de a-și vedea cu ochii fericirea. Tînărul negustor fu nespus de mirat găsind-o pe viitoarea lui soacră, lîngă care ajunsese cu un salt de pisică, cu o scrisoare de la du Tillet în mînă, căci Anselme recunoscu scrisul fostului vînzător-prim al lui Birotteau. O luminare aprinsă, fantomele negre și sălțînde ale scrisorilor arse pe podeaua de cărămidă, toate acestea îl înfiorară pe Popinot; avînd o vedere pătrunzătoare, văzuse fără să vrea această frază la începutul scrisorii din mîna soacrei sale: «Te ador! știi că te ador, înger al vieții mele, și de ce...»

— Ce influență ai dumneata asupra lui du Tillet ca să-l faci să încheie o asemenea afacere? îi spuse el cu rîsul convulsiv pe care-l provoacă o bănuială urîtă, nemărturisită.

— Să nu vorbim despre asta, spuse ea adînc tulburată.

— Da, răspunse Popinot năucit, să vorbim despre sfîrșitul necazurilor dumneavoastră.

Anselme se întoarse pe călcîie și se duse la fereastră, unde începu să bată darabana cu degetele în geam, uitîndu-se în curte.

«Ei și ce, își spuse el, presupunînd că l-a iubit pe du Tillet, de ce nu m-aș purta ca un om cumsecade?»

— Ce ai, băiatule? zise biata femeie.

— Contul cîștigurilor nete de la *Uleiul cefalic* se ridică la două sute patruzeci și două de mii de franci, jumătatea este de o sută douăzeci și unu, zise brusc Popinot. Dacă scad din această sumă cei patruzeci și opt de mii de franci dați domnului Birotteau, ramîn șaptezeci și trei de mii, care, adăugați la cei șaizeci de mii din renunțarea la contract, vă dau o sută treizeci și trei de mii de franci.

Doamna César asculta cu neliniștea unei bucurii care o făcu să palpite atît de tare, încît Popinot îi auzi bătăile inimii.

— Așa, eu l-am considerat întotdeauna pe domnul Birotteau drept asociatul meu, reluă el, putem dispune, prin urmare, de această sumă pentru a-i plăti creditorii. Adăugînd-o celei de douăzeci și opt de mii de franci din economiile dumneavoastră plasate de unchiul Pillerault, avem o sută șaizeci și unu de mii de franci. Și nici o putere din lume nu mă poate împiedica să-i dau cu împrumut socrului meu, în contul beneficiilor din anul viitor, suma necesară pentru a completa totalul datorat creditorilor săi... Și... va fi... reabilitat.

— Reabilitat! exclamă doamna César îndoind genunchiul pe scaun. Scăpînd scrisoarea, ea împreună mîinile și rosti o rugăciune.

— Anselme dragă! spuse după ce făcu semnul crucii, copile scump! Îi luă capul, îl sărută pe frunte, îl strînse în brațe și nu mai știu ce să facă de bucurie.

— Césarine e a ta și o meriți! Fata mea va fi, așadar, fericită. O să iasă de la magazinul acela unde se ucide.

— Din dragoste, zise Popinot.

— Da, răspunse mama zîmbind.

— Să vă spun un mic secret, zise Popinot, privind scrisoarea fatală cu coada ochiului. I-am făcut un serviciu lui Célestin ca să-i ușurez cumpărarea prăvăliei dumneavoastră, dar i-am făcut acest serviciu cu o condiție. Apartamentul dumneavoastră e așa cum l-ați lăsat. Mă gîndeam eu la ceva, dar nu credeam că o să ne ajute atît de mult întîmplarea. Célestin are obligația să vă subînchirieze fostul dumneavoastră apartament, unde n-a pus piciorul și unde veți regăsi toate mobilele. Eu mi-am rezervat etajul al doilea, unde voi locui cu Césarine, de care nu veți fi despărțiți niciodată. După căsătorie, voi lucra ziua aici de la opt dimineața pînă la șase seara. Ca să vă refac averea, voi cumpăra cu o sută de mii de franci partea domnului César și veți avea astfel, socotind și slujba lui, zece mii de franci venit. Veți fi fericită, nu-i așa?

— Nu-mi mai spune nimic, Anselme, că înnebunesc.

Atitudinea îngerească a doamnei César și curăția privirii ei, nevinovăția frunții ei frumoase dezmințeau atît de fățiș miile de închipuiri care roiau în creierul îndrăgostitului, încît voi să pună capăt monstruozității gîndurilor sale. O pată nu se potrivea cu viața și cu sentimentele nepoatei lui Pillerault.

— Scumpă mamă adorată, zise Anselme, mi-a intrat în suflet, fără voia mea, o bănuială groaznică. Dacă vrei să mă vezi fericit, spulber-o pe loc.

Popinot întinse mînă și apucase scrisoarea.

— Fără să vreau, reluă el înspăimîntat de groaza care se zugrăvea pe fața Constancei, am citit primele cuvinte din această scrisoare scrisă de du Tillet. Cuvintele acestea cuncid în mod atît de curios cu efectul pe care l-ai produs adineaori hotărîndu-l să consimtă repede la pretențiile mele exagerate, încît orice bărbat ar găsi explicația pe care demonul mi-o dă mie fără voia mea. Au fost de ajuns trei cuvinte, privirea dumitale...

— Nu mai continua, zise doamna César reluînd scrisoarea și arzînd-o sub ochii lui Anselme. — Copilul meu, sînt crunt pedepsită pentru o greșeală neînsemnată. Află așadar totul, Anselme. Nu vreau ca bănuiala inspirată de mamă să dăuneze fiicei, și de altfel n-am de ce roși: i-aș spune și soțului meu ceea ce-ți mărturisesc acum. Du Tillet a vrut să mă seducă, soțul meu a fost îndată prevenit, du Tillet a trebuit să fie dat afară. În ziua cînd soțul meu voia să-l concedieze, du Tillet ne-a luat trei mii de franci!

— Bănuiam așa ceva, zise Popinot punîndu-și toată ura în intonație.

— Anselme, viitorul și fericirea ta cer această mărturisire, dar ea trebuie să moară în inima ta, așa cum a murit în a mea și în a lui César. Cred că-ți amintești de *burzuluiala* soțului meu în legătură cu o eroare de casă. Ca să evite un proces și să nu-l nenorocească pe omul acela, domnul Birotteau a pus la loc în casă trei mii de franci, prețul șalului de cașmir pe care n-a putut să mi-l cumpere decît după trei ani. Iată cum se explică exclamația mea. Vai! Dragul meu, să-ți mărturisesc și ce copilărie am făcut. Du Tillet îmi scrisese trei scrisori de dragoste, care îl înfățișau atît de bine, zise ea suspinînd și plecînd ochii, încît le-am păstrat... ca o curiozitate. Nu le-am recitit mai mult decît o dată. Dar e drept că nu era prudent să le păstrez. Cînd l-am revăzut pe du Tillet, mi-am adus aminte de ele și m-am urcat ca să le ard; mă uitam la ultima cînd ai intrat... Asta-i tot, dragul meu.

Anselme îngenunche și sărută mîna doamnei César cu o expresie atît de admirabilă, încît amîndurora le veniră lacrimile în ochii. Soacra îl ridică pe ginere, îi întinse brațele și-l strînse la piept.

Ziua aceea avea să fie o zi de bucurie pentru César. Secretarul particular al regelui, domnul de Vandenesse, veni să-l caute la birou. Ieșiră amîndoi în curticica din fața Casei de amortizare.

— Domnule Birotteau, zise vicontele de Vandenesse, străduințele dumneavoastră pentru a plăti creditorii au ajuns din întîmplare la urechea regelui. Majestatea-sa, mișcată de o purtare atît de rară și știind că, din spirit de umilință, nu purtați decorația Legiunii de Onoare, mă trimite să vă comunic ordinul său de a o purta din nou. Apoi, voind să vă ajute a vă îndeplini obligațiile, m-a însărcinat să vă remit această sumă din caseta sa particulară, cu regretul că nu poate face mai mult. Toate acestea trebuie să rămînă în cel mai adînc secret. Majestatea-sa nu găsește de demnitatea sa regală divulgarea oficială a binefacerilor

sale, spuse secretarul intim, remiţîndu-i şase mii de franci slujbaşului, care, în timpul acestui discurs, încerca sentimente de nedescris.

Birotteau nu putu decît să îngaime vorbe fără şir; Vandenesse îl salută cu mîna, zîmbind. Principiile care-l însufleţeau pe bietul César sînt atît de rare la Paris, încît viaţa sa trezise pe nesimţite admiraţia. Vorbiseră de ea Joseph Lebas, judecătorul Popinot, Camusot, abatele Loraux, Ragon, stăpînul magazinului important unde lucra Césarine, Lourdois, domnul de La Billardière. Opinia publică, schimbată în favoarea sa, îl urca în slăvi.

«Iată un om de onoare!» Vorbele acestea răsunară de mai multe ori la urechile lui César cînd trecea pe stradă, dîndu-i emoţia pe care o simte un autor cînd aude: *El el* Această reputaţie frumoasă îl făcea să moară de necaz pe du Tillet. Cînd César primi bancnotele trimise de suveran, primul său gînd fu să plătească cu ele pe fostul său vînzător. Se duse în strada Chaussée-d'Antin şi-l întîlni pe scară pe bancher, care se întorcea de la treburi.

— Ce mai e, *săracul meu* Birotteau! zise el cu un aer mieros.

— Sărac?! exclamă cu mîndrie debitorul. Sînt foarte bogat. Îmi voi pune astă-seară capul pe pernă cu satisfacţia de a şti că ţi-am plătit.

Aceste cuvinte pătrunse de cinste fură un chin adînc pentru du Tillet. Cu toată stima generală, el nu se stima pe sine; o voce care nu putea fi înăbuşită îi striga: «Omul acesta e sublim!»

— Să-mi plăteşti! Da ce afaceri învîrteşti?

Fiind sigur că du Tillet n-avea să repete confidenţa sa, fostul parfumier spuse:

— N-o să mă mai apuc niciodată de afaceri, domnule. Nici o putere omenească nu putea să prevadă ce mi s-a întîmplat. Aş putea fi din nou victima altul Roguin. Dar purtarea mea a fost adusă la cunoştinţa regelui, inima sa a binevoit să se înduioşeze de străduinţele mele şi le-a încurajat trimiţîndu-mi chiar acum o sumă destul de importantă, care...

— Îţi trebuie o chitanţă? spuse du Tillet întrerupîndu-l Plăteşti?...

— Integral, chiar şi dobînzile; aşa că te rog să vii la doi paşi de-aici, la domnul Crottat.

— În faţa notarului!

— Vezi că, domnule, nu mi-e interzis să mă gîndesc la reabilitare şi, pentru a nu fi recuzate, actele trebuie să fie autentificate.

— Haidem, zise du Tillet ieşînd cu Birotteau, haidem, e foarte aproape. Dar de unde ici atîţia bani? reluă el.

— Nu-i iau, zise César, îi cîştig cu sudoarea frunţii.

— Datorezi o sumă enormă băncii Claparon.

— Vai! Da, asta-i cea mai grea datorie a mea, mi se pare c-am să mor trăgînd la jug.

— N-o s-o poţi plăti niciodată, spuse aspru du Tillet.

«Are dreptate, gîndi Birotteau».

Înapoîndu-se acasă, bietul om trecu prin strada Saint-Honoré din nebăgare de seamă, căci făcea totdeauna un ocol ca să nu-şi vadă prăvălia nici ferestrele apartamentului. Pentru prima dată de la prăbuşirea sa,

revăzu această casă unde optsprezece ani de fericire fuseseră șterși de chinurile din trei luni.

«Credeam și eu c-aici o să-mi închei zilele, își spuse el.»

Și grăbi pasul, căci zărise noua firmă:

CÉLESTIN CREVEL

SUCCESORUL LUI CÉSAR BIROTTEAU

— Am vedenii... Parcă era Césarine? exclamă el, amintindu-și că zărise un cap blond la fereastră.

Îi văzu într-adevăr pe fiica sa, pe soția sa și pe Popinot. Îndrăgostiții știau că Birotteau nu trece niciodată prin fața fostei sale case, și, neputîndu-și închipui ce i se întîmplase, veniseră să facă unele aranjamente pentru petrecerea pe care voiau să i-o dea lui César. Această apariție ciudată îl miră atît de tare pe Birotteau, încît rămase locului, înfipt pe picioare.

— Uite-l pe domnul Birotteau, se uită la fosta lui casă, spuse domnul Molineux negustorului a cărui prăvălie se afla în fața *Reginei trandafirilor*.

— Bietul om, spuse fostul vecin al parfumierului, a dat acolo unul din cele mai frumoase baluri... erau două sute de tacîmuri.

— Am fost și eu; a dat faliment după trei luni, zise Molineux, eu am fost sindic.

Birotteau fugi, cu picioarele tremurînd, și alergă la unchiul său Pillerault.

Pillerault, informat de ce se petrecuse în strada Cinq-Diamants, se gîndea că nepotul său va suporta greu șocul unei bucurii atît de mari ca aceea a reabilitării sale, căci era martorul zilnic al încercărilor morale ale bietului om, care avea mereu înaintea ochilor neîndupiecatele sale principii relative la falimți și care își încorda ceas de ceas toate forțele. Onoarea era pentru César un mort căre putea cunoaște ziua învierii. Această speranță îi ținea mereu activă durerea. Pillerault luă asupra sa sarcina de a-i pregăti pe nepotul său să primească vestea cea bună. Tocmai se gîndea la mijloacele de a-și ajunge scopul, cînd intră Birotteau. Bucuria cu care slujbașul povesti dovada de interes pe care i-o dăduse regele îi păru de bun augur lui Pillerault, iar mirarea de a fi văzut-o pe Césarine la *Regina trandafirilor*, o foarte bună intrare în materie:

— Ei, César, zise Pillerault, știi de unde și se trage totul? din nerăbdarea lui Popinot de a se însura cu Césarine. Nu-și găsește locul și nu e drept ca, din pricina exagerărilor tale în materie de cinste, să-și prăpădească tinerețea cu ochii la stele. Popinot vrea să-ți dea fondurile necesare pentru plata integrală a creditorilor.

— Își cumpără nevasta, zise Birotteau.

— Nu e oare onorabil să-ți reabilitezi socrul?

— Dar asta ar da loc la contestații. De altfel...

— De altfel, zise unchiul prefăcîndu-se furios, tu poți avea dreptul de a te jertfi, dar n-o poți sacrifica pe fiică-ta.

Se iscă o discuție foarte aprinsă, pe care Pillerault o aținș dinadins.

— Ei, dar să zicem că Popinot nu ți-ar împrumuta nimic, exclamă Pillerault, că te-ar considera ca asociatul său, că ar privi suma dată creditorilor drept partea ta din *Utei* ca un avans la beneficii, ca să nu te despoaie...

— Ar părea că, în înțelegere cu el, am vrut să-mi înșel creditorii.

Pillerault se prefăcu că cedează în fața acestui argument. Cunoștea destul sufletul omenesc ca să știe că, peste noapte, Birotteau avea să se hărțuiască cu el însuși asupra acestui punct și că această discuție interioară avea să-l deprindă cu ideea reabilitării.

— Dar de ce oare, spuse parfumierul la cină, nevasta și cu fiica mea se aflau în fostul meu apartament?

— Anselme vrea să-l închirieze ca să stea acolo cu Césarine. Nevastă-ta ține cu el. Nu ți-au spus nimic, dar s-au dus să facă strigările de nuntă ca să te forțeze să consimți. Popinot spune că meritul lui va fi mai mic dacă se va căsători cu Césarine după reabilitarea ta. Zi, așa. Iei șase mii de franci de la rege și nu vrei să primești nimic de la rudele tale. Parcă eu nu pot să-ți dau chitanță pentru partea mea, ce, m-ai refuza?

— Nu, spuse César, dar asta nu m-ar împiedica să economisesc pentru a-ți plăti, cu toată chitanța.

— Farafastîcuri, zise Pillerault, și în chestii de cinste mă poți crede pe cuvînt. Ce prostie ai spus adineaori? Adică ți-ai înșela creditorii cînd le-ai plăti la toți?

În clipa aceea, César se uită la Pillerault, și Pillerault fu mișcat văzînd, după trei ani, un zîmbet larg însuflețind pentru prima oară trăsăturile mîhnite ale nepotului său.

— E-adevărat, spuse el; ar fi buni plătiți... Dar asta înseamnă să-mi vînd fata!

— Da cu vreau să fiu cumpărată, strigă Césarine, apărînd împreună cu Popinot.

Cei doi îndrăgostiți auziseră ultimele cuvinte, intrînd în vîrful picioarelor în anticamera micului apartament al unchiului lor, iar doamna Birotteau îi urma. Toți trei alergaseră cu trăsura la creditorii care mai erau de plătit ca să-i convoace seara la Alexandre Crottat, unde se pregăteau chitanțele. Forță logicii îndrăgostitului Popinot învinse scrupulele lui César, care se încăpățîna să se declare debitor și să pretindă că însăilă legea printr-o schimbare de creanță. Chițibușăriile conștiinței sale cedară în fața unui strigăt al lui Popinot:

— Vreți să vă ucideți fiica?

— Să-mi ucid fiica! zise César buimăcit.

— Ei bine, spuse Popinot, am dreptul să vă fac o donație, în timpul vieții, reprezentînd suma care, cu mîna pe conștiință, cred că vi se cuvine în afacerea mea. M-ați refuza?

— Nu, zise César.

— Ei, atunci mergem astă-seară la Alexandre Crottat, ca să nu mai fie nici o discuție; vom stabili și ce e de stabilit în legătură cu contractul de căsătorie.

O cerere de reabilitare împreună cu toate actele doveditoare fură depuse, prin grija lui Derville, la parchetul procurorului general al Curții regale din Paris.

În luna cît durară formalitățile și strigările pentru căsătoria Césarinei cu Anselme, Birotteau fu scuturat de friguri. Era neliniștit, îi era teamă că n-o să apuce ziua cea mare cînd va ieși hotărîrea. Spunea că-i bate inima tare, fără să știe de ce. Se plîngea de dureri surde în inimă, inimă istovită de emoțiile durerii și obosită de bucuria supremă pe care o aștepta. Hotărîrile de reabilitare sînt atît de rare în resortul Curții regale din Paris, încît abia dacă se pronunță *una* în zece ani. Pentru oamenii care iau în serios Societatea, aparatul judiciar reprezintă ceva grav și măreț. Instituțiile depind în întregime de sentimentele pe care oamenii le leagă de ele și de prestigiul cu care gîndul lor le îmbracă. De aceea, cînd nu mai există nu religie, ci credință la un popor, cînd educația din primii ani desface toate legăturile tradiționale, deprinzîndu-l pe copil cu o analiză necruțătoare, atunci o națiune se descompune; căci ea nu mai formează o unitate decît prin sudurile mîrșave ale interesului material, prin comandamentele cultului creat de Egoismul valorificat din plin. Hrănit cu idei religioase, Birotteau privea Justiția așa cum ar trebui ea să apară în ochii oamenilor, ca o reprezentare a Societății înseși, ca o reflectare augustă a legii acceptate de toți, independentă de forma prin care se exprimă: cu cît magistratul este mai bătrîn, mai încovoiat, mai albit, cu atît mai solemnă este exercitarea sacerdoțiului său, care cere o cunoaștere atît de adîncă a oamenilor și a lucrurilor, încît sacrifică inima și o face să reziste celor mai palpitante interese. Sînt din ce în ce mai rari oamenii care urcă cu mare emoție scara Curții regale, în vechiul Palat de Justiție din Paris, și fostul negustor era unul dintre aceștia. Puține porsoane au remarcat solemnitatea maiestuoasă a acestei scări, așezate parcă dinandins în așa fel încît să producă efect: se află deasupra peristilului exterior care împodobește curtea Palatului, iar ușa sa este în mijlocul unei galerii care duce, la un capăt, în imensa sală a Pașilor-Pierduți, și la celălalt capăt, în Sfînta-Capelă, două monumente care pot face să pară meschin tot ce e în jurul lor. Biserica lui Ludovic cel Sfînt este unul dintre edificiile cele mai impozante din Paris, și accesul în ea, prin fundul acestei galerii, are ceva întunecat și romantic. Sala cea mare a Pașilor-Pierduți oferă, dimpotrivă, un spațiu luminos și e greu să uiți că istoria Franței e legată de această sală. Scara are, desigur, un caracter grandios, de vreme ce nu e prea strivită de aceste două măreții. Poate că, urcînd-o, ți-e sufletul răscolit și de priveliștea pieței unde se execută sentințele și pe care o vezi prin grilajul bogat al Palatului. Scara dă într-o sală imensă, anticamera celei în care Curtea ține ședințele secției a săsea și care constituie sala Pașilor-Pierduți a Curții. Vă închipuiți ce emoții trebuie să fi încercat falitul, care a fost binevăzut impresionat de acest decor, urcînd spre curte însoțit de prietenii săi: Lebas, pe atunci președinte al tribunalului de comerț; Camusot, fostul său judecător-comisar; Ragon, patronul său; domnul abate Loraux, duhovnicul său. Cucernicul preot puse în valoare aceste splendori omenești printr-o reflecție care le făcu și mai impunătoare în

ochii lui César. Pillerault, filozof practic, avusese ideea să mărească dinainte bucuria nepotului său pentru a-l feri de primejdiile evenimentelor neprevăzute ale acestei sărbători. În momentul cînd fostul negustor își termina toaleta, văzuse sosind pe adevărații săi prieteni, care considerau că e de datoria lor să-l însoțească în fața barei. Cortegiul acesta născu în sufletul lui César o mulțumire care îi aduse în starea de exaltare necesară pentru a suporta spectacolul impunător al Curții. Birotteau găsi alți prieteni adunați în sala ședințelor solemne, unde se aflau în ședință vreo doisprezece consilieri.

După apelul proceselor, avocatul lui Birotteau prezentă cererea în cîteva cuvinte. La un gest al primului președinte, avocatul general, invitat să pună concluziile, se ridică. În numele parchetului, procurorul general, omul care reprezintă acuzarea publică, avea să ceară el însuși să se redea onoarea negustorului care nu făcuse decît s-o amaneteze: ceremonie unică, deoarece condamnatul nu poate fi decît grațiat. Oamenii de inimă își pot închipui emoția lui Birotteau cînd îi auzi pe domnul de Grandville pronunțînd un discurs care poate fi rezumat astfel:

— Domnilor, spuse celebrul magistrat, la 16 ianuarie 1820 Birotteau a fost declarat în stare de faliment printr-o hotărîre a tribunalului comercial al Senei. Depunerea bilanțului nu a fost prilejuită nici de imprudența acestui comerciant, nici de afaceri incorecte, de nici un motiv care să-i păteze onoarea. Ținem să spunem aceasta cu tărie: nenorocirea a fost pricinuită de unul din acele dezastre care, spre marea durere a justiției pariziene și a orașului Paris, s-au repetat în ultimul timp. Era dat secolului nostru, în care va roci încă multă vreme sămînța rea a moravurilor și a ideilor revoluționare, să vadă notariatul din Paris îndepărtîndu-se de tradițiile glorioase ale secolelor precedente și provocînd în cîțiva ani un număr de falimente egal cu cel înregistrat în două secole sub vechea monarhie. Setea de a dobîndi repede aur a cuprins pe slujbașii ministeriali, pe acești tutori ai averii publice, pe acești magistrați intermediari!

Urmă o tiradă asupra acestui subiect în care procurorul general, devotat Bourbonilor, găsi mijlocul de a-i acuza pe liberali, pe bonapartiști și pe ceilalți inamici ai tronului. Evenimentele au dovedit că acest magistrat avea dreptate în temările sale.

— Fuga din Paris a unui notar care și-a însușit fondurile depuse la el de Birotteau a dus la ruina solicitantului, reluă el. Curtea a pronunțat, în această afacere, o sentință care dovedește în ce măsură și cît de nedemn a fost înșelată încrederea clienților lui Roguin. A intervenit un concordat. Vom atrage atenția, spre cinstea solicitantului, asupra faptului că operațiile s-au remarcat printr-o corectitudine neîntîlnită în nici unul din falimentele scandaloase care mînjesc zilnic comerțul parizian. Creditorii lui Birotteau au găsit cele mai mărunte obiecte pe care le poseda nefericitul. Au găsit, domnilor, hainele sale, bijuteriile, în sfîrșit lucrurile de folosință strict personală, și nu numai ale lui, ci și ale soției sale, care e renunțat la toate drepturile pentru a mări activul. Birotteau, în această împrejurare, a fost demn de considerația pe care i-o adusese funcția sa municipală; căci era atunci ajutor de primar în arondismentul

al doilea şi primise tocmai decoraţia Legiunii de Onoare, acordată atît devotamentului regalistului care a luptat în vandemiar pe treptele de la Saint-Roch, stropite atunci cu sîngele său, cît şi magistratului comercial stimat pentru cunoştinţele sale, iubit pentru spiritul său împăciuitor, şi modestului ofiţer municipal care refuzase tocmai onorurile primariatului, indicînd ca primar pe cineva şi mai demn, pe onorabilul baron de La Billardière, unul dintre cei mai nobili vendeeni pe care-l putuse preţui în zilele grele.

("Fraza asta e mai bună decît a mea", îi spuse César la ureche unchiului său.)

De aceea creditorii, obţinînd şaizeci la sută din creanţele lor prin renunţarea acestui leal negustor, a soţiei şi a fiicei sale, la tot ce posedau, au consemnat expresia stimei lor în concordatul care a intervenit între ei şi debitor şi prin care îl achitau de restul creanţelor. Aceste mărturii merită să reţină atenţia Curţii prin felul în care au fost concepute.

(Aici procurorul general citi motivările concordatului.)

În faţa acestor depoziţii binevoitoare, domnilor, mulţi negustori s-ar fi putut crede dezlegaţi şi ar fi păşit mîndri în piaţa publică. Departe de a face acest lucru, Birotteau, fără să se lase doborît, a făurit, în conştiinţa sa, planul de a ajunge la ziua glorioasă care începe aici pentru el. Nimic nu l-a descurajat. Cînd multiubitul nostru suveran a acordat un post pentru a asigura plinea rănitului de la Saint-Roch, falitul a păstrat salariul pentru creditori, fără a-şi opri nimic pentru întreţinere, căci devotamentul familiei nu i-a lipsit...

(Birotteau strînse mîna unchiului său, plîngînd.)

Soţia şi fiica sa aduceau şi ele la tezaurul comun rodul muncii lor, căci împărtăşeau nobila intenţie a lui Birotteau. Fiecare dintre ele a coborît din poziţia pe care o avea şi s-a mulţumit cu o situaţie inferioară. Aceste sacrificii, domnilor, trebuie onorate în cel mai înalt grad, căci sînt cele mai greu de făcut. Iată sarcina pe care şi-a impus-o Birotteau.

(Aici procurorul general citi rezumatul bilanţului, indicînd sumele care rămîneau datorate şi numele creditorilor.)

Fiecare din aceste sume, inclusiv dobînzile, a fost plătită, domnilor, nu prin chitanţe cu semnătură privată, care cer o anchetă riguroasă, ci prin chitanţe legalizate prin care Curtea nu poate fi indusă în eroare, ceea ce, de altfel, nu i-a împiedicat pe magistraţi să-şi facă datoria, procedînd la ancheta cerută de lege. Îi veţi reda lui Birotteau nu onoarea, ci drepturile de care se afla lipsit şi veţi face dreptate! Asemenea spectacole sînt atît de rare la sediinţele dumneavoastră, încît nu ne putem împiedica să arătăm solicitantului cît de mult apreciem o asemenea purtare, care a şi fost încurajată de o augustă protecţie.

Apoi citi concluziile formale, în stil judecătoresc.

Curtea deliberă fără să iasă şi preşedintele se ridică pentru a pronunţa sentinţa.

— Curtea, spuse el terminînd, mă însărcinează să-i exprim lui Birotteau satisfacţia sa de a pronunţa o asemenea sentinţă. Grefier, strigă procesul următor.

Birotteau, învesmîntat deja în hlamida de onoare pe care i-o făcuseră frazele ilustrului procuror general, fu trăsnit de bucurie auzind fraza solemnă pronunțată de primul-președinte al primei Curți regale din Franța și care vădea emoția din inima impasibilei justiții umane. Nici nu putu să se miște de la locul lui la bară, păru țintuit acolo, privind buimac pe magistrați ca pe niște îngeri care îi deschiseseră porțile vieții sociale; unchiul său îl luă de braț, îl scoase din sală. César, care nu ascultase de ordinul lui Ludovic al XVIII-lea, își prinse atunci mașinal, la butonieră, panglica Legiunii de Onoare și fu îndată înconjurat de pietenii săi și dus în triumf la trăsură.

— Unde mă duceți, dragii mei? spuse el lui Joseph Lebas, lui Pillerault și lui Ragon.

— Acasă la dumneata.

— Nu este ora trei; vreau să intru la Bursă și să uzeze de dreptul meu.

— La Bursă, îi spuse Pillerault birjarului, făcînd un semn lui Lebas, căci observase simptome îngrijorătoare la cel reabilitat; se temea să nu-l vadă înnebunind.

Fostul parfumier intră la Bursă, la brațul unchiului său și al lui Lebas, doi negustori veneranți. Reabilitarea sa era cunoscută. Prima persoană care îi zări pe cei trei negustori, urmați de bătrînul Ragon, fu du Tillet.

— Ah, scumpe patron, sînt încîntat că ai ieșit cu fața curată. Am contribuit, poate, și eu la acest fericit deznodămînt al necazurilor dumitale prin ușurința cu care l-am lăsat pe tînărul Popinot să mă jumulească de o pană din aripă. Sînt bucuros de fericirea dumitale, ca și cînd ar fi a mea.

— Altfel nici nu poți fi, spuse Pillerault. Așa ceva n-o să ți se întîmple niciodată.

— În ce sens spuneți așa, domnule? zise du Tillet.

— Eil în sensul cel bun, zise Lebas, zîmbind de ironia răzbunătoare a lui Pillerault, care, fără să știe ceva, îl considera pe omul acela un ticălos.

Matifat îl recunoscu pe César. Îndată, negustorii cei mai bine văzuți îl înconjurară pe fostul parfumier și îi făcură o ovație de Bursă; Birotteau primi complimentele cele mai măgulitoare și strîngeri de mînă care trezeau multe invidii și aițiau cîteva remușcări, căci din o sută de persoane care se învîrteau pe acolo mai mult de cincizeci trecuseră prin lichidare. Gigonnet și Gobseck, care stăteau de vorbă într-un colț, îl priviră pe virtuosul parfumier așa cum trebuie să fi privit fizicienii primul *gymnot electric* care le-a fost adus. Acest pește, încărcat cu electrițate ca o butelie de Leyda, este cea mai mare curiozitate a regnului animal. După ce respiră tămîia triumfului, César se urcă din nou în birjă și porni spre casă, unde trebuia să fie semnat contractul de căsătorie al dragei lui Césarine cu devotatul Popinot. Avea un ris nervos care-i impresiona pe cei trei vechi prieteni ai lui.

Un defect al tinerilor este să creadă că toată lumea e puternică, așa cum sînt ei, defect legat de altfel de calitățile lor: un loc să vadă oamenii

şi lucrurile prin ochelari, ei le colorează cu reflexele înflăcărării lor şi împrăştie prisosul lor de viaţă asupra oamenilor în vîrstă. Ca şi César şi Constance, Popinot păstra în memorie o imagine falnică a balului dat de Birotteau. În cei trei ani de încercări, Constance şi César auziseră adesea, fără să-şi spună unul altuia, orchestra lui Collinet, revăzuseră în închipuire adunarea scînteind de podoabe şi savuraseră această bucurie atît de crud pedepsită, aşa după cum Adam şi Eva se vor fi gîndit uneori la acel fruct oprit care a adus moartea şi viaţa întregii lor posterităţi, căci se pare că înmulţirea îngerilor este unul din misterele cerului. Dar Popinot se putea gîndi la această petrecere fără nici o remuşcare, cu deliciu; atunci, César, în toată gloria ei, făgăduise să-l ia, pe el, băiat sărac. În seara aceea căpătase siguranţa că e iubit pentru el însuşi. Aşa încît, cumpărînd de la Célestin apartamentul restaurat de Grindot, stipulînd că totul va rămîne aşa cum era, păstrînd cu religiozitate cele mai mărunte obicte care aparţinuseră lui César şi Constancei, el visa să dea şi el un bal, balul de nuntă. Pregătise sărbătoarea cu dragoste, imitîndu-şi patronul numai în privinţa cheltuielilor necesare, nu în nebunii: nebuniile erau gata făcute. Astfel, cina trebuia să fie servită de Chevet, iar comesenii erau cam aceiaşi. Abatele Loraux îi înlocuia pe marele cancelar al Legiunii de Onoare, preşedintele tribunalului de comerţ Lebas era şi el. Popinot îl invită pe domnul Camusot ca să-i mulţumească pentru atenţiile lui faţă de Birotteau. Domnul de Vandenesse şi domnul de Fontaine veniră în locul lui Roguin şi al soţiei sale. César şi Popinot trimiseseră invitaţiile pentru bal cu chibzuinţă. Amîndoi erau de părere că nu trebuie publicitate în jurul unei nunţi şi voiseră să evite jena pe care o simt cu această ocazie sufletele curate şi duioase, dînd balul în ziua contractului de căsătorie, nu în ziua cununiei. Constance regăsise rochia vişinie care îi dăduse atîta strălucire numai o singură zi! César voise să-i facă lui Popinot surpriza de a apărea în aceeaşi toaletă de bal despre care îi vorbise el de-attîtea ori. Aşa încît Birotteau avea să vadă apartamentul sub aspectul incîntător de care se bucurase doar o singură seară. Nici Constance, nici César, nici Anselme nu se gîndiseră ce primejdie reprezenta pentru César această surpriză enormă, şi îl aşteptau la ora patru cu o bucurie copilărească.

După emoţiile de nedescris pe care i le pricinuise întoarcerea sa la Bursă, o emoţie şi mai puternică îl aştepta în strada Saint-Honoré pe acest erou al cinstei comerciale. Cînd intră în fosta lui casă şi văzu în capul scării rămase noi pe soţia lui în rochie de catifea vişinie, pe César, pe contele de Fontaine, pe vicontele de Vandenesse, pe baronul de La Billardière, pe ilustrul Vauquelin, un văl i se aşeză pe ochi, iar unchiul Pillerault, care-l ţinea de braţ, îl simţi cutremurîndu-se adînc.

— E prea mult, zise filozoful îndrăgostitului Anselme, nu va suporta tot vinul pe care i-l torni,

Bucuria era atît de mare în toate inimile, încît fiecare atribui emoţia lui César şi clătinarea lui unei ameţeli firești, adesea însă mortale. Trezindu-se din nou acasă la el, revăzînd salonul, invitaţii, printre care erau femei gătite de bal. César auzi deodată explodîndu-i în cap măsura

eroică a finalului din marea simfonie a lui Beethoven. Această muzică splendidă radie, scînteie în toate chipurile, iar trîmbițele sale răsunară în meningele creierului său obosit, pentru care se pregătea marele final.

Copleșit de această armonie lăuntrică, César luă brațul soției sale și îi spuse la ureche cu o voce înăbușită de un val de sînge stăpînit:

— Nu mă simt bine!

Constance, speriată, îl conduse cu greutate în camera ei, și el se aruncă într-un fotoliu, spunînd:

— Domnul Haudry! Domnul Lorauxl

Abatele Loraux veni, urmat de invitați și de femeile în rochie de bal, care se opriră formînd un grup înmărmurit. De față cu această lume gătită, César strînse mîna duhovnicului său și-și plecă fruntea pe pieptul soției sale îngenuncheate. Un vas de sînge i se rupsese în piept și, pe deasupra, anevrismul îi sugruma ultima răsuflare.

— Iată moartea celui drept, zise abatele Loraux cu o voce gravă, arătîndu-l pe César cu unul din acele gesturi divine pe care Rembrandt a știut să-l imagineze pentru tabloul său *Cristos înviindu-l pe Lazăr.*

În tablou, Isus poruncește Pămîntului să dea înapoi prada, iar cucernicul preot arăta Cerului un martir al cinstei comerciale demn de cununa veșnică.

Paris, noiembrie 1837

CUPRINS

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI 5
ISTORIA MĂRIRII ŞI DECĂDERII LUI CESAR BIROTTEAU 139

HONORÉ DE BALZAC

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI
ISTORIA MĂRIRII ŞI DECĂDERII LUI CÉSAR BIROTTEAU

Responsabil de ediţie: *N.Mumji*
Corector: *Z.Şveţ*
Tehnoredactor: *G.Andreeva*

Bun de tipar 17.03.93. Coli de tipar 21,0. Formatul 60x84 1/16. Tirajul 100.000.
Asociaţia «Cartea», 277041 Chişinău, str.Munceşti, 173.

Culeşul şi realizarea originalului-machetă executate la firma editorială «Incxgtlinja-print», 277061 Chişinău, str.Hînceşti, 64.

Tipărit sub comanda Nr. 551 la Tipografia Centrală,
277068 Chişinău, str.Florilor, 1.